Giedrė Paurienė, Rasa Dobržinskienė

PROFESINĖ ETIKA TEISĖSAUGOJE

VADOVĖLIS

MRU
Mykolo Romerio universitetas

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Giedrė Paurienė, Rasa Dobržinskienė

PROFESINĖ ETIKA TEISĖSAUGOJE

Vadovėlis

Mykolo Romerio universitetas

Vilnius, 2026

Recenzavo:
Prof. dr. Rūta Adamonienė, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Bendrųjų ir socialinių kompetencijų institutas
Mindaugas Baranauskas, Lietuvos policijos mokyklos Policijos veiklos skyriaus viršininkas, Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Statutinio ugdymo instituto lektorius

Rekomenduota leidybai Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos Bendrųjų ir socialinių kompetencijų instituto 2026 m. sausio 19 d. posėdžio teikimu.

Rekomenduota spausdinti ir naudoti studijų procese Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademijos tarybos 2026 m. vasario 2 d. nutarimu, Nr. 1VS-2.

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt.

ISBN 978-609-488-140-4 (Elektroninis - PDF)
ISBN 978-609-488-141-1 (Spausdintinis)
DOI 10.13165/9786094881404

© Mykolo Romerio universitetas, 2026

TURINYS

PRATARMĖ 7

ETIKOS TEORINIS PAGRINDAS TEISĖSAUGOS SRITYJE 9
Skyriaus santrauka 9
1. Moralės, dorovės ir etikos sąvokos, jų santykis 10
2. Normos ir vertybės 18
3. Etikos sampratos 21
4. Etikos mokslo (dalyko) objektas ir etikos funkcijos 25
5. Etikos sritys: deskriptyvinė, normatyvinė, metaetika 31
Klausimai diskusijai 34
Praktinės situacijos 35
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 37

ETIKA, MORALĖ IR TEISĖ: NUO ASMENINIO GYVENIMO IKI TEISĖSAUGOS PAREIGŪNO PROFESIJOS 41
Skyriaus santrauka 41
1. Etikos, moralės ir teisės santykis 42
2. Etikos reikšmė asmeniniame gyvenime 49
3. Profesinė etika ir jos reikšmė teisėsaugos veikloje 50
Klausimai ir užduotys 54
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 55

PROFESINĖ ETIKA: SAMPRATA, KILMĖ IR VERTYBIŲ SISTEMA TEISĖSAUGOS VEIKLOJE 58
Skyriaus santrauka 58
1. Nuo bendrosios prie profesinės etikos: ribos ir sąveika 59
2. Profesinės etikos raida ir istorinės ištakos 64
3. Profesinė etika kaip valdžios kontrolės ir pasitikėjimo prielaida teisėsaugoje 69
4. Vertybių sistema teisėsaugos institucijose ir jų taikymo iššūkiai 71
Klausimai diskusijai 76
Praktinės situacijos 77
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 80

ETINIAI PRINCIPAI IR VERTYBIŲ DERMĖ TEISĖSAUGOS VEIKLOJE: NUO ASMENS MORALĖS IKI VIEŠOJO INTERESO 83
Skyriaus santrauka 83
1. Etiniai principai viešajame sektoriuje 84
Klausimai ir užduotys 91
2. Vertybių samprata viešojo intereso kontekste 91
3. Asmeninės ir profesinės vertybės 94
Klausimai ir užduotys 97
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 98

ETIKOS KODEKSAI IR ELGESIO NORMOS 100
Skyriaus santrauka 100
1. Etikos kodeksų funkcijos ir struktūra 101
2. Etikos kodeksų taikymas ir įgyvendinimo mechanizmai 104
3. Priesaika, įstatymas ir kodeksas: skirtumai ir sąsajos 106
Klausimai ir atsakymai 109
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 109

TEISĖSAUGOS PROFESINĖJE VEIKLOJE AKTUALIOS ETIKOS TEORIJOS 111
Skyriaus santrauka 111
1. Įvadas į etikos teorijų taikymą profesinėje praktikoje 112
2. Pagrindiniai etinio mąstymo ir argumentavimo modeliai 117
3. Dorybių etikos teorijos 120
3.1 Aristotelio dorybių etika 122
Klausimai diskusijai 131
3.2 Akviniečio prigimtinės teisės teorija 132
Klausimai diskusijai 139
4. Teleologinės arba konsekvencialistinės etikos teorijos (tikslų etikos teorijos) 140
4.1 Utilitarizmas 141
Klausimai diskusijai 157
4.2 Fletcherio situacinė etika 159
Klausimai diskusijai 167
5. Deontologinės moralės teorijos (pareigų etikos) 167

5.1 Immanuelio Kanto moralės filosofija 168
Klausimai diskusijai 178
5.2 Deontologinės moralės teorijos XX a. 180
Klausimai diskusijai 183
6. Etiškai apmąstytų sprendimų priėmimo procedūra 184
7. Profesinė etika kaip teorijų sintezė 187
8. Etikos teorijų stiprybės ir ribotumai teisėsaugos veikloje 189
Klausimai diskusijai 192
Praktinės situacijos 193
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 196

MORALĖS PSICHOLOGIJA 201
Skyriaus santrauka 201
1. Moralės psichologijos raida ir vaidmuo teisėsaugos profesinėje etikoje 202
2. Klasikinės moralės psichologijos teorijos 203
3. Šiuolaikiniai moralės psichologijos požiūriai 210
3.1 Moralinių pagrindų teorija 210
3.2 Neuromokslinis požiūris į moralę 214
3.3 Moralinių emocijų vaidmuo: kaltė ir empatija 217
3.4 Moralinis identitetas 220
Klausimai ir užduotys 223
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 226

VERTYBINIAI (INTERESŲ) KONFLIKTAI IR ETINĖS DILEMOS 229
Skyriaus santrauka 229
1. Etinės dilemos 230
2. Vertybių ir interesų konfliktai teisėsaugoje 232
Klausimai ir užduotys 236
3. Etinės dilemos ir moralės psichologija 237
4. Etinių dilemų sprendimo modeliai 240
Klausimai ir užduotys 242
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 243

SPRENDIMŲ MORALINIAI ASPEKTAI — SĄŽINĖ, ATSAKOMYBĖ, PASEKMĖS 245
Skyriaus santrauka 245
1. Sąžinė 247
2. Atsakomybė 251
3. Pasekmės 252
Klausimai ir užduotys 254
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 254

ŽMOGAUS ORUMAS TEISĖSAUGOS DARBE: PAGRINDAS IR PROFESINIS IŠŠŪKIS 256
Skyriaus santrauka 256
1. Kada pažeidžiamas žmogaus orumas? Atvejų analizė 257
2. Žmogaus orumas kaip žmogaus teisių pagrindas 259
3. Orumas, garbė ir pripažinimas 264
4. Kokios aplinkybės ar elgesys sudaro pažeminimą? 268
5. Pagarba žmogaus orumui kaip pirminis ir nepaneigiamas principas 271
6. Kaip žmogaus orumas tapo svarbus? 273
7. Moralinė dilema tarp kankinimo draudimo ir gyvybės apsaugos 278
8. Ar valstybės tarnautojo orumas yra neliečiamas? 283
Klausimai diskusijai 285
Praktinės situacijos 286
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 286

PROFESINĖ DEFORMACIJA 289
Skyriaus santrauka 289
1. Sąvoka ir priežastys 290
2. Profesinės deformacijos teisėsaugoje 292
Klausimai ir užduotys 295
3. Organizacinė kultūra ir asmens moralė 296
Klausimai ir užduotys 301
4. Asmeninės ir institucinės profesinių deformacijų pasekmės 302
Klausimai ir užduotys 305
Pagrindinių sąvokų žodynėlis 306

LITERATŪRA 308

PRATARMĖ

Šiais laikais teisėsaugos pareigūnui nebeužtenka gerai išmanyti teisės aktus ir procedūras. Kiekvieną kartą bendraujant su žmogumi, reaguojant į įvykius, darant sprendimus veikia labai svarbus veiksnys – etika. Būtent etika padeda atsakyti į klausimus, kurie įstatymuose iki galo neapžvelgiami: kaip elgtis, kai yra kelios teisėtos, bet skirtingas pasekmes sukeliančios alternatyvos, kaip suderinti pareigą ir žmogiškumą, kaip išlikti padoriam situacijose, kai susiduriama su konfliktu, smurtu, neteisybe ir žmonių skausmu.

Šio vadovėlio idėją inspiravo klausimas, *ką reiškia būti etišku pareigūnu.* Etika jame suprantama ne tik kaip taisyklių rinkinys, o kaip *profesinis kompasas*, padedantis orientuotis *pilkojoje zonoje*, kur susikerta teisėtumas, institucijos lūkesčiai ir asmens sąžinė. Todėl vadovėlyje siekiama sujungti kelis žvilgsnius: teorinį (kas yra moralė, dorovė, sąžinė, vertybės, principai), psichologinį (kaip iš tiesų priimame moralinius sprendimus, kas daro įtaką mūsų pasirinkimams) ir praktinį (ką tai reiškia patrulio, tyrėjo, vadovo kasdienybėje).

Vadovėlį sudaro vienuolika skyrių, parašytų dviejų bendraautorių: Giedrės Paurienės ir Rasos Dobržinskienės. Didesnę vadovėlio dalį sudaro Giedrės Paurienės parengti skyriai: „Etikos teorinis pagrindas teisėsaugos srityje“, „Profesinė etika“, „Teisėsaugos profesinėje veikloje aktualios etikos teorijos“, „Žmogaus orumas teisėsaugos darbe: pagrindas ir profesinis iššūkis“. Jį papildo Rasos Dobržinskienės parašyti skyriai „Etika, moralė ir teisė: nuo asmeninio gyvenimo iki teisėsaugos pareigūno profesijos“, „Etiniai principai ir vertybių dermė teisėsaugos veikloje: nuo asmens moralės iki viešojo intereso“, „Etikos kodeksai ir elgesio normos“, „Moralės psichologija“, „Vertybiniai (interesų) konfliktai ir etinės dilemos“, „Sprendimų moraliniai aspektai – sąžinė, atsakomybė, pasekmės“, „Profesinės deformacijos“. Kiekvieną skyrių papildo kartojimo klausimai, padėsiantys atkreipti dėmesį į svarbius dalykus, užduotys, situacijos, leisiančios kuo geriau įsigilinti į praktinį teorijos pritaikymą, skatinančios ne tik įsiminti teorines tezes, bet ir pažvelgti į save, į savo būsimą ar esamą profesinį vaidmenį. Pateikiamos kuo realistiškesnės situacijos, kviečiančios diskutuoti, ginčytis, ieškoti argumentų, lyginti skirtingus požiūrius – būtent taip pamažu formuojasi asmeninis profesinės etikos stuburas.

Rašydamos šį vadovėlį, siekėme, kad jis būtų ne tik akademinė medžiaga, bet ir palydovas Jūsų profesiniame kelyje: kad čia rastumėte sprendimų esant tam vidiniam netikrumo jausmui, kai kyla abejonių, atsakymų, padedančių susidėlioti mintis, kai sprendimo reikia skubiai, ir pavyzdžių, primenančių, jog sąžiningas, pagarbus, žmogaus orumą ginantis elgesys yra profesinės brandos požymis.

Galiausiai šis vadovėlis yra kvietimas į dialogą: etikos klausimai nuolat atsinaujina kartu su visuomene, technologijomis, teisėsaugos praktika. Tikimės, kad mokydamiesi, diskutuodami ir remdamiesi čia pateiktomis įžvalgomis prisidėsite prie teisėsaugos kultūros raidos.

Autorės
2025 m. gruodžio 2 d., Kaunas

ETIKOS TEORINIS PAGRINDAS TEISĖSAUGOS SRITYJE

Skyriaus santrauka

Teisėsaugos pareigūnų sprendimai dažnai daromi esant spaudimui, rizikai ir vertybiniam neapibrėžtumui: kai teisė dar neatsako į visus klausimus, o visuomenė tikisi ir teisėtumo, ir žmogiškumo. Todėl etikos teorinis pagrindas tampa aktualus kaip orientyras, padedantis atskirti moralę (praktines elgesio normas) nuo etikos (kritinės moralės refleksijos), suprasti dorovės (asmeniško moralės įsisavinimo) reikšmę, įvardyti normų ir vertybių sąveiką ir išskirti etikos sritis (deskriptyvinę, normatyvinę, metaetiką) profesinėje veikloje. Skyriuje nuosekliai aptariamos etikos sampratos (etika kaip dorybė (vertė), pasekmė, principas, atsakomybė, moralinis svarstymas, paklusimas autoritetui ir kt.), etikos objekto ir funkcijų kaita, taip pat pateikiamas teorinis pagrindas, leidžiantis argumentuotai spręsti teisėsaugos dilemas derinant viešąjį interesą, žmogaus teises ir profesinę atsakomybę. Skyriaus tikslas – atskleisti etikos teorinį pagrindą teisėsaugos srityje: apibrėžti moralės, dorovės ir etikos santykį, paaiškinti normų ir vertybių vaidmenį, pristatyti pagrindines etikos sampratas, etikos mokslo objektą, funkcijas ir etikos sritis, nes visa tai kuria etiškai pagrįsto profesiniam sprendimų priėmimo prielaidas.

Skyriaus uždaviniai:

1. Atskirti moralės, dorovės ir etikos sąvokas ir paaiškinti jų taikymą individualaus ir profesinio elgesio kontekstuose.
2. Paaiškinti moralinių normų ir vertybių santykį, normų sankcijų logiką ir moralės bei teisės normų sąveiką teisėsaugoje.
3. Apibūdinti moralės kaitą istoriniu ir socialiniu pjūviais, įvardijant reikšmę profesinių lūkesčių transformacijai teisėsaugos institucijose.
4. Pristatyti pagrindines etikos sampratas (dorybių, pasekmių, principų, atsakomybės, moralinio svarstymo ir kt.) ir parodyti skirtingas jų sprendimo priėmimo logikas.
5. Apžvelgti etikos mokslo objektą (sprendimą, veiksmą, politiką) ir subjektus (individus, grupes, institucijas), aptarti etikos funkcijas (reguliuojančią, aprašomąją, interpretuojančią, orientuojančią, ugdymo).

6. Išskirti etikos sritis (deskriptyvinę etiką, normatyvinę etiką, metaetiką) ir paaiškinti, kaip jos padeda analizuoti teisėsaugos dilemų situacijas.
7. Formuoti gebėjimą argumentuotai pagrįsti profesinius sprendimus, derinant teisėtumą, žmogaus orumą, teisingumą ir atsakomybę.

Reikšminiai žodžiai: etika; moralė; dorovė; etikos sampratos; moralinės normos; teisės normos; vertybės; moralinis sprendimas; etikos sritis.

1. Moralės, dorovės ir etikos sąvokos, jų santykis

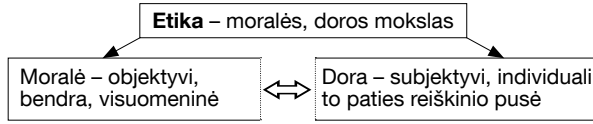
Etika, moralė, dorovė laikomos beveik tapačiomis sąvokomis. Jos nėra visiškai priešingos, bet šiek tiek skirtingos. Kasdienėje kalboje sąvokos *moralinis* ir *etinis* dažniausiai vartojamos kaip sinonimai. Vis dėlto moksliniu požiūriu būtina aiškiai atskirti moralės ir etikos sąvokas. Etika dažniausiai siejama su teoriniais samprotavimais, o moralė – su praktiniais sprendimais ir konkrečiu elgesiu (Palidauskaitė, 2007). Kalbant apie individualų žmogaus elgesį, dažniau vartojama moralės sąvoka, o profesinio elgesio kontekste tinkamesnė yra etikos sąvoka.

Žodis *etika* kilo iš gr. *ethos* (būdas, paprotys, savybė), moralė – iš lot. *mos* (įprotis, charakteris, elgesys). Pirmą kartą su etikos sąvoka susiduriame Aristotelio veikaluose (384–321 m. pr. Kr.). Aristotelis „Nikomacho etikoje“ vartoja būdvardį **etiškas – geras žmogus**. Geras žmogus dar vadinamas dorybingu; **gero būdo savybės – dorybėmis**. Mokymą ir išmanymą apie dorybingumą ir dorybes Aristotelis pavadino **etika**. Romėnai, orientuodamiesi į graikų patirtį, išvedė būdvardį *moralis* (dorovingas), dar vėliau imtas vartoti žodis **moralė**. Ciceronas etiką pavadino moralės filosofija.

XVI–XVII a. įvairiuose raštuose buvo vartojamas lietuviškas daiktavardis **dora**. Manoma, kad jis yra kilęs iš būdvardžio „doras“, o šis – iš veiksmažodžio „derėti“ (pritikti), kildinamo iš „daryti“. Taigi **dora** reiškia tai, kas dera, pritinka, kas didina dermę žmogaus viduje ir žmonių santykiuose.

Tam, kad išvengtume kategorijų painiavos, **moralės ir dorovės sąvokas** sąlygiškai atskirsime, laikysime kiek kitokio turinio kategorijomis. *Morale* vadinsime pačius papročius, elgesio normas, gyvenimo taisykles, kurias viena karta perduoda kitai, bendrus reikalavimus, individo

jau randamus gyvenime; jų privalu laikytis, kad būtų įmanoma bendrai gyventi ir sutarti įvairaus pobūdžio veikloje, pavyzdžiui, atliekant muitininko, policininko ar teismo antstolio pareigas. Žodžius *dora, dorovė* vartosime vertindami individo elgesį, jo moralines pažiūras.

1 pav. Etikos objektas (Laurinavičius, 2001)

Kiekviena visuomenė savo nariams kelia tam tikrus reikalavimus. Jie gali susiformuoti iš įpročių, tradicijų, gali būti kilę iš religijos arba su ja susiję.

Moralė – tai žmonių elgesį reguliuojančios normos ir principai (Palidauskaitė, 2007) (nerašyti, priešingai nei teisėje, individui suteikiamas platus pasirinkimas; bausmė už jų nesilaikymą – visuomeninė nuomonė; moraliniai reikalavimai užfiksuoti papročiuose, tradicijose); vietinėje kultūroje priimtos elgesio normos, kurios teisiškai nekodifikuotos (Beržinskas, 2008). Taigi moralė suprantama kaip visuma vertybių ir normų (elgesio taisyklių), galiojančių bendruomenėje ir turinčių užtikrinti geriausią žmonių sambūvio formą.

Remiantis šiomis vertybėmis ir normomis, formuojami moraliniai sprendimai dėl veiksmų. Žmogaus veiksmai vertinami kaip „geri“ arba „blogi“, „moraliai teisingi“ arba „moraliai klaidingi“. Šie moraliniai sprendimai dažnai būna intuityvūs ir spontaniški, juos dažnai lydi moralinės emocijos (pasipiktinimas, teisingumo jausmas, kaltė, gėda). **Asmeniškas moralinių taisyklių įsisavinimas vadinamas dorove** (dora, moralumu). Dorovė yra ne tik nurodytų moralinių normų laikymasis; ji reikalauja, kad žmogus moralinius sprendimus ir veiksmus grįstų asmenine įžvalga, o ne aklai sektų nustatytomis taisyklėmis. Pavyzdžiui, paauglė gundoma įvykdyti vagystę parduotuvėje. Ji nusprendžia nevogti, nes bijo būti pagauta. Nors ji elgiasi pagal moralės ir teisės taisykles („nevok“), jos negalima laikyti dora ar moralia, nes ji dar nėra įsisavinusi moralinės taisyklės prasmės.

Dorovę, anot Palidauskaitės (2007), sudaro du elementai:

1) tikėjimai, įgaunantys vertybių ir principų formą;
2) jų pagrindu besiformuojantis elgesys.

Tikėjimų pagrindu formuojasi tam tikri pavyzdiniai elgesio modeliai. Tie modeliai tampa vertinimo kriterijais, kuriais remdamasi visuomenė vertina individų ar grupių elgesį. Elgesys vertinamas kaip priimtinas ar nepriimtinas, gerbtinas ar smerktinas, teisingas ar neteisingas. Šis vertinimas vadintinas moraliniu sprendimu, kuris rodo suvokimą apie tai, kaip viskas vyksta. Moralė atspindi tikėjimą apie tai, kas yra gera, bloga, teisinga, neteisinga. Moralės raida ir tobulėjimas sietini su žmonių visuomenės raida.

1 lentelė. Moralės raida (Palidauskaitė, 2007)

Pirmykštės visuomenės dorovė	grindžiama kolektyviniu darbu ir vartojimu. Solidarumas ir kolektyvizmas yra pagrindinės vertybės (visi už vieną, vienas už visus). Šiuo laikotarpiu vyravo gentinis uždarumas, tamsumas, prietaringumas.
Vergovės laikotarpiu visuomenės dorovė	poliarizuojasi, atsiranda skirtingas gėrio, žmogiškumo, teisingumo supratimas.
Feodalizmo epochoje dorovės normos	susipina su religija, ribojamas žmogaus savarankiškumas, iniciatyva.
Kapitalizmo sąlygomis dorovės pagrindu	tampa individualizmas, iškeliamos laisvės ir lygybės idėjos.
Postindustrinėje visuomenėje dorovės pagrindu	lieka individualizmas, išryškėja dorovės sąvokų įvairovė.

Moralės kaita XX amžiuje. XX a. moralė patyrė ryškių pokyčių, kurie kai kam atrodė net kaip moralės žlugimas. Vienas iš pavyzdžių – požiūris į spekuliaciją. Anksčiau ji buvo laikoma gėdingu, padoriam žmogui netinkamu užsiėmimu. Visgi laikui bėgant šis reiškinys buvo pervadintas verslu ir šiandien verslininkas – prestižinė profesija, siejama su sėkme ir autoritetu. Taip įvyksta reiškinio moralinės prasmės pasikeitimas: tai, kas anksčiau buvo smerktina, tampa vertybe.

Keitėsi ir profesijų reitingas. Anksčiau tarp gerbiamiausių buvo inžinieriai ar mokytojai, o dabar pirmauja teisininkai, ekonomistai, verslininkai. Tai atspindi ne tik ekonominius pokyčius, bet ir moralinių vertybių persiskirstymą visuomenėje.

Panašios permainos vyko ir teisėsaugos institucijose. Anksčiau pagrindinis pareigūno bruožas buvo paklusnumas – gebėjimas tiksliai vykdyti įsakymus. Šiandien vis daugiau dėmesio skiriama darbo efektyvumui, organizuotumui, gebėjimui savarankiškai priimti sprendimus. Atsakomybė, dorovinis sąmoningumas ir kultūra – savybės, kurios anksčiau buvo laikomos papildomomis, dabar įgavo pagrindinį statusą. Profesionalus pareigūnas turi būti ne tik vykdytojas, bet ir kritiškai mąstantis, etiškas žmogus, turintis vidinį atsakomybės jausmą.

Skyrybų sampratos kaita Lietuvoje: nuo nuodėmės iki pasirinkimo. Moralės kaita ryškiai atsispindi ir požiūryje į skyrybas. Ilgus amžius Lietuvoje, kaip ir visoje krikščioniškoje Europoje, vyravo nuostata, kad santuoka – tai šventas, nepertraukiamas ryšys. Biblijoje rašoma: „Ką Dievas sujungė, žmogus teneišskiria." Pagal šį požiūrį skyrybos buvo laikomos sunkia nuodėme, smerktinu veiksmu, griaunančiu šeimos, o kartu ir visuomenės moralinius pagrindus.

Iki XX a. pradžios santuokos Lietuvoje daugiausia buvo bažnytinės, o skyrybos – teologiškai ir teisiškai komplikuotos. Nors civilinėje teisėje jos retkarčiais buvo numatytos, dažniausiai reikėjo svarių priežasčių – neištikimybės, smurto ar išėjimo iš šeimos. Taip pat reikėjo atlaikyti stiprų socialinį spaudimą, ypač mažesnėse bendruomenėse.

Požiūrio į skyrybas kaitą Vakarų kultūroje atspindi ir literatūra. Pavyzdžiui, Gustavo Flauberťo romane „Ponia Bovari" (1857) vaizduojama jauna moteris Ema, įkalinta nuobodžioje, bejausmėje santuokoje, ieškanti meilės ir prasmės kitur. Tačiau moters bandymai pabėgti iš santuokinės tuštumos baigiasi tragedija – visuomenė smerkia jos norą gyventi pagal jausmus, o ne pagal moralinius reikalavimus. Tai liudija, kad XIX a. moters iniciatyva palikti santuoką buvo laikoma amoralia, net pavojinga.

Panašios nuotaikos sklandė ir lietuvių kultūroje. Nors apie skyrybas tiesiogiai rašyta nedaug, Lazdynų Pelėdos kūriniuose, o vėliau ir Šatrijos Raganos prozoje atsiskleidžia moters vidinis konfliktas tarp pareigos ir jausmo. Moters kančia santuokoje dažnai vaizduojama kaip aukojimasis šeimos ir visuomenės labui – tai atspindi moralinį standartą, pagal kurį jausmai aukojami pareigai.

Tarpukario Lietuvoje (1918–1940) skyrybos buvo įmanomos, tačiau sudėtingos – joms reikėjo pagrindų (ištikimybės sulaužymas, smurtas, palikimas), o teisiniai procesai buvo ilgi. Po sovietų okupacijos santuoka ir skyrybos tapo civilinės valdžios reguliavimo sritimi. Oficialiai deklaruojant lyčių lygybę ir „laisvą šeimą“, skyrybų procesas buvo supaprastintas, tačiau visuomenėje vis dar vyravo konservatyvus požiūris – išsiskyrę žmonės dažnai susilaukdavo aplinkinių nepritarimo, ypač mažesniuose miesteliuose.

Sovietmečiu išsiskirti buvo įmanoma per teismą, tačiau tai reikalavo formalaus pagrindimo. Moterys dažnai patirdavo ekonominį ir socialinį spaudimą likti santuokoje, net jei ji buvo konfliktiška ar žalinga. Po Antrojo pasaulinio karo, ypač XX a. 6–7 dešimtmečiuose, augant šeimų įvairovei ir moterų savarankiškumui, požiūris į skyrybas pamažu ėmė keistis. Vis daugiau žmonių į skyrybas pradėjo žvelgti ne kaip į nuodėmę, bet kaip į žmogaus teisę rinktis, kai santuoka tampa tik formalumu.

Po 1990 m., atkūrus nepriklausomybę, Lietuvoje įsigalėjo civilinės santuokos ir skyrybų modelis, pagrįstas laisva valia. Skyrybos tapo palyginti paprastu teisiniu veiksmu. Keitėsi ir viešoji nuomonė – nuo smerkimo pereita prie supratimo, ypač kai kalbama apie šeimos gerovę, vaikų interesus ar psichologinę sveikatą. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, skyrybų samprata per šimtmetį pakito kardinaliai: nuo dieviškos ir neatšaukiamos pareigos santuokoje iki asmeninio pasirinkimo teisės, grindžiamos pagarba sau ir kitam žmogui. Ši kaita atspindi platesnę moralinių normų transformaciją – nuo kolektyvinės kontrolės link asmeninės atsakomybės, nuo dogmų prie etinio dialogo.

Bendražmogiškos moralės normos kultūrų įvairovėje. Nors skirtingose kultūrose ir istoriniuose laikotarpiuose moralinės normos reikšmingai skiriasi, vis dėlto egzistuoja tam tikras bendražmogiškų vertybių branduolys, kurį pripažįsta dauguma civilizacijų ir kuris išlaikė vertę per visą žmonijos istoriją. Šios normos dažnai vadinamos universaliomis, nes jos grindžiamos žmogaus prigimtimi, patirtimi ir bendrais egzistenciniais poreikiais.

Tarp tokių normų minėtinas teisingumas, žmogaus orumas, laisvė, pagarba gyvybei, sąžiningumas, solidarumas, atsakomybė. Šios vertybės kartojasi tiek senosiose religijose ir filosofijose (pvz., Konfucijaus, Aristotelio ar Jėzaus mokymuose), tiek šiuolaikinėse teisės sistemose ir tarptautiniuose žmogaus teisių dokumentuose.

Teisingumas, kaip moralinis principas, buvo svarbus jau Antikoje. Platonas teigė, kad teisinga valstybė – tai tokia, kurioje kiekvienas pilietis užima jam tinkamą vietą ir veikia pagal savo pašaukimą. Šiandien teisingumas reiškia lygias galimybes, nešališką požiūrį ir teisių bei pareigų balansą.

Laisvė yra kita fundamentali vertybė, kuri vis dažniau laikoma ne tik politine, bet ir moraline kategorija. Ji suponuoja žmogaus teisę laikytis savo įsitikinimų, rinktis gyvenimo kelią, išreikšti savo tapatybę – tačiau kartu reikalauja atsakomybės už savo pasirinkimus. Filosofo I. Kanto požiūriu, žmogus yra morališkai vertingas tuomet, kai jis veikia iš laisvos valios pagal protingą pareigą, o ne iš baimės ar spaudimo.

Žmogaus orumo pripažinimas – šiuolaikinės moralės pagrindas. Jis reiškia, kad kiekvienas asmuo turi vertę nepriklausomai nuo jo socialinės padėties, tautybės, lyties ar įsitikinimų. Ši nuostata įtvirtinta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, jos 1 straipsnyje skelbiama: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis."

Nors kultūriniai skirtumai veikia moralinius sprendimus – pvz., vienose visuomenėse akcentuojamas kolektyvinis gėris, kitose – asmens teisės, tačiau tam tikri principai, kaip antai **gyvybės saugojimas, artimo globa, neteisingos žalos vengimas**, išryškėja beveik visose moralinėse sistemose. Tai rodo, kad žmonija turi **moralinę atmintį** – iš patirties išugdytą gebėjimą atskirti gėrį nuo blogio, net jei konkrečios taisyklės ar elgesio formos skiriasi. Bendražmogiškos moralės normos tampa tarsi **moraliniu minimumu**, leidžiančiu skirtingoms kultūroms bendradarbiauti, kurti tarptautinę teisę, spręsti globalias problemas (pvz., smurtą, skurdą, diskriminaciją) remiantis bendrais principais.

Bendražmogiškos moralės normos tampa pagrindu, kuriuo grindžiami tiek tarptautinės teisės principai, tiek kasdieniai etiniai sprendimai. Vis dėlto kyla klausimai: **kaip mes paaiškiname šias normas; kaip jos formuojamos ir vertinamos?** Čia susiduriame su dviem svarbiomis, bet dažnai painiojamomis sąvokomis – **etika ir morale**. Nors jos glaudžiai susijusios, jų reikšmė ir funkcija skiriasi.

Etika ir moralė: ar tikrai tai – tas pats? Filosofijoje tarp jų išskiriamas svarbus skirtumas. Anot Cicerono, etika yra moralės filosofija – tai reiškia, kad etika tyrinėja moralę, ją pagrindžia, analizuoja ir vertina, o moralė yra elgesio taisyklių visuma, įprasta bendruomenėje ar visuomenėje. Vienas iš etikos teorijos autoritetų T. E. McCollough (1991) teigia,

kad **etika yra kritinė moralės analizė**, t. y. moralės refleksija, siekiant analizuoti, kritikuoti, interpretuoti, pateisinti visuomenės vaidmenis, taisykles, santykius. Etinė refleksija – tai kritinė analizė to, ką sakome, darome, kokie esame. Etika aiškina moralės normų ir vertybių reikšmes, kalba apie sąlygas, kuriomis priimamas moralinis sprendimas.

Filosofas J. Beržinskas (2008) siūlo skirtumą tarp šių sąvokų pagrįsti loginiu būdu. Remdamasis klasikinėmis apibrėžtimis, jis nurodo, kad etika – tai pažinimu ir brandžiu protu pagrįsta moralė. Tai patvirtina ir Websterio žodyne (Merriam-Webster, 2003) pateiktas filosofijos apibrėžimas: „Filosofija yra pažinimo ir išminties siekimas“, rodantis, kad etika reikalauja gilesnio mąstymo, kritinio santykio ir racionalaus pagrindimo.

XX a. humanistas Albertas Schweitzeris (Šveiceris, 1989) teigia: „Tapti etine asmenybe – vadinasi, pasidaryti tikrai mąstančiu žmogumi.“ Ši mintis atskleidžia esminę etikos savybę – ji nėra tik išmoktų taisyklių rinkinys. Ji kviečia žmogų mąstyti, abejoti, pagrįsti savo veiksmus ir siekti jų prasmės. O moralė gali egzistuoti kaip nerašytas normų rinkinys, kurio laikomasi iš įpročio, tradicijos ar baimės nusižengti.

2 lentelė. Pagrindiniai etikos ir moralės skirtumai

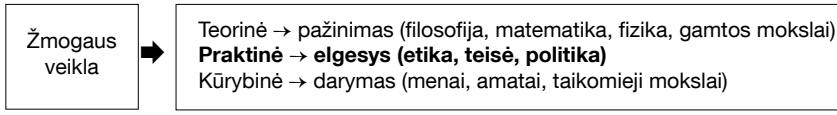
Moralė	**Etika**
Taisyklių, normų visuma	Filosofinis moralės tyrinėjimas
Dažnai priimama nekritiškai	Reikalauja racionalaus, kritinio pagrindo
Veikia per autoritetą, tradiciją	Skatina asmeninę atsakomybę ir mąstymą
Vertinama pagal paklusnumą	Vertinama pagal asmens brandą
Tikslas – doras ir klusnus pilietis	Tikslas – brandi, laisva, atsakinga asmenybė

Nors moralė ir etika glaudžiai susijusios, jos reiškia skirtingus dalykus (Beržinskas, 2008):

- Moralė – tai mūsų išmokti elgesio modeliai, dažnai priimami kaip savaime suprantami.
- Etika – tai pastanga šiuos modelius suprasti, pagrįsti ir, jei reikia, kritiškai permąstyti.

Etika kaip praktinė filosofija ir jos reikšmė profesijose. Etika kviečia žmogų ne tik paklusti taisyklėms, bet ir būti atsakingą už savo sprendimus, suvokti jų poveikį kitiems ir aplinkai. Tai ypač svarbu tiems, kurie dirba teisės, viešojo saugumo ar administravimo srityse, kur elgesio pasekmės turi didelę reikšmę visuomenei.

Visais laikais etiką daugiausia kūrė ir puoselėjo filosofai. Etika paprastai yra viena iš svarbiausių daugelio filosofinių sistemų dalių. Tad suprantama, kodėl ji iki šiol laikoma filosofijos disciplina. Vis dėlto etika – ypatinga filosofijos dalis. Ji išsiskiria iš kitų filosofijos disciplinų tuo, kad yra labiausiai priartėjusi prie pačių jautriausių ir subtiliausių žmogaus dvasinės būties problemų, todėl turi ypatingą reikšmę specializuotoje žmogaus veikloje. Ji pagrindžia moralinius klausimus, kylančius tarp žmonių ir aplinkos, tarp žmogaus su kitu žmogumi, tarp žmonių, susijusių įvairiais ryšiais. Visi klausimai yra analizuojami per gėrio ir blogio prizmę. Taigi etika padeda žmogui susigaudyti prieštaringiausiuose jo gyvenimo vingiuose. Tuo pasireiškia šios disciplinos praktinė reikšmė. Neatsitiktinai jau nuo Antikos laikų etika vadinama „praktine filosofija".

2 pav. Žmogaus veiklos sritys (Laurinavičius, 2001)

Filosofijoje praktine veikla laikomas žmogaus elgesys – tai, kaip jis veikia kasdienybėje, kaip elgiasi su kitais, kaip priima sprendimus. Tokį elgesį tiria tokie mokslai kaip etika, teisė ir politika. Jie grindžiami bendrais filosofiniais principais, todėl vadinami praktiniais. **Etika veikia ne tik mūsų elgesį, bet ir kitų sričių veiklą – net kūrybą ar amatus.** Pavyzdžiui, auksakaliai, dirbantys su brangiais metalais, laikosi tam tikrų taisyklių ir tradicijų, kurios formavo jų požiūrį į darbą – tai irgi susiję su tam tikra etika.

Etika apima sistemingą mąstymą apie moralę. Pasak Otfriedo Höffe'ės, etikos užduotis yra „kritiškai nagrinėti esamą moralę ir pagrįsti teisingo ir gero elgesio formas bei principus" (Höffe, 2008). **Etika vertina patį veikimą – ne tik rezultatą**, bet ir požiūrį, atsakomybę, pagarbą kitiems. Kai žmogus dirba tam tikrą darbą – ypač atsakingą, kaip teisėsaugoje,

jam svarbu ne tik pasiekti tikslą, bet ir veikti profesionaliai: garbingai, atsakingai, etiškai. Todėl **profesinė etika – tai speciali etikos sritis, skirta konkrečios profesijos elgesio normoms nagrinėti**.

Svarbu suprasti, kad profesinė etika grindžiama bendrąja etika, jos principais ir teorijomis, bet taikoma konkrečiai sričiai – pavyzdžiui, viešajam administravimui ar teisėsaugai. Teisėsaugos pareigūnai, valdininkai ar viešojo administravimo darbuotojai dažnai veikia pagal nustatytas taisykles, o jų elgesys labiau priklauso nuo pareigų ir socialinio vaidmens, bet ne nuo asmeninių įsitikinimų. Pavyzdžiui, tik policijos pareigūnai turi teisę naudoti prievartą palaikant viešąją tvarką. Net jei pareigūnas asmeniškai nepritaria prievartos naudojimui, kai kuriose situacijose jis privalo veikti pagal įstatymą. Todėl profesinės etikos mokoma aukštosiose mokyklose, kad būsimi pareigūnai geriau suvoktų savo vaidmenį visuomenėje, ugdytųsi drausmę, atsakomybę, pagarbą žmogui, mokėtų priimti etiškus sprendimus sudėtingose situacijose.

Galima teigti, kad moralė atspindi skirtingose kultūrose skirtingais istorijos laikotarpiais susiformavusius požiūrius ir elgesio taisykles bei standartus, o etika yra kritinė moralės analizė. Moralė – tai normos (privalomos visuomeninės elgesio taisyklės) ir vertybės (pageidaujamos elgesio formos ar būsenos). Etika apmąsto gyvenimą, pagrįstai vertina, formuluoja tinkamo elgesio principus. Moralė atspindi esamą praktiką, kurią analizuoja, studijuoja ir vertina etika. Moralė yra istorinė, konkreti, santykinė, o etika siekia racionalių, objektyvių, universalių normų. Suvokus moralės ir etikos skirtingumą, galima pateikti tokį etikos apibrėžimą: **etika – tai mokslas, tiriantis moralę**.

2. Normos ir vertybės

Moralė suteikia veiklos orientyrus, nes siūlo gana aiškius teigiamus ir neigiamus vertinimus. Ji grindžiama priešybėmis: „gera“ prieš „bloga“ arba „(moraliai) teisinga“ prieš „(moraliai) neteisinga“. Tokių **moralinių sprendimų pagrindas yra moralinės normos**. Normos suprantamos kaip visuomenėje galiojančios taisyklės, reguliuojančios žmonių bendrą gyvenimą („elgesio taisyklės“).

Dorovinės normos kyla iš vertybių ir jas įtvirtina. Jos nustato, kaip žmogus turėtų elgtis, kad išreikštų savo vertybes veiksmu. Vertinimo ir normų funkcija – ne tik nurodyti, kas yra leistina ar neleistina, bet ir kurti socialinį bendrabūvį, grindžiamą pagarba, orumu, teisingumu.

Normos turi būti įgyvendintos realybėje. Jos turi nustatyti žmonių elgesį tipinėse situacijose ir taip kurti lūkesčius. Normų pažeidimai paprastai sukelia sankcijas. Jei normos yra kodifikuotos (pvz., baudžiamojo įstatymo normos), sankcija nustatoma įstatyme ir ją skiria teismas. Jei pažeidžiamos moralinės normos, sankcija dažniausiai pasireiškia socialine panieka, kuri dažniau išreiškiama asmeniškai (moralinis pasmerkimas, kontaktų nutraukimas), bet gali būti ir vieša, kolektyvinė, ritualizuota (pvz., viešas sugėdinimas, galvos nuskutimas, asmens nuosavybės suniokojimas ar paties pažeidėjo kompromituojančių nuotraukų paskelbimas internete).

Normų veiksmingumas priklauso nuo to, kaip asmuo jas priima – tai ypač aktualu teisėsaugoje, kur pareigūnas turi vadovautis ne tik taisyklėmis, bet ir asmeniniais moraliniais įsitikinimais. Moralės ir teisės normos dažnai reguliuoja tą pačią viešųjų santykių sritį, tačiau jų veikimo logika skiriasi:

- Moralė grindžiama vidiniu imperatyvu, idealų sistema.
- Teisė – oficiali, valstybės sankcionuota normų sistema, kuri reguliuoja tik ypač svarbius visuomenės santykius.

Vis dėlto šios dvi sistemų formos gali sąveikauti: moraliniai principai gali būti perimami į teisę per konstitucines nuostatas arba profesinius kodeksus. Toks sąveikos procesas vadinamas **normų transformacija**.

Normos atlieka:

- reguliacinę funkciją – lemia socialiai priimtiną elgesį;
- vertybinę funkciją – įtvirtina vertybes kasdienėje praktikoje;
- transformacinę funkciją – perkelia vertybes ir principus į teisinį reguliavimą (pvz., per Konstituciją).

Normų užduotis yra įgyvendinti moralines vertybes. Miltonas Rokeachas (Rokeach, 1973) vertybes apibrėžė kaip tai, kam teikiama pirmenybė: „Vertybė yra nuolatinis įsitikinimas, kad tam tikras elgesio būdas ar tam tikras gyvenimo tikslas yra asmeniui ar grupei labiau pageidautinas už priešingą elgesio būdą ar priešingą gyvenimo tikslą.“ Vertybė gali būti tiek elgesio būdas (pvz., sąžiningumas, paslaugumas), tiek būsena pasaulyje (pvz., gerovė, gera švietimo sistema, aukštas asmeninės laisvės lygis).

Vertybių sąvoka glaudžiai susijusi su vertinimu – tai, ką laikome svarbiu, geru, teisingu ar gražiu dalyku. Vertybė – ne tik tai, kas teigiamai veikia mūsų gyvenimą ar poreikių patenkinimą, bet ir tai, kas žmogui atrodo prasminga, sektina, žmogiškumą įtvirtinanti idėja ar idealas. Ver-

tybės yra vertinimo objektai – tai, kas žmogui atrodo svarbu ir vertinga, formuojasi jo sąmonėje per socialinį ir kultūrinį kontekstą.

Vertybės gali būti:

- fundamentalios (universalios) – gėris, tiesa, grožis. Jos yra žmogiškosios būties pagrindas;
- specifinės – tautinės, profesinės, religinės ar socialinės grupės vertybės;
- asmeninės ir profesinės – susiformuoja asmens veikloje ir pasaulėžiūroje, pavyzdžiui, valstybės tarnautojo ar policijos pareigūno profesinės vertybės.

Vertybių genezė yra neatsiejama nuo poreikių ir interesų. Poreikiai laikomi pirminiais, o vertybės – antriniais reiškiniais. Tai reiškia, kad tai, ką vertiname kaip vertybę, pirmiausia kyla iš mūsų interesų, kurie formuojasi socialinėje aplinkoje. Net ir biologiniai (instinktyvūs) poreikiai visuomenėje yra tenkinami atsižvelgiant į kultūrinius ir civilizacinius laimėjimus. Vis dėlto dauguma filosofų laikosi nuomonės, kad egzistuoja ir **savaiminės dorovinės vertybės** (Laurinavičius, 2001), kurios nėra priklausomos nuo civilizacijos pažangos. Net kraštutinėmis aplinkybėmis – karo, tremties, stichinių nelaimių – žmonės išlieka dvasingi, orūs, sąžiningi. Apie tai kalbama ir pirmajame šio vadovėlio poskyryje, dalyje „Bendražmogiškos moralės normos kultūrų įvairovėje“.

Kiekvienas žmogus turi individualią vertybių sistemą. Ji gali būti:

- priimta sąmoningai, grindžiama refleksija ir žiniomis;
- susiformavusi stichiškai, iš gyvenimo patirties.

Dažniausiai ši sistema yra hierarchinė: vienos vertybės laikomos svarbesnėmis, kitos – mažiau svarbiomis. Ši sistema lemia žmogaus moralinius sprendimus ir poelgius. Vertybinės nuostatos kinta priklausomai nuo amžiaus, profesijos, socialinio sluoksnio, kultūrinės aplinkos.

Dorovinės vertybės formuojasi per praktinį gyvenimą, tačiau jos taip pat gali būti įsisąmoninamos abstrakčiai – skaitant, stebint ar reflektuojant. Todėl dorovinės vertybės žmogui padeda orientuotis priimant ne tik asmeninius, bet ir profesinius pasirinkimus. Dorovinės vertybės nėra objektyvios ar natūralios daiktų savybės, jos kyla iš subjektyvaus žmogaus santykio su socialine tikrove. Objektai ir reiškiniai tampa vertybėmis tik tada, kai jie įtraukiami į žmogaus visuomeninę būtį ir atitinka jo poreikius bei interesus. Taigi vertybė yra neatskiriama nuo socialinio konteksto ir žmogaus praktinio veikimo. Ji pasireiškia kaip idėjinis žmo-

gaus santykio su pasauliu pagrindas, kuris realizuojamas konkrečiose socialinėse praktikose.

Dorovinės vertybės yra ne tik socialiai nulemti reiškiniai, bet ir prigimtinės žmogaus teisės, išreiškiančios žmogaus orumą. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 straipsnyje pažymima, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės. Tai reiškia, kad jos egzistuoja nepriklausomai nuo valstybės valios ir yra pripažįstamos kaip nekvestionuojamos vertybės.

Vertybės – tai, kas žmogui atrodo svarbu ir prasminga; jos struktūruoja dorovinę sąmonę ir pagrindžia normas bei principus. Vertybės kyla iš poreikių, tačiau formuojasi per kultūrą, socialinius santykius ir moralinę sąmonę. Dorovinės vertybės – universalūs principai, orientuojantys į žmogiškumą ir bendrąjį gėrį. Normos – vertybėmis grindžiamos elgesio taisyklės, kurios reguliuoja visuomeninį gyvenimą; praktinės vertybių ir principų įgyvendinimo priemonės. Vertybės ir normos yra neatskiriami žmogaus ir visuomenės dorovinio gyvenimo pagrindai. Dorovinių normų veiksmingumas priklauso nuo asmeninio apsisprendimo ir socialinio konteksto.

3. Etikos sampratos[1]

Etika turi daug apibūdinimų ir paaiškinimų. Vienaip ši sąvoka vartojama kasdieniame žmonių bendravime, kitaip – mokslo literatūroje, tačiau ji visuomet pasitelkiama, kai svarstomos žmogaus būties problemos.

Pirmosios etinės teorijos atsirado dar prieš mūsų erą senovės Rytų šalyse: Egipte, Babilonijoje, Kinijoje, Indijoje. Ypač daug dėmesio etikos problemoms skyrė senovės Graikijos filosofai: Sokratas (469–399 m. pr. Kr.), Platonas (428/427–347 m. pr. Kr.), Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.), Demokritas (460–370 m. pr. Kr.), Epikūras (341–270 m. pr. Kr.). Skirtingose epochose, valstybėse ir kultūrose etika buvo suprantama skirtingai. Šiais laikais taip pat esama ne vienos etikos sampratos. Remiantis atskirų filosofų mintimis, etika traktuojama kaip vertybė, pasekmė, principas ir kt.

Etika kaip moralinės vertybės. Pirmuoju etikos sistemintoju laikomas garsus senovės Graikijos mąstytojas, Antikos filosofas Aristotelis. Jis sukūrė net tris etikos veikalus, iš kurių svarbiausias – „Nikomacho etika“. Jame etika įvardijama kaip moralės, dorybių teorija, apibrėžianti dorovės kilmę,

1 Remiantis Palidauskaitė, J. (2007). Etikos samprata. Iš *Viešojo administravimo etika* (p. 13–18). Kaunas: Technologija.

raidos galimybes. Aristotelis (IV a. pr. Kr.) „Nikomacho etikoje“ skiria intelekto (išmintis, intelektas, apdairumas) ir dorovės (pakantumas, nuosaikumas) vertybes. Jis formuluoja išmokstamų įpročių idėją. Aristotelis teigia, kad gimdami žmonės neturi jokių moralinių vertybių, jos atsiranda vėliau, kaip įpročio rezultatas, jų išmokstama socializacijos procese. Išmokstama ir patikrinama, kas gera ar bloga, teisinga ar neteisinga.

Dorybingumas įgyjamas per veiklą. Teisingais žmonėmis tampame atlikdami teisingus veiksmus, drąsūs tampame vykdydami žygdarbius. Kartojant tokius pat veiksmus, susiformuoja įprotis. Doras žmogus patiria malonumą darydamas dorus darbus.

Vadovaujantis filosofo mintimis, kad etika yra moralinės vertybės, galima vertybės sampratą kiek praplėsti. Tuomet **vertybė galėtų būti suvokiama ne tik kaip susidaręs įprotis galvoti, jausti ar veikti tam tikru būdu, bet ir kaip nusiteikimas ar polinkis**. Kiekvieno individo mąstymą ir elgesį lemia jo charakterio savybės. Žmogaus elgesį nulemia vidinė nuostata, kad taip elgtis yra teisinga, tinkama. Remdamasis tokia etikos samprata, asmuo vadovausis mintimi: *taip elgiuosi todėl, kad manau, jog tai teisinga*.

Etika kaip pasekmė. Šiuolaikinės politinės minties pradininko N. Makiavelio (XV–XVI a. Italijos politinis veikėjas, filosofas) pozicija yra priešinga Aristotelio perspektyvai. XV a. Florencijos administratoriaus vardas asocijuojasi su neetišku, neprincipiniu elgesiu. Veikale „Valdovas“ etikos aspektai gvildenami politikos kontekste. N. Makiavelio manymu, socialinio ir politinio gyvenimo tikslai yra valdžios (galios) paėmimas ir išlaikymas, politinės santvarkos ir bendro klestėjimo palaikymas: „Dorovės taisyklės yra technikos taisyklės, susijusios su priemonėmis šiems tikslams pasiekti. Be to, jomis reikia naudotis todėl, kad visi žmonės yra kaip nors sugedę. Galime bet kuriuo metu netesėti pažado ar sulaužyti susitarimą, jei tai mums patiems bus naudinga, nes egzistuoja tokia prielaida, kad visi žmonės yra nedori, o tie, su kuriais bendrauji, gali bet kuriuo metu sulaužyti savo pažadus, jei tik jiems tai naudinga.“

Remiantis N. Makiavelio mintimis, **etika asocijuojasi su pasekmėmis**. Filosofas teigia, kad apie veiksmus pagal gero ar blogo skalę turi būti sprendžiama remiantis jų pasekmėmis ar rezultatais, o ne veikiančio asmens puoselėjamomis vertybėmis, principais, ketinimais ar charakterio bruožais. Pasak Makiavelio, norėdamas „valdyti valstybę, valdovas dažnai privalo elgtis visai priešingai savo pažadui, religijai, humaniškumui, dos-

numui, pagal reikalą turi mokėti būti dievu ar velniu“. Taip suvokiantis etiką asmuo elgiasi orientuodamasis į pasekmes ir nekreipdamas dėmesio į pasirinktas priemones. Asmuo vadovaujasi mintimi: *elgiuosi taip, orientuodamasis į pasekmes*.

Etika kaip principas. XVIII a. vokiečių filosofas I. Kantas pirmasis filosofijos istorijoje („Moralės metafizikos pagrindai“[2]) moralę atskiria nuo laimės, stebėdamasis, kad žmonėms ateidavo į galvą moralaus elgesio principus sieti su laime. Laimė, pasak jo, yra individuali, dėl to labai įvairi ir nepastovi, o moralės principai turi būti vienodi visiems. Filosofas itin akcentuoja moralės savarankiškumą, pabrėždamas, kad moralę sukūrė pats žmogus, be jokių autoritetų ar išorinių jėgų, vadovaudamasis savo protu. Protas nustato elgesio taisykles, moralės dėsnius, kurių žinojimas ir laikymasis lemia žmogaus moralinę vertę. Įprastas dorovinės sąmonės egzistavimas – savaime suprantamas dalykas.

Kantas įtraukia dvi naujas sąvokas: **maksima** ir **kategorinis imperatyvas**. Kasdienėje veikloje žmonės vadovaujasi tam tikrais bendrais principais, kuriuos subjektyviai traktuoja kaip tinkamus, naudingus, patikimus ar pagrįstus. Moralaus elgesio taisykles žmogus pirmiausia nusistato pats sau. Tokias individualias, subjektyviai nustatytas elgesio taisykles (principus ar dėsnius) filosofas vadina maksimomis. Individas savo maksimas formuluoja taip, kad jos galėtų tikti visiems. Taip maksimos įgyja bendrų dėsnių, įsakymų, imperatyvų formą. I. Kantas kalba apie kategorinį imperatyvą kaip apie gryną dėsnį, nereikalaujantį jokių išlygų. Kategorinis imperatyvas reikalauja elgtis taip, kad asmeninės valios maksima visada galėtų būti ir visuotinio įstatymų leidimo principas: „Elkis taip, kad tavo maksima kartu galėtų būti visuotiniu dėsniu“ (prieš meluodamas kitiems, pagalvoki, ar norėtumei, kad taip būtų su tavimi elgiamasi). Kategoriniu imperatyvu patikrintos maksimos gali tapti bendrais moralės principais. Nemažai bendrų principų yra neginčytini ir visuotinai pripažįstami.

Asmuo, galvodamas apie principus, sietinus su kiekvienu atliekamu veiksmu ar priimamu sprendimu, remiasi šia mintimi: *elgiuosi taip, nes manau, kad mano principas gali būti priimtinas visiems*.

Etika kaip atsakomybė. Viešojo administravimo klasikas, XIX–XX a. amerikiečių mokslininkas Woodrow Wilsonas, vėliau tapęs JAV prezi-

2 Čia ir toliau remiamasi šiuo leidimu: Kant, I. (2019). *Groundwork for the metaphysics of morals* (C. Bennett, J. Saunders ir R. Stern, red.). Oxford University Press.

dentu, veikale „Administravimo studija“ akcentuoja politikos ir administravimo skirtingumą, išskirtinį dėmesį skiria valdžios atsakomybės aspektui. V. Wilsonas pabrėžia, kad valstybės tarnautojai yra atsakingi ir politikams, ir visuomenei bei jos interesams, todėl jų pečius slegia dviguba atsakomybės našta. Dažnai organizacija kelia individui vienus reikalavimus, visuomenė – kitus, todėl kyla atsakomybių suderinamumo problema. Asmuo, susidūręs su konkrečia dilema, elgsis vadovaudamasis savo atsakomybės supratimu: *elgiuosi taip, nes jaučiuosi esąs atsakingas*. Atsakingumas reikalingas pasitikėjimo atmosferai kurti, o be jos neįmanoma demokratija.

Etika kaip moralinis aiškinimas (svarstymas). Prieš priimant sprendimą, ar imantis konkretaus veiksmo, apsvarstoma situacija. Situacijos įvertinimas moralės požiūriu gali būti prilyginamas etikai. Aiškinant požiūrius ar elgesį, vadovaujamasi bendrais moralės principais ir taisyklėmis (gera ar bloga, teisinga ar neteisinga ir kt.), tačiau kiekvienu atveju aiškinant principai ar taisyklės bus taikomi atsižvelgiant į situaciją. Moralinis aiškinimas visuomet yra individualus, nors ir remiamasi bendrai priimtinomis normomis. Pasirinkęs pradinį tašką, asmuo aiškins savo elgesį, teigdamas: *elgiuosi taip, nes esu apsvarstęs ir įvertinęs situaciją*.

Etika kaip paklusimas moraliniam autoritetui. Dažnai aukštesniu moraliniu autoritetu laikomas bet koks vadovas, kuris nebūtinai yra visuotinai pripažintas moralinis, politinis ar konstitucinis autoritetas. Paklūstant autoritetui, galutiniai tikslai ar vertybės nėra analizuojami ar aptariami. Jie priimami nereikalaujant racionalaus pagrindimo, pateisinant siektinus tikslus ir naudojamas priemones. Asmuo, aklai paklusdamas ir pasitikėdamas autoritetu, situaciją vertina supaprastintai. Aklas nurodymų vykdymas ir nekritiškas požiūris į autoritetą liudija individo nesavarankiškumą, priklausomybę, o kartais netgi nesubrendimą. Paklūstant autoritetui, sąmoningai bandoma išvengti atsakomybės už priimamus sprendimus ar veiksmus. Taip besielgiantys darbuotojai dažnai nesuvokia, kad negalima pasislėpti už autoritetais laikomų asmenų duotų nurodymų ir taip išvengti atsakomybės. Niurnbergo procese už nusikaltimus žmonijai buvo baudžiami ne tik aukšto rango pareigūnai, bet ir asmenys, vykdę karo vadų ar civilių vadovų nurodymus. Asmuo, kuris vadovaujasi moralinio autoriteto nurodymais, savo elgesį aiškins taip: *paklusdamas autoritetui, elgiuosi tinkamai*.

Etika kaip moralinio sprendimo vykdymas. Kiekvienas sprendimas priklauso nuo konteksto. Sprendimas yra asmeninis moralinio mąstymo padarinys. Kiekviena etinė dilema aiškinama ir sprendžiama konkrečiai. Kiekviename sprendime atsispindi asmeninės savybės, fantazija, jautrumas, todėl sprendimas visada yra asmeninis. Net ir geri žmonės priima blogus sprendimus, jei negalvoja apie moralinį aspektą. Sąmoningas nuolatinis dėmesys moralei gali sumažinti blogų sprendimų skaičių. Analizuojant situacijos kilmę, bandant ją suvokti, numatant ir įvertinant įmanomas sprendimo alternatyvas, jų teigiamus ir neigiamus aspektus, galima tikėtis moralaus sprendimo priėmimo. Įvertinęs situaciją ir priėmęs tinkamiausią pagal esamą situaciją sprendimą, *asmuo elgsis, manydamas, kad taip priima moralinį sprendimą.*

4. Etikos mokslo (dalyko) objektas ir etikos funkcijos

Bendros moralinės normos apima įvairias gyvenimo sritis: asmeninius, visuomeninius ir profesinius santykius. Todėl ir etika analizuoja skirtingus aspektus. Mokslininkai (pvz., MacIntyre, 2016; Becker, 2012; Lickona, 2018) išskiria kelias pagrindines etikos kryptis: bendrąją etiką, asmeninę etiką, socialinę etiką ir profesinę etiką.

Bendroji etika – plačiausia etikos kryptis, apimanti visą žmogaus moralinį gyvenimą ir fundamentinius klausimus: kas yra gėris, blogis, teisingumas, atsakomybė. Joje remiamasi moralinės filosofijos tradicija, kurią kūrė tokie mąstytojai kaip Aristotelis, Kantas, J. S. Millis ir kiti. Bendroji etika yra visų kitų etikos tipų teorinis pagrindas.

Asmeninė etika orientuota į žmogaus, kaip individo, vidinį pasaulį – vertybes, įsitikinimus, sąžinę, charakterio dorybes. Pasak Aristotelio, žmogaus tikslas – eudaimonija (graik. *eudaimonia*), t. y. doras, dorybėmis grįstas gyvenimas. Šiuolaikinis moralės ugdymo specialistas Thomas Lickona pabrėžia, kad asmeninė etika prasideda nuo savistabos, gebėjimo atpažinti savo atsakomybę ir moralines dilemas kasdienėje veikloje. Ji formuoja asmens dvasinį brandumą ir gebėjimą veikti etiškai net be išorinio spaudimo.

Socialinė etika analizuoja žmogaus ir visuomenės santykį, kolektyvinių sprendimų moralinius aspektus, socialinę teisingumo sampratą. Nagrinėjami tokie klausimai kaip pilietinė pareiga, lygybė, skurdas, žmogaus teisės. Filosofas Johnas Rawlsas (Rawls, 2012) pabrėžia socialinio

teisingumo svarbą kuriant sąžiningą visuomenę, kurioje kiekvienas individas turi galimybes dalyvauti viešajame gyvenime. Socialinė etika padeda kurti bendruomenišką, atsakingą ir įtraukią visuomenę.

Profesinė etika – tai etikos sritis, nagrinėjanti konkrečių profesijų moralinius įsipareigojimus, atsakomybę ir elgesio normas. Ji ypač aktuali toms profesijoms, kurių veikla daro tiesioginę įtaką kitiems žmonėms – tai medikai, mokytojai, žurnalistai, teisininkai, pareigūnai. Kaip teigia etikos tyrėjas Michaelas Davisas (Davis, 1998), profesinė etika – tai „viešas įsipareigojimas moralinei kompetencijai ir atskaitomybei“. Ši etika apima ne tik elgesio taisykles, bet ir profesinės tapatybės, atsakomybės ir pasitikėjimo aspektus.

Bendrajai etikai suteikiant teorinį pagrindą, visos šios kryptys viena kitą papildo ir kartu padeda suvokti, kaip žmogus gali gyventi dorai ne tik kaip individas, bet ir kaip visuomenės, bendruomenės ar profesinės sistemos narys.

Kaip ir visi mokslai, etika turi savo objektą. Civilizacijai vystantis, etikos mokslo objektas kito, plėtėsi ir gilėjo, priklausomai nuo kultūrinių, religinių, politinių ir filosofinių kontekstų. **Antikoje etikos tyrimai daugiausia buvo orientuoti į** asmeninį gyvenimą, moralinę laikyseną, dorybes, taip pat į tai, kaip žmogus turėtų elgtis, kad pasiektų *gerą gyvenimą* – tiek dvasinę, tiek kūno harmoniją. Senovės graikų filosofai, kaip antai Sokratas, Platonas ir Aristotelis, laikė etiką viena iš svarbiausių gyvenimo sričių. Jų manymu, tik per savęs pažinimą, dorybių ugdymą ir sąmoningą veikimą žmogus gali pasiekti *eudaimoniją* – pilnatvės būseną. Aristotelis etiką glaudžiai siejo su politika, nes tik bendruomenėje žmogus gali visiškai įgyvendinti savo prigimtį. Jis rašė: „Žmogus yra politinis gyvūnas“, o tai reiškė, kad **etiniai sprendimai neišvengiamai priklauso nuo socialinio gyvenimo**. Platonas taip pat neatsiejo etikos nuo teologijos ir metafizikos. Jo teisingumo samprata buvo susieta su sielos sandara ir valstybės santvarka – tai rodo, kad moralinis gyvenimas turėjo atitikti ir kosminį, ir politinį tvarkingumą. Platono dialoguose aptariamos dorybės (išmintis, drąsa, susivaldymas, teisingumas) atskleidžia, kad žmogaus etinis gyvenimas yra iššūkis, reikalaujantis nuolatinio savęs ugdymo. **Stoikai**, kaip antai Epiktetas, Seneka ir Markas Aurelijus, plėtojo dar universalesnę etikos sampratą – jie teigė, kad **moralė kyla iš** protingo gyvenimo pagal gamtos dėsnius **ir yra nepriklausoma nuo socialinio statuso ar turto**. Stoikai skatino vidinę laisvę, dvasinį atsparumą, asmeninę atsakomybę ir

atjautą kitam žmogui. Jie taip pat pirmieji ryškiai iškėlė moralinę lygybę prieš dieviškąjį protą (*Logos*) – jų etikos objektas išplėstas iki kosminės tvarkos suvokimo.

Ilgainiui, **Viduramžiais**, etikos objektas buvo perkeltas į teologinį kontekstą. **Etika tapo glaudžiai susieta su religiniu tikėjimu** – ypač krikščioniškoje Europoje – ir pagrindinis moralės šaltinis buvo Dievo valia. Tomas Akvinietis laikė žmogaus prigimtinį protą Dievo plano dalimi, todėl etika buvo grindžiama dieviškosios tvarkos pažinimu ir doru gyvenimu pagal bažnyčios nurodymus.

Naujaisiais laikais, ypač po Apšvietos, etikos objektas vėl sekuliarizuotas. I. Kantas teigė, kad **moralės pagrindas – žmogaus protas ir laisva valia**. Jo kategorinis imperatyvas formuluoja moralės dėsnius kaip universalius, nepriklausančius nuo situacijos ar pasekmių. Taigi dėmesys nuo išorinio elgesio atitikties įstatymams perkeliamas į vidinį motyvą, intenciją, pareigą.

Šiuolaikinėje filosofijoje etikos objektas dar labiau išsiplėtė – įtraukiamos temos apie žmogaus teises, socialinį teisingumą, bioetiką, aplinkosaugą, dirbtinio intelekto moralę. Vadinasi, etikos objektas nebėra tik asmens dorybingumas ar religinė paklusnumo forma – tai **kompleksinė žmonių tarpusavio santykių, vertybių ir sprendimų sistema**, kuriai svarbu ne tik „kaip gyventi gerai“, bet ir „kaip gyventi teisingai“. Anot Palidauskaitės (2007):

- **etikos objektas yra sprendimas, veiksmas ar politika;**
- **etikos subjektai yra atskiri individai, grupės, organizacijos, institucijos.**

Kaip ir visos mokslo šakos, **etika atlieka kelias funkcijas.**

1. *Reguliuojanti funkcija*. Etikos reguliuojanti funkcija reiškia, kad moralinės normos ir principai veikia kaip vidaus taisyklės, kurios padeda žmogui orientuotis gyvenimo situacijose net ir tada, kai nėra aiškių įstatymų ar išorinio nurodymo. Moralė papildo teisę – ji apima tas tarpasmeninių santykių ir sprendimų sritis, kurios nėra formalizuotos įstatymais, tačiau lemia gyvenimo kokybę ir visuomenės darną. Ši funkcija ypač svarbi ten, kur teisė nutyla, bet būtinas vertybinis apsisprendimas. Pavyzdžiui, žmogus gali nesulaužyti įstatymo, bet jo poelgis gali būti moraliai neteisingas – čia įsijungia etinis vertinimas. Etika suteikia papildomą, vidinį kontrolės mechanizmą, kuris padeda žmogui susivokti, „ką dera“

ir „ko nederėtų“ daryti net ir be išorinės sankcijos. Taigi reguliuojanti funkcija susijusi su savireguliacija. Filosofas I. Kantas teigė, kad tik tada, kai žmogus elgiasi pagal vidinį principą (moralės įstatymą savyje), jis yra laisvas ir veikia etiškai.

Etikos reguliuojanti funkcija ypač ryški profesinėje veikloje. Kai nėra galimybės iš karto pasikonsultuoti su vadovu ar rasti aiškų teisės aktą, sprendimą lemia profesinės etikos principai – sąžiningumas, atsakomybė, pagarba žmogui. Mokslininkas M. Davisas (Davis, 1998) pažymi, kad tokia vidinė motyvacija veikti etiškai yra efektyvesnė nei išorinė kontrolė, nes kyla iš asmeninio įsipareigojimo ir profesinės tapatybės. Be to, reguliuojanti funkcija padeda išlaikyti profesinius standartus, nes etika skatina susirūpinimą tikslumu, teisingumu, skaidrumu, atsidavimu pareigai. Tokie vidiniai orientyrai tampa svarbia atsvara išoriniam spaudimui, karjerizmui ar interesų konfliktams. Kai institucijos ar visuomenės nariai pasikliauja etinėmis nuostatomis, sumažėja nuolatinės kontrolės, biurokratinio tikrinimo ar teisinio reguliavimo poreikis. Todėl galima teigti, kad etikos reguliuojanti funkcija yra pamatinis socialinis stabilumo ir profesinės atsakomybės mechanizmas. Ji padeda kurti pasitikėjimo kultūrą, kurioje žmonės elgiasi etiškai ne iš baimės būti nubausti, o iš vidinio įsipareigojimo ir supratimo apie moralinį veiksmų poveikį kitiems.

2. *Aprašomoji funkcija*. Tai reiškia, kad etika ne tik nurodo, kaip žmogus turėtų elgtis, bet ir analizuoja, kaip žmonės iš tikrųjų elgiasi, kokios moralinės vertybės, normos ir įsitikinimai egzistuoja įvairiose kultūrose, socialinėse grupėse ar profesinėse bendruomenėse. Ji fiksuoja ir aprašo moralinę realybę, ieško jos kilmės, pagrindų ir vystymosi dėsningumų. Pavyzdžiui, analizuodama sveikatos priežiūros, žiniasklaidos ar viešojo administravimo sritis, aprašomoji etika padeda atskleisti, kaip institucijos formuoja ir palaiko tam tikras etines nuostatas. Pasak filosofo L. Kohlbergo (Kohlberg, 1981), moralinis mąstymas vystosi etapais – nuo primityvaus paklusimo taisyklėms iki sąmoningo, principais grindžiamo sprendimų priėmimo. Aprašomoji etika leidžia tyrinėti šį procesą, pamatyti, kaip individai ir grupės skirtingais lygmenimis priima moralinius sprendimus. Tokios žinios svarbios ne tik teorijai, bet ir praktiniam ugdymui – padeda geriau suvokti žmogaus moralinės brandos raidą. Etikos aprašomoji funkcija taip pat stiprina asmens refleksiją ir savivoką. Susipažinęs su įvairiomis moralės sistemomis, vertybėmis ir argumentais, žmogus tampa sąmoningesnis, geba kritiškai įvertinti savo veiksmus

ir aplinką. Tai skatina moralinį augimą, gebėjimą atsispirti spaudimui, priimti etiškai pagrįstus sprendimus. Taip etikos studijos ne tik atveria galimybę pažinti skirtingas moralines tradicijas, bet ir formuoja vidinį orientyrą, leidžiantį atsirinkti, kas iš tikrųjų yra vertinga. Tai ypač svarbu šiandienos pasaulyje, nes žmonės nuolat susiduria su skirtingais požiūriais, normomis ir sprendimų modeliais.

3. *Interpretuojanti funkcija.* Etika paaiškina (interpretuoja) privataus ar viešojo gyvenimo moralinį aspektą. Interpretuojanti funkcija padeda atskleisti gilesnius moralinio elgesio sluoksnius – tiriama, kokios vertybės slypi už mūsų sprendimų, kokius vidinius motyvus ar pasaulėžiūras išreiškia žmogaus veiksmai. Etika padeda suprasti, kodėl vienas poelgis laikomas teisingu, o kitas – neetišku, net jei abu formaliai atitinka įstatymus ar įprastas taisykles. Ši funkcija ypač svarbi nagrinėjant moralines dilemas, kai reikia rinktis tarp dviejų vienodai svarbių vertybių. Tokiose situacijose etika ne tik nurodo sprendimo kryptį, bet ir pasiūlo vertybinį pagrindimą, kuris leidžia paaiškinti ir pateisinti pasirinkimą ne tik sau, bet ir kitiems. Pavyzdžiui, sprendžiant dėl paciento teisės į informaciją medicinoje, etika padeda interpretuoti, ką reiškia pagarba asmens autonomijai – ar visada reikia atskleisti visą informaciją, net jei tai sukeltų kančią?

Interpretuojanti funkcija leidžia giliau suprasti ir institucinių normų taikymo reikšmę. Įstatymai ar profesinės taisyklės gali būti aiškinami skirtingai – etika padeda išsiaiškinti, kuris aiškinimas atitinka teisingumą, žmogaus orumą, visuomenės gerovę. Etika veikia kaip vertybinės orientacijos priemonė, kuri leidžia ne tik žinoti, kas yra „gerai" ar „blogai", bet ir suprasti, kodėl taip yra. Interpretuojanti funkcija padaro etiką aktualią ne tik akademiniu, bet ir kasdienio gyvenimo bei profesinės praktikos lygmeniu.

4. *Orientuojanti funkcija.* Etikos orientuojanti funkcija ypač aktuali šiandienos pasaulyje, kuris pasižymi vertybiniu pliuralizmu, moraliniu neapibrėžtumu ir sudėtingais sprendimais. Šiuolaikinėje visuomenėje žmonės kasdien susiduria su moralinėmis dilemomis, kai nebeužtenka vien vadovautis tradicinėmis normomis ar formaliais įstatymais – reikia gebėti pasirinkti atsakingai, argumentuotai ir sąmoningai. Etika šiuo aspektu yra tarsi kompasas vertybiniame chaose – padeda susiorientuoti painiame vertybių lauke, kuriame skirtingos kultūros, ideologijos, interesų grupės ir individai siūlo skirtingus atsakymus į tuos pačius moralinius klausimus. Etika suteikia principinius orientyrus, pavyzdžiui: pagarba

žmogaus orumui, atsakomybė, teisingumas, solidarumas, autonomija. Tokie principai padeda ne tik suvokti moralines ribas, bet ir išlaikyti vertybinę laikyseną dinamiškoje aplinkoje.

Kaip pažymi šiuolaikinis moralės filosofas Charlesas Tayloras (Taylor, 1989), žmogus yra „prasmės ieškotojas", todėl etika tampa neatsiejama nuo žmogiškosios orientacijos – tiek asmeninio, tiek visuomeninio gyvenimo srityse. Etika ne tik konstatuoja, kas yra gera ar bloga, bet padeda apsispręsti, kai nėra vienareikšmiško atsakymo. Ši orientacija nėra mechaniška – ji ugdo gebėjimą susimąstyti, apsvarstyti alternatyvas, atpažinti pasekmes. Orientuojanti funkcija ypač svarbi sprendžiant socialinius ir profesinius klausimus, kurie reikalauja vertybinio apsisprendimo: pavyzdžiui, kokie sprendimai priimtini teisėsaugoje, ką reiškia etiška žurnalistika, kokios yra medikų atsakomybės ribos, kada galima pažeisti asmens privatumą dėl visuomenės saugumo. Etika ne tik kelia šiuos klausimus, bet ir padeda ieškoti atsakymų, siūlydama vertybines alternatyvas ir sprendimų pagrindimus.

Etika taip pat skatina vertybinį dialogą tarp skirtingų žmonių ir bendruomenių, ugdo empatiją, gebėjimą išgirsti kitą. Tai nepaprastai svarbu pasaulyje, kuriame vis dažniau tenka gyventi daugiakultūrėje, daugiakonfesėje ir įvairioms ideologijoms priklausančioje aplinkoje. Orientacinė etikos funkcija tokiu atveju tampa ne įsakymu, bet kvietimu – mąstyti, vertinti, prisiimti atsakomybę. Etika yra tarsi vertybiniai rėmai, kurie padeda priimti sprendimus ne tik remiantis taisyklėmis, bet ir suprantant jų prasmę, poveikį, atitiktį žmogaus orumui ir visuomenės gerovei. Orientuojanti funkcija leidžia žmogui nepasiklysti tarp galimybių, pasirinkti atsakingai, atsižvelgiant į gėrį, teisingumą ir pagarbą kitam.

5. *Etikos moralinio ir pilietinio ugdymo funkcija.* Šiuolaikinėje visuomenėje viena svarbiausių etikos funkcijų – moralinis ir pilietinis ugdymas. Etika šioje srityje yra tiltas tarp asmens vertybinio sąmoningumo ir aktyvaus įsipareigojimo visuomenei. Ji neapsiriboja teoriniais samprotavimais – tampa gyvu procesu, kuris padeda žmogui formuotis kaip atsakingai mąstančiai ir veikiančiai būtybei.

Moralinis švietimas padeda ugdyti vertybiškai sąmoningą asmenį. Dėl etikos individas išmoksta atpažinti moralines dilemas, kritiškai vertinti elgesį, analizuoti pasekmes ir remtis vidiniu vertybiniu kompasu. Etika taip pat skatina refleksiją – gebėjimą mąstyti apie tai, kodėl elgiamės vienaip ar kitaip, kokiomis vertybėmis remiamės ir ką jos reiškia mūsų ir

kitų gyvenimui. Filosofas Johnas Dewey (2025) pabrėžė, kad moralinis ugdymas turi skatinti ne aklą paklusnumą taisyklėms, bet gebėjimą savarankiškai suprasti jų prasmę ir reikšmę. Todėl moralinis švietimas turi būti integruotas į švietimo sistemą, profesinį rengimą, institucijų praktiką ir viešąją komunikaciją. Empiriniai policijos pareigūnų rengimo tyrimai patvirtina, kad etinių kompetencijų ugdymas efektyviausias tada, kai vertybinis mąstymas formuojamas ne atskiruose kursuose, bet integruojamas į profesinį rengimą ir praktines situacijas (Paurienė, 2019). Tik taip etika gali tapti kasdienybės dalimi.

Vis dėlto moralinis sąmoningumas nėra pakankamas be aktyvaus dalyvavimo visuomenėje, todėl etika atlieka ir pilietinio ugdymo funkciją. Ji padeda suprasti, kad bendruomenės gerovė nėra priešinga asmeniniam interesui – atvirkščiai, ji yra jo prielaida. Tik stiprioje, atsakingoje, bendradarbiavimu grįstoje visuomenėje galima realizuoti individualius siekius. E. Frommas (Fromm, 1947) teigė, kad tik „išėjimas iš savęs“ į ryšį su kitu leidžia žmogui realizuoti savo žmogiškumą. Dalyvavimas visuomenės gyvenime – ar tai būtų balsavimas, savanorystė, sąžiningas darbas, ar profesinis tobulėjimas – tampa neatsiejama pilietinės atsakomybės išraiška. Etika šiuo atveju ne tik formuoja vertybinius įsitikinimus, bet ir kviečia juos įgyvendinti realiais veiksmais.

Moralinis ir pilietinis ugdymas – tai dvi tos pačios etinės misijos pusės: viena padeda mąstyti, kita – veikti. Moralinio ir pilietinio ugdymo funkcija formuoja brandų, atsakingą ir veikiantį pilietį; ugdo vertybiškai sąmoningą visuomenę; stiprina demokratijos ir bendruomeniškumo pagrindus; skatina perėjimą nuo mąstymo prie veikimo – nuo „aš“ prie „mes“.

5. Etikos sritys: deskriptyvinė, normatyvinė, metaetika

Tam, kad būtų galima išsamiai nagrinėti moralinius reiškinius, etikoje tradiciškai išskiriami trys pagrindinės sritys: **deskriptyvinė etika, normatyvinė etika** ir **metaetika**.

Deskriptyvinė (arba aprašomoji) etika tiria, kaip žmonės *iš tikrųjų* elgiasi įvairiose visuomenėse, kultūrose ir laikotarpiuose. Ja nesiekiama vertinti, ar elgesys yra geras, ar blogas, bet aprašomos moralinės normos, papročiai, tradicijos ir jų raida. Ši etikos sritis glaudžiai susijusi su sociologija, antropologija ir psichologija. Pavyzdžiui, deskriptyvinė etika gali

nagrinėti, kaip skirtingose visuomenėse suprantamas teisingumas, kokie yra šeimos ar bendruomenės moraliniai įsipareigojimai. Deskriptyvinė etika padeda pamatyti, kad moralė nėra visur vienoda, ji kinta priklausomai nuo istorinio ir kultūrinio konteksto. Filosofas Davidas Hume'as (Hume, 2000) rašė, kad žmonės iš pradžių stebi elgesį, o tik vėliau jį vertina, ir įspėjo, jog „iš to, kas yra, negalima išvesti to, kas turi būti". Vadinasi, jei kas nors yra įprasta ar paplitę, dar nereiškia, jog tai morališkai teisinga.

Normatyvinė etika kelia klausimą, kaip žmogus turėtų elgtis. Ši etikos sritis formuluoja, pagrindžia ir sistemina moralines vertybes, principus ir normas, kurios nurodo, kas yra teisinga, gera, teisinga ar neteisinga. Normatyvinė etika siekia pasiūlyti universalius moralės kriterijus, kurie gali būti taikomi visiems žmonėms, nepriklausomai nuo kultūrinio konteksto. Pavyzdžiui, principas „elgtis su kitais taip, kaip norėtum, kad elgtųsi su tavimi" yra normatyvinis teiginys. Šioje srityje svarbios trys etikos teorijos: **deontologija, utilitarizmas** ir **dorybių etika**.

Deontologija (pvz., Immanuelio Kanto etika) teigia, kad žmogus turi pareigą elgtis pagal tam tikrus moralinius principus, nepriklausomai nuo pasekmių. Kantas garsiai pasakė: „Veik taip, kad tavo elgesio taisyklė galėtų tapti visuotiniu dėsniu." Tai reiškia, kad jei ką nors laikai moralu sau, tai turi būti moralas ir visiems kitiems.

Utilitarizmas (Jeremy'is Benthamas, Johnas Stuartas Millis) vertina veiksmų moralumą pagal jų pasekmes. Moralūs tie veiksmai, kurie sukuria daugiausia gėrio arba laimės kuo daugiau žmonių. Benthamas siūlė vertinti „malonumo ir skausmo" kiekį, o Millis pabrėžė aukštesnių vertybių svarbą – dvasinį ir intelektinį tobulėjimą.

Dorybių etika, paremta Aristotelio filosofija, moralumą sieja su asmens dorybėmis – sąžiningumu, drąsa, išmintimi. Aristotelis mokė, kad žmogus turėtų siekti „aukso vidurio" – vidurio tarp kraštutinumų. Pavyzdžiui, drąsa yra tarp bailumo ir beatodairiškumo. Jis taip pat teigė, kad laimingas gyvenimas – eudaimonija – pasiekiamas tik ugdant dorybes ir sąmoningai gyvenant bendruomenėje.

Normatyvinė etika yra ypač svarbi profesinėje veikloje, nes leidžia įvertinti, ar pareigūnas, teisininkas arba administratorius elgiasi ne tik pagal įstatymą, bet ir moraliai. Ji padeda spręsti dilemas, kuriose teisėtumas ir moralumas ne visada sutampa.

Metaetika – tai etikos teorija, kuri tyrinėja pačias moralės sąvokas, jų reikšmę, logiką ir pažinimo pagrindus. Kitaip tariant, tai etika apie etiką. Metaetika ne sprendžia, kaip reikia elgtis, o klausia, ką reiškia žodis „geras“, ar moraliniai teiginiai yra objektyvūs, ar subjektyvūs, ar moralės normos yra pagrįstos protavimu, emocijomis, ar socialiniu susitarimu. Metaetika padeda kritiškai vertinti moralės kalbą ir suprasti, kad mūsų vartojamos sąvokos gali turėti skirtingą prasmę priklausomai nuo filosofinės pozicijos.

3 lentelė. Etikos užduotys

Etikos sritys	Pagrindinis klausimas	Mokslai	Disciplinos
Aprašomoji etika	Kaip žmonės elgiasi?	Sociologija, psichologija, (neuro)biologija	Analizuojančios disciplinos
Normatyvinė etika	Kaip mes turėtume elgtis?	Teologinė etika, moralės filosofija	Normatyvinės disciplinos
Metaetika	Ką reiškia „gera“, „teisinga“?	Kalbos filosofija, logika, analitinė filosofija	Filosofinės disciplinos

Visos trys etikos sritys padeda skirtingai pažvelgti į moralinius klausimus:

- Deskriptyvinė etika aprašo, kaip žmonės *realiai elgiasi* skirtingose kultūrose ar situacijose. Ji analizuoja su morale susijusias faktines aplinkybes, pvz.: kaip policijos organizacija socializuoja besimokančiuosius taip, kad jie įgytų norimą profesinį požiūrį; kokias teisingumo sampratas turi policijos pareigūnai; kaip kriminalinių ir smurtinių nusikaltimų našta probleminiuose rajonuose veikia patruliuojančių pareigūnų moralę; ar profesinis mokymas pasiekia savo tikslus.
- Normatyvinė etika nustato, kaip žmonės *turėtų elgtis*, kokie principai turėtų vadovauti veiksmams. Tipiniai normatyvinės etikos klausimai yra, pvz.: kada teisingumas reikalauja lygiaverčio žmonių traktavimo, o kada leidžia nevienodą traktavimą; kaip turėtume derinti „laisvės“ ir „saugumo“ vertybes; ar policijos pareigū-

nams turi būti keliami aukštesni elgesio reikalavimai nei visiems kitiems; kiek svarbios yra vadinamosios antrinės dorybės (punktualumas, drausmė ir pan.)?
- Metaetika analizuoja pačius moralės pagrindus ir kalbą, kuria apie ją kalbame.

Policijos profesinio mokymo tyrimai rodo, kad etinių kompetencijų ugdymas yra vienas svarbiausių veiksnių, lemiančių profesinių tikslų pasiekimą ir vertybinį stabilumą realiose tarnybos situacijose (Paurienė, 2019). Šių etikos sričių pažinimas leidžia ne tik geriau suprasti moralinį pasaulį, bet ir priimti etiškai pagrįstus sprendimus profesinėje veikloje – ypač ten, kur derinami įstatymai, žmogaus teisės ir viešasis interesas. Teisėsaugos pareigūnui vien išmanyti taisykles neužtenka – būtina suprasti, kodėl tam tikri sprendimai laikomi moraliais, kaip jie veikia žmones, bendruomenes ir visuomenę apskritai. Etika padeda ne tik žinoti, ką daryti, bet ir kodėl taip daryti yra teisinga.

Klausimai diskusijai

Sąvokų aiškinimas ir palyginimas:

1. Kaip jūs suprantate skirtumą tarp moralės ir etikos? Ar pritariate teiginiui, kad etika – tai „mąstanti moralė“?
2. Ar galima būti moraliu, bet neetišku žmogumi? O gal atvirkščiai – etišku, bet nemoraliu? Pateikite pavyzdį.
3. Kiek mūsų moraliniai sprendimai priklauso nuo kultūros, o kiek – nuo universalių vertybių?

Istorinė ir socialinė analizė:

4. Kaip manote, kodėl pasikeitė požiūris į skyrybas nuo „nuodėmės“ iki „teisės rinktis“? Ar tai rodo moralės progresą, ar moralės krizę?
5. Kaip vertinate moralinių normų kaitą šiuolaikinėje visuomenėje – ar jos silpnėja, ar tik keičiasi?
6. Kaip pasikeitė pareigūnų profesinis etosas – nuo paklusnumo prie atsakomybės? Ar tai teigiamas pokytis?

Etikos teorijų kontekste:

7. Kuriai etikos sampratai (vertybė, pasekmė, principas, atsakomybė ir kt.) jūs patys labiausiai pritariate? Kodėl?
8. Kaip I. Kanto „kategorinis imperatyvas“ galėtų būti taikomas šian-

dieninėje teisėsaugos veikloje?

9. Ar etika visada reiškia racionalų sprendimą, ar gali būti vadovaujamasi jausmais?

Profesinė etika:

10. Kokie pagrindiniai iššūkiai kyla taikant profesinę etiką teisėsaugos srityje?
11. Ar teisėsaugos pareigūnui svarbiau paklusti taisyklėms, ar veikti pagal etinius principus? Ar tai visada sutampa?
12. Kaip galima lavinti gebėjimą priimti moralinius sprendimus sudėtingose situacijose?

Vertybinė refleksija:

13. Ar įmanomos universalios moralės normos, tinkančios visoms kultūroms? Kokios jos galėtų būti?
14. Ką reiškia būti „etišku piliečiu“ šiandienos visuomenėje? Ar to galima išmokti?
15. Ar etika gali būti laikoma tokia pat svarbia kaip teisė, kai kalbama apie viešąjį gėrį?

Praktinės situacijos

1. Etinė dilema: „Taisyklės ar žmogiškumas pasienyje?“

Pasienio pareigūnai sulaiko moterį su mažamečiu vaiku, neturinčią leidimo kirsti sieną. Ji prašo pagalbos, teigdama bėganti nuo smurto. Įstatymas reikalauja grąžinti ją į kilmės valstybę. Tarnyboje jau paskelbta, kad tokie atvejai turi būti sprendžiami be išlygų, t. y. visada vadovaujamasi vienodu, formalizuotu sprendimu, pvz., grąžinti atgal ar atsisakyti įleisti į valstybės teritoriją.

Klausimai diskusijai:

1. Koks sprendimas būtų „teisiškai teisingas“? Koks – moraliai priimtinas?
2. Kaip šią situaciją nagrinėtų Kantas? O utilitaristas?
3. Kaip jūs, studentas, ruošiantis save viešojo saugumo tarnybai, priimtumėte šią dilemą?
4. Ar šioje situacijoje svarbesnė teisė, ar etika? Kodėl?

2. Institucinė atsakomybė: „Pagal įsakymą – bet ar etiškai?“

Policijos komisariatas gauna nurodymą vykdyti griežtą kontrolę tam tikroje miesto dalyje. Pareigūnai sustabdo ir tikrina gyventojus, kurie „atrodo įtartinai“. Dalis tikrinimų grindžiami išankstinėmis nuostatomis – kas nepatinka, tas stabdomas.

Klausimai diskusijai:

1. Ar galima pateisinti tokią veiklą vadovaujantis „bendro saugumo“ interesu?
2. Kur baigiasi tarnybinė pareiga ir prasideda moralinis atsakomybės laukas?
3. Kaip paaiškintumėte savo veiksmus, jei visuomenė apkaltintų diskriminacija?
4. Ar tai būtų „paklusimas autoritetui“, ar „moralinio sprendimo išsižadėjimas“?

3. Reputacijos kaina: „Anoniminis skundas apie kolegą“

Kolegų grupėje vienas pareigūnas elgiasi šiurkščiai, įžeidinėja sulaikytuosius, bet padengia tai „darbiniais emocijų proveržiais“. Vienas iš kolegų svarsto anonimiškai pranešti apie elgesį vadovybei, tačiau baiminasi būti laikomas „išdaviku“.

Klausimai diskusijai:

1. Ar profesinė etika reikalauja lojalumo institucijai arba kolegoms?
2. Kaip vertintumėte tylėjimą tokioje situacijoje – moralinė inercija ar protingas atsargumas?
3. Ar anoniminis pranešimas – etiška forma ginti profesinius standartus?
4. Koks būtų jūsų asmeninis sprendimas tokioje situacijoje?

4. Socialiniai tinklai ir pareigūno įvaizdis: „Po darbo, bet ne be atsakomybės“

Kriminalistas savo asmeniniame profilyje socialiniuose tinkluose rašo: „Ne visi nusikaltėliai sėdi kalėjime – kai kurie sėdi Seime.“ Įrašas greitai išplinta. Žiniasklaida iškelia klausimą apie valstybės tarnautojų etiką.

Klausimai diskusijai:

1. Ar šis viešas pareigūno teiginys pažeidė etikos normas?
2. Kiek apribojimų gali būti taikoma pareigūno žodžio laisvei?
3. Ar čia dominuoja deskriptyvinės etikos, normatyvinės etikos, ar metaetikos klausimas?

5. Pagalba ar pasyvumas: „Stebėtojai viešoje vietoje“

Viešajame transporte vyksta konfliktas – vyras užgaulioja nepilnametę merginą. Keleiviai viską stebi, bet niekas nereaguoja. Netoliese sėdi studentas, būsimas policijos pareigūnas, bet kištis nedrįsta.

Klausimai diskusijai:

1. Ar neįsikišimas – irgi moralinis sprendimas?
2. Ką reiškia „pareiga pagal profesinę tapatybę“?
3. Ką darytumėte, jei tas studentas būtumėte jūs?
4. Kurios etikos sritys padėtų išanalizuoti šią situaciją?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Aprašomoji (deskriptyvinė) etika** – tiria, kaip žmonės ir institucijos realiai elgiasi, kokios normos galioja, kaip jos kinta kultūrose ir laikotarpiuose. Teisėsaugoje tai leidžia suprasti profesinės socializacijos mechanizmus ir „neformalių normų“ įtaką.
- **Atsakomybė** – įsipareigojimas prisiimti savo sprendimų pasekmes ir būti atskaitingam (sau, institucijai, visuomenei). Teisėsaugoje atsakomybė yra dviguba: vykdyti teisę ir saugoti visuomenės pasitikėjimą, kartu gerbiant žmogaus teises.
- **Dorovė (dora)** – asmeniškai internalizuota moralė: gebėjimas elgtis teisingai ne dėl baimės būti nubaustam, o dėl normos prasmės ir atsakomybės supratimo. Dorovė siejama su sąžine, savireguliacija ir moraliniu brandumu. Teisėsaugoje dorovė reiškia, kad pareigūnas laikosi etinių ribų ir be išorinės kontrolės.
- **Etika** – filosofinis ir kritinis moralės tyrinėjimas bei pagrindimas. Etika aiškina, kodėl tam tikros normos laikomos teisingomis, kaip suderinamos konkuruojančios vertybės (pvz., laisvė ir saugumas), kaip argumentuoti sprendimus. Teisėsaugoje etika padeda veikti ne vien „pagal taisyklę“, bet ir pagal principus (orumas, proporcingumas, teisingumas), ypač kai teisės aktai suteikia diskreciją.
- **Etikos objektas** – tai, kas vertinama etikos požiūriu: sprendimas, veiksmas, priemonės pasirinkimas, institucijos politika ar procedūra. Teisėsaugoje etikos objektu tampa ne tik pavienis poelgis, bet ir sisteminės praktikos (pvz., patruliavimo strategijos, jėgos naudojimo standartai).

- **Etikos subjektai** – moralinę atsakomybę turintys veikėjai: individai, grupės, organizacijos, institucijos. Teisėsaugoje svarbu, kad atsakomybė tenka ne tik pareigūnui, bet ir struktūroms (vadovybei, mokymų sistemai, organizacinei kultūrai).
- **Etinė dilema** – situacija, kai susiduria dvi ar daugiau svarbių vertybių arba pareigų (pvz., lojalumas institucijai ir viešasis interesas; privatumas ir saugumas) ir nėra sprendimo be „kainos“. Teisėsaugoje dilemos dažnos dėl galios naudojimo, diskrecijos, konflikto tarp procedūros ir teisingumo jausmo.
- **Etinė refleksija** – kritinis mąstymas apie savo sprendimus: faktų įvertinimas, vertybių identifikavimas, alternatyvų palyginimas, pasekmių numatymas ir sprendimo pagrindimas. Tai „mąstymas prieš veiksmą“ ir „mąstymas po veiksmo“ (atskaitomybė). Teisėsaugoje refleksija padeda valdyti impulsus, šališkumą, spaudimą ir rutiną.
- **Kategorinis imperatyvas** – Kanto principas, reikalaujantis universalizavimo: elgtis taip, kad tavo maksima galėtų tapti visuotiniu dėsniu, ir traktuoti žmogų kaip tikslą, o ne vien priemonę. Teisėsaugoje tai stiprina žmogaus orumo ir piktnaudžiavimo valdžia prevenciją.
- **Maksima** – subjektyvi veikimo taisyklė („aš elgiuosi taip, nes…“), kuri etikoje tikrinama, ar gali būti visuotinai priimtina. Teisėsaugoje maksimos padeda atpažinti vidines sprendimo prielaidas, kurios gali būti šališkos.
- **Metaetika** – nagrinėja moralės sąvokų prasmę ir moralinių teiginių pagrįstumą (ar „gėris“ objektyvus, kaip veikia moralinė kalba, kas laikoma įrodymu etikoje). Teisėsaugoje metaetika padeda aiškiau argumentuoti, kai ginčijamasi dėl sąvokų („teisingumas“, „proporcingumas“, „orumas“) turinio.
- **Moralė** – visuomenėje ar bendruomenėje nusistovėjusių elgesio normų, taisyklių ir vertinimų visuma („taip dera“ / „taip nedera“), kuri dažnai nėra kodifikuota. Moralė veikia per socialinius lūkesčius, reputaciją, viešą ar asmeninį pasmerkimą. Teisėsaugoje moralė pasireiškia kaip visuomenės standartas, pagal kurį vertinamas pareigūno elgesys net tada, kai formaliai įstatymas nepažeistas.

- **Moralės ir teisės santykis** – moralė reguliuoja platesnį santykių lauką nei teisė: teisė apibrėžia minimalų privalomą standartą, o moralė – pageidaujamą (aukštesnį) elgesį. Teisė gali perimti moralinius principus (pvz., žmogaus orumas), o profesiniai kodeksai tarpininkauja tarp teisės ir moralės.
- **Moralinis sprendimas** – vertinimas, ar veiksmas (ketinimas, pasirinkta priemonė, pasekmė) yra morališkai teisingas, ar klaidingas. Sprendimai gali būti intuityvūs (spontaniški) arba argumentuoti (reflektuoti). Teisėsaugai svarbu pereiti nuo vien intuicijos prie argumentacijos, nes sprendimus tenka pagrįsti visuomenei ir institucijoms.
- **Norma** – elgesio taisyklė, kuri nustato lūkesčius tipinėse situacijose („ką privalu“, „ko negalima“, „kas leistina“). Normos gali būti moralinės (nerašytos) ir teisinės (kodifikuotos). Teisėsaugoje normos kuria sprendimo rėmus, bet ne visada duoda vieną atsakymą, todėl reikalingi principai.
- **Normatyvinė etika** – atsako, kaip turėtų būti elgiamasi; formuluoja principus ir kriterijus sprendimams vertinti.
- **Normų transformacija** – procesas, kai moralinės vertybės ir principai perkeliami į teisės sistemą ar profesinius standartus (pvz., per konstituciją, žmogaus teisių normas, profesinius kodeksus). Teisėsaugoje tai svarbu todėl, kad institucijos iš moralinių lūkesčių sukuria formalias procedūras.
- **Paklusimas moraliniam autoritetui** – elgesio modelis, kai sprendimai grindžiami nurodymų vykdymu, neanalizuojant tikslų ir priemonių. Teisėsaugoje tai rizikinga, nes gali silpninti asmeninę atsakomybę ir skatinti atsakomybės perkėlimą vadovybei.
- **Profesinė etika** – konkrečios profesijos moralinių įsipareigojimų sistema: elgesio standartai, atsakomybės ribos, interesų konflikto valdymas, pareigų ir žmogaus teisių derinimas. Teisėsaugos profesinė etika ypač svarbi dėl valdžios (galios) disproporcijos pareigūno ir piliečio santykyje.
- **Profesinė tapatybė** – tai, kaip pareigūnas suvokia savo vaidmenį, misiją ir atsakomybę. Tapatybė veikia sprendimus: ar pareigūnas

mato save kaip „vykdytoją“, ar kaip „atsakingą sprendimų priėmėją“. Etikos mokymas (-is) stiprina reflektuojančios profesinės tapatybės formavimąsi.

- **Reguliuojanti etikos funkcija** – etika veikia kaip vidinis elgesio mechanizmas, papildantis teisę ten, kur ji neapima visų situacijų. Teisėsaugoje tai ypač aktualu diskrecijos atvejais (kai leidžiama rinktis iš kelių teisėtų sprendimų).
- **Sankcija (moralinė arba teisinė)** – reakcija į normos pažeidimą. Moralėje sankcija dažniausiai yra socialinė (pasmerkimas, reputacijos praradimas), teisėje – institucionalizuota (bauda, laisvės atėmimas, drausminė atsakomybė). Teisėsaugoje svarbu suprasti, kad moralinės sankcijos veikia net ir tada, kai teisinė atsakomybė netaikoma (pvz., viešo pasitikėjimo praradimas).
- **Vertybė** – tai, kas laikoma svarbu, gera ir siektina; orientyras, pagal kurį pasirenkamos normos ir vertinami veiksmai. Vertybės gali būti universalios (orumas, teisingumas), profesinės (nešališkumas, lojalumas įstatymui) ir asmeninės. Teisėsaugoje vertybių konfliktai (pvz., žmogaus teisių ir viešojo saugumo) yra dažna dilemų priežastis.
- **Vertybių hierarchija** – vertybių išsidėstymas pagal svarbą, kuris lemia sprendimo prioritetus. Skirtingi asmenys ar institucijos gali turėti skirtingas hierarchijas, todėl kyla konfliktų. Teisėsaugoje vertybių hierarchija turi būti suderinama su konstituciniais principais ir žmogaus teisių standartais.

ETIKA, MORALĖ IR TEISĖ: NUO ASMENINIO GYVENIMO IKI TEISĖSAUGOS PAREIGŪNO PROFESIJOS

Skyriaus santrauka

Šiame skyriuje aptariamas etikos, moralės ir teisės santykis, pabrėžiant, kad moralė yra etikos tyrimų objektas ir vienas svarbiausių normatyvinio žmonių elgesio reguliavimo būdų. Parodoma, kad vien teisinės normos neužtikrina etiško sprendimų priėmimo, jei jos nėra susietos su vertybiniu pareigūnų mąstymu, o moralė siekia suderinti asmeninius ir visuomeninius interesus. Skiriama 1) moralė (dorovė) kaip realios elgesio taisyklės ir vertybės ir 2) etika kaip moralės principų teorinis pagrindimas ir taikymas, įtraukiant Aristotelio įžvalgą apie dorybių ugdymą per įprotį. Analizuojami teisės, moralės ir etikos bendrumai bei skirtumai, akcentuojant, kad teisės normos yra privalomos ir užtikrinamos valstybės prievarta, o moralinės – savanoriškos, palaikomos sąžinės ir visuomenės nuomonės, jų tikslai siejami su humanizmu ir teisingumu. Išryškinama etikos reikšmė asmeniniame gyvenime: kasdieniai pasirinkimai, reputacija, pasitikėjimas ir vientisumas grindžiami vidiniais etiniais kriterijais ir dorovės ugdymu šeimoje ir mokykloje. Galiausiai aptariama profesinė etika teisėsaugos veikloje, pabrėžiant aukštus moralinius reikalavimus, etikos kodeksų vaidmenį, pareigūno elgesio standartų taikymą ir ryšį su institucijų efektyvumu ir legitimumu.

Skyriaus uždaviniai:

1. Apibrėžti etikos ir moralės sąvokas ir paaiškinti jų santykį, išskiriant moralę kaip filosofinių etikos tyrimų objektą.
2. Atskleisti moralės kaip socialinio instituto funkciją derinant asmeninius ir visuomeninius interesus ir reguliuojant normatyvinį elgesį.
3. Palyginti moralės (dorovės) ir etikos skirtis moksliniame kontekste, remiantis pateiktomis apibrėžtimis ir argumentais.
4. Išanalizuoti teisės ir moralės panašumus ir skirtumus, akcentuojant normų privalomumą, sankcijas ir taikymo mechanizmus.
5. Paaiškinti etikos reikšmę asmeniniame gyvenime, siejant ją su pasitikėjimu, reputacija, moralinėmis dilemomis ir vientisumu.
6. Aptarti profesinės etikos esmę ir jos reikšmę teisėsaugos pareigūno

profesijoje, įtraukiant etikos kodeksų, priesaikos ir visuomenės lūkesčių aspektus.
7. Pagrįsti, kaip etika, moralė ir teisė veikia kartu kaip reguliacinis mechanizmas, susijęs su institucijų pasitikėjimu ir legitimumu.

Reikšminiai žodžiai: etika; moralė; teisė; moralės normos; teisės normos; profesinė etika; pasitikėjimas; teisėsaugos pareigūnas.

1. Etikos, moralės ir teisės santykis

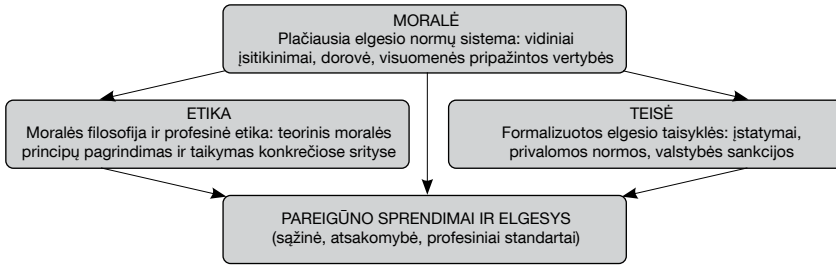
Etikos ir moralės santykis. Etika ir moralė – glaudžiai susijusios sąvokos, tačiau jos nėra visiškai tapačios. Etikos santykio su morale kontekste pabrėžiama, kad moralė yra filosofinių etikos tyrimų objektas. Moralė – vienas iš reikšmingiausių visuomeninių institutų, normatyviojo žmonių elgesio reguliavimo būdų.

Kaip rodo teisėsaugos praktikos analizė, vien teisinės normos neužtikrina etiško sprendimų priėmimo, jei jos nėra integruotos į vertybinį pareigūnų mąstymą. Bet kuri visuomenė, susidedanti iš daugybės individų, turinčių skirtingus tikslus ir interesus, gali sėkmingai funkcionuoti tik tuo atveju, jeigu visi jos nariai paklūsta bendriems socialiniams dėsniams. Jų interesų suderinamumo funkciją, be kitų normatyvinio reguliavimo tipų (pvz., teisės, papročių, tradicijų, administracinių reikalavimų), atlieka ir moralė – ji yra glaudžiai susijusi su minėtaisiais tipais, bet kartu ir išsiskirianti. Visgi reikia atkreipti dėmesį, kad žmogus yra ne tik visuomeninė (socialinio junginio narys), bet ir individuali (atskira, nepakartojama) būtybė, todėl moralė bando suderinti asmeninius ir visuomeninius interesus, ji yra socialinės išminties produktas, kuriamas ir patikrinamas per ilgesnį laiką. Kitaip sakant, **moralė – tai visuomenėje ir individo sąmonėje egzistuojančių elgesio normų ir vertybių visuma**, nustatanti, kokį elgesį laikome doru, tinkamu. Paprastai tariant, moralės normos nurodo, *kaip dera elgtis*, remiantis gėrio, teisingumo ir kitais vertybiniais kriterijais, o etika padeda tuos principus **sistemingai apmąstyti ir pritaikyti praktikoje**. Pavyzdžiui, filosofas Aristotelis teigė, kad etikos tikslas – ugdyti dorybes ir galutinę žmogaus gerovę (eudaimoniją), todėl „mes esame tai, ką nuolat darome. Vadinasi, tobulumas – ne veiksmas, o įprotis.“ Ši įžvalga pabrėžia, kad asmens moralinis charakteris formuojamas nuolat praktikuojant dorovingą elgesį, kol tai tampa įpročiu. Vadinasi,

svarbus kiekvieno žmogaus santykis su vertybinėmis reikšmėmis, kurios yra tam tikras asmenybės išraiškos ir realizacijos gyvenime, visuomenėje ar profesinėje veikloje matmuo (Ruzgytė, 2017). O gėrio ir blogio vertinimo modeliuose įsikūnijanti moralė yra socialinis institutas, susidedantis iš elgesio standartų sistemos, kurią pripažįsta ir kurios linkę laikytis visi kultūrinės bendruomenės nariai.

Etika (moralės filosofija) – tai mokslinė disciplina, kuri tyrinėja socialinę moralę. Būtent etika padeda atskleisti ir pagrįsti veiksmus, kurie pripažįstami teisingais (ar neteisingais), leidžia paaiškinti jų esmę, patikslinti argumentus, vertinant reiškinius, sudarančius moralės lauką. Todėl etika paprastai suprantama kaip **moralės principų teorinis pagrindimas ir taikymas** – filosofinė disciplina, nagrinėjanti, kas yra moraliai gera ar bloga, teisinga ar neteisinga.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad kasdienėje kalboje žodžiai „moralė“ ir „etika“ neretai vartojami kaip sinonimai, tačiau moksliniame kontekste dažnai daromas skirtumas. **Moralė** siejama su realiomis elgesio taisyklėmis ir žmogaus vertybėmis (dažnai vartojamas ir terminas „dorovė“), o **etika** – su teoriniu moralės pagrindimu arba profesinių elgesio normų sisteminimu. Kaip pažymi lietuvių teisės teorijos specialistas Alfonsas Vaišvila, moralę galima apibrėžti kaip „vidinį žmogaus įsitikinimą gerbti kito asmens interesus, savanorišką tokios pagarbos reiškimą“ (Vaišvila, 2000). Šiame apibrėžime akcentuojama, jog moralė kyla iš asmens vidinių nuostatų ir laisvo pasiryžimo elgtis paisant kitų gerovės. Etika, savo ruožtu, padeda įvertinti tuos įsitikinimus **racionaliai** – ji klausia, *kodėl* vieni ar kiti poelgiai laikomi gerais ir kaip tuos principus nuosekliai taikyti įvairiose situacijose. Kadangi moralės raida sietina su žmonių visuomenės raida, skirtingais istorijos laikotarpiais atskirose kultūrose vyrauja nevienodos moralinės normos (žr. 4 lentelę). Vis dėlto egzistuoja ir bendražmogiškos moralės normos, priimtinos didesnei žmonijos daugumai, pavyzdžiui, teisingumas, laisvė, žmogaus orumo pripažinimas ir pan.

3 pav. Moralės, etikos ir teisės sąsaja su pareigūnų etišku elgesiu

Etikos reikšmė asmens gyvenime pasireiškia tuo, kad ji suteikia žmogui orientyrus, leidžiančius rinktis tinkamus sprendimus ne vien vadovaujantis savanaudiškais interesais ar tik teisiniais reikalavimais, bet ir atsižvelgiant į aukštesnius moralinius principus. Moralės normos formuoja **vidinį kompasą**, padedantį atskirti, kas yra teisinga ar neteisinga kasdienėse situacijose. O etikos mokslas ar etikos kodeksai gali padėti išspręsti sudėtingesnes moralines dilemas, pasiūlydami bendras gaires ir vertybių hierarchiją. Todėl, kalbant apie atskiro individo elgesį, dažniau vartojama sąvoka *moralė*, o analizuojant, vertinant profesinį elgesį tinkamesnė yra sąvoka *etika*. Taigi etika ir moralė drauge ugdo žmogaus **sąžinę, atsakomybę ir principingumą**, kurie yra svarbūs tiek asmeniniame, tiek profesiniame gyvenime. Tik, skirtingai nuo ypatingų reikalavimų, keliamų žmogui, užsiimančiam tai sričiai būdinga specifine veikla, moraliniai principai pasižymi visuotinumu ir privalomumu visiems, nepaisant veiklos specifikos, todėl *moralė* nusako tam tikro moralinio elgesio principų ir normų **visumą**, o tai reiškia, kad šis terminas pagal savo apimtį žymiai platesnis nei profesinio elgesio taisyklės, išdėstytos kodeksuose, kuriuos yra priėmusios organizacijos.

Taigi galima apibendrintai teigti, jog moralė yra tai, ką turi daryti žmogus, kad jo elgesys atitiktų visuomeninio elgesio normas, o etika nagrinėja moralės normų, egzistuojančių socialinėje sferoje, filosofinius argumentus „už“ ir „prieš“.

Etika, moralė ir teisė: bendrumai ir skirtumai. Visuomenės raidos procese yra susiformavusios normų sistemos, nusakančios globaliai svarbius žmonių veiklos ir elgesio aspektus ir tiesiogiai ar netiesiogiai nukreipiančios žmonių elgesį į tam tikras vertybes ir tikslus. Tas sistemas apibendrintai galima vadinti teisės, etikos, moralės, rašytų ar nerašytų

normų sistemomis. Socialiniai teisės uždaviniai įgyvendinami remiantis gretutinėmis socialinio reguliavimo disciplinomis, o etika teisę papildo. Teisinė ir moralinė kultūra yra svarbūs visuotinės kultūros elementai, kurie skatina asmenybės socializaciją, daro poveikį asmens sąmonei. Vienas skiriamųjų demokratinės pilietinės visuomenės bruožų – mažesnė prieštara tarp moralumo ir teisėtumo, be to, tokios sampratos valstybėje teisė yra objektyvesnė, nes priimami etiškai pagrįsti įstatymai. Ir priešingai, anot Tismaneanu (2003), moraliai išsekusioje valstybėje negali gyvuoti jokia visuomenė. Žmonėms labai reikia veiksmus įkvepiančių idėjų, moralinių vertybių ir normų. Manytina, kad vertybė savaime svarbi ne kaip tam tikras moralės objektas, bet kaip paaiškinimas, kodėl žmogus, vadovaudamasis savo nuostatomis, įsitikinimais, pasirenka atitinkamą elgesio modelį. Vertybės per žmogaus sąmonę veikia jo priimamus sprendimus ir skatina laikytis arba nesilaikyti visuomenės primetamų nuostatų. Vadinasi, teisės normų turinys yra nulemtas ne tik juridinių, bet ir politinių, sociologinių, etinių nuostatų. Dėl to nacionalinės teisės skiriamasis bruožas yra tai, kad ji – autentiška savo visuomenės teisė, nulemta šios visuomenės gyvenimo būdo, jos tautinio charakterio ir istorinės patirties.

Teisinių ir moralinių nuostatų susikirtimas – viena iš teisininko profesijos atstovų sprendžiamų problemų. Moralinio ir teisinio reguliavimo centre glūdi pagrindiniai socialinio gyvenimo klausimai: ir moralė, ir teisė operuoja kai kuriais bendrais principais, kriterijais ir sąvokomis, taip pat įsipareigojimais ir įrodymais. Vis dėlto teisės normos (įstatymai) yra privalomos, t. y. priverstinės, dėl jų nesilaikymo gresia sankcijos, o moralinės yra savanoriškos, remiasi autoritetu ir įsigalioja, kai joms pritaria socialinių struktūrų visuma. Todėl teisinis ir etinis diskursas neįmanomas be teisininko dėmesio moralinėms nuostatoms, nes racionalus jų taikymas praktikoje reikalauja sąmoningo supratimo. Kalbant apie teisininkų etiką ir etiškumą akcentuojamas principų turėjimas ir jų laikymasis. Moralumas šiame kontekste vertinamas kaip asmeninė atsakomybė už pasirinktus principus ir kritiškas reiklumas tradiciniams principams ir įprastiems elgesio standartams.

Moralumas socialinėje srityje yra įmanomas tiek, kiek kiekvienas individas visuotinį interesą įstengia paversti savo paties sąžinės įsitikinimu laisva valia. O teisės normų (įstatymų) veikimą garantuoja valstybė. Veikimo praktiką ji įvardija kaip legalią ar nelegalią. Teisė išreiškia viešą moralinių įsivaizdavimų transformaciją į aiškias socialinio elgesio tai-

sykles ir bausmės nustatymą už tų taisyklių nepaisymą. Įvairiomis savo formomis ji viešai patvirtina vienų ar kitų gyvybiškai svarbių problemų sprendimą siekiant teisingumo visuomenėje.

Tiek teisė, tiek etika, tiek moralė yra žmonių elgesį norminantys socialiniai reiškiniai. Tik etinės nuostatos yra abstraktaus ir platesnio pobūdžio, o teisinės – konkrečios, oficialiai paskelbtos. Kitas aspektas – visuotinis privalomas teisinių nuostatų paisymas, pagrįstas galimu išoriniu valstybės įsikišimu ir atsakomybės taikymu. Šiuo požiūriu išryškėja tokia teisės ir etikos sąveika: etikos normomis formuojamas pageidaujamas elgesys, o teisės normomis jis paverčiamas privalomu. Moralės, kaip ir teisės, normos taip pat reguliuoja žmonių elgesį visuomenėje, tačiau **teisė ir moralė** grindžiamos skirtingais pagrindais ir jų taikymo mechanizmai skiriasi. **Teisė** – tai **formalizuotų elgesio taisyklių sistema**, kurios laikymąsi užtikrina valstybės įgaliotos institucijos (teisėkūra, teismai, policija ir pan.). Teisės normos formaliai apibrėžia privalomą elgesio modelį ir yra valstybės autoriteto sankcionuotos, todėl jų nesilaikymas užtraukia numatytas teisinės atsakomybės pasekmes (baudas, laisvės atėmimą ir pan.). Moralės normų laikymasis nėra tiesiogiai užtikrinamas prievarta – jas palaiko visuomenės nuomonė, žmogaus sąžinė, auklėjimas, tradicijos. Esminis skirtumas yra tas, kad teisė veikia per **išorinę prievartą** (baudimą, įpareigojimą), o moralė – per **vidinį asmens įsitikinimą** ir socialinį spaudimą (pagarbą ar kritiką). Kitaip sakant, teisės normos pasireiškia valstybės prievarta, o moralės normos – visuomenės nuomone, žmonių sąžine ir vidiniais įsitikinimais. Dėl to teisė paprastai reguliuoja tik žmogaus **išorinį elgesį**, o moralė – ir **vidinius motyvus**, pavyzdžiui, moraliniu požiūriu svarbu, **kodėl** žmogus pasielgė vienaip ar kitaip, nors teisinei atsakomybei dažnai pakanka paties neteisėto veiksmo fakto.

Vis dėlto **teisė ir moralė** yra ir glaudžiai susijusios. Jos turi tuos pačius tikslus – daryti poveikį visuomeniniams santykiams per žmogiškąsias vertybes: humanizmą, teisingumą, solidarumą, pagarbą žmogaus pagrindinėms teisėms ir laisvėms. Istoriškai daugelis teisės normų kilo iš moralinių visuomenės nuostatų – teisė tarsi įtvirtina tai, ką visuomenė laiko esant teisinga. Moralė reikalauja tam tikro elgesio (pvz., gerbti kito žmogaus gyvybę, nevogti), o teisė šiuos reikalavimus paverčia visuotinai privalomais įstatymais. Vadinasi, moralė ir teisė reglamentuoja individų elgesį visuomenėje, yra normatyvinio pobūdžio, jų normos gina žmogiškąsias vertybes, todėl bendruomenės nariai paprastai jų laikosi gera valia,

sąmoningai. Be to, moralės ir teisės normos yra vertinamojo ir imperatyvinio pobūdžio. Neatsitiktinai sakoma, jog **teisingumas** yra teisės idealas, kuris savo prigimtimi yra moralinė kategorija. Amoralus įstatymas negali būti laikomas teisingu – jeigu formali teisės norma prieštarauja pamatiniams moralės principams, kyla abejonė dėl jos legitimumo. Šią idėją palaiko ir A. Vaišvila, pabrėždamas, kad teisės ir moralės santykis nėra grynai formalus ar išorinis – „šios dvi socialinių normų grupės viena kitą papildo ir viena kita remiasi" (Vaišvila, 2000), o moralė nubrėžia gaires, kuriomis įstatymų leidėjui derėtų vadovautis kuriant teisės normas. Jei įstatymas akivaizdžiai neatitinka moralės reikalavimų, tarkim, įteisina neteisingumą ar diskriminaciją, visuomenėje jis bus sutinkamas su pasipriešinimu ir nebus laikomas legitimiu net teisine prasme. Dėl šios priežasties modernioje demokratinėje valstybėje galioja principas, kad pozityvioji teisė turi neprieštarauti prigimtinei teisei (morale pagrįstam teisingumui). Juk teisės normų atsiradimą inicijuoja valdžios institucijos ir, jei joms pritariama, jos iš karto pasidaro visiems privalomos. Moralės normos reguliuoja daugiau visuomeninių santykių nei teisės normos, todėl teisė yra kiek siauresnė sąvoka nei moralė. Teisė yra tik moralės dalis, kuri, paversta visuotinai privalomo elgesio taisykle, galiausiai ją garantuoja valstybės prievarta. Bet moralę ir teisę sieja tai, kad jos abi grindžiamos taisyklėmis. Vis dėlto teisė apima neigiamas sankcijas, draudžia tam tikrą elgesį, be to, įstatymas apdovanoja tik netiesiogiai – bausdamas pažeidėjus ir taip saugodamas visuomenę. O moralės sankcija dažniausiai būna viešoji nuomonė: gėdinimas, niekinimas, atsiribojimas.

Kita vertus, ne viskas, **kas moraliai smerktina, yra uždrausta pagal įstatymus** ir ne kiekvienas įstatymo pažeidimas reiškia sunkią moralinę kaltę. Teisė nustato minimalų elgesio standartą, būtiną viešajai tvarkai palaikyti, o moralė dažnai kelia aukštesnius reikalavimus žmogaus elgesiui. Pavyzdžiui, meluoti draugui – moraliai blogas poelgis, tačiau teisė to paprastai nebaudžia. Taip pat asmuo gali piktnaudžiauti teise formaliai nepažeisdamas įstatymo, bet elgdamasis neetiškai. Etika užpildo spragas, kurių neapima pozityvioji teisė – ji skatina elgtis sąžiningai ir teisingai net ten, kur įstatymas tyli arba leidžia pasirinkimą. Be to, egzistuoja profesinės etikos normos, kurios sukonkretina moralės principus tam tikroje veiklos srityje. Profesinės etikos kodeksai dažnai yra tarpinis elgesio reguliatorius: jie nėra visiškai tas pats, kas įstatymai (už etikos kodekso pažeidimą nebūtinai baudžiama baudžiamąja tvarka), tačiau juos pažei-

dęs asmuo susilaukia vidinių sankcijų (drausminės atsakomybės, kolegų pasmerkimo ar pan.) ir gali prarasti pasitikėjimą. Kita vertus, etikos kodeksuose moralinė reglamentacija tarsi susilydo su teisine, bet ne pagal turinį, o galios, veiksmingumo ir išorinės motyvacijos pagrindu. Moralinės normos kodifikuojamos, nes įžvelgta, kad moralė ir teisė geriausiai realizuoja savo tikslus, pasiekia privalomo elgesio standartus, kai jų imperatyvų vektoriai ir sankcijos sutampa.

Taigi **teisė, moralė ir etika** veikia kartu kaip darnus **reguliacinis mechanizmas**: teisė suteikia esminiams moralės principams privalomą galią, o etika (tiek bendroji, tiek profesinė) skatina žmones laikytis aukštesnių standartų net ir ten, kur įstatymas nereglamentuoja tiesiogiai.

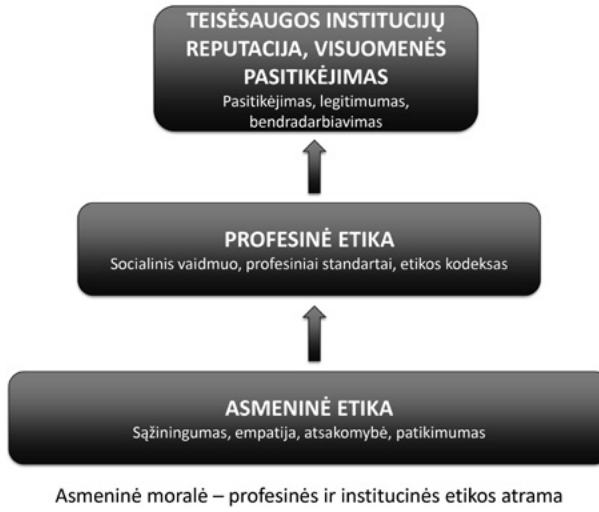
4 lentelė. Moralės ir teisės panašumai ir skirtumai (Palidauskaitė, 2011)

Panašumai	**Skirtumai**
Abi reguliuoja žmonių santykius	Kilmė (visuomenė / valstybė)
Dažnai yra to paties turinio ir turi tą patį tikslą (teisingumas, gėris)	Reguliavimo apimtis (platesnė / siauresnė)
Abi yra vertinamojo ir imperatyvinio pobūdžio	Elgesio taisyklės detalizavimo laipsnis (konkretu / abstraktu)
Bendros vertybės: humanizmas, laisvė, teisingumas, sąžiningumas	Normos išraiškos forma (visuomenės sąmonė / teisės aktai) ir įgyvendinimo būdai (visuomeninio poveikio priemonės / valstybės prievarta)
Įtvirtina teisingumu pagrįstą individo santykį su visuomene	Atsakomybė (neapibrėžta / konkretizuota)
Kelia vienodus reikalavimus visiems asmenims	

Nepaisant pozityvistinio požiūrio, abu dėmenys – teisė ir etika – yra susieti kaip socialiniai elgesio reguliatoriai. Teisininko profesijos atstovas, praktikuojantis teisę, yra imanentiškai priverstas susidurti su etinėmis nuostatomis, įpareigojančiomis ir morališkai, ir teisiškai. Ir tik teisininkams pripažinta teisė spręsti, kas moralu ar nemoralu, suponuoja priklausomybę nuo teisininkų ir jų supratimo apie asmeninių, visuomeninių interesų sąveiką.

2. Etikos reikšmė asmeniniame gyvenime

Kiekvieno žmogaus asmeninis gyvenimas neatsiejamas nuo moralinių sprendimų. Nors gali atrodyti, kad moralė – abstraktus filosofinis konstruktas, iš tiesų kasdieniai mūsų pasirinkimai grindžiami vidiniais etiniais kriterijais: tiesa ar melas, sąžiningumas ar apgaulė, altruizmas ar savanaudiškumas. **Asmeninė etika** formuoja žmogaus reputaciją ir tarpusavio santykius. Pavyzdžiui, jei individas nuosekliai laikosi duoto žodžio, padeda kitiems, elgiasi teisingai net tada, kai niekas nemato, aplinkiniai juo pasitiki. Toks žmogus įgyja patikimo, garbingo asmens vardą. Kaip teigiama sociologiniuose tyrimuose, **pasitikėjimas** yra socialinio bendradarbiavimo pagrindas – jis leidžia žmonėms bendradarbiauti ir jaustis saugiai bendruomenėje. Tai reiškia, kad bent minimalus etiškas elgesys (nemeluoti, nevogti, nesmurtauti be priežasties ir pan.) yra būtinas tam, kad žmonės galėtų gyventi drauge. Šie moraliniai principai pradeda formuotis ankstyvoje jaunystėje – šeimoje, mokykloje mes mokomės dorovės pagrindų, kurie vėliau tampa asmeninės etikos pagrindu.

4 pav. Asmeninės etikos reikšmė

Žmogus, kuris vadovaujasi tvirtomis vertybėmis, lengviau priima sprendimus – jam aišku, kurių principų jis niekada nesulaužys. Tai ypač

svarbu susidūrus su **moralinėmis dilemomis**: pavyzdžiui, pagunda pasinaudoti nesąžiningu pranašumu, konfliktas tarp pareigos šeimai ir pareigos darbui, tarp tiesos sakymo ir kito žmogaus jausmų neįžeidimo. Tokiais atvejais *etiškai mąstantis* asmuo stengsis rasti sprendimą, kuris mažiausiai pažeidžia moralės principus – galbūt pasirinks atvirumą, bet pasakys tiesą taktiškai, arba atsisakys naudos, kuri būtų gauta neskaidriu būdu. Šitaip etika asmeniniame gyvenime padeda išlaikyti vientisumą – žmogaus vertybės, žodžiai ir darbai neprieštarauja vieni kitiems. Toks žmogus jaučia *vidinę ramybę*, nes jo sąžinė švari ir aplinkiniai linkę juo pasitikėti.

Pažymėtina, kad etikos principai asmeniniame gyvenime neretai perauga į **bendruomeninius** įsipareigojimus. Pavyzdžiui, užjausdami ir padėdami silpnesniems (vaikams, ligoniams, nuskriaustiesiems) mes praktikuojame solidarumą ir atjautą – tai moralės skatinami veiksmai, kuriantys visos visuomenės gerovę. Daugelis **įstatymų** taip pat gimė iš tokių moralinių imperatyvų: pvz., pagalba sužeistajam nelaimės vietoje yra ne tik dorovinė pareiga, bet daugelyje šalių ir teisinė prievolė (už palikimą be pagalbos baudžiama). Taigi **asmeninė moralė** yra *pamatinė visų kitų etikos sričių* (profesinės, visuomeninės, teisinės etikos) atrama. Žmogus, neturintis moralinių skrupulų asmeniniame gyvenime, vargiai jų turės ir viešumoje ar profesijoje. Dėl to nuo seno ugdomos tokios **pagrindinės dorybės** kaip sąžiningumas, empatija, atsakomybė – jos padeda žmogui tapti doru piliečiu ir patikimu profesionalu.

3. Profesinė etika ir jos reikšmė teisėsaugos veikloje

Etika priima jai iškeltą iššūkį – sukoordinuoti interesus, išspręsti konfliktus, naikinti kliūtis, siekiant gerų rezultatų bet kurioje dalykinėje veikloje. Etikai užkraunama atsakomybė už įvairių struktūrų, institucijų stabilumą, funkcionalumą. Etika tampa veiksminga dalykinio gyvenimo norma. Pamatiniai moralės pagrindai orientuoja tam tikrų profesijų atstovų veiklą, kad būtų pasiektas norimas praktinis rezultatas. Gyvenime pasitaiko situacijų, kurios reikalauja apibrėžto, konkretaus bendravimo būdo, ne priklausančio nuo mūsų įsitikinimų, o padiktuoto turimo socialinio vaidmens. Socialinio vaidmens realizavimas yra svarbiausias profesinės etikos klausimas. Profesijos etiniai standartai atspindi ne tik elgesio reikalavimus, atsiliepiant į vaidmens modelį, atliekamas funkcijas, bet ir

visuomenės lūkesčius. Profesijos atstovų nustatyti vertybiniai orientyrai yra ir vidinė profesijos savireguliacijos forma, ir taip pat gali būti traktuojami kaip atskaitomybės forma. Profesinės etikos standartai gali atsispindėti organizacijos kultūroje arba gali būti reglamentuojami atskiruose dokumentuose (įstatymuose, etikos ar elgesio kodeksuose, taisyklėse). Etikos taikymas konkrečiai profesinei sričiai gali būti grindžiamas keliais aspektais. Pirmiausia bet kurios profesijos atstovams jų etika yra aktualus praktinis klausimas, tačiau tam tikroms profesijoms (pavyzdžiui, teisininko, gydytojo) etinės nuostatos yra viena iš svarbiausių profesinių charakteristikų. Šis aspektas yra implikuotas esminių tos profesijos vertybių (atsakomybės, teisingumo, sąžiningumo ir kt.) ir vidinio moralinio siekio rūpintis ne tik asmeniniais, bet ir visuomeniniais interesais.

Profesinė etika – atskira etikos sritis, nustatanti reikalavimus ir standartus, kurių turi laikytis vienos ar kitos profesijos atstovai. Nors etimologiškai etika pagrįstai tapatinama su morale, vertybinėmis kategorijomis, tačiau bendrąja prasme etikos pritaikymas profesijose lemia etikos turinio kitimą, jos ribų siaurėjimą ir suponuoja etines nuostatas esant vienai iš svarbiausių profesinių charakteristikų. Kitaip sakant, **profesinė etika** – tai principų ir taisyklių, kuriomis reguliuojamas tam tikros profesijos atstovų elgesys, visuma. Kiekviena profesija, ypač ta, kuri apima didelę atsakomybę už kitų žmonių gerovę (kaip antai gydytojai, teisėjai, policijos pareigūnai), sukuria **elgesio kodeksus**, apibrėžiančius, kokių moralinių standartų privalu laikytis vykdant tarnybines pareigas. Profesinė etika tarsi **išplečia asmeninės moralės principus į darbo sritį**, įtvirtindama specialias pareigas: sąžiningai ir kokybiškai atlikti darbą, nepiktnaudžiauti suteiktais įgaliojimais, gerbti klientų ar visuomenės pasitikėjimą, saugoti konfidencialią informaciją ir pan. Etikos normų laikymasis profesinėje veikloje yra kritiškai svarbus, nes lemia visuomenės pasitikėjimą atitinkama institucija ar sektoriumi.

Ypač didelė etikos reikšmė atsiskleidžia **teisėsaugos srityje**. Teisininkų profesinė etika vertinama kaip pamatinė teisinės profesijos viešojo ir savojo įvaizdžio išraiška. Teisininko, kaip autoritetingo subjekto, statusas paaiškintinas jam visuomenės perduota esmine funkcija – teisingumo siekiu. Visuomenė teisininkams patiki savo saugumą ir teisingumo vykdymą, o teisėsaugos pareigūnai – policininkai, tyrėjai, prokurorai ir kt. – atitinkamai turi išskirtinius įgaliojimus suvaržyti kitų žmonių teises (sulaikyti, panaudoti jėgą, pareikšti kaltinimus). Dėl to moraliniai reikala-

vimai šios profesijos atstovams yra ypač aukšti, o etikos kodeksuose dažnai pabrėžiamos tokios vertybės kaip sąžiningumas, nepaperkamumas, nešališkumas, pagarbumas žmogaus teisėms. Pareigūnų **priesaika** paprastai įpareigoja pareigūną gerbti ir vykdyti Konstituciją, ginti visuomenės interesus ir saugoti gerą pareigūno vardą. Tai reiškia, kad pareigūno etika nesibaigia nusivilkus uniformą – net ir ne darbo metu jo elgesys turi nepakenkti profesijos reputacijai. Pavyzdžiui, policijos pareigūnui nederėtų įsivelti į muštynes ar vairuoti išgėrus net ir ne tarnybos metu, nes toks poelgis kompromituotų jo, kaip teisėsaugos atstovo, ir institucijos, kuriai jis atstovauja, vardą. Verta įsidėmėti, kad pareigūnas turi daugiau pareigų ir jam taikoma daugiau reikalavimų nei paprastam piliečiui – ir po darbo jis negali elgtis neatsakingai, aplaidžiai. Pareigūnas turi rasti balansą tarp profesinės veiklos ir gyvenimo, taip pat tarp įstatymo ir moralės. Visuomenė laiko teisėsaugos darbuotojus pavyzdžiu, todėl iš jų tikisi nepriekaištingo elgesio visose gyvenimo srityse. Dėl šios priežasties net **pareigūno asmeninis gyvenimas** tam tikra prasme tampa viešojo intereso reikalu – rimti moraliniai nusižengimai (korupcija, smurtas šeimoje, melagingi liudijimai) gali nulemti pareigūnui karjeros pabaigą, nes nebegalima pasitikėti, kad toks asmuo tinkamai vykdys įstatymus. Todėl teisinės etikos reikalavimai gali būti traktuojami kaip vidinis savireguliacijos mechanizmas, kylantis iš sąmoningo vertybių internalizavimo. Vertinant etikos požiūriu, reikšmingas tiek teisinės profesijos atstovo elgesys, tiek jo asmeninės savybės, nes teisininkų profesinė etika reikalauja ne tik teisėto, bet ir aukštesnius standartus atitinkančio elgesio.

Teisinėje valstybėje teisininkas yra tarsi moralės puoselėtojas – reguliacinė struktūra, gebanti užpildyti spragą tarp valstybės sukurtų įstatymų ir socialinio gyvenimo faktinių sąlygų. Todėl etikos laikymasis teisėsaugoje tiesiogiai susijęs su institucijų efektyvumu ir legitimumu. Jei policija ar kita teisėsaugos institucija laikosi aukštų etikos standartų, visuomenė labiau ja pasitiki, noriau bendradarbiauja – žmonės drąsiau praneša apie nusikaltimus, padeda tyrimams, nes tiki pareigūnų sąžiningumu. Taip sukuriamas pasitikėjimo ratas: piliečiai remia teisėsaugą, o ši sėkmingiau vykdo savo funkcijas bendradarbiaudama su bendruomene. Tačiau jeigu **pareigūnai elgiasi neetiškai** – piktnaudžiauja jėga, ima kyšius, diskriminuoja žmones, kyla *pasitikėjimo krizė*. Žmonės ima abejoti ne tik konkretaus pareigūno, bet ir visos sistemos patikimumu. Dėl to teisėsaugos institucijos stengiasi ne tik nustatyti aiškias etikos taisykles,

bet ir užtikrinti jų laikymąsi: už pareigūnų nusižengimus taikomos nuobaudos, kuriamos vidaus kontrolės tarnybos, skatinamas pranešimas apie neetišką elgesį. Tyrimai rodo, kad griežta tiek smulkių, tiek didelių nusižengimų vidinė kontrolė padeda išlaikyti aukštą organizacijos etikos lygį. Pareigūnai žino, kad turės atsakyti už savo poelgius, todėl yra motyvuoti elgtis tinkamai.

Žinoma, teisėsaugos darbe pasitaiko ir sudėtingų etinių dilemų. Pavyzdžiui, policijos pareigūnas gali susidurti su situacija, kai asmeninis lojalumas draugui ar kolegai susikerta su pareiga laikytis įstatymų ir tiesos. Etikos kodeksuose tokiais atvejais nurodoma, kad pareigūnas privalo veikti objektyviai ir nešališkai. Tai reiškia, kad jei kolega padarė nusižengimą, doras pareigūnas turėtų pasirūpinti, kad jis būtų patrauktas atsakomybėn, o ne slėpti iš lojalumo. Tokia pozicija reikalauja drąsos ir principingumo. Būtent toks principingumas ilgainiui sukuria profesinę kultūrą, kurioje netoleruojama korupcija ar prievarta. Organizacijose, kurios lyderiai demonstruoja aukštą principingumo lygį, ir pavieniams darbuotojams lengviau laikytis etikos normų.

Apibendrinant galima teigti, kad **etika teisėsaugoje** – tai būtina profesinės veiklos sąlyga, be kurios teisingumo vykdymas prarastų esmę. Teisėsaugos pareigūnas privalo ne tik formaliai vykdyti įstatymus, bet ir būti **moraliniu autoritetu** bendruomenei: gerbti kiekvieno žmogaus orumą, saugoti silpnesniuosius, rodyti pavyzdį, kaip laikytis įstatymų. Taip pareigūnas tampa jungiamąja grandimi tarp **teisės** ir **moralės** – jis savo elgesiu parodo, kad įstatymų vykdymas gali neprasilenkti su žmogiškumu, teisingumu ir užuojauta. Profesinė etika padeda išvengti *legalizmo be teisingumo* – kuomet aklas įstatymo taikymas paverčiamas piktnaudžiavimu. Vietoje to etiškai veikiantis pareigūnas kiekvienoje situacijoje stengsis rasti **geriausią sprendimą įvertindamas tiek įstatymo reikalavimus, tiek moralines nuostatas.** Toks pareigūnų elgesys garantuoja geresnį teisingumo vykdymą, be to, pelno visuomenės pagarbą, be kurios jokio teisėsaugos darbo efektyviai atlikti neįmanoma.

Klausimai ir užduotys

1. Apibūdinkite moralę, etiką ir teisę 5–6 sakiniais ir trumpai paaiškinkite jų tarpusavio sąsają.
2. Pagrįskite arba paneikite šiuos teiginius:
   - Teisė daugiausia vertina išorinį elgesį, moralė – ir vidinius motyvus.
   - Moralės normų laikymąsi užtikrina valstybės prievarta.
   - Profesinė etika yra taikomosios etikos forma, konkretinanti bendruosius principus konkrečioje profesijoje.
   - Teisė nustato minimalų privalomą elgesio standartą, moralė dažnai kelia aukštesnį.
   - Teisė ir moralė visada sutampa.
3. ***Situacija.*** Pareigūnas A ne tarnybos metu vartojo perteklinę fizinę jėgą prieš asmenį automobilių stovėjimo aikštelėje netoli baro. Kokius tris kriterijus (vertinimo klausimus) taikytumėte spręsdami dėl jo elgesio (pvz., teisėtumas, būtinybė (proporcingumas), nešališkumas, atskaitomybė, profesinės reputacijos saugojimas)? Nurodykite, kokių sankcijų, tikėtina, jis sulauktų pagal teisę, moralę ir profesinės etikos normas.

4. ***Situacija.*** Savivaldybės tarnautojas priėmė iš tiekėjo 40 Eur vertės dovaną ir netrukus perėmė prižiūrėti to tiekėjo sutartį ir kuruoti su ja susijusius veiksmus. Įvertinkite situaciją:
   a) Ar tai teisėta?
   b) Ar tai etiška profesinės etikos požiūriu (interesų konfliktas, šališkumo rizika)?
   c) Kokį institucinės vidaus kontrolės veiksmą rekomenduotumėte (deklaracija, nusišalinimas, dovanos grąžinimas ar kt.)?
5. Paaiškinkite tezę „Teisė dažnai įtvirtina minimalų elgesio standartą, o moralė – aukštesnį“. Pateikite 2 kasdienius pavyzdžius, kai elgesys

laikomas moraliai netinkamu, bet teisiškai nebaudžiamas, ir paaiškinkite, kodėl profesinė etika vis tiek turėtų tai reguliuoti.

6. Pateikite vieną teisėsaugos pavyzdį, kuriame formalus taisyklės pritaikymas gali konfliktuoti su teisingumo ir (ar) moralės reikalavimu, ir pasiūlykite principu grįstą sprendimo būdą.
7. ***Situacija.*** Pareigūnas B pastebi, kad jo artimas kolega nuolat vėluoja į darbą, tačiau savo darbo kortelę yra davęs kitam kolegai, kuris už jį nuolat pažymi ją įeidamas pro duris. Įvertinkite situaciją pagal trijų lygmenų skalę: moralė (asmeninė atsakomybė, sąžinė), profesinė etika (kodeksas, institucinis pasitikėjimas), teisė (darbo teisė, tarnybinė atsakomybė). Kaip spręstumėte lojalumo kolegai ir pareigos teisingumui konfliktą? Pasiūlykite veiksmų seką.
8. Parašykite trumpą esė (7–10 sakinių) – argumentuokite, kodėl visuomenės pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis yra tiesiogiai susijęs su profesinės etikos laikymusi.

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Dorovė** – artima moralei sąvoka: ji siejama su realiomis elgesio taisyklėmis ir žmogaus vertybėmis (kasdienio elgesio turiniu).
- **Etika** – moralės filosofija (mokslinė disciplina), kuri tiria socialinę moralę, padeda atskleisti ir pagrįsti veiksmus, laikomus teisingais ar neteisingais; ji suprantama kaip moralės principų teorinis pagrindimas ir taikymas (klausia, kodėl poelgiai laikomi gerais ir kaip principus nuosekliai taikyti).
- **Etikos kodeksai** – dokumentai, kurie sukonkretina profesinės etikos standartus; jie nėra tas pats, kas įstatymai, nes pažeidimas nebūtinai užtraukia baudžiamąją atsakomybę, tačiau gali lemti vidines sankcijas (drausminę atsakomybę, kolegų pasmerkimą, pasitikėjimo praradimą) ir padeda spręsti moralines dilemas, siūlydami gaires.
- **Moralė** – visuomenėje ir individo sąmonėje egzistuojančių elgesio normų ir vertybių, nustatančių, kokį elgesį laikome doru ir tinkamu, visuma; ji veikia kaip normatyvinis žmonių elgesio reguliavimo būdas ir siekia suderinti asmeninius bei visuomeninius interesus.

- **Moralės normos** – normos, nurodančios, kaip dera elgtis, remiantis gėrio, teisingumo ir kitais vertybiniais kriterijais; jų laikymasis nėra tiesiogiai užtikrinamas prievarta – jas palaiko visuomenės nuomonė, sąžinė, auklėjimas ir tradicijos.
- **Moralinė (etinė) dilema** – situacija, kai susikerta pareigos ir vertybės (pvz., konfliktas tarp pareigos šeimai ir pareigos darbui, tarp tiesos sakymo ir kito žmogaus jausmų neįžeidimo, teisėsaugoje – tarp lojalumo kolegai ir pareigos laikytis įstatymų), o sprendimo ieškoma taip, kad būtų kuo mažiau pažeisti moralės principai.
- **Moralumas** – siejamas su asmenine atsakomybe už pasirinktus principus ir kritišku reiklumu elgesio standartams; moralumas socialinėje srityje įmanomas tiek, kiek žmogus visuotinį interesą paverčia savo paties sąžinės įsitikinimu laisva valia.
- **Pozityvioji teisė** – formali, valstybės inicijuojama ir privaloma teisė (įstatymai), kuriai taikomas neprieštaravimo prigimtinei teisei principas.
- **Profesinė etika** – atskira etikos sritis: principų ir taisyklių, reguliuojančių tam tikros profesijos atstovų elgesį, visuma; ji perkelia ir sukonkretina bendruosius moralės principus profesinėje veikloje (pvz., sąžiningai atlikti darbą, nepiktnaudžiauti įgaliojimais, gerbti pasitikėjimą, saugoti konfidencialumą).
- **Sąžinė** – viena iš moralės normų laikymosi atramų; etika ir moralė drauge ugdo sąžinę, o asmens sąžiningumas siejamas su „švaria sąžine“.
- **Socialinės normos** – visuomenėje susiformavusios normų sistemos (teisė, moralė, etika, papročiai, tradicijos ir kt.), kurios nukreipia žmonių elgesį į tam tikras vertybes ir tikslus.
- **Teisė** – formalizuotų elgesio taisyklių sistema, kurios laikymąsi užtikrina valstybės įgaliotos institucijos; teisės normos yra oficialiai paskelbtos ir privalomos, o jų nesilaikymas užtraukia teisinės atsakomybės pasekmes (sankcijas).
- **Teisės normos (įstatymai)** – privalomos (priverstinės) elgesio taisyklės, kurių vykdymą garantuoja valstybė; jose formaliai apibrė-

žiamas privalomas elgesio modelis, o jų pažeidimas siejamas su numatytomis sankcijomis.

- **Teisėtumas** – teisės reguliavimo laukas (legalu, nelegalu), kurį garantuoja valstybė; demokratinėje visuomenėje pabrėžiama mažesnė prieštara tarp moralumo ir teisėtumo.
- **Vertybės** – svarbios kaip paaiškinimas, kodėl žmogus pasirenka vieną ar kitą elgesio modelį; jos per žmogaus sąmonę veikia sprendimus ir sudaro sąlygas laikytis (ar nesilaikyti) visuomenės nuostatų.

PROFESINĖ ETIKA: SAMPRATA, KILMĖ IR VERTYBIŲ SISTEMA TEISĖSAUGOS VEIKLOJE

Skyriaus santrauka

Šiuolaikinėje visuomenėje profesinės grupės (ypač teisėsaugos institucijos) veikia didelio pasitikėjimo, galios ir atsakomybės lauke: pareigūnai disponuoja teisėtomis valdžios priemonėmis (kontrole, sankcijomis, prievartos taikymo galimybe), todėl jų sprendimų kokybė vertinama ne vien pagal teisėtumą ar efektyvumą, bet ir pagal moralinį pagrįstumą, skaidrumą ir pagarbą žmogaus teisėms. Dėl technologijų raidos, globalių standartų, didėjančio visuomenės jautrumo žmogaus teisėms ir augančių atskaitomybės reikalavimų profesinė etika tampa būtina sąlyga, saugančia nuo piktnaudžiavimo galia, korupcijos, formalizmo ir institucinio cinizmo. Šiame skyriuje aptariama, kaip bendrieji etikos principai pereina į profesinę etiką, kokie yra jų taikymo riboženkliai, kaip formuojasi profesinės bendruomenės ir jų savireguliacija, kaip profesinė etika istoriškai institucionalizuojama per cechus, gildijas, kodeksus, statutus ir reglamentus, ir kaip teisėsaugoje etika tampa valdžios kontrolės ir pasitikėjimo prielaida. Taip pat analizuojama teisėsaugos vertybių sistema (teisingumas, žmogaus orumas ir teisės, atsakomybė, skaidrumas, profesionalumas, lojalumas Konstitucijai) ir jų taikymo dilemos, išryškinant skirtį tarp asmeninių ir profesinių vertybių ir praktinius iššūkius kasdienėje tarnyboje. Skyriaus tikslas – atskleisti profesinės etikos sampratą, kilmę ir institucionalizaciją ir apibrėžti teisėsaugos veikloje aktualią vertybių sistemą, parodant, kaip profesinė etika riboja galios piktnaudžiavimą, stiprina profesinę tapatybę ir kuria visuomenės pasitikėjimą institucijomis.

Skyriaus uždaviniai:

1. Atskirti bendrosios ir profesinės etikos sampratas, nusakyti jų ribas ir sąveiką teisėsaugos kontekste.
2. Apibūdinti profesinės bendruomenės bruožus (kompetencija, organizuotumas, savireguliacija, atskaitomybė) ir jų reikšmę profesinei etikai.
3. Nustatyti profesinės etikos taikymo ribas: ką ji reguliuoja (profesijos atstovų elgesį) ir ko nevertina (pačios profesijos egzistavimo

moralumo).
4. Paaiškinti profesinės etikos istorinę raidą: nuo ankstyvų religinių ir bendruomeninių struktūrų iki cechų, gildijų ir modernių profesinių asociacijų.
5. Išanalizuoti profesinės etikos formalizavimo priemones (kodeksus, statutus, reglamentus) ir jų funkcijas (standartai, prevencija, profesinė tapatybė).
6. Aptarti etikos institucionalizaciją ir priežiūrą: vidinius mechanizmus (etikos komisijos, vidaus kontrolė) ir išorinę kontrolę (teismai, ombudsmenas / Seimo kontrolieriai).
7. Išskirti pamatines teisėsaugos vertybes ir įvardyti tipines vertybines dilemas (teisingumas ir humanizmas, efektyvumas ir teisėtumas, saugumas ir teisės, lojalumas institucijai ir viešasis interesas).

Reikšminiai žodžiai: profesinė etika; bendroji etika; profesinė bendruomenė; profesinės etikos istorinė raida, profesinės etikos formalizavimo priemonės, etikos institucionalizacija, valdžios legitimumas; pasitikėjimas.

1. Nuo bendrosios prie profesinės etikos: ribos ir sąveika

Bendrosios ir profesinės etikos skirtumai. Bendroji etika nagrinėja universalius moralės principus, galiojančius visiems žmonėms. Ji atsako į klausimus, kas yra gėris; kas yra teisinga; kaip turėtume elgtis kaip žmonės. Bendroji etika apima pagrindines vertybes – pagarbą, sąžiningumą, teisingumą, atsakomybę, kurios yra visuotinio pobūdžio ir nepriklauso nuo žmogaus profesijos ar socialinio vaidmens.

Profesinė etika – tai bendrosios etikos principų taikymas konkrečioje profesinėje veikloje. Ji yra atskira etikos sritis, nustatanti reikalavimus ir standartus, kurių privalo laikytis tam tikros profesijos atstovai, siekiant užtikrinti atsakomybę visuomenei, profesijos prestižą ir pasitikėjimą ja. Profesinė etika dažnai išreiškiama profesiniais kodeksais, taisyklėmis ir standartais, kurie padeda palaikyti tinkamą santykį tarp profesionalo ir visuomenės, kliento, kolegų ar valstybės institucijų.

Bendroji etika taikoma kiekvienam žmogui, nepriklausomai nuo jo veiklos. Profesinė etika taikoma tam tikros srities specialistams (pvz., policijos pareigūnams, gydytojams, teisininkams). Bendroji etika dau-

giausia apima asmens moralinį pasirinkimą. Profesinė etika apima ne tik asmens, bet ir institucijos atsakomybę už visuomenės pasitikėjimą. Bendrojoje etikoje remiamasi universaliomis moralės normomis. Profesinėje etikoje remiamasi profesijos specifika: teisėsaugoje akcentuojama įstatymo viršenybė, medicinoje – paciento gyvybė ir sveikata, žurnalistikoje – tiesos sklaida ir informacijos patikimumas. Bendroji etika dažniausiai yra nerašytų moralės normų visuma. Profesinė etika dažnai kodifikuojama – egzistuoja etikos kodeksai, profesinės priesaikos, tarnybinės instrukcijos. Pavyzdžiui, bendroji etika reikalauja elgtis sąžiningai. Profesinė etika policijos pareigūnui reiškia ne tik nuostatą sąžiningai elgtis asmeniniame gyvenime, bet ir, pavyzdžiui, nepriimti kyšių, objektyviai vykdyti tyrimus, ginti žmogaus teises net sudėtingose situacijose.

Profesinės bendruomenės bruožai. Profesinės etikos taikymas glaudžiai susijęs su profesinės bendruomenės veikimu (Palidauskaitė, 2007). Vienos profesijos atstovai dažnai pasižymi panašiomis asmeninėmis savybėmis, kurios išskiria juos iš kitų profesijų atstovų. Pavyzdžiui, jautrūs kitų skausmui ir socialiai atsakingi asmenys dažniausiai renkasi socialinio darbuotojo profesiją. Vis dėlto tokio teiginio negalima suabsoliutinti – profesijos pasirinkimą gali lemti ir kiti motyvai, tokie kaip saugumas, prestižas ar socialinės garantijos.

Profesijos atstovai pasižymi aukštesnio lygio specifinėmis žiniomis ir įgūdžiais, kuriuos taiko praktikoje, todėl jų veikla daro tiesioginę įtaką klientams ir visuomenei. Jie atsakingi už paslaugų kokybę, o už nusižengimus profesijos standartams atskaitingi tiek profesinei bendruomenei, tiek teisinei sistemai.

Profesijos narius jungia formalios organizacijos, kurios gina jų interesus ir nustato elgesio standartus. Profesinės draugijos ar sąjungos leidžia etikos kodeksus, užtikrinančius savireguliaciją ir padedančius kontroliuoti paslaugų kokybę. Tokios organizacijos gali geriausiai spręsti apie profesinės veiklos lygį, nes puikiai pažįsta darbo sąlygas ir veiklos specifiką. Esant nusižengimams, drausmės klausimus sprendžia profesiniai organai, tačiau prireikus įsikiša ir teismai, o kolegos gali būti kviečiami liudyti prieš savo profesijos narius.

Profesinės asociacijos taip pat atlieka platesnę socialinę funkciją – jų veikla padeda stiprinti visuomenės pasitikėjimą profesija. Pastaruoju metu visuomenė vis labiau įsitraukia į diskusijas apie profesinę etiką, ypač jautriais klausimais (pvz., medicinos etikos srityje – aborto, organų

donorystės, naujagimių apsaugos).

Profesinės etikos taikymo ribos. Profesija (teisėjai, medikai, dėstytojai ir kt.) ir jos institucija (teismas, ligoninė, universitetas ar kt.) nėra profesinės etikos objektas. Profesinėje etikoje nekeliamas klausimas dėl pačios veiklos (pvz., medicinos, verslo, reklamos) moralumo. Profesinės etikos apimtis apsiriboja profesijos atstovų elgesiu – jų santykiais su klientais, kolegomis ar kitais profesinės srities atstovais, bet ne pačia profesijos veikla.

Atskirų profesijų veiklos moralinį vertinimą atlieka visuomenė. Jei visuomenė leidžia egzistuoti medicinai, verslui, reklamai ar kitoms sritims, laikoma, kad jos yra moraliai priimtinos. **Profesijos pačios kuria savo profesinę etiką ir diskutuoja jos klausimais**, daugiausia gilindamosi į profesinio tobulumo aspektus. Pastaruoju metu vis labiau pastebima, kad į šias diskusijas aktyviai įsitraukia ir pati visuomenė, visų pirma jautrių temų (pvz., medicinos etikos) kontekste – aborto, organų transplantacijos, naujagimių su negalia apsaugos ir kt.

Nors kiekviena profesija (medikai, socialiniai darbuotojai, mokesčių inspektoriai ir kt.) turi savo specifinius etikos reikalavimus, egzistuoja ir **bendri kriterijai, tinkantys įvairių profesijų etikai** (Palidauskaitė, 2007). Vertinant profesinę veiklą paprastai išskiriami:

- išoriniai kriterijai – įsipareigojimas ir sąžiningumas santykiuose su klientais;
- vidiniai kriterijai – profesinių žinių ir įgūdžių taikymas, orientuojantis į kliento interesus, pasitikėjimo palaikymas, nepiktnaudžiavimas savo pozicija ar turimomis žiniomis.

Kodėl profesinė etika būtina šiuolaikinėje visuomenėje? Technologijų plėtra, globalizacija, socialinių santykių sudėtingumas ir visuomenės lūkesčiai verčia specialistus ne tik tobulinti savo žinias, bet ir laikytis aukštų moralinių standartų.

Pirmiausia profesinė etika būtina dėl visuomenės pasitikėjimo. Žmonės kreipiasi į gydytojus, teisininkus, policijos pareigūnus ar mokytojus tikėdamiesi sąžiningumo, profesionalumo ir atsakomybės. Jei šis pasitikėjimas prarandamas, griūva ir institucijų autoritetas, o tai kelia pavojų visai socialinei sistemai.

Profesinė etika svarbi kaip piktnaudžiavimo saugiklis. Specialistai dažnai turi daugiau žinių, galios ir informacijos nei jų klientai ar visuomenė, todėl kyla rizika šiomis priemonėmis pasinaudoti savanaudiškais

tikslais. Etikos normos riboja tokią galimybę ir užtikrina, kad profesinė veikla būtų orientuota į visuomenės gėrį.

Etika tampa būtina dėl profesijų tarptautiškumo. Vis daugiau paslaugų ir sprendimų peržengia valstybių sienas, todėl būtina laikytis universalių standartų, kurie padėtų suvienodinti skirtingų šalių praktiką ir garantuotų žmogaus teisių apsaugą.

Profesinė etika svarbi kaip atsakas į naujus iššūkius – medicinoje tai gali būti klausimai dėl genų inžinerijos ar organų donorystės, teisėje – dirbtinio intelekto panaudojimas teisiniuose procesuose, žiniasklaidoje – informacijos sklaidos greitis ir manipuliavimo rizika. Tokiose situacijose vien įstatymo raidės nepakanka, todėl etika padeda rasti humaniškus sprendimus.

Galiausiai profesinė etika būtina siekiant užtikrinti socialinį teisingumą ir žmogaus orumą. Ji primena, kad profesinė veikla turi būti orientuota ne į naudos gavimą profesijai ar institucijai, bet į kliento, paciento ar visuomenės interesus.

Profesinės etikos ryšys su profesine tapatybe, atsakomybe ir autoritetu. Profesinė etika yra glaudžiai susijusi **su profesine tapatybe**. Pasirinkdamas profesiją žmogus įsipareigoja laikytis tam tikrų moralinių ir elgesio normų, kurios tampa neatsiejama jo profesinės savasties dalimi. Profesinė tapatybė reiškia, kad asmuo ne tik atlieka savo darbo funkcijas, bet ir identifikuoja save kaip tos profesijos atstovą, todėl jo veiksmai daro įtaką visos profesijos įvaizdžiui.

Su profesine tapatybe **glaudžiai susijusi atsakomybė**. Profesinės etikos normos primena, kad kiekvienas specialistas yra atsakingas ne tik už savo veiklos rezultatus, bet ir už visuomenės pasitikėjimą profesija. Pavyzdžiui, vieno policijos pareigūno netinkamas elgesys – nepagarbus bendravimas, kyšininkavimas ar piktnaudžiavimas galia – gali pakenkti ne tik jo paties reputacijai, bet ir visos policijos institucijos autoritetui. Todėl etikos standartų laikymasis tampa profesinės atsakomybės pagrindu.

Šiuolaikinėje visuomenėje kiekvienas individas vienu metu atlieka daugybę socialinių vaidmenų: yra pasaulinės, nacionalinės ir vietinės bendruomenės narys, tautinės bendrijos atstovas, priklauso įvairioms interesų grupėms, religinei konfesijai, visuomeninei organizacijai ar šeimai. Kiekvienas šis vaidmuo suponuoja tam tikrą atsakomybę. Atsakomybė suprantama kaip gebėjimas svarstyti, laisvai pasirinkti ir prisiimti pasekmes už priimtus sprendimus ir atliktus veiksmus. Ji neatsiejama nuo

pareigos sampratos. Atsakingi asmenys elgiasi tinkamai ne dėl baimės ar materialinio atlygio, bet vadovaudamiesi pareigos suvokimu ir apmąstydami savo elgesio padarinius, ir taip tampa pavyzdžiu kitiems.

Įvairių, neretai tarpusavyje konkuruojančių vaidmenų ir atsakomybių įvairovė dažnai kelia klausimą, kam teikti pirmenybę: žmonijos interesams, demokratinėms vertybėms, valstybės konstitucinei santvarkai, organizacijos tikslams, biurokratinėms normoms ar visuomenės gerovei. Šis iššūkis ypač aktualus viešojo sektoriaus tarnautojams. Nematomos atsakomybės ribos tampa apčiuopiamos tuomet, kai reikia priimti sprendimus arba imtis veiksmų. Tokiose situacijose viešojo administravimo subjektai pirmiausia privalo vadovautis piliečių interesais ir užtikrinti įstatymų ir Konstitucijos laikymąsi.

Pasak Palidauskaitės (2007), profesinėje veikloje išskiriami keli atsakomybės tipai:

- Politinė atsakomybė. Tarnautojo veiksmai turi derėti su politinės ar administracinės valdžios numatytais tikslais. Jis tarnauja tos dienos valdžiai, tačiau kartu privalo išsaugoti lojalumą Konstitucijai ir piliečiams.
- Profesinė atsakomybė. Kaip savo srities specialistas, tarnautojas ar pareigūnas privalo laikytis profesinių reikalavimų, gerbti savo organizacijos tradicijas ir paisyti profesinės etikos kodeksų ir standartų.
- Teisinė atsakomybė. Kiekvienas darbuotojas už savo veiksmų teisėtumą yra asmeniškai atsakingas pagal įstatymą. Profesinė etika ir teisė turi derėti tarpusavyje, todėl etikos kodeksai negali prieštarauti įstatymams.
- Asmeninė atsakomybė. Profesinėje veikloje darbuotojas vadovaujasi ne tik įstatymais ar profesiniais standartais, bet ir savo vidinėmis vertybėmis bei įsitikinimais. Konkrečioje situacijoje būtent jos lemia moralinį sprendimą.

Profesinė atsakomybė yra daugiasluoksnė – ji jungia įstatymo raidę, profesinius standartus ir asmeninę moralę. Tik visų šių dimensijų pusiausvyra užtikrina, kad specialistas gebėtų atsakingai tarnauti visuomenei ir kartu išlaikyti profesijos autoritetą.

Profesinė etika taip pat **stiprina profesinį autoritetą**. Kuo nuosekliau profesijos atstovai laikosi etikos normų, tuo labiau jie tampa visuomenės pasitikėjimo ir moralinio autoriteto šaltiniu. Policininko autoritetas kyla

ne tik iš uniformos ar teisės taikyti prievartą, bet pirmiausia iš sąžiningo ir etiško elgesio su žmonėmis. Pavyzdžiui, pareigūnas, kuris geba ramiai ir pagarbiai bendrauti net su agresyviu pažeidėju, pelno pagarbą labiau nei tas, kuris naudojasi vien formalia galia.

Profesinė etika neatsiejama nuo profesinės tapatybės, atsakomybės ir autoriteto: ji formuoja profesijos atstovo savivoką, įpareigoja prisiimti atsakomybę už veiklos padarinius ir padeda išlaikyti visuomenės pagarbą ir pasitikėjimą. Teisėsaugos institucijose etika tampa tiltu tarp įstatymo raidės ir visuomenės lūkesčių – ji užtikrina, kad autoritetas būtų grindžiamas ne baime, o pasitikėjimu. Profesinė etika yra bendrosios etikos principų taikymas konkrečioje veiklos srityje, nustatantis profesijos atstovų atsakomybę visuomenei ir stiprinantis pasitikėjimą profesija. Ji padeda apibrėžti profesinės bendruomenės bruožus, reglamentuoja santykius su klientais, kolegomis ir institucijomis, riboja piktnaudžiavimą galia.

2. Profesinės etikos raida ir istorinės ištakos

Profesijų raidos ištakos ir profesinės etikos genezė. Profesinės etikos šaknys siekia senąsias bendruomenes ir religines tradicijas. Ankstyvoji hebrajų religija atskyrė kunigus nuo bendruomenės, suteikdama jiems išskirtines funkcijas. Panašiu keliu ėjo ir krikščionių bažnyčia – apaštalai, kunigai ir vienuoliai buvo atskirti nuo kitų tikinčiųjų. Tai buvo pirmieji pavyzdžiai, kai tam tikrai grupei suteiktas išskirtinis autoritetas ir kartu atsakomybė.

Viduramžiais (X–XI a.) prasidėjus miestų klestėjimui, atsirado nauja veiklos sritis – amatai. Ėmė sparčiai formuotis profesinės bendruomenės – amatų cechai ir gildijos. Šios institucijos siekė savo veiklą legitimizuoti ir monopolizuoti, gaudamos valdžios privilegijas verstis tam tikra veikla konkrečiame regione. Nepriklausymas gildijai reiškė tikimybę sulaukti baudos, tad narystė tapo būtina. Gildijos užtikrindavo tęstinumą per mokymo sistemą: mokinys tapdavo pameistriu, o pilnateisiu nariu galėjo būti tik aukščiausią pakopą pasiekęs meistras. Taip cechai ne tik apsisaugodavo nuo išorinės konkurencijos, bet ir ribodavo patekimą į profesinę grupę.

Panašiu principu veikė notarų, gydytojų gildijos, stalių ar kitų amatininkų cechai, iš kurių ilgainiui išsivystė aukštesnio lygio profesijos. Kuo prieinamesnė platesnei visuomenei tapdavo profesinė veikla, tuo menkesnis buvo jos statusas, todėl kiekviena grupė kūrė filtrus, saugojusius

profesinį prestižą. Buvo taikomi įvairūs mechanizmai – egzaminavimas, kvalifikaciniai reikalavimai, praktika pas patyrusius meistrus. Pavyzdžiui, teisininkų profesijoje norint tapti notaru pirmiausia reikėjo padirbėti padėjėju, vėliau – laikyti egzaminą. Tokie barjerai ribojo konkurenciją, palaikė profesinį statusą, o neretai ir sudarė sąlygas pameistrius išnaudoti kaip pigią darbo jėgą.

Profesinės grupės pačios kūrė etikos kodeksus, kurie padėjo apsaugoti prestižą ir statusą. Uždarų profesinių grupių teorijoje, visų pirma nagrinėjamoje Prancūzijoje, pabrėžiama, jog profesijos sąmoningai ribojo naujų narių patekimą, kad išsaugotų socialinį ir ekonominį pranašumą. Taip profesijos tapo ne tik techninės specializacijos pagrindu, bet ir socialinės diferenciacijos veiksniu.

Moderniaisiais laikais profesijos įtvirtino savo statusą per asociacijas ir draugijas, išplėtė profesines žinias iki atskiro socialinio vaidmens ir net pretendavo į aukštesnės moralės išmanymą. Profesinis ir moralinis autoritetas imtas suvokti kaip socialinė sutartis tarp visuomenės ir profesionalų: mainais už suteiktą socialinį ir ekonominį pranašumą visuomenė profesionalams patikėjo teisę nustatyti etikos standartus ir kontroliuoti elgesio normas.

Profesinės etikos formalizavimas: kodeksų, statutų, reglamentų atsiradimas. Profesinės etikos raida parodė, kad vien tradicijų, papročių ar bendruomenės nuomonės nepakanka siekiant reguliuoti profesinę veiklą. Kuo sudėtingesnė tapo visuomenė ir profesijų vaidmuo joje, tuo labiau išryškėjo poreikis formaliai apibrėžti elgesio normas. Taip atsirado profesinės etikos kodeksai, statutai ir reglamentai, kurie šiandien laikomi viena iš pagrindinių profesinės savireguliacijos priemonių.

Vienas pirmųjų profesinės etikos formalizavimo pavyzdžių yra Hipokrato priesaika, atsiradusi dar Antikos laikais. Ji tapo medicinos etikos pagrindu ir iki šiol yra simbolinis gydytojo profesinės atsakomybės dokumentas. Viduramžiais įvairių amatų cechai, universitetai ir gildijos ėmė kurti statutus, kuriuose buvo nustatyti narių pareigų, atsakomybės ir tarpusavio santykių principai. Tokie dokumentai užtikrino profesinės veiklos tęstinumą, saugojo jos prestižą ir mažino piktnaudžiavimo galimybes.

Moderniaisiais laikais profesinės etikos formalizavimas tapo neatsiejamas nuo profesionalizacijos proceso. Andrew Abbottas (Abbott, 2014) profesijų sociologijoje pabrėžė, kad profesinės bendruomenės, siekdamos išlaikyti monopoliją savo žinių srityje, kuria elgesio kodeksus, kurie vienu

metu atlieka ir kontrolės, ir prestižo palaikymo funkcijas. Pasak Ellioto Krauseʼės (Krause, 1996), profesinės etikos kodeksai taip pat sukuria balansą tarp profesinės autonomijos ir visuomenės interesų: „Etikos kodeksai yra būdas patikinti visuomenę, kad profesionalai savo galią naudos ne savanaudiškai, bet visuomenės labui.“ Šiuolaikinėje aplinkoje profesinės etikos formalizavimas reiškiasi įvairiais pavidalais:

- profesiniai kodeksai (pvz., Lietuvos advokatūros etikos kodeksas, Lietuvos policijos pareigūnų etikos kodeksas, Mokytojo etikos kodeksas);
- tarptautiniai standartai (pvz., Helsinkio deklaracija dėl medicinos etikos, Tarptautinės žurnalistų federacijos etikos kodeksas);
- instituciniai reglamentai ir statutai, kuriuose nustatoma konkrečios organizacijos narių atsakomybė, procedūros ir sankcijos už pažeidimus.

Statutai, reglamentai ir kodeksai yra tarpusavyje susiję, tačiau jų paskirtis skiriasi. Statutuose nustatomi pagrindiniai veiklos principai, jie turi įstatymo galią. Reglamentuose detalizuojamos kasdienės procedūros, o kodeksuose akcentuojami moraliniai ir etiniai profesinės veiklos aspektai. Kartu jie sudaro norminį pagrindą, kuris reguliuoja tiek institucijų, tiek profesinių bendruomenių veiklą.

5 lentelė. Statutų, reglamentų ir kodeksų palyginimas

Dokumento tipas	Apibrėžimas	Pavyzdžiai
Statutas	Norminis teisės aktas, reglamentuojantis tam tikros institucijos ar profesinės grupės veiklą, teises, pareigas ir atsakomybę. Dažnai turi įstatymo galią.	LR Seimo statutas, LR vidaus tarnybos statutas, Vilniaus universiteto statutas
Reglamentas	Detalesnės taisyklės ar nuostatai, nustatantys veiklos procedūras, pareigų atlikimo tvarką, vidaus veiklos mechanizmus.	Europos Parlamento ir Tarybos reglamentai; universiteto studijų reglamentas

Kodeksas	Normų rinkinys, apibrėžiantis profesinės veiklos moralinius, etinius ar teisės principus. Dažnai orientuotas į elgesio standartus ir vertybes.	Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodeksas; Lietuvos gydytojo profesinės etikos kodeksas, Advokatų etikos kodeksas ir kt.

Kaip pažymi Davisas (Davis, 1998), profesinės etikos kodeksai nėra tik draudimų ir nurodymų rinkinys – jie atlieka švietėjišką funkciją, formuodami profesinę tapatybę ir suteikdami nariams moralinius orientyrus. Profesinės etikos formalizavimas yra neišvengiamas žingsnis šiuolaikinėje visuomenėje. Jis leidžia profesijoms išlaikyti savo autoritetą, užtikrina pasitikėjimą tarp profesionalo ir visuomenės ir nustato aiškius elgesio standartus, kurių privalo laikytis kiekvienas profesijos atstovas.

Etikos institucionalizacija: išorinė ir vidinė priežiūra. Profesinė etika šiuolaikinėje visuomenėje nebėra vien individualaus pasirinkimo sritis – ji įtvirtinama instituciškai per oficialias struktūras, priežiūros mechanizmus ir nepriklausomas institucijas. Taip etikos laikymasis tampa ne tik asmenine, bet ir organizacine atsakomybe. Nė viena profesinė grupė ar organizacija nėra pajėgi tinkamai vykdyti savireguliaciją, todėl reikalinga išorinė priežiūra. Įstatyminė priežiūra reiškia, kad turi būti griežtai vadovaujamasi įstatymais, neperžengiant ribų, kitaip valstybės tarnautojai gali būti patraukti teisminėn atsakomybėn. Skundai prieš valstybės tarnautojus gali būti nagrinėjami administraciniuose teismuose.

Daugelyje organizacijų veikia **etikos komisijos (vidinė priežiūra)**, kurios nagrinėja profesinės etikos pažeidimus, konsultuoja dėl moralinių dilemų ir teikia rekomendacijas dėl elgesio standartų. Tokios komisijos stiprina institucijų skaidrumą ir pasitikėjimą jomis. Etikos kodeksuose, kuriuose numatyta nešališka etikos taryba ar komisija, šio dokumento administravimas ir perduodamas tokiam organui. Pasak Palidauskaitės (2007), etikos tarybą ar komisiją paprastai sudaro 3–9 nariai. Joje būtinai turi dirbti nors keli teisinį išsilavinimą turintys asmenys, gerai išmanantys įstatymus. Komisijos ar tarybos nariai turi būti nepriklausomi, gerbiami profesijos ar organizacijos asmenys. Kaip pažymi J. Rawlsas (Rawls, 2012), teisingumo principai turi būti įgyvendinami ne tik asmeniniu, bet ir instituciniu lygmeniu – tik tada visuomenės nariai gali tikėti, kad jų

teisės ir interesai bus gerbiami.

Ne mažiau svarbi yra vidinė priežiūra, apimanti **vidaus kontrolės ir audito mechanizmus**. Jie užtikrina, kad institucijų veikla atitiktų tiek teisinius, tiek etinius reikalavimus. H. L. A. Hartas (Hart, 1994) pabrėžė, kad taisyklių efektyvumas priklauso ne tik nuo jų turinio, bet ir nuo veiksmingo įgyvendinimo. Todėl vidaus priežiūros mechanizmai tampa priemone, kuri riboja piktnaudžiavimą valdžia, skatina sąžiningumą ir atsakomybę.

Svarbią vietą užima ir nepriklausoma **ombudsmeno institucija**, užtikrinanti piliečių teisę į nepriklausomą valdžios sprendimų kontrolę. Pasak M. Bovenso (Bovens, 1998), ombudsmenai yra esminė demokratinės atskaitomybės grandinės dalis, nes jie suteikia visuomenei galimybę tikrinti valdžios veiksmus ne tik teisiniu, bet ir moraliniu požiūriu. Taip piliečiams suteikiama reali priemonė ginti savo teises nuo institucijų savivalės.

Ombudsmeno institucija turi savo istoriją. Iki 1950 m. ji buvo tik Švedijoje (įsteigta 1809 m.) ir Suomijoje (1919 m.), po 1960 m. atsirado Naujojoje Zelandijoje, Norvegijoje, Didžiojoje Britanijoje, Prancūzijoje, Izraelyje ir kt. Ši institucija buvo steigiama ne tik šalies, bet ir regionų, provincijų, vietos valdžios mastu, ligoninėse, kalėjimuose, mokyklose. Yra įvairių ombudsmeno tipų: koregavimo, švietimo, sveikatos apsaugos, karinių, dirbančių su skundais ir kt. Pagal klasikinį apibūdinimą ombudsmeno tikslas yra apginti piliečių teises nuo valdžios biurokratijos, padėti įstatymų leidžiamajai valdžiai prižiūrėti valdžios institucijas ir tarnautojus. Tai yra parlamentui atskaitingas savarankiškas aukšto lygio tarnautojas, gaunantis piliečių ir tarnautojų skundus prieš valdžią ir besiimantis iniciatyvos. Jis turi teisę tirti ir rekomenduoti taisomuosius veiksmus. Viena iš ombudsmeno institucijos įsteigimo priežasčių yra nepakankami reagavimo į piliečių skundus instituciniai mechanizmai. Ombudsmenas teikia nešališką pagalbą piliečiams, veikia greitai, nebrangiai, neformaliai. Lietuvoje ombudsmeno funkcijas atlieka Seimo kontrolieriai.

Šiuolaikiniai autoriai pabrėžia, kad etikos institucionalizacija yra neatsiejama nuo demokratinių procesų. Z. Baumano (Bauman, 1993) teigimu, postmodernioje visuomenėje etika negali būti palikta tik individo sąžinei – ji turi būti užtikrinama per institucinius mechanizmus, nes tik taip galima apriboti piktnaudžiavimą galia. J. Habermasas (Habermas, 1991) pabrėžia, kad demokratinėje visuomenėje moraliniai sprendimai turi būti grindžiami vieša diskusija, o nepriklausomos priežiūros struktūros garantuoja, kad jie atspindėtų bendrąjį gėrį, ne vien siaurus grupės interesus.

Lietuvoje etikos institucionalizacija akivaizdi viešajame sektoriuje: veikia Seimo Etikos ir procedūrų komisija, Vyriausioji tarnybinės etikos komisija (VTEK), universitetų etikos komitetai, profesinės asociacijos, kurios prižiūri elgesio standartų laikymąsi. Tokios institucijos kuria pusiausvyrą tarp teisės normų ir moralės reikalavimų, užtikrindamos, kad profesinė veikla išliktų orientuota į visuomenės pasitikėjimą ir bendrąjį gėrį. Etinių kompetencijų ugdymas policijos pareigūnų rengimo srityje yra ne mažiau svarbus nei instituciniai etikos mechanizmai, nes nuo jo priklauso, kaip pareigūnai realiai taikys vertybinius principus praktikoje (Paurienė, 2019). Etikos institucionalizacija leidžia paversti moralinius principus realiai veikiančiais standartais. Etikos komisijos, vidaus priežiūra ir ombudsmenai kartu sukuria daugiasluoksnę sistemą, kuri ne tik apsaugo visuomenę nuo individualaus piktnaudžiavimo, bet ir padeda užtikrinti demokratinės santvarkos stabilumą.

3. Profesinė etika kaip valdžios kontrolės ir pasitikėjimo prielaida teisėsaugoje

Teisėsaugos institucijų misija ir valdžios priemonių specifika. Teisėsaugos institucijos – policija, prokuratūra, teismai, bausmių vykdymo tarnyba – yra valstybės mechanizmo dalis, jos užtikrina visuomenės saugumą, teisės viršenybę ir piliečių teisių apsaugą. Jų veikla grindžiama valdžios priemonėmis – prievarta, kontrole, sankcijomis. Kitaip nei daugelyje kitų profesijų, teisėsaugoje pareigūnai disponuoja monopoline teise riboti asmens laisves, taikyti sankcijas ar net panaudoti fizinę jėgą.

Kaip pažymi Palidauskaitė (2007), viešojo sektoriaus tarnautojų veikla visuomet yra susijusi su valdžia ir atsakomybe, todėl jų sprendimai neišvengiamai paliečia visuomenės pasitikėjimą valstybe. Šiuo aspektu profesinė etika tampa ne papildomu elementu, o būtina sąlyga, ribojančia piktnaudžiavimą galios naudojimu. Be etinių standartų teisėsauga rizikuoja prarasti legitimumą, nes vien įstatymo raidė ne visada pakankamai užtikrina teisingumą ir žmogaus teisių apsaugą.

Hubertsas (Huberts, 2014) akcentuoja, kad viešojo sektoriaus etika yra savotiškas saugiklis, apsaugantis nuo valdžios iškraipymų ir nukrypimų nuo demokratijos principų. Tai ypač aktualu teisėsaugos srityje, kur valdžios disproporcija tarp institucijų ir eilinio piliečio yra didžiulė. Būtent todėl etika tampa būtinu veiklos matu – ji nustato ribas, kaip prievarta ar kontrolė gali būti naudojama, kad nebūtų pažeistas žmogaus orumas.

Punchas (Punch, 2013) pažymi, kad teisėsauga be etikos tampa panaši į jėgos struktūrą, kurios veiksmai grindžiami tik prievarta, o ne visuomenės pasitikėjimu. Todėl profesinė etika teisėsaugai suteikia ne tik vidinę discipliną, bet ir socialinį legitimumą – visuomenė pasitiki institucijomis tiek, kiek etiškai, teisingai ir skaidriai jos elgiasi.

Kodėl reikalingas etinis ribojimas? Teisėsaugos pareigūnai turi ypatingą galią: jie gali sulaikyti asmenį, apriboti jo teises, naudoti fizinę jėgą. Tokia galia, jei nėra kontroliuojama, kelia grėsmę demokratinei santvarkai. Todėl profesinė etika yra būtina, kad teisėsaugos institucijos neperžengtų ribos tarp teisėtos valdžios ir autoritarizmo.

Šiuo aspektu svarbiausia yra žmogaus teisių apsaugos dimensija. Pareigūnas, kuris laikosi tik įstatymo raidės, bet ignoruoja etikos principus – pagarbą orumui, proporcingumą, sąžiningumą, gali priimti neteisingą sprendimą. Kaip teigia Punchas (Punch, 2013), etikos taisyklės teisėsaugoje nėra tik teorinės – jos tiesiogiai lemia, ar piliečiai pasitikės valstybės institucijomis. Tai reiškia, jog teisinėmis normomis pagrįsti sprendimai turi būti papildyti moraliniu vertinimu, kad būtų išvengta formalizmo, pažeidžiančio žmogaus teises.

Etikos reikalavimai padeda derinti vietines teisėsaugos praktikas su tarptautiniais žmogaus teisių standartais. Pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje nuolat primenama, kad net teisėtai apribojus asmens laisvę privaloma išlaikyti pagarbą jo orumui ir humanizmo principams. Tai rodo, kad etika tampa universaliu matu, jungiančiu nacionalinę teisę, profesinę atsakomybę ir tarptautinius įsipareigojimus.

Etika stiprina pasitikėjimo tarp visuomenės ir teisėsaugos grandinę. Kaip pažymi Palidauskaitė (2007), valdžios institucijos yra teisėtos tiek, kiek jomis pasitiki piliečiai. Todėl profesinė etika leidžia ne tik užtikrinti skaidrų institucijų veikimą, bet ir palaikyti visuomenės lojalumą valstybei.

Apibendrinant galima teigti, kad etinis ribojimas teisėsaugos institucijose yra būtinas dėl trijų priežasčių:

- **demokratijos apsaugos** – kad valdžia nevirstų autoritarizmu;
- **žmogaus teisių užtikrinimo** – kad teisėsaugos veiksmai visada derėtų su pagarba žmogaus orumui;
- **visuomenės pasitikėjimo palaikymo** – kad institucijos išliktų legitimios ir turėtų moralinį autoritetą.

Profesinės etikos funkcijos teisėsaugoje. Profesinė etika teisėsaugos institucijose atlieka kelias esmines funkcijas:

- **Prevencinė funkcija.** Etikos normos padeda užkirsti kelią piktnaudžiavimui, korupcijai, netinkamam elgesiui. Kaip rodo tyrimai (Huberts, Kaptein ir Lasthuizen, 2014), aiškūs etikos standartai sumažina riziką, kad pareigūnai priims neteisėtus ar neskaidrius sprendimus.
- **Normatyvinė funkcija.** Etikos kodeksai ir principai nubrėžia ribas, kokio elgesio tikimasi iš pareigūnų. Jie tampa gairėmis, kurios padeda priimti sprendimus sudėtingose, teisiškai neapibrėžtose situacijose.
- **Tapatybinė funkcija.** Profesinė etika stiprina pareigūnų profesinę tapatybę, nes padeda suvokti, kad tarnyba yra ne tik darbas, bet ir visuomenės pasitikėjimo garantija. Pasak Puncho (Punch, 2013), policijos pareigūnų identitetas neatsiejamas nuo etikos – būtent etinės normos atskiria juos nuo paprastų jėgos struktūrų.

Profesinė etika teisėsaugos institucijoms yra būtina ne tik kaip formalus standartų rinkinys, bet ir kaip visuomenės pasitikėjimo pagrindas. Ji riboja valdžios galią, saugo žmogaus teises, užtikrina skaidrumą ir padeda formuoti profesinę tapatybę. Tik nuoseklus etikos principų laikymasis leidžia teisėsaugos institucijoms atlikti savo misiją demokratinėje visuomenėje. Empiriniai tyrimai rodo, kad policijos pareigūnams sunkiausia nuosekliai laikytis deklaruojamų profesinės etikos principų situacijose, kuriose spaudimą daro organizacinė kultūra ar neapibrėžtos praktinės aplinkybės (Juodaitytė ir Paurienė, 2018).

4. Vertybių sistema teisėsaugos institucijose ir jų taikymo iššūkiai

Pamatinės vertybės teisėsaugos srityje. Teisėsaugos institucijų veikla neatsiejama nuo pamatinių vertybių, kurios suteikia jų sprendimams legitimumą ir padeda užtikrinti visuomenės pasitikėjimą. Kaip pažymi Hubertsas (Huberts, 2014), vertybės yra „moraliniai kompasai“, padedantys viešojo sektoriaus darbuotojams priimti teisingus sprendimus sudėtingose situacijose. Teisėsaugos institucijoms šios vertybės įgyja ypatingą reikšmę, nes jų veikla susijusi su žmogaus teisių ribojimu, valdžios įgyvendinimu ir visuomenės saugumo užtikrinimu.

Teisingumas. Teisingumas yra esminė teisėsaugos profesinė vertybė, reikalaujanti sąžiningumo, nešališkumo ir lygiateisiškumo. Rawlsas (Ra-

wls, 2012) teigia, kad teisingumas yra pirmoji socialinių institucijų dorybė, todėl teisėsaugos pareigūnų veikla negali būti vertinama vien pagal efektyvumą – ji turi būti grindžiama teisingumu. Pareigūnai, prokurorai ar teisėjai, priimdami sprendimus, turi elgtis objektyviai ir užtikrinti, kad visi piliečiai būtų vertinami vienodai, nepriklausomai nuo jų socialinės padėties, tautybės ar pažiūrų.

Pagarba žmogaus teisėms ir orumui. Ši vertybė ypač svarbi, nes teisėsauga disponuoja monopoline galia riboti laisves ar taikyti prievartą. Donnelly'is (Donnelly, 2013) akcentuoja, kad žmogaus teisės yra ribos, kurių valstybės institucijos negali peržengti net vykdydamos teisėtus tikslus. Todėl teisėsaugos pareigūnų veiksmai turi būti grindžiami proporcingumo ir humanizmo principais – prievarta gali būti naudojama tik tiek, kiek būtina, ir niekada negali pažeisti žmogaus orumo.

Atsakomybė. Profesinė atsakomybė teisėsaugoje apima kelis lygius: asmeninį, profesinį ir institucinį. Pasak Palidauskaitės (2007), atsakomybė viešajame sektoriuje reiškia ne tik pareigą laikytis įstatymo, bet ir „gebėjimą prisiimti pasekmes už sprendimus, darančius įtaką visuomenei". Teisėsaugos pareigūnas yra atsakingas už savo veiksmus ne tik prieš vadovybę ar įstatymą, bet ir prieš visuomenę, kuri suteikia jam pasitikėjimo mandatą.

Sąžiningumas ir skaidrumas. Kova su korupcija yra vienas iš pagrindinių teisėsaugos iššūkių. Punchas (Punch, 2013) pažymi, kad teisėsaugos institucijos be skaidrumo rizikuoja prarasti visuomenės pasitikėjimą, o kartu ir legitimumą. Todėl pareigūnai turi vengti interesų konfliktų, būti nepaperkami ir veikti tik viešojo intereso labui. Skaidrumas čia reiškia ne tik asmeninį sąžiningumą, bet ir institucijų pareigą veikti **taip, kad jų sprendimai būtų suprantami ir paaiškinami visuomenei**.

Profesionalumas ir kompetencija. Teisėsaugos pareigūnai turi nuolat atnaujinti savo žinias ir gebėti jas pritaikyti praktikoje. Etinių kompetencijų ugdymo tyrimai policijos pareigūnų rengimo srityje rodo, kad profesinis pasirengimas turi apimti ir vertybinių nuostatų formavimą, nes būtent jos lemia sprendimų kokybę sudėtingose situacijose (Paurienė, 2019). Anot Svaros (Svara, 2021), profesionalumas viešajame sektoriuje reiškia techninių gebėjimų ir moralinio įsipareigojimo visuomenei derinį. Kompetencijos stoka gali lemti ne tik klaidas, bet ir etikos pažeidimus – neteisingus sprendimus, nepagrįstą jėgos panaudojimą ar žmogaus teisių ignoravimą.

Lojalumas Konstitucijai ir įstatymui. Teisėsaugos pareigūnų lojalumas pirmiausia turi būti nukreiptas ne į asmenis ar politines grupes, bet

į valstybės konstitucinius principus. Palidauskaitė (2007) pabrėžia, kad tarnautojai privalo „išlaikyti pusiausvyrą tarp lojalumo valdžiai ir lojalumo Konstitucijai bei piliečiams". Tai reiškia, kad net ir politinio spaudimo sąlygomis teisėsaugos institucijos turi išlikti nepriklausomos, laikytis įstatymo viršenybės ir tarnauti visuomenės interesui.

Pamatinės vertybės – teisingumas, pagarba žmogaus teisėms, atsakomybė, sąžiningumas, profesionalumas ir lojalumas Konstitucijai – sudaro teisėsaugos profesinės etikos pagrindą. Tik nuoseklus jų laikymasis užtikrina, kad teisėsaugos institucijos galėtų veikti ne kaip vien prievartos aparatas, bet kaip demokratijos, žmogaus teisių ir visuomenės pasitikėjimo garantas.

Vertybių raiška praktikoje. Profesinės vertybės teisėsaugos institucijose nėra vien deklaratyvūs principai – jos tampa praktiniais veiklos standartais, kurie padeda užtikrinti teisingumą, žmogaus teisių apsaugą ir visuomenės pasitikėjimą. Etika viešajame sektoriuje įgyja prasmę tik tuomet, kai ji atsispindi realiuose sprendimuose ir elgesyje (Huberts, 2014). Teisėsaugos institucijų veikla leidžia aiškiai pamatyti, kaip pamatinės vertybės įgyvendinamos praktikoje.

Policijos pareigūnų kasdienybė – tiesioginis kontaktas su piliečiais konfliktinėse ar krizės situacijose. Pagarba žmogui čia reiškiasi ne tik mandagiu bendravimu, bet ir proporcingu jėgos naudojimu, „policijos legitimumas priklauso ne nuo gebėjimo naudoti prievartą, bet nuo sugebėjimo ją riboti" (Punch, 2013). Tai reiškia, jog policijos pareigūnas turi priimti sprendimus taip, kad išsaugotų visuomenės pasitikėjimą – jėgą naudoti tik būtiniausiais atvejais, vengti diskriminacijos ir užtikrinti skaidrumą.

Teisingumas teismuose grindžiamas nepriklausomumu ir nešališkumu. Kaip akcentuoja Rawlsas (Rawls, 2012), teisingumas negali būti įgyvendintas, jei sprendimus lemia politinė ar ekonominė įtaka. Teismų nepriklausomumas užtikrina, kad teisėjas vadovausis tik įstatymu ir sąžine, o ne išoriniais spaudimais. Be to, nešališkumo principas reikalauja, kad kiekviena byla būtų nagrinėjama vienodai, nepriklausomai nuo asmens statuso ar padėties visuomenėje.

Prokurorai atlieka svarbų vaidmenį užtikrinant objektyvumą ikiteisminio tyrimo etape. Palidauskaitė (2007) pabrėžia, kad viešojo sektoriaus darbuotojų sprendimai visada yra susiję su atsakomybe visuomenei, todėl prokuratūros veikloje ypač svarbu vengti šališkumo. Prokuroro pareiga – ne bet kokia kaina siekti apkaltinamojo nuosprendžio, o pasirūpinti, kad

tyrimas būtų sąžiningas ir pagrįstas faktais. Tik taip užtikrinamas pasitikėjimas, kad valstybės institucijos neperžengia savo galios ribų.

Bausmių vykdymo tarnybų veikla labiausiai siejama su žmogaus laisvės ribojimu, todėl ypatingą reikšmę įgyja pagarba žmogaus orumui. Liebling ir Arnold (2023) pabrėžia, kad „kalėjimų kultūra ir sąlygos tiesiogiai formuoja nuteistųjų požiūrį į valstybę ir jos teisėtumą". Tai reiškia, kad humaniškas požiūris į kalinius, pagarba jų teisėms ir resocializacijos priemonės padeda ne tik mažinti recidyvą, bet ir stiprinti visuomenės saugumą. Vertybės čia pasireiškia per sąlygas, kurios leidžia nuteistajam išsaugoti orumą, įgyti išsilavinimą ar profesinius įgūdžius ir taip prisideda prie jo sugrįžimo į visuomenę.

Pamatinės vertybės įgyja prasmę tik per praktinę jų raišką. Policijos darbe jos reiškiasi pagarbiu bendravimu ir proporcingu jėgos naudojimu, teismuose – nepriklausomumu ir nešališkumu, prokuratūroje – objektyvumu ir sąžiningumu, o bausmių vykdymo sistemoje – pagarba orumui ir resocializacija. Tik nuosekliai taikydamos vertybes kasdienėje veikloje teisėsaugos institucijos gali išsaugoti visuomenės pasitikėjimą ir legitimumą.

Skirtis tarp asmeninių ir profesinių vertybių. Asmens vertybės yra individualios, susiformavusios iš socializacijos, šeimos, kultūros ir asmeninės patirties. Jos apima pagrindinius gyvenimo orientyrus – sąžiningumą, pagarbą, tikėjimą, teisingumo jausmą, solidarumą, atsakomybę. O profesinės vertybės yra institucijų, organizacijų ir profesinių bendruomenių formuojamos normos, kurios nustato elgesio standartus darbo aplinkoje.

Kaip pažymima literatūroje, asmeninės vertybės yra „vidinės gairės, kurios nukreipia žmogaus pasirinkimus ir veiksmus įvairiose gyvenimo srityse" (Schwartz ir kt., 2012). Profesinės vertybės, priešingai, yra suformuluotos kolektyviai – jomis siekiama užtikrinti profesijos prestižą, visuomenės pasitikėjimą ir atsakomybę už tarnybos rezultatus (Cohen, 2010).

Teisėsaugos srityje ši skirtis tampa itin aktuali. Pavyzdžiui, policijos pareigūnas gali turėti stiprią asmeninę vertybę – lojalumą šeimai ar draugams. Vis dėlto profesinės vertybės reikalauja nešališkumo ir objektyvumo, todėl jis negali priimti sprendimo tyrime remdamasis asmeniniais ryšiais. Tokiais atvejais profesinė etika tampa tam tikra koregavimo priemone, ribojančia, kiek asmeninės nuostatos gali paveikti profesinį sprendimą. Palidauskaitė (2007) pabrėžia, kad viešojo sektoriaus tarnautojai susiduria su dvigubu įsipareigojimu: jie yra ir piliečiai, turintys savo moralines nuostatas, ir institucijų atstovai, kurių elgesį riboja profesiniai

standartai. Todėl dažnai kyla vertybiniai konfliktai – pavyzdžiui, tarp asmeninės empatijos ir profesinės pareigos pritaikyti įstatymą.

Hubertsas (Huberts, 2014) akcentuoja, jog būtent profesinės vertybės yra saugiklis, leidžiantis užtikrinti, kad asmeninės nuostatos nepakenktų tarnybos neutralumui ir visuomenės pasitikėjimui. Kitaip tariant, profesinės vertybės yra viršesnės taisyklės, kurios padeda suderinti asmenines pažiūras su profesiniais įsipareigojimais.

Vis dėlto visiško atotrūkio tarp asmeninių ir profesinių vertybių negali būti. Punchas (Punch, 2013) pažymi, kad „institucijų etikos normos bus veiksmingos tik tada, kai jos sutaps su pareigūnų asmeniniais įsitikinimais". Tai reiškia, jog pareigūnų atranka, profesinis ugdymas ir nuolatinės etikos diskusijos yra būtinos siekiant, kad darbuotojai savo asmenines vertybes suderintų su profesiniais standartais.

Taigi asmeninės vertybės yra žmogaus vidinė moralinė atrama, o profesinės vertybės – visuomenės ir institucijų nustatyti standartai, užtikrinantys profesijos legitimumą. Konfliktų tarp šių dviejų vertybių grupių išvengti neįmanoma, tačiau jų derinimas yra esminis profesinės etikos uždavinys.

Vertybės kaip veiklos kriterijai: vertybių ir sprendimų dilemos. Vertybės teisėsaugos srityje nėra vien deklaratyvūs principai – jos veikia kaip praktiniai veiklos kriterijai, padedantys priimti sprendimus sudėtingose ir dviprasmėse situacijose. Visgi vertybių taikymas neretai kelia dilemų. Pavyzdžiui, policijos pareigūnas gali susidurti su situacija, kurioje turi rinktis tarp teisingumo principo (užtikrinti įstatymo vykdymą) ir humanizmo principo (atsižvelgti į žmogaus individualias aplinkybes). Cohenas (Cohen, 2010) teigia, kad tokios dilemos yra neišvengiamos, nes „profesinė etika visuomet balansuoja tarp universalių moralės normų ir konkrečių institucinių tikslų".

Teisėsaugos praktikoje vertybės yra ribos, apibrėžiančios, kokie sprendimai yra priimtini. Hubertsas (Huberts, 2014) pabrėžia, kad viešojo sektoriaus darbuotojų veikla nuolat tikrinama pagal „etikos kompasą", kuris padeda nustatyti, ar sprendimas yra ne tik teisėtas, bet ir etiškas. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai įstatymo raidė nepakankamai detalizuoja galimus veiksmus.

Punchas (Punch, 2013) išskiria, kad vertybinės dilemos teisėsaugoje dažniausiai kyla tarp:

- efektyvumo ir teisėtumo (pvz., greitas problemos sprendimas prieš procedūrų laikymąsi);

- institucinio lojalumo ir visuomenės pasitikėjimo (pvz., ar viešinti kolegos padarytą pažeidimą);
- asmens teisių ir visuomenės saugumo (pvz., kokiu mastu riboti asmens laisvę siekiant apsaugoti kitus).

Tokiose situacijose profesinės vertybės tampa kriterijumi, pagal kurį sprendžiama, kokia elgesio alternatyva yra moraliai pateisinama. Kaip teigia Palidauskaitė (2007), sprendimų priėmimas viešajame sektoriuje yra ne tik teisinis, bet ir moralinis procesas, todėl vertybių vaidmuo čia yra esminis. Vertybės teisėsaugos institucijose veikia kaip veiklos kriterijai, padedantys užtikrinti sprendimų legitimumą ir visuomenės pasitikėjimą. Vis dėlto jų taikymas dažnai sukelia dilemų ir tenka ieškoti pusiausvyros tarp teisėtumo, humanizmo, atsakomybės ir efektyvumo.

Klausimai diskusijai

1) Nuo bendrosios prie profesinės etikos

1. Kuo praktikoje skiriasi „būti doru žmogumi“ ir „būti doru profesionalu“? Pateikite po vieną pavyzdį.
2. Ar gali būti situacijų, kai bendroji etika „leidžia“, bet profesinė – „draudžia“? Kodėl?
3. Kokia turėtų būti profesinės etikos santykio su teise tvarka: teisė > etika ar etika > teisė? Pagrįskite

2) Profesinės etikos raida ir formalizavimas

1. Gildijų (cechų) uždarumas – apsauga nuo nekompetencijos ar socialinės atskirties mechanizmas?
2. Ar šiandien profesiniai kodeksai labiau saugo visuomenę, ar profesijos prestižą?
3. Statutas, reglamentas, kodeksas – kuri forma efektyviausia etikai užtikrinti ir kodėl?

3) Etikos institucionalizacija

1. Ar etikos komisijos turėtų priimti privalomus sprendimus, ar teikti rekomendacijas? Kokios yra pasekmės abiem atvejais?
2. Kada skundą turėtų tirti vidaus kontrolės organas, o kada – ombudsmenas?
3. Ar „viešumo principas“ (sprendimų skaidrumas) visada suderinamas su ikiteisminio tyrimo paslaptimi?

4) Etinis ribojimas teisėsaugoje

1. Kodėl vien įstatymo raidės laikymasis kartais neužtikrina teisingumo? Pateikite realistišką scenarijų.
2. Kur prasideda ir baigiasi proporcingumo riba naudojant jėgą? Sukurkite trumpo protokolo kriterijus.
3. Ar didesnio visuomenės saugumo efektyvumo siekis gali pateisinti griežtesnį asmens teisių ribojimą? Kada – taip, kada – ne?

5) Pamatinės vertybės

1. Kurios trys vertybės (iš šių: teisingumas, pagarba orumui, atsakomybė, skaidrumas, profesionalumas, lojalumas Konstitucijai) yra neatšaukiamos net krizinėse situacijose? Argumentuokite.
2. Lojalumas kolegai prieš lojalumą Konstitucijai: kuri vertybė turėtų dominuoti pranešant apie pažeidimą?

6) Asmeninės vertybės prieš profesines vertybes

1. Ar institucija turi teisę reikalauti, kad pareigūnas pakoreguotų asmenines vertybes (pvz., susijusias su bausmės griežtumu)? Kokios yra tokio koregavimo ribos?
2. Ar galima būti „geru žmogumi“, bet „blogu profesionalu“ ir atvirkščiai? Pateikite du kontrastinius pavyzdžius.

7) Vertybės kaip veiklos kriterijai – dilemos

1. „Greitas sprendimas“ (efektyvumas) prieš „procedūrų laikymąsi“ (teisėtumą): kada nukrypimas nuo procedūros vis dar yra etiškas?
2. Kaip elgtis, kai įstatymas leidžia kelias teisėtas alternatyvas, bet jos skirtingai veikia žmogaus orumą?
3. Ar visada teisinga taikyti „žalos mažinimo“ logiką pirmojo nusižengimo atvejais? Kada – ne?

Praktinės situacijos

1. Situacija „Sutaikymas“.

Apie 23 val. naktiniame bare kilo muštynės. Apie įvykį budėtojas pranešė netoliese patruliavusiems ekipažams. Į įvykio vietą atvyko du ekipažai. Pareigūnai iš karto ėmėsi veiksmų, kad nutrauktų muštynes: vyrų kompanijas išskirstė į priešingus patalpos kampus, nuramino konfliktuojančius asmenis ir kitus kavinės lankytojus.

Netrukus išaiškėjo šio konflikto aplinkybės. Vyrai susipyko dėl dingusios piniginės, kurią pareigūnai rado po nukentėjusiojo kėde. Nuken-

tėjusysis atsiprašė asmens, kurį nepagrįstai apkaltino. Šis irgi nepareiškė jokių pretenzijų, o už naktiniam barui padarytą žalą (sulaužytas kėdes, stalus, sudaužytus indus) incidento dalyviai sumokėjo baro šeimininkui policijos pareigūnų akivaizdoje. Po to policijos ekipažai išvyko patruliuoti į miesto gatves.

Diskusijos klausimai

1. Ar policijos pareigūnai pasielgė tinkamai, apsiribodami ginčo sureguliavimu ir sutaikymu?
2. Ar incidento dalyviai turėjo būti patraukti administracinėn atsakomybėn už viešosios tvarkos pažeidimą?
3. Kaip policijos sprendimą vertintų kiti baro lankytojai? Ar jiems buvo užtikrintas saugumas?

Refleksijos klausimai

1. Ar policijos sprendimas sutaikyti konfliktuojančiuosius atitiko teisėtumo ir etikos pusiausvyrą?
2. Ką ši situacija rodo apie prevencinę policijos funkciją?
3. Kokią riziką policija prisiima, jei viešosios tvarkos pažeidimai sprendžiami tik tarpusavio sutaikymu?

Praktinės užduotys

1. Diskusija grupėse: vieni studentai argumentuoja, kad policijos pareigūnai pasielgė teisingai, kiti – kad jų veiksmai buvo per švelnūs.
2. Etikos analizė: trumpai aprašykite, kaip sprendimą vertinti pagal profesinės etikos principus – teisingumo, atsakomybės, sąžiningumo.
3. Alternatyvus scenarijus: sukurkite įvykio baigties variantą, jei baro šeimininkas nebūtų sutikęs priimti kompensacijos.

2. Situacija „Netikri kiaušiniai“.

Ekologijos policijos ekipažas, palaikęs viešąją tvarką turgavietėje, gavo pranešimą, kad prie išėjimo kilo ginčas dėl apgavystės. Pilietis, pirkęs kiaušinių, buvo įtikintas, jog vietoj kaimiškų kiaušinių čia dažnai perparduodami parduotuviniai. Supykęs jis grįžo pas pardavėją ir pareikalavo grąžinti pinigus. Pardavėja atsisakė, kilo konfliktas. Vyras bandė jėga atsiimti pinigus, abi pusės apsisvaidė keiksmais ir grasinimais, aplink susibūrė minia.

Paaiškėjo, kad moteris prekiavo be specialaus leidimo už turgavietės

ribų. Policija pareikalavo grąžinti pinigus už prekę, už prekybos taisyklių pažeidimą surašė protokolą. Kadangi pardavėja atsisakė sumokėti baudą, ji buvo pristatyta į policiją.

Diskusijos klausimai

1. Ar policijos pareigūnai tinkamai sprendė situaciją?
2. Ar buvo užtikrintas viešosios tvarkos palaikymas minios akivaizdoje?
3. Kokios alternatyvios priemonės galėjo būti taikomos, kad konfliktas būtų išspręstas be eskalacijos?

Refleksijos klausimai

1. Kaip šioje situacijoje pasireiškė teisingumo ir proporcingumo principai?
2. Ar galima sakyti, kad policija parodė nešališkumą spręsdama ginčą tarp pardavėjos ir pirkėjo?
3. Kokias pasekmes policijos sprendimai turi visuomenės pasitikėjimui?

Praktinės užduotys

1. Diskusija grupėse: vieni studentai pagrindžia, kad policijos veiksmai buvo proporcingi, kiti – kad per griežti.
2. Etikos analizė: įvertinkite, ar sprendimas atitiko pagrindinius policijos profesinės etikos principus – sąžiningumo, skaidrumo, atsakomybės.
3. Alternatyvus scenarijus: kaip būtų pasikeitusi situacija, jei pardavėja būtų pripažinusi kaltę ir savanoriškai sumokėjusi baudą?

3. Situacija „Aktyvūs policininkai“.

Patruliuoti buvo paskirti du jauni, vos dvidešimtmečiai policijos pareigūnai. Apie 21 val. jie pastebėjo parke du vyresnio amžiaus vyrus, viešoje vietoje vartojančius alkoholį. Priėję arčiau pareigūnai pamatė, kad vienas jų numetė į krūmus daiktą, panašų į butelį. Policininkai ėmėsi „aktyvių veiksmų“ – gąsdino, stumdė, grasino areštu ir baudomis. Vėliau vieną vyrą paleido, o kitą nusivedė link nuovados, koneveikdami ir gąsdindami, nors žinojo neturintys jokių realių įrodymų dėl pažeidimo. Iki nuovados likus apie 100 metrų, pareigūnai vyriškį paleido.

Diskusijos klausimai

1. Ar policijos pareigūnų elgesys atitiko tarnybos etikos reikalavimus?

2. Ar tokius veiksmus galima laikyti piktnaudžiavimu tarnybine padėtimi?
3. Kokios pasekmės visuomenės pasitikėjimui policija gali kilti iš tokio elgesio?
4. Ar pareigūnų amžius ir nepatirtis gali būti laikomi lengvinančiomis aplinkybėmis?

Refleksijos klausimai

1. Kaip šioje situacijoje pažeidžiami pagrindiniai profesinės etikos principai: pagarbos žmogaus orumui, proporcingumo, sąžiningumo?
2. Kuo skiriasi policijos įgaliojimų taikymas pagal įstatymą nuo bauginimo taktikos?
3. Ką reiškia Palidauskaitės (2007) mintis, kad viešojo sektoriaus darbuotojų veiksmai tiesiogiai lemia visuomenės pasitikėjimą valstybe, šios situacijos kontekste?
4. Kaip būtų galima įvertinti šią situaciją Hubertso (Huberts, 2014), kuris etiką vadina „valdžios iškraipymų saugikliu“, požiūriu?

Praktinės užduotys

1. Alternatyvus scenarijus: pasiūlykite, kaip pareigūnai turėjo elgtis, kad situacija būtų išspręsta teisėtai ir etiškai.
2. Šiuolaikinis pritaikymas: aptarkite, kaip tokia situacija galėtų atrodyti šiandien, kai veikia kūno kameros, visuomenė gali filmuoti, o pareigūnų veiksmai yra nuolat stebimi.

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Bendroji etika** nagrinėja universalius moralės principus, galiojančius visiems žmonėms. Ji formuoja gėrio, teisingumo, pareigos ir atsakomybės sampratas. Teisėsaugos profesinė etika remiasi bendrąja etika, tačiau ją konkretina pagal valdžios naudojimo specifiką.
- **Etikos institucionalizacija** – etikos normų įtvirtinimas per formalius priežiūros mechanizmus. Ji apima vidinę ir išorinę kontrolę. Teisėsaugoje institucionalizacija padeda užtikrinti atskaitomybę ir skaidrumą.

- **Etikos kodeksas** – tai normų rinkinys, apibrėžiantis profesinės veiklos moralinius principus. Jis atlieka prevencinę ir ugdomąją funkcijas. Teisėsaugoje kodeksai padeda užtikrinti nešališkumą, skaidrumą ir žmogaus teisių apsaugą.
- **Etikos komisija** – tai institucinis organas, nagrinėjantis profesinės etikos pažeidimus ir teikiantis rekomendacijas. Ji atlieka prevencinę ir konsultacinę funkcijas. Teisėsaugoje etikos komisijos stiprina pasitikėjimą institucijomis.
- **Interesų konfliktas** – situacija, kai asmeniniai interesai gali paveikti profesinį sprendimą. Jis kelia grėsmę nešališkumui. Teisėsaugoje interesų konfliktai griauna institucijų autoritetą.
- **Išorinė priežiūra** – tai nepriklausomų institucijų atliekama veiklos kontrolė. Ji užtikrina demokratinę atskaitomybę. Teisėsaugoje išorinė priežiūra saugo piliečių teises.
- **Ombudsmenas** – nepriklausoma institucija, ginanti piliečių teises nuo valdžios piktnaudžiavimo. Ji tiria skundus ir teikia rekomendacijas. Teisėsaugoje ombudsmenas yra svarbus pasitikėjimo garantas.
- **Profesinė atsakomybė** – pareiga laikytis profesinių standartų ir prisiimti veiksmų pasekmes. Ji apima teisinį, institucinį ir moralinį lygmenis. Teisėsaugoje atsakomybė yra esminė pasitikėjimo sąlyga.
- **Profesinė bendruomenė** – tai tos pačios profesijos narių grupė, kurią sieja bendros žinios, vertybės ir atsakomybė. Ji formuoja profesinius standartus ir palaiko veiklos kokybę. Teisėsaugoje profesinė bendruomenė daro įtaką organizacinei kultūrai ir elgesio normoms.
- **Profesinės etikos taikymo ribos** reiškia, kad vertinamas profesijos atstovų elgesys, o ne pačios profesijos moralinis pagrįstumas. Tai leidžia atskirti profesinę atsakomybę nuo politinių ar visuomeninių sprendimų. Teisėsaugoje ši riba reiškia, kad etika vertina galios naudojimo būdus, o ne sankcijų sistemos egzistavimą.

- **Reglamentas** – tai dokumentas, detalizuojantis veiklos procedūras ir darbo tvarką. Jis padeda įgyvendinti statutų nuostatas praktikoje. Teisėsaugoje reglamentai užtikrina veiklos nuoseklumą ir procedūrinį aiškumą.
- **Savireguliacija** – profesinės bendruomenės gebėjimas pačiai nustatyti elgesio standartus ir spręsti pažeidimus. Ji veikia kaip vidinis kontrolės mechanizmas. Teisėsaugoje savireguliacija turi būti derinama su išorine demokratine priežiūra.
- **Skaidrumas** – veiklos atvirumas ir sprendimų paaiškinamumas. Jis mažina korupcijos riziką. Teisėsaugoje skaidrumas stiprina visuomenės pasitikėjimą.
- **Statutas** – tai norminis teisės aktas, reglamentuojantis institucijos ar profesinės grupės veiklą. Jame nustatomos teisės, pareigos ir atsakomybė. Teisėsaugoje statutas apibrėžia formalų tarnybos pagrindą.
- **Valdžios legitimumas** – visuomenės pripažinimas, kad valdžia naudojama teisėtai ir teisingai. Jis grindžiamas pasitikėjimu ir moraliniu autoritetu. Teisėsaugoje legitimumas tiesiogiai priklauso nuo etikos laikymosi.
- **Vertybių sistema** – nuosekli pamatinių vertybių visuma, orientuojanti sprendimus. Ji padeda nustatyti prioritetus. Teisėsaugoje vertybių sistema derina teisėtumą ir humanizmą.
- **Vidaus kontrolė** – tai procedūrų ir mechanizmų visuma, užtikrinanti teisinių ir etinių normų laikymąsi organizacijoje. Ji apima auditą ir priežiūrą. Teisėsaugoje vidaus kontrolė riboja piktnaudžiavimą valdžia.
- **Žmogaus teisės ir orumas** – pamatinės vertybės, nustatančios valdžios naudojimo ribas. Jos reikalauja pagarbos kiekvienam asmeniui. Teisėsaugoje šios vertybės riboja prievartos ir sankcijų taikymą.

ETINIAI PRINCIPAI IR VERTYBIŲ DERMĖ TEISĖSAUGOS VEIKLOJE: NUO ASMENS MORALĖS IKI VIEŠOJO INTERESO

Skyriaus santrauka

Etiniai principai viešajame sektoriuje parodo, kaip bendrosios visuomenės vertybės (pagarba asmeniui, teisingumas, teisė, viešasis interesas) virsta privalomomis institucijų nuostatomis ir tampa teisinio reguliavimo interpretavimo bei taikymo pagrindu, ypač diskrecijos situacijose. Išskiriamos trys etinių principų funkcijos: nurodyti kryptį vadovaujantis diskrecijos laisve, sudaryti pagrindą sprendimams pagrįsti ir apžvelgti organizacinę brandą pagal skaidrumo, atskaitomybės ir pasitikėjimo rodiklius, sujungiant teisėtumą su teisingumu (būtinybė, proporcingumas, pagarbus įgyvendinimas). Lietuvos policijos veikloje šie principai įtvirtinti LR policijos įstatyme (2024) ir Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodekse (2023), kuriuose nustatomi elgesio principai ir praktinės gairės (pvz., nulinė dovanų tolerancija, interesų derinimas, nusišalinimas). Jie veikia kaip pareigūnų diskrecijos ribotuvai ir atskaitomybės gairės. Skyriuje pabrėžiama, kad etiniai principai yra kasdieniai sprendimai „pilkosiose zonose“: reikia identifikuoti vertybinį konfliktą, įsivertinti interesų konfliktą, o priemonę pagrįsti kaip teisėtą, būtiną ir mažiausiai ribojančią, ją patikrinti pagal teisėtumą, būtinybę, proporcingumą ir atskaitomybę. Vertybės viešojo intereso kontekste apibrėžiamos kaip stabilūs, bet kintančio svarbumo principai, o teisėsaugos profesijoje jos veikia kaip gairės, nukreipiančios elgesį į pasitikėjimo palaikymą, teisėtumą ir tarnystę visuomenei, kur svarbus procedūrinis teisingumas (pagarba, išklausymas, neutralumas, motyvų paaiškinimas). Galiausiai išskiriamos asmeninės ir profesinės vertybės bei jų dermė: asmeninės vertybės kyla iš šeimos, kultūros, religijos ir patirties, profesinės institucionalizuojamos per principus, standartus ir kodeksus, o jų darna mažina moralinį stresą, stiprina procedūrinį teisingumą, atsparumą korupcijai ir didina pasitikėjimą organizacija ir visuomene.

Skyriaus uždaviniai:

1. Paaiškinti, kaip etiniai principai viešajame sektoriuje paverčia bendrąsias visuomenės vertybes privalomomis institucijų nuostatomis.

2. Aptarti, kokiuose Lietuvos dokumentuose įtvirtinami policijos etiniai principai (LR policijos įstatymas, etikos kodeksas, statutas ir kt.) ir kokius praktinius mechanizmus jie sukuria (deklaravimas, nusišalinimas, pranešėjų apsauga, procedūrų įforminimas).
3. Apžvelgti, kaip etiniai principai veikia „pilkosiose zonose“: vertybinio konflikto identifikavimas, interesų konflikto įsivertinimas ir priemonės pagrindimas kaip teisėtos, būtinos ir mažiausiai ribojančios.
4. Paaiškinti procedūrinio teisingumo komponentus (pagarbą, išklausymą, neutralumą, motyvų paaiškinimą) ir jų ryšį su pasitikėjimu, bendradarbiavimu ir legitimumu.
5. Palyginti asmenines ir profesines vertybes (kilmė, apimtis, formalizavimas, atsakomybė, orientacija, lūkesčių adresatas) ir pagrįsti, kaip jų dermė veikia sprendimų sklandumą, moralinį stresą ir atsparumą korupcijos rizikai.

Reikšminiai žodžiai: etiniai principai; diskrecija; viešasis interesas; teisėtumas; būtinybė; proporcingumas; procedūrinis teisingumas; atskaitomybė.

1. Etiniai principai viešajame sektoriuje

Etiniai principai viešajame sektoriuje atskleidžia, kaip bendrosios visuomenės vertybės (pagarba asmeniui, teisingumas, teisės viešpatavimas, viešasis interesas) virsta privalomomis nuostatomis konkrečiose institucijose. Pabrėžiama, kad profesinės vertybės nėra tik papildomos priemonės prie teisinio reguliavimo – jos yra pats to reguliavimo interpretavimo ir taikymo pagrindas, ypač ten, kur įstatymas pareigūnui palieka diskrecinę laisvę ir reikalauja argumentuoto sprendimo. Atitinkamai išskiriamos 3 funkcijos, kurias atlieka etiniai principai: 1) nurodo kryptį, kai teisė suteikia diskrecijos laisvę; 2) sudaro pagrindą sprendimams pagrįsti ir paaiškinti; 3) įgalina matuoti organizacinę brandą pagal skaidrumo, atskaitomybės ir pasitikėjimo rodiklius. Viešajame sektoriuje, ypač teisėsaugoje, principai teisėtumą sujungia su teisingumu: sprendimas turi ne tik atitikti įstatymą, bet ir būti pagrįstas, būtinas, proporcingas ir įgyvendintas pagarbiai. Principai veikia sistemiškai – nuo lyderystės ir personalo politikos iki interesų konfliktų valdymo, skaidrumo ir atskaitomybės, o

jų tikslas – sukurti aplinką, kurioje sąžiningas sprendimas yra tikėtinas ir pagrindinis. Kitaip tariant, etiniai principai viešajame sektoriuje – tai instituciškai sutartas būdas gyventi pagal Konstitucijoje ginamas vertybes, o ne vien jų deklaravimas.

Nacionaliniu lygmeniu Lietuvoje policijos veikla grindžiama įstatyminiais principais – nuo policijos paskirties, funkcijų ir žmogaus teisių apsaugos iki veiklos sąžiningumo, nešališkumo ir skaidrumo. LR policijos įstatyme (2024) aiškiai įtvirtinta, kad kiekviena priemonė privalo turėti įstatymo pagrindą, būti aktuali teisėtam tikslui, proporcinga siekiamam rezultatui. Institucinė etika detalizuojama Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodekse (2023): jame išvardyti pagrindiniai elgesio principai – pagarba žmogui ir valstybei, teisingumas, atsakomybė, nesavanaudiškumas, sąžiningumas, nešališkumas, padorumas, politinis neutralumas, pavyzdingumas, viešumas ir skaidrumas – ir pateiktos praktinės gairės (pvz., nulinė dovanų tolerancija, interesų derinimo tvarka, nusišalinimas ir kt.). Tai – ne vien formalios deklaracijos: teisėsaugos tyrimai rodo, kad etikos principai ir kodeksų nuostatos yra realūs pareigūnų diskrecijos ribotuvai ir atskaitomybės gairės, ypač kalbant apie jėgos panaudojimą, informacijos atskleidimą ir sąveiką su piliečiais.

Viešojo sektoriaus etikos principai veikia ir kaip viešojo intereso vertinimo kriterijai. Viešasis interesas turi būti derinamas su asmens teisėmis ir autonominiais interesais. Praktikoje tai ypač ryšku „pilkosiose zonose“, kai teisė nustato rėmus, bet ne vienintelį atsakymą: pareigūnas turi identifikuoti vertybinį konfliktą (pvz., viešoji tvarka ir susirinkimų laisvė), įsivertinti interesų konfliktą (jei yra – pirmiausia nusišalinti), o tada įrodymais pagrįsti, kad pasirinkta priemonė yra teisėta, būtina ir mažiausiai ribojanti. Galiausiai policijos praktikoje etiniai principai yra ne abstrakti teorija, o kasdieniai sprendimai. Jėgos panaudojimo atvejais proporcingumas reiškia realią priemonių gradaciją, deeskalaciją ir aiškų pavojų vertinimą; viešųjų susirinkimų valdymas reiškia leidimą taikiai reikšti nuomonę, ribojimus pagrindžiant faktinėmis grėsmėmis ir įvertintomis alternatyvomis; informavimo visuomenei situacijose – suderinti skaidrumo pareigą su privatumo ir tyrimo paslapties apsauga. Visi šie sprendimai patikrinami pagal tą pačią struktūrą – teisėtumas, būtinybė, proporcingumas, atskaitomybė. Todėl labai svarbus mokslinėje profesinės etikos literatūroje iškeliamas aspektas, kad etiniai principai įgauna prasmę tada, kai jie yra ne vien deklaruojami, bet įdiegiami kaip organizacinė kultūra:

vadovai demonstruoja pavyzdį, egzistuoja aiškios taisyklės dėl dovanų, interesų ir kt. Tokia kultūra mažina korupcijos riziką, didina pasitikėjimą ir padeda spręsti neįprastas, nekasdienes situacijas (pvz., informacijos atskleidimo spaudai apimtį) remiantis tais pačiais etiniais kriterijais ir duomenimis. Taigi etikos kodeksai vertybinius idealus konvertuoja į aiškias institucinės elgsenos taisykles, ypač siekiant užkardyti didžiausias spragas. Taip pat pabrėžiamas principų ir procedūrinio teisingumo (pagarbos, paaiškinimo, neutralumo) ryšys – būtent iš jo kyla visuomenės pasitikėjimas institucijomis. Lietuvos empiriniai tyrimai rodo, kad būtent organizacinės kultūros spaudimas ir praktinės neapibrėžtumo situacijos dažniausiai trukdo pareigūnams nuosekliai laikytis deklaruojamų profesinės etikos principų.

Viešajame sektoriuje etiniai principai atlieka dvigubą vaidmenį: jie yra ir *norminis ramstis*, įpareigojantis veikti pagal visuotinai pripažintus gėrio, teisingumo ir pagarbos standartus, ir *praktinis sprendimų filtras*, padedantis pasirinkti mažiausiai žalingą ir socialiai legitimų veiksmą, kai teisinės normos suteikia diskreciją. Principai nėra švelnioji galia šalia įstatymo – priešingai, jie yra teisinės valstybės vidinė išraiška, paaiškinanti, kodėl konkreti priemonė buvo būtina, proporcinga, nepažeidžianti žmogaus orumo ir atskaitinga visuomenei. Be to, principai suteikia policijai gaires, kaip vykdyti įsipareigojimus, ir padeda užtikrinti įstatymų laikymąsi ir tarnavimą visuomenei. Lietuvoje principų sąsaja su praktika grindžiama įstatymais ir statutais (LR policijos įstatymas ir LR vidaus tarnybos statutas), horizontaliomis integriteto taisyklėmis (LR viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas, LR pranešėjų apsaugos įstatymas) ir specialiaisiais profesiniais kodeksais (Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodeksas). Šiuose dokumentuose įtvirtinama pareiga veikti teisėtai, nešališkai, skaidriai ir viešojo intereso labui, taip pat jais sukuriami praktiniai mechanizmai – interesų deklaravimas, nusišalinimas, pranešėjų apsauga ir procedūrų įforminimas. Toks daugiasluoksnis reguliavimas yra būtinas, nes kasdieniai sprendimai dažnai priimami riboto laiko ir informacijos sąlygomis, o jų pasekmės tiesiogiai susijusios su žmonių teisėmis; todėl reikalaujama, kad kiekvienas sprendimas būtų motyvuotas ne vien įgaliojimu, bet ir aiškiai atsekama etine logika.

Esminiai principai, kurie lemia teisėsaugos praktiką, yra *teisėtumas, būtinybė, proporcingumas, žmogaus orumo apsauga ir atskaitomybė, ne-*

šališkumas, integritetas, viešasis interesas. Teisėtumas reikalauja aiškaus teisinio pagrindo ir kompetencijos ribų laikymosi; būtinybė – įrodymo, kad kitos, švelnesnės priemonės būtų neefektyvios; proporcingumas – kad numatoma žala neviršytų siekiamo teisėto tikslo; žmogaus orumas – kad elgsena būtų pagarbi ir nediskriminuojanti net ir taikant prievartą; atskaitomybė – kad sprendimas būtų dokumentuotas ir patikrinamas (Hoekstra, 2022); nešališkumas reikalauja vengti situacijų, kuriose gali kilti šališkumo rizika, o jai atsiradus nusišalinti; integritetas įpareigoja nuosekliai laikytis normų visą laiką, o tarnystė viešajam interesui nustato vertinimo kryptį – sprendimai turi būti orientuoti į bendrąjį gėrį, o ne į institucinius, grupinius ar asmeninius patogumus. Visi šie principai veikia kartu kaip nuoseklus testas: ar veikiau teisėtai, ar tai būtina, ar tai mažiausiai žalinga, ar elgiuosi oriai ir nešališkai, ar galiu savo pasirinkimą pagrįsti duomenimis ir dokumentais, ar jis akivaizdžiai tarnauja viešajam interesui ir atitinka integriteto standartus. Svarbu suprasti, kad principai yra teisinės valstybės vertybių ir racionalaus pagrindo esminė dalis. Kai pareigūnui suteikiama diskrecija (pvz., naudoti jėgą, pasirinkti priemonę, jos naudojimo intensyvumą), sprendimo kokybę lemia būtent principų taikymas: ar priemonė buvo būtina, ar ji proporcinga tikslui, ar apsvarstytos alternatyvos, ar užtikrintas orus elgesys su asmeniu, ar sprendimas motyvuotas (Tyler, 2015). Tai – praktinė etikos vertė, leidžianti išvengti skundų, teisminių ginčų ir reputacinių nuostolių.

Galima išskirti šiuos etinius principus ir jų taikymą praktikoje:

1. ***Teisėtumas: ribos, įgaliojimai ir patikrinamumas.*** Teisėtumas suponuoja, kad visi pareigūnų veiksmai grindžiami aiškiu teisiniu pagrindu, kompetencija ir aiškiais įgaliojimais: a) teisinės normos identifikavimas (įgaliojimas, sąlygos, ribos); b) atitiktis procedūroms (pvz., rašytinis sankcionavimas, liudytojų dalyvavimas, įspėjimai); c) procesinių garantijų laikymasis (teisė į informaciją, atstovą, apskundimo tvarka). Be teisėtumo, diskusija apie proporcingumą ar pagarbą tampa nerelevantiška. Teisėtumas – ne vien formali sąlyga, bet ir prielaida taikyti kitus principus. Policijoje tai reiškia, kad bet kuris apribojimas (sulaikymas, krata, jėgos panaudojimas) turi turėti teisinį pagrindą, būti įtvirtintas procedūrose ir įformintas dokumentuose.
2. ***Būtinybė ir proporcingumas: žalos balansas ir alternatyvos.*** Būtinybė reikalauja, kad prievarta būtų naudojama tik tada, kai kitos

priemonės neefektyvios ar neįmanomos. Proporcingumas reiškia, kad žala negali viršyti tikslo svarbos – kuo mažesnė grėsmė, tuo švelnesnė priemonė. Praktinis taikymas: 1) grėsmės identifikavimas (objektyvūs požymiai, rizikos lygis); 2) alternatyvų analizė (įspėjimas, derybos, atskyrimas, lokali kontrolė); 3) priemonės parinkimas ir eskalavimo planas; 4) nuolatinė peržiūra – jei situacija keičiasi, mažinamas intervencijos intensyvumas. Būtinybė ir proporcingumas yra dinaminiai elementai: tai ne vienkartinis, o tęstinis vertinimas.

3. ***Žmogaus orumas ir procedūrinis teisingumas.*** Procedūrinis teisingumas apima 4 praktinius komponentus: kalbėjimą (leisti asmeniui pasakyti), neutralumą (lygūs kriterijai be šališkumo), pagarbą (orios manieros, be žeminimo), pasitikėjimo signalus (paaiškinti motyvus, nurodyti apskundimo būdą). Empiriniai tyrimai rodo, kad tokia sąveika didina institucijų legitimumą – žmonės linkę laikytis įstatymų ne tik iš baimės, bet ir dėl suvokto teisingumo (Tyler, 2015; Jackson, 2011). Policijos praktikoje tai reiškia aiškų bendravimą sulaikymo metu, aiškią kūno kalbą, nepertraukiamą informavimą apie veiksmų eigą ir tikslą. Net kai sprendimas skausmingas (pvz., asmens sulaikymas), orus tonas ir motyvų paaiškinimas sumažina konflikto eskalacijos tikimybę. Orumo apsauga – tai rizikos valdymo priemonė.
4. ***Nešališkumas ir interesų konfliktų valdymas.*** Nešališkumas reikalauja ne tik faktinio, bet ir regimo (išoriškai akivaizdaus) nešališkumo. Todėl interesų konflikto prevencija paremta trimis žingsniais: atpažinti – deklaruoti – nusišalinti. Iškeliama pareiga laiku pranešti apie ryšius, dovanas, antrinę veiklą. Policijoje tai reiškia nusišalinimą nuo bylų, jeigu jos susijusios su asmeniniais ryšiais, dovanų politikos laikymąsi, politiniam neutralumui prieštaraujančių veiksmų atsisakymą ir pan.
5. ***Skaidrumas, atskaitomybė ir duomenų viešinimas.*** Skaidrumas – tai ne tik teisė visuomenei žinoti, bet ir pareigūnų interesas apsiginti nuo nepagrįstų kaltinimų. Mobiliosios vaizdo stebėjimo kameros, pranešėjų saugos kanalai, atvirai prieinami rodikliai leidžia mokytis ir aiškinti sprendimus. Komunikacija – skaidrumo dalis. Viešas sprendimo motyvavimas (aiškūs kriterijai, faktai, nuorodos į standartus) mažina dezinformacijos poveikį ir didina visuomenės

pasitikėjimą. Atskaitomybė nėra vien sankcijos – tai ir pozityvus pripažinimas, kai principai pritaikyti tinkamai.

6. ***Integritetas: atsparumas spaudimui.*** Integritetas teisėsaugoje – tai nuoseklus vertybių laikymasis ir gebėjimas atsilaikyti spaudimui, kai niekas nemato ir kai visi taip daro. Teisėsaugoje integritetas dažnai išbandomas mažomis nuolaidomis: priimti dovaną iš dėkingumo, padėti savam, leisti šįkart. Tokie epizodai kuria neformalų precedentą ir formuoja klaidingos elgsenos standartą. O atsparumą tokiems atvejams stiprina aiškios išankstinės taisyklės (nulinė tolerancija dovanoms, privalomas ryšių ir antrinės veiklos deklaravimas), „keturių akių" principas ir kt. Ne mažiau svarbus psichologinis pasirengimas – iš anksto apmąstytos ribos ir žingsniai: sustabdyti veiksmą, paprašyti peržiūros, nusišalinti, pranešti. Organizaciniu lygmeniu būtina vidinė komunikacija, kuri aiškiai parodo, kad mažos išimtys nėra toleruojamos, o principingumas atvirai palaikomas.
7. ***Tarnystė viešajam interesui ir profesionalumas.*** Tarnystė viešajam interesui – pozityvi nuostata, kad sprendimai orientuoti į bendrąjį gėrį, o ne į privačią naudą. Profesionalumas reiškia kompetenciją, nuolatinį mokymąsi, situacinį sprendimų derinimą. Kiekvienas žingsnis tikrinamas pagal etikos principus ir peržiūrimas po įvykio. Tarnystė nėra sentimentali – ji yra strateginis veiklos efektyvumo pagrindas, nes didina visuomenės bendradarbiavimą ir savanorišką paklusnumą (Tyler, 2015).

Taigi etiniai principai viešajame sektoriuje sudaro praktinę valdymo sistemą: jie suteikia kryptį diskreciniams sprendimams, apsaugo žmogaus teises, mažina žalą ir kuria pasitikėjimą. Teisėsaugoje tai reiškia ne tik taisyklių laikymąsi, bet ir aktyvų, aiškiai motyvuotą pasirengimą paaiškinti, kodėl pasirinkta priemonė buvo būtina, proporcinga ir tinkamai įgyvendinta. Vis labiau pripažįstama, kad šių principų laikymasis yra ne vien teisingas, bet ir veiksmingas elgesys: procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad žmonės labiau linkę bendradarbiauti su institucijomis ir savanoriškai laikytis įstatymų tada, kai jaučiasi išklausyti, mato neutralumą ir aiškiai supranta motyvus. Tokia sąveika formuoja institucijų legitimumą ir ilgainiui mažina konfliktų, skundų ir prievartos panaudojimo poreikį. Tam, kad principai taptų kasdieniu įgūdžiu, reikia nuoseklios įgyvendinimo organizacinės strategijos. Trumpai tariant, etiniai

principai viešajame sektoriuje yra ne tik tinkamo elgesio idealas, bet ir praktinė valdymo priemonė, kuri padeda pareigūnams spręsti „pilkųjų zonų“ dilemas, mažinti žalą, saugoti žmogaus teises ir kurti pasitikėjimą. Kai principai yra įrašyti į įstatymus, procedūras, mokymus, jie tampa kasdieniu profesiniu standartu.

6 lentelė. Etinių principų pagrindiniai bruožai

Principas	**Trumpa apibrėžtis**	**Elgesys**	**Rizikos**
Teisėtumas	Veiksmai turi teisinį pagrindą ir kompetenciją	Remiasi įgaliojimais; tikrina kriterijus prieš veiksmą; įformina	Veikimas pagal nusistovėjusias tradicijas be teisinio pagrindo; sprendimai „pagal įsakymą“, be pagrindimo
Būtinybė ir proporcingumas	Tik tiek, kiek reikia ir kai reikia tikslui pasiekti	Pirmiausia nesmurtinės priemonės; aiškus eskalavimo (deeskalavimo) planas	Perteklinė jėga
Žmogaus teisės ir orumas	Pagarba, nediskriminavimas, lygybė	Pagarbus tonas; motyvų paaiškinimas; galimybė kalbėti	Žeminanti kalba; selektyvus traktavimas
Nešališkumas	Vengti interesų konfliktų ir šališkumo	Deklaruoja interesus; nusišalina; laikosi neutralumo	Dovanos; pažįstamų gynimas; politinis angažuotumas
Skaidrumas ir atskaitomybė	Veiksmų pagrindimas ir viešinimas	Mobiliosios vaizdo stebėjimo kameros; jėgos formos; ataskaitos; pranešėjų apsauga	Neviešumas; ataskaitų trūkumas; atskleisti tyrimai
Integritetas	Pastovus vertybių laikymasis	Nulinė dovanų tolerancija; draugyščių deklaravimas; etikos konsultacijos	Privilegijų suteikimas saviesiems; slaptos paslaugos

Klausimai ir užduotys

1. Kaip tekste apibrėžiamas ryšys tarp teisėtumo ir teisingumo teisėsaugoje? Kodėl sprendimas turi būti ir teisėtas, ir pagrįstas, būtinas, proporcingas, ir įgyvendintas pagarbiai?
2. Kokie yra pagrindiniai dokumentai Lietuvoje, kuriuose įtvirtinami policijos etiniai principai? Įvardykite bent tris ir nurodykite, ką jie praktiškai reguliuoja.
3. Kas yra „pilkųjų zonų" situacijos? Kokius veiksmus turi atlikti pareigūnas tokiose situacijose?
4. Kuris atvejis labiausiai reikalauja nusišalinimo? (Pažymėkite vieną ir pagrįskite)
   a) Pareigūnas tiria bylą, kurioje įtariamasis – kaimynas, su kuriuo nebendrauja.
   b) Pareigūnas tiria bylą, kurioje įtariamasis – brolio įmonės vadovas.
   c) Pareigūnas tiria bylą, kurioje įtariamasis – jam nepažįstamas žmogus, bet jie lankosi tame pačiame sporto klube.
5. Kaip, remiantis tekstu, etikos kodeksai perkelia vertybinius idealus į elgsenos taisykles? Pateikite vieną realų policijos darbo pavyzdį.
6. **Situacija (diskrecija ir proporcingumas):** taikus spontaniškas susibūrimas prie savivaldybės – 60 žmonių, šiek tiek triukšminga, bet pavojaus požymiai minimalūs. Parenkite vieno puslapio sprendimo pagrindimą, taikydami testą: teisėtumas → būtinybė → proporcingumas → orumas → atskaitomybė. Nurodykite dvi alternatyvas, kodėl vienos atsisakote ir kokius komunikacijos veiksmus atliksite vietoje.

2. Vertybių samprata viešojo intereso kontekste

Senovės graikų ir romėnų filosofai padėjo pamatą trims pagrindinėms vertybėms – gėriui, grožiui ir tiesai, kurios iki šių laikų laikomos pagrindinėmis. Vertybės dažniausiai apibūdinamos kaip individo santykis su įvairiais supančio pasaulio objektais ir moralinis žmogaus santykis su žmogumi. Vertybės taip pat apibrėžiamos kaip „individualiai gyvensenai ir socialiniam bendradarbiavimui būtinos taisyklės, orientavimosi modeliai, elgesio normos, kurių, kaip objektyviai galiojančių, žmonės privalo laikytis subjektyviai vertindami atitinkamus reiškinius, mąstydami ir kontroliuodami savo veiksmus" (Halder, 2002). Taigi vertybės – tai stabilūs, bet kintančio svarbumo principai, padedantys žmonėms ir gru-

pėms nuspręsti, kas yra *gera* ir *teisinga* ir kokių tikslų verta siekti tiek asmeniniame, tiek socialiniame gyvenime, įskaitant profesinį. Ši nuostata ypač svarbi teisėsaugos pareigūnams, nes jiems patikėta išimtinė valstybės galia (nuo prievartos priemonių iki laisvės suvaržymo), todėl kiekvienas sprendimas neišvengiamai turi moralinę dimensiją. Teisėsaugos institucijų veikla grindžiama įstatymų viršenybės, visuomenės intereso ir žmogaus teisių apsaugos principais. Šių principų praktinis įgyvendinimas neįmanomas be aiškios vertybinės orientacijos, kuri padeda pareigūnams priimti sprendimus. Vertybės veikia kaip gairės, nukreipiančios tiek asmeninį, tiek profesinį elgesį į visuomenės pasitikėjimo palaikymą, teisėtumą ir tarnystę visuomenei. Teisėsaugos darbuotojams vertybės tampa kasdienių profesinių sprendimų atrama – nuo proporcingo jėgos panaudojimo iki nešališko elgesio su pažeidžiamais asmenimis. Praktikoje tai reiškia, kad asmeninių (individualių) ir profesinių (institucinių) vertybių dermė daro įtaką ne tik pareigūno etiniams pasirinkimams, bet ir visuomenės pasitikėjimui policija, prokuratūra ar kitomis teisėsaugos institucijomis. Lietuvos teisiniuose dokumentuose pabrėžiama, kad policijos ir kitų viešojo sektoriaus darbuotojų veikla turi atitikti įstatymuose ir etikos taisyklėse įtvirtintus principus, o tarnybinė reputacija ir nešališkumas yra esminės profesinės vertybės. Tai įtvirtinta Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodekse (2023): tarnybinė etika grindžiama pagarba žmogui ir valstybei, teisingumu, atsakomybe, lojalumu, nesavanaudiškumu, sąžiningumu, nešališkumu, padorumu, politiniu neutralumu, pavyzdingumu, viešumu ir skaidrumu. Kodeksas taikomas ir privačiame gyvenime tiek, kiek tai gali paveikti pareigūno reputaciją. Šias nuostatas papildo LR vidaus tarnybos statutas (2024), nustatantis principus (įstatymų viršenybės, lygiateisiškumo, politinio neutralumo, skaidrumo ir kt.) ir pareigūnų profesinių elgesio standartų pagrindus. Taigi teisėsaugos pareigūnas, einantis tarnybą, turi derinti asmenines ir profesines savybes. Vertybės struktūruoja procesą, kuris piliečiams dažnai svarbesnis už rezultatą – pagarbus bendravimas, išklausymas, neutralumas ir motyvų paaiškinimas sudaro veiksmingo policijos ir visuomenės santykio pagrindą. Nuo šio procedūrinio teisingumo labiau nei nuo vien teisėtų sėkmingų rezultatų priklauso žmonių bendradarbiavimas su policija, paklusnumas įstatymui ir pasitikėjimas.

Kai kurie mokslininkai mini nevienodas charakterio savybes, svarbias pareigūnams. J. Palidauskaitė pažymi, kad M. Josephsonas įvardija

6 svarbias charakterio savybes: sąžiningumą, patikimumą, teisingumą, rūpestingumą, pilietiškumą ir pagarbą. Pagal M. Guy'ų ir K. Denhardtą kaip asmeniniai ir profesiniai orientyrai išskiriami rūpestingumas, geranoriškumas, garbingumas, sąžiningumas, atsiskaitomybė, pažado laikymasis, siekimas tobulėti, ištikimybė, teisingumas, integralumas, pagarba kitiems, atsakingas pilietiškumas (Palidauskaitė, 2007). Shalomo H. Schwartzo **pagrindinių vertybių teorijoje** vertybės apibrėžiamos kaip transsituaciniai tikslai, kurie skiriasi svarbumu ir veikia kaip orientyrai individo ar grupės gyvenime. Jis išskiria 19 motyvacinių vertybių, išsidėstančių apskritiminiame kontinuume ir leidžiančių prognozuoti vertybinius konfliktus realiose situacijose (Schwartz ir kt., 2012).

Viešajame sektoriuje kalbama ir apie **viešąsias (visuomenines) vertybes** – visuomenės gėrio, teisingumo, skaidrumo, atskaitomybės siekius (Jorgensen ir Bozeman, 2007). Su tuo siejama tarnystės visuomenei motyvacija: aukštesnis jos lygmuo susijęs su didesniu pasitenkinimu darbu ir prasmingumu viešajame sektoriuje (Ritz ir kt., 2016). Atsižvelgiant į tai ir remiantis teisės, kaip visuomenines vertybes įkūnijančio reiškinio, argumentu, reikia atkreipti dėmesį, kad teisėsaugos sprendimai priimami valstybės (visuomenės) vardu, todėl *viešasis interesas* įgauna norminį pobūdį ir turi būti derinamas su individualiu interesu. Visuomeninės vertybės, siejamos su atvirumu, darna, teisingumu, žmogaus teisėmis ir teisės viešpatavimu, profesijoje tampa principais ir standartais, pagal kuriuos pareigūnas priima sprendimus valstybės vardu (LR Konstitucinis Teismas, 2003; 2007). Policijos veiklą reglamentuojančiuose teisiniuose dokumentuose tiesiogiai įtvirtinamos tokios profesinės vertybės kaip *teisėtumas, nešališkumas, humanizmas, socialinis teisingumas, viešumas ir proporcingumas* – jos ir yra praktinis viešojo intereso normatyvinis turinys, kurį pareigūnas turi derinti su individualiais interesais konkrečiose situacijose. Viešajame sektoriuje profesinės vertybės institucionalizuojamos per aiškius principus, standartus ir atsakomybės mechanizmus, kad viešasis interesas būtų ne priešpriešinamas asmens teisėms, o proporcingai su jomis derinamas. Taigi teisininkas (pareigūnas) ne tik saugo visuomenines vertybes, bet ir įkūnija jas profesiniuose sprendimuose, vadovaudamasis teisėtumo, nešališkumo ir proporcingumo principais bei etikos kodekso reikalavimais. Teisininkas (pareigūnas) veikia kaip visuomeninių vertybių sergėtojas ir gynėjas, kurio asmeninis interesas turi derėti su visuomeniniu (Ruzgytė, 2017). O kai pareigūno vidinė moralė

dera su tarnybiniais standartais, sprendimai priimami greičiau ir nuosekliau, mažėja „pilkųjų zonų“ tikimybė.

3. Asmeninės ir profesinės vertybės

Asmeninės vertybės – individo moraliniai prioritetai (pvz., sąžiningumas, pagarba, empatija), individualiai branginamas gėris ir elgesio standartai, kurių susiformavimas priklauso nuo šeimos, kultūros, religijos ir gyvenimo patirčių. Schwartzo modelyje pareigūno asmeninėje hierarchijoje itin svarbios saugumo, konformizmo (taisyklių laikymosi), palankumo (rūpinimosi artimaisiais ir bendradarbiais) ir universalizmo (žmogaus teisių, lygybės) vertybės (Schwartz, 2012). Anot Aramavičiūtės, „*asmeninės* vertybės apima minties laisvę, asmeninę atsakomybę, moralinį mąstymą ir veikimą, darbo etiką“. Be jų, autorė dar skiria *tarpasmenines* vertybes – bendradarbiavimą, manipuliavimo, prievartos nebuvimą, teisių lygybę, kitų priėmimą ir rūpestį, tinkamą konfliktų sprendimą, ir *visuomenines* – pagarbą žmonių teisėms, antirasizmą, taiką, demokratiją, ekologiją, aktyvumą kovojant už laisvę ir ginant engiamas mažumas (Aramavičiūtė, 2005).

Asmeninių vertybių stabilumas nėra absoliutus: kritiniai įvykiai (korupcijos skandalai, pareigūnų smurto atvejai), organizacinės kultūros pokyčiai ir lyderystė gali keisti asmeninių ir organizacinių vertybių darną ar konfliktą. Vertybių svarbos pasiskirstymas koreliuoja su tarnybine motyvacija, organizaciniu teisingumu ir pasitenkinimu darbu; teisėsaugoje tai siejasi su pasitikėjimu organizacija ir polinkiu laikytis procedūrinio teisingumo. Darbuotojai, kurių asmeninės vertybės dera su organizacijos tvarumo tikslais, savo noru tampa ne tik aktyviais iniciatyvų dalyviais, bet ir itin vertingais tvaraus vystymosi idėjų puoselėtojais tiek darbo vietoje, tiek už jos ribų.

Profesinės vertybės viešajame sektoriuje nurodo, kaip elgtis, kai reikia remtis diskrecija ar kai taisyklės negali iš anksto numatyti konkrečios situacijos; jos įtvirtina viešojo intereso pirmenybę, integritetą, nešališkumą, atskaitomybę ir skaidrumą. Tai lemia nuoseklų dalijamų vertybių, principų ir normų laikymąsi, teikiant prioritetą viešajam interesui, ir leidžia šias vertybes institucionalizuoti – paversti procesu ir atskaitomybe. Demokratinėje visuomenėje policijos veiksmai turi būti ne tik teisėti, bet ir reikalingi bei proporcingi, pirmiausia pasirenkant nesmurtines prie-

mones ir gerbiant žmogaus teises (Council of Europe, 2001). Anot Palidauskaitės, etika viešajame administravime – ne papildoma, o būtina demokratijos sąlyga, nes piliečių pasitikėjimas kyla iš vertybėmis grįstos viešosios tarnybos kultūros ir aiškiai suformuluotų elgesio standartų (Palidauskaitė ir Didžiulienė, 2002; Palidauskaitė, 2004).

Profesinės vertybės aiškinamos kaip normatyviniai veiklos orientyrai – įsitikinimais grįstos nuostatos apie *gera* ir *bloga*, *tinkama* ir *netinkama*, kurios nukreipia profesinį pasirinkimą ir elgesį ir sudaro profesinės kompetencijos dalį; jos konkretizuojamos profesijų (viešojo administravimo, socialinio darbo ir kt.) principuose, standartuose ir kodeksuose, akcentuojant tarnystę viešajam interesui, atsakomybę, nešališkumą ir atskaitomybę. Kitaip sakant, asmeninės vertybės ateina į tarnybą su žmogumi, o profesija jas įformina kodeksais, sprendimų modeliais, procedūromis. Viešojo intereso paisymas reiškia, kad atjauta ar geranoriškumas negali virsti selektyvumu; pagarba orumui negali paneigti teisėtumo ir proporcingumo. Kita vertus, anot Laurinavičiaus, „dorovė ir kultūra suprantama kaip svarbiausios profesinės savybės, reikalingos bet kurioje tarnybinės veiklos srityje, nes nuo jų priklauso nusiteikimas tarnauti, atsakomybės už tarnybos rezultatus suvokimas“ (Laurinavičius, 2001). Taigi profesinės vertybės – institucijos ir profesinės bendruomenės pripažinti elgesio standartai, konkretinantys, kaip asmenines vertybes taikyti darbe (pvz., nešališkumas, atskaitomybė, proporcingumas, procesinis teisingumas). Tokia samprata susijusi su etikos principais (pvz., atsakomybe, atvirumu, nešališkumu, skaidrumu, padorumu, viešumu), kurie taikomi ir policijos sistemos darbuotojams tiek darbo metu, tiek po darbo, kai elgesys veikia tarnybinę reputaciją.

Apibendrinant galima nurodyti tokius asmeninių ir profesinių vertybių skirtumus (plg. 7 lentelę):

- **Kilmė.** Asmeninės vertybės kyla „iš vidaus“; profesinės – „iš išorės“ (profesinė bendruomenė, institucija, teisės aktai, kodeksai).
- **Apimtis.** Asmeninės – viso gyvenimo sprendimai; profesinės – tarnybinio elgesio standartai, neretai taikomi ir už tarnybos ribų.
- **Formalizavimas ir sankcijos.** Profesinės vertybės yra kodifikuotos (kodeksai, procedūros), pažeidimai sukelia drausminę ar teisinę atsakomybę; asmeninių vertybių pažeidimus dažniausiai sankcionuoja sąžinė ir socialinis vertinimas.
- **Orientacija.** Asmeninės – platūs tikslai (pvz., būti teisingam),

profesinės – operatyviniai standartai (nešališkumas, proporcingumas, procesinis teisingumas).

- **Lūkesčių adresatas.** Pagal asmenines vertybes individas atsiskaito sau ir artimiesiems; pagal profesines – visuomenei (per instituciją), kuri suteikė įgaliojimus ir turi teisę tikėtis aukštų standartų.

7 lentelė. Asmeninių ir profesinių vertybių palyginimas

Aspektas	Asmeninės vertybės	Profesinės vertybės
Kilmė	Šeima, kultūra, religija, asmeninė patirtis	Profesinė bendruomenė, institucija, teisės aktai, kodeksai
Apimtis	Viso gyvenimo sprendimai	Tarnybos, pareigybių elgesio standartai
Formalizavimas	Nerašytos ar abstrakčios	Kodifikuotos (kodeksai, gairės, procedūros)
Atsakomybė	Sąžinė, socialinė kontrolė	Drausminė, teisinė, reputacinė
Orientacija	Plačios moralinės nuostatos	Operatyviniai principai (nešališkumas, skaidrumas, atskaitomybė)
Lūkesčių adresatas	Pats asmuo ir artima aplinka	Visuomenė per instituciją (viešasis interesas)

Asmeninių ir profesinių vertybių skirtumai nereiškia prieštaros: geriausiu atveju profesinės vertybės įžemina asmenines – nubrėžia ribas, padeda sudėtingose situacijose (pvz., asmeninis gailestingumas susikerta su pareiga taikyti įstatymą, proporcingumo principas padeda rasti vidurį). Kai asmeninės ir profesinės vertybės dera, pareigūnas patiria vidinę vertybinę darną: sprendimai priimami sklandžiau, sumažėja moralinis stresas, didėja pasitenkinimas tarnyba ir pasitikėjimas organizacija (Schwartz, 2012). Policijos veikloje tai reiškia natūralų polinkį laikytis procedūrinio teisingumo, korektišką bendravimą su visuomene ir kolegomis, atsparumą korupcijos rizikai.

Taigi asmeninės ir profesinės vertybės yra neatskiriamos nuo teisėsaugos profesijos tapatybės. Kasdienėje praktikoje sprendimų kokybę lemia asmeninių ir profesinių vertybių darna. Šią darną galima sistemingai sti-

printi: aiškiai komunikuojant vertybes, kuriant procedūrinį teisingumą, taikant supervizijas ir lyderystės praktiką, matuojant vertybines nuostatas ir organizacinę kultūrą. Taip vertybės tampa ne deklaratyviais šūkiais, o realiais veiklos kriterijais, didinančiais visuomenės pasitikėjimą policija ir užtikrinančiais teisėtumo, žmogaus teisių ir viešojo intereso pirmenybę.

Klausimai ir užduotys

1. Kokios trys pamatinės vertybės minimos Antikoje ir kuo jos reikšmingos šiandienos profesinei etikai?
2. Kodėl teisėsaugos sprendimai turi moralinę dimensiją?
3. Kuo skiriasi asmeninės ir profesinės vertybės pagal kilmę, apimtį ir formalizavimą? Įvardykite bent po vieną pavyzdį.
4. Kokios vertybės ir principai įtvirtinti Lietuvos policijos etikos ir antikorupcinio elgesio kodekse ir Vidaus tarnybos statute? Paminėkite bent penkias.
5. Patvirtinkite arba paneikite teiginius (teisinga / neteisinga):
   a) profesinės vertybės taikomos tik darbo metu;
   b) viešasis interesas turi būti derinamas su individualiu interesu;
   c) proporcingumas visada reiškia mažiausios įmanomos priemonės pasirinkimą, nepriklausomai nuo grėsmės;
   d) kodeksas taikomas ir privačiame gyvenime, jei elgesys veikia reputaciją.
6. Kuri iš M. Josephsono įvardytų savybių labiausiai siejasi su interesų konfliktų prevencija? Pagrįskite pasirinkimą.
7. Kaip procedūrinis teisingumas veikia visuomenės pasitikėjimą? Įvardykite du praktinius pareigūno elgesio elementus.
8. Parenkite viešą pranešimą po jėgos panaudojimo atvejo, kuriame aiškiai: išdėstote teisinį pagrindą, paaiškinate būtinybę ir proporcingumą, aprašote orumo užtikrinimą, nurodote skundų teikimo kanalus.

9. Įvardykite 2 situacijas, kai jūsų asmeninės vertybės gali konfliktuoti su profesinėmis (pvz., gailestingumas su proporcingumu; lojalumas artimiesiems su nešališkumu).
10. **Situacija.** Ketvirtadienis, 07.55 val. Prie mokyklos sustabdytas vairuotojas, vežantis į pamokas du vaikus. Alkoholio matuoklis rodo nedaug leistiną ribą viršijantį promilių kiekį. Vairuotojas teigia vakar vakare gėręs kelis bokalus alaus, skubantis į darbą, žmona komandiruotėje, kito suaugusiojo atvežti vaikus į mokyklą nėra. Vaikai pradeda verkti – jie vėluoja į kontrolinį. Vairuotojas prašo „žmogiškai" leisti palikti vaikus mokykloje ir „susitarti vietoje".
11. **Situacija.** Sekmadienis, 22.10 val. Iškvietimas į daugiabutį dėl barnio. Buto duris atidaro sutrikusi moteris, viduje – išvartyti daiktai, kambaryje verkia vaikas. Įtariamasis vyras – vietos verslininkas, policijos sporto klubo rėmėjas. Jis ramiai aiškina, kad nieko rimto neįvyko, siūlo situaciją spręsti be protokolų. Netrukus skambina pamainos vyresnysis ir užsimena, kad „geriau sureguliuoti šeiminį konfliktą taikiai", nes „žmogus daug prisideda prie bendruomenės".

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Etiniai principai viešajame sektoriuje** – nuostatos, parodančios, kaip bendrosios visuomenės vertybės virsta privalomomis institucijų nuostatomis, ir instituciškai sutartas būdas gyventi pagal Konstitucijoje ginamas vertybes, o ne vien jų deklaravimas.
- **Diskrecija** – kai įstatymas palieka veikimo laisvę ir reikalauja argumentuoto sprendimo, todėl sprendimo kokybę lemia principų taikymas (būtinybė, proporcingumas, alternatyvos, orus elgesys, motyvavimas).
- **„Pilkųjų zonų" situacijos** – kai teisė nustato rėmus, bet ne vienintelį atsakymą, todėl pareigūnas turi identifikuoti vertybinį konfliktą, įsivertinti interesų konfliktą ir įrodymais pagrįsti, kad priemonė yra teisėta, būtina ir mažiausiai ribojanti.
- **Organizacinė kultūra (principų įdiegimas)** – sąlyga, kad etiniai principai įgauna prasmę: jie turi būti ne vien deklaruojami, bet

įdiegiami kaip kultūra, kurioje vadovai demonstruoja pavyzdį ir egzistuoja aiškios taisyklės dėl dovanų, interesų ir kt.

- **Etikos kodeksai** – dokumentai, kuriuose vertybiniai idealai keičiami į aiškias institucinės elgsenos taisykles ir nustatomos praktinės rekomendacijos (pvz., nulinė dovanų tolerancija, interesų derinimo tvarka, nusišalinimas) ir kurie veikia kaip diskrecijos ribotuvai ir atskaitomybės gairės.
- **Procedūrinis teisingumas** – pagarba, paaiškinimas ir neutralumas (tekste įvardijamas ir kaip pagarbus bendravimas, išklausymas, neutralumas ir motyvų paaiškinimas), iš kurio kyla visuomenės pasitikėjimas institucijomis ir kuris piliečiams dažnai svarbesnis už rezultatą.
- **Vertybės** – individo santykis su supančio pasaulio objektais ir moralinis žmogaus santykis su žmogumi; taip pat taisyklės, orientavimosi modeliai ir elgesio normos, būtinos individualiai gyvensenai ir socialiniam bendradarbiavimui, o teisėsaugoje – gairės dėl sprendimų, turinčių moralinę dimensiją.

ETIKOS KODEKSAI IR ELGESIO NORMOS

Skyriaus santrauka

Etikos kodeksai viešajame sektoriuje yra norminiai dokumentai, kuriuose institucinės vertybės ir principai paverčiami aiškiais darbuotojų elgesio standartais, grindžiamais teisėtumu, nešališkumu, sąžiningumu, skaidrumu ir atskaitomybe. Pabrėžiama, jog kodeksas veikia tik tuomet, kai yra integruotas į kasdienę sprendimų seką ir realias elgesio normas, susietas su konkrečiomis procedūromis, kad darbuotojas galėtų savarankiškai atpažinti riziką ir imtis veiksmų dar neįvykus pažeidimui. Kodeksai atlieka orientuojančią, prevencinę ir reglamentuojančią funkcijas: išgrynina vertybinių nuostatų lauką, nustato elgesio ribas ir įtvirtina atskaitomybę bei kontrolės mechanizmus. Vis dėlto normų sugriežtinimas nėra pakankamas be lyderystės, mokymų ir aiškios įgyvendinimo tvarkos. Todėl kodeksų taikymas yra nuoseklus valdymo procesas, kuriame vertybinės nuostatos sujungiamos su teisiniu pagrindu, aiškiais vaidmenimis, interesų konfliktų valdymu, pranešėjų apsauga, tarnybiniais patikrinimais, drausminėmis procedūromis ir švelniojo įgyvendinimo elementais (mokymas, konsultavimas, kultūra). Galiausiai aptariami priesaikos, įstatymo, kodekso skirtumai ir sąsajos.

Skyriaus uždaviniai:

1. Aptarti, kaip etikos kodeksai viešajame sektoriuje institucines vertybes ir principus paverčia aiškiais darbuotojų elgesio standartais ir kodėl kodeksas veikia tik susietas su kasdiene sprendimų seka.
2. Išskirti elgesio normų vaidmenį kaip kodekso įgyvendinimo formą ir pagrįsti, kodėl interesų konflikto, nusišalinimo, deklaravimo, dovanų ir paslaugų ribos turi būti aprašytos taip, kad darbuotojas atpažintų riziką dar prieš pažeidimą.
3. Aptarti orientuojančią, prevencinę ir reglamentuojančią kodeksų funkcijas ir jų reikšmę teisėsaugos kontekste, kur diskrecija didelė ir sprendimų pasekmės susijusios su asmens teisėmis ir pasitikėjimu valstybe.
4. Išnagrinėti etikos kodeksų taikymo ir įgyvendinimo mechanizmus: teisinį-institucinį pagrindą, įgyvendinimo gaires, aiškius vaidmenis ir atsakomybę, interesų konfliktų valdymą, pranešėjų

apsaugą, tarnybinius patikrinimus ir drausmines procedūras, mokymą ir konsultavimą.
5. Palyginti priesaikos, įstatymo, etikos kodekso funkcijas ir sąsajas, įvardijant jų privalomumo, detalumo ir taikymo skirtumus ir nurodant, kodėl būtina jų tarpusavio dermė.
6. Pagrįsti, kaip kodeksai atlieka komunikacinę funkciją ir tampa viešojo atsiskaitymo priemone, kuriančia pasitikėjimą institucijomis.

Reikšminiai žodžiai: etikos kodeksas; elgesio normos; interesų konfliktas; pranešėjų apsauga; atsakomybė.

1. Etikos kodeksų funkcijos ir struktūra

Etikos kodeksai viešajame sektoriuje yra norminiai dokumentai, kuriuose institucinės vertybės ir principai paverčiami aiškiais darbuotojų elgesio standartais. Juose nustatoma, kokio elgesio organizacija tikisi iš pareigūnų ir tarnautojų ir kaip tas elgesys turi būti grindžiamas teisėtumu, nešališkumu, sąžiningumu, skaidrumu ir atskaitomybe. Kodeksas, kaip institucinės etikos priemonė, veikia tik tuomet, kai yra integruotas į kasdienę sprendimų seką ir realias elgesio normas, o ne paliekamas deklaratyviu tekstu.

Elgesio normos apibrėžia, ką pareigūnas privalo daryti konkrečiose situacijose. Taigi elgesio normos yra ne atskiras dokumentas, bet kodekso įgyvendinimo forma, kuri padaro vertybinį turinį matomą kasdienėje praktikoje. Elgesio normų aiškumas ir taikymas priklauso nuo to, ar jos susietos su konkrečiomis institucijos procedūromis. Interesų konflikto, nusišalinimo, deklaravimo, dovanų ir paslaugų priėmimo ribos turi būti aprašytos taip, kad darbuotojas galėtų savarankiškai atpažinti riziką ir imtis veiksmų dar neįvykus pažeidimui. Teisėsaugos sistemoje tokios nuostatos papildomos profesiniais reikalavimais, įtvirtinamais vidaus teisės aktuose ir specializuotuose kodeksuose.

Kodeksai ir elgesio normos traktuojami kaip vientisa etikos valdymo dalis, kuri vienu metu formuoja darbuotojo moralinę orientaciją ir nustato patikrinamus elgesio reikalavimus. Tokia samprata leidžia tiksliau derinti vertybinius principus su teisiniais ir procedūriniais standartais: darbuotojas žino, kokia yra institucijos misija ir kokias vertybes ji gina, bet kartu supranta, kokių veiksmų – deklaravimo, nusišalinimo, informa-

cijos apsaugos, viešumo – iš jo reikalaujama konkrečioje situacijoje.

Etikos kodeksas viešojo valdymo srityje – tai organizacijos vertybių ir taisyklių sutartis, kuri sujungia aspiracinius principus (*ką laikome teisinga*) su privalomomis elgesio normomis (*kaip privalome elgtis*). J. Palidauskaitė dar 2010 m. pasiūlė nuoseklų viešojo sektoriaus kodeksų lyginamosios analizės pagrindą ir atskleidė, kad dauguma mūsų institucijų renkasi bendrą modelį: viename dokumente telpa ir vertybinės nuostatos, ir detalūs elgesio reikalavimai bei atsakomybės tvarka (Palidauskaitė, 2010). Ši kryptis atitinka šiuolaikines valdymo rekomendacijas skirti *etikos (vertybių)* ir *elgesio (taisyklių)* kodeksus, bet, kai reikia veikti greitai ir vienodai visoje sistemoje (pvz., policijoje), jų *kombinacija* pasirodo praktiškiausia.

Etikos kodeksai viešajame sektoriuje yra norminiai dokumentai, formuojantys bendruosius elgesio standartus, sujungiantys pamatines tarnybos vertybes su aiškiai įvardytais reikalavimais dėl pareigūnų ir tarnautojų elgesio. Jie atlieka orientuojančią, prevencinę ir reglamentuojančią funkcijas: pirma, išgrynina institucijos vertybinių nuostatų lauką; antra, numato elgesio ribas ir taisykles, padedančias išvengti interesų konflikto, piktnaudžiavimo ar šališkumo; trečia, įtvirtina atskaitomybę ir elgesio kontrolės mechanizmus. Kodeksai yra veiksmingi tuomet, kai jie nėra deklaratyvūs, o tampa kasdienės sprendimų sekos dalimi, kurią palaiko vadovų pavyzdys, mokymai ir aiški įgyvendinimo tvarka.

Kodekso *orientuojanti funkcija* reiškia, kad dokumentas padeda darbuotojams atpažinti situaciją kaip etinę ir susiejant ją su institucijos misija ir tarnystės visuomenei tikslais ieškoti sprendimo, suderinamo su viešuoju interesu. Ši funkcija ypač svarbi teisėsaugos kontekste, kur pareigūnų diskrecija yra didelė, o sprendimų pasekmės tiesiogiai susijusios su asmens teisėmis ir pasitikėjimu valstybe. Kodeksai suteikia vienareikšmius orientyrus dėl teisėtumo, proporcingumo, nešališkumo, padorumo, sąžiningumo, skaidrumo ir atskaitomybės. Kuo aiškiau šios nuostatos suformuluotos ir kuo labiau jos atitinka kasdienį darbo procesą, tuo mažiau erdvės lieka dviprasmiškam normų interpretavimui. Praktika rodo, kad darbuotojai labiau įsisavina kodekso nuostatas, kai jos yra įtrauktos į darbo santykių procedūras —įdarbinimą, priesaiką ar pasižadėjimą laikytis elgesio normų, veiklos vertinimą, etikos mokymus ir konsultacines paslaugas.

Prevencinė funkcija susijusi su rizikų valdymu. Kodeksai žymi interesų konflikto, dovanų ir vaišingumo, galimos politinės veiklos, papildomo darbo, informacijos tvarkymo, socialinių tinklų naudojimo, viešumo ir

konfidencialumo ribas. Tai sudaro sąlygas anksti atpažinti ir sustabdyti nepageidaujamą elgesį ir taip ir darbuotoją, ir instituciją apsaugoti nuo elgesio, galinčio pakenkti institucijos reputacijai. Lietuvos sistemos priežiūrą šioje srityje stiprina Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, parengusi rekomendacijas dėl nusišalinimo, dovanų priėmimo, nešališkumo ir skaidrumo principų įgyvendinimo, taip pat – deklaravimo ir kontrolės tvarkos (Vyriausioji tarnybinės etikos komisija, 2021).

Reglamentavimo funkcija vertina kodeksą kaip normų rinkinį, kuriame nustatyti aiškūs įpareigojimai, teisės ir draudimai. Nors kodeksai nėra tas pats, kas įstatymai, jų nuostatos paprastai grindžiamos teisine sistema, o pažeidimai sukelia drausmines pasekmes pagal vidaus tvarkos aprašus. Reglamentavimo lygmuo tampa ypač svarbus, kai būtina užtikrinti procedūrų laikymąsi ir vienodą standartų taikymą skirtinguose padaliniuose. Vis dėlto tyrimai nuosekliai rodo, kad vien normų sugriežtinimas nėra pakankamas be lyderystės, mokymų ir etikos elementų, kurie padeda kodeksui virsti realiomis elgesio normomis organizacijos viduje.

Kodekso struktūra įprastai prasideda preambule ir tikslo formuluote, kurioje apibrėžiama, kokiam personalui kodeksas taikomas ir kokiais principais jame remiamasi. Toliau pateikiamos sąvokos ir nurodoma taikymo sritis, apibrėžianti, kas laikoma viešaisiais ir privačiaisiais interesais, kokios yra dovanos ir kiti atsilyginimo būdai, kaip suprantami šališkumas, lojalumas, padorumas ir atsakomybė. Paskui dažnai išdėstomi vertybiniai principai ir elgesio standartai: nešališkumas, sąžiningumas, pagarba žmogaus teisėms, viešumas ir skaidrumas, konfidencialumas, atsakomybė, pavyzdingumas, profesionalumas. Šalia principų pateikiamos praktinės nuostatos – interesų deklaravimas, nusišalinimo mechanizmai, dovanų ir vaišingumo ribos, išorinių veiklų derinimas, informacijos apsauga, bendravimas su visuomene ir žiniasklaida, socialinių tinklų naudojimas, pranešimo apie pažeidimus priemonės, kanalai ir pranešėjų apsaugos priemonės. Daugelis Lietuvos institucinių kodeksų struktūriškai atitinka šį modelį, įskaitant tikslų ir principų skyrius, taikymo srities ir elgesio reikalavimų dalis ir priedus su deklaravimo formomis ar konsultacijų teikimo tvarka

Elgesio normos yra kodeksų branduolys. Jos reiškia aiškias taisykles, apibrėžiančias, kaip darbuotojas privalo elgtis tarnyboje ir už jos ribų, kad būtų išsaugotas pasitikėjimas institucija. Lietuvos praktikoje pabrėžiama, kad pareigūnai elgesio normų laikosi ne tik darbo vietoje, bet ir viešojoje

erdvėje bei privačioje komunikacijoje, kai jų elgesys gali būti priskirtas tarnybai ir jos reputacijai. Svarbu, kad elgesio normos būtų suformuluotos taip, kad darbuotojas galėtų savarankiškai atpažinti netinkamo elgesio rizikas, o vadovai – laiku suteikti konsultaciją. Tokia praktika sutvirtina bendrą organizacijos etikos kultūrą ir sudaro sąlygas kodeksui veikti kaip vidiniam moralinio sprendimo filtrui, o ne vien drausminei priemonei.

Kodeksai taip pat atlieka *komunikacinę funkciją* – juose skelbiama, kokio elgesio visuomenė gali pagrįstai tikėtis iš viešojo sektoriaus darbuotojų. Ši funkcija ypač ryški teisėsaugos institucijose, kur elgesio standartai tiesiogiai susiję su žmogaus teisių apsauga ir teisėtų lūkesčių užtikrinimu. Nacionaliniu lygmeniu į šiuos principus remiamasi detalizuojant elgesio normų turinį – nuo pagarbos asmens orumui iki proporcingumo ir būtinybės, nuo atskaitomybės už panaudotą jėgą iki skaidrių ataskaitų teikimo. Taip elgesio normos, įtvirtintos kodeksuose, tampa ir viešojo atsiskaitymo priemone, kuriančia pasitikėjimą institucijomis.

Galiausiai kodeksų veiksmingumą lemia ne vien jų tekstas, bet ir organizacinės kultūros nuostatos. Tyrimai rodo, kad *iš viršaus nuleistos* taisyklės, kurios nėra derintos su darbuotojais, lieka tik *popierinės*. O drauge kurti, diskutuojami ir reguliariai aptariami kodeksai, paremti vadovų lyderyste ir konsultacinėmis praktikomis, formuoja elgesio normas kaip profesinio identiteto dalį. Elgesio normos šiuo atveju veikia ne per bausmės baimę, bet per aiškų supratimą, kokia elgsena atitinka tarnybos paskirtį ir kokio standarto visuomenė turi teisę tikėtis. Tokia kryptis sustiprina organizacijos atsparumą etinėms rizikoms ir didina pasitikėjimą valstybinėmis institucijomis.

2. Etikos kodeksų taikymas ir įgyvendinimo mechanizmai

Etikos kodeksų taikymas prasideda nuo aiškios nuostatos, kad kodeksas nėra papildomas ar simbolinis dokumentas, o organizacijos valdymo dalis, įtvirtinanti pamatinių vertybių ryšį su kasdienėmis elgesio normomis. Jis turi būti įtrauktas į sprendimų priėmimo eigą, personalo valdymo ciklą ir viešojo atskaitingumo praktiką, kad darbuotojai galėtų atpažinti etinę situaciją, pasirinkti tinkamą veikimą ir pagrįsti jį viešuoju interesu.

Lietuvoje etikos kodeksai – ne vien moraliniai manifestai, o integruotos etikos infrastruktūros elementai, kurie veikia tik tada, kai jų įgyvendinimas susietas su aiškiais vaidmenimis, procedūromis ir atskaitomybe.

Klasikinė J. Palidauskaitės įžvalga, kad kodeksai turi būti įrašyti ne tik į dokumentus, bet ir į organizacijos atmintį, rutiną ir sprendimų logiką, tiksliai apibūdina vietinę patirtį: kodeksas veiksmingas tuomet, kai jis remiasi teisiniu pagrindu (įstatymai, vidaus tvarkos aprašai), instituciniais taikytojais (etikos komisijos, imuniteto padaliniai), pranešimo kanalais (vidiniai ir išoriniai) ir nuolatine stebėsena (indikatoriai, ataskaitos, praktikos apžvalgos). Toks požiūris nuosekliai plėtotas nuo etikos teorijos (Palidauskaitė, 2010) iki naujesnių darbų apie pasitikėjimą institucijomis ir įgyvendinimo pajėgumus (Nakrošis, 2015), taip pat viešojo administravimo vertybių ir profesinės etikos tematikos.

Pirmasis praktinis mechanizmas – *teisinis-institucinis*. Vidaus tarnybos statute apibrėžiami tarnybos principai, atsakomybės ir drausmės pagrindai, kurie etikos kodeksui suteikia *kietąją* taikymo galią.

Antrasis mechanizmas – *etikos kodeksų įgyvendinimo gairės.* Etikos kodeksų efektyvumą lemia ne tik turinys, bet ir valstybės institucijų gebėjimas užtikrinti nuspėjamą, laiku pasitelkiamą ir skaidrią taikymo praktiką.

Trečiasis mechanizmas – *aiškūs vaidmenys ir atsakomybė.* Jis yra ypač svarbus, kad etikos normos būtų procedūriškai taikomos ir kompetentingai tiriami jų nesilaikymo atvejai.

Interesų konfliktų valdymas ir deklaravimo disciplina – itin svarbi etikos kodekso dalis, reikalaujanti deklaruoti ryšius, galinčius turėti įtakos einamoms pareigoms, nusišalinti ir leisti kontrolės institucijoms operatyviai stebėti rizikas.

Pranešėjų apsauga ir saugūs kanalai sukuria vidinius, išorinius ir viešo atskleidimo kelius, užtikrina konfidencialumą ir apsaugą nuo pasekmių.

Tarnybiniai patikrinimai ir drausminės procedūros suteikia kodeksui privalomąjį svorį. Tai padeda matyti, kur spragos kyla iš neaiškaus procesų taikymo ar kur reikalinga papildoma pareigūnų komunikacijos, žmogaus teisių ar proporcingumo kompetencija. Čia ypač svarbus motyvuotų sprendimų reikalavimas: kiekvienas drausminis sprendimas turi aiškiai parodyti, kaip kodekso principai buvo pritaikyti ir kodėl parinkta konkreti priemonė.

Švelniojo įgyvendinimo elementai – mokymas, konsultavimas ir organizacijos kultūros stiprinimas – lemia, ar kodeksas gyvuoja kasdienybėje. Verta pabrėžti ir vadovų vaidmenį: jų pavyzdys, greitas konsultacinis grįžtamasis ryšys dėl dilemų ir aiški pozicija dėl sąmoningo taisyklių pažeidimo.

Taigi etikos kodekso taikymas yra nuoseklus valdymo procesas, kuriame vertybinės nuostatos sujungiamos su teisiniu pagrindu, aiškiais vaidmenimis ir praktinėmis priemonėmis, kad elgesio normos veiktų kasdienybėje, o ne tik būtų surašytos dokumentuose. Ši dermė laikoma etikos branduoliu: aiškiai paskirstytos atsakomybės, veikiantys pranešimo kanalai ir pranešėjų apsauga, interesų konfliktų valdymo disciplina, nuolatinė stebėsena ir periodinė peržiūra sudaro sąlygas vienodam standartų taikymui ir nuspėjamai, skaidriai praktikai. Kodeksas tampa sprendimų orientyru, kai jis susiejamas su organizacijos veikla.

3. Priesaika, įstatymas ir kodeksas: skirtumai ir sąsajos

Priesaika, įstatymas ir etikos kodeksas viešajame sektoriuje atlieka skirtingas, bet tarpusavyje susijusias funkcijas. *Priesaika* – asmeninis ir instituciškai formalizuotas pasižadėjimas laikytis Konstitucijos, įstatymų ir tarnybos vertybių, taip prisiimant pareigą veikti viešojo intereso labui. Jos tikslas – užtikrinti, kad pareigūnas aiškiai įsisąmonintų pareigą vykdyti tarnybą laikydamasis teisėtumo, nešališkumo, sąžiningumo ir padorumo standartų, o kartu suprastų, jog šios nuostatos taikomos tiek tarnybos metu, tiek tais atvejais, kai privatus elgesys tiesiogiai siejamas su tarnybos reputacija. *Įstatymas* – privalomų teisės normų visuma, nubrėžianti veikimo ribas, apibrėžianti teises ir pareigas, atsakomybę ir kontrolės mechanizmus; jis užtikrina vienodą ir privalomą taikymą visiems, nustato prievartos priemones ir sankcijas. *Etikos kodeksas* – institucinis norminis dokumentas, kuriame vertybiniai principai paverčiami konkrečiomis elgesio normomis ir taikymo taisyklėmis; jis papildo teisinį reguliavimą, konkrečiai apibūdindamas, kaip principai ir pareigos turi būti įgyvendinami praktinėse situacijose.

Priesaika ir *įstatymas* susiję tuo, kad priesaika orientuoja į teisėtumo laikymąsi ne kaip į formalų reikalavimą, bet kaip į profesinį įsipareigojimą. Priesaikos pateisinamumas ir galiojimas kyla iš teisinės tvarkos: ji nesukuria naujų teisinių pareigų, bet sutvirtina valią vykdyti jau egzistuojančias pareigas ir priimti elgesį, atitinkantį institucijos misiją. Teisinė bazė apibrėžia, kokie sprendimai yra leistini, kokia yra diskrecijos apimtis, kokia atsakomybė taikoma už pažeidimus, o priesaika padeda pareigūnui šią bazę priimti kaip profesinio tapatumo dalį. *Kodeksas* sujungia šiuos du elementus – asmeninį pasižadėjimą ir teisinį reguliavimą – į kas-

dienio sprendimo priėmimo orientyrus. Jis perdaro abstrakčias nuostatas į elgesio standartus dėl nešališkumo, interesų konflikto valdymo, dovanų ir vaišingumo, informacijos tvarkymo, bendravimo su visuomene, socialinių tinklų naudojimo, viešumo ir konfidencialumo, taip užtikrindamas, kad priesaikoje įvardytos vertybės būtų praktikoje įgyvendinamos nepažeidžiant teisės normų.

Esminis skirtumas tarp *įstatymo* ir *kodekso* yra privalomumo ir detalumo pobūdis. Įstatymas nustato imperatyvias taisykles, kurių nesilaikymas sukelia teisinę atsakomybę. Kodeksas paprastai yra vidaus norminis dokumentas, dažnai privalomas organizacijos nariams pagal vidaus teisės aktus ir darbo ar tarnybos santykius, o jo pažeidimai traktuojami kaip drausminiai nusižengimai, proporcingai vertinant pažeidimo pobūdį ir aplinkybes. Kodeksas suteikia daugiau aiškinamosios erdvės, nes nurodo, kaip taikyti bendruosius principus specifinėse situacijose, kuriose vien įstatyminė formuluotė nebūtinai nurodo aiškų sprendimą. Todėl kodeksas padeda užtikrinti vienodą standartų taikymą institucijoje ir netiesiogiai stiprina teisinių normų laikymąsi.

Priesaikos ir *kodekso* santykis svarbus dėl profesinės motyvacijos ir vertybinės orientacijos. Priesaika konsoliduoja pareigūno motyvaciją laikytis ne tik teisinių, bet ir organizacinių etikos standartų, o kodekse pateikiami konkretūs vertybių įgyvendinimo žingsniai. Šis ryšys užtikrina, kad elgesio normos būtų ne epizodinis priminimas, o profesinio identiteto dalis, kurią palaiko kasdienė praktika ir vadovų elgsena. Kodeksai veikia tik įdiegti į žmogiškųjų išteklių valdymą, sprendimų dokumentavimą, konsultacines paslaugas ir periodinius mokymus; priešingu atveju jie lieka deklaratyvūs.

Įstatymo ir *kodekso* suderinamumas yra būtina sąlyga. Kodeksas negali keisti ar siaurinti įstatymo turinio ir turi būti suderintas su nacionaliniais ir tarptautiniais standartais, ypač teisėsaugos veikloje.

Vertinant praktiškai, *priesaika* stiprina kodekso reikalavimų priėmimą, o kodeksas padeda dokumentuoti, kaip priesaikoje įvardytos vertybės įgyvendinamos sprendimuose. *Įstatyme* apibrėžiama pareiga vengti šališkumo ir privačių interesų įtakos, o *kodekse* nurodoma, kaip realiai elgtis: kada ir kaip deklaruoti ryšius, kaip informuoti vadovą, kokios yra dovanų ar vaišingumo ribos, kaip elgtis socialiniuose tinkluose, kad nebūtų pažeisti nešališkumo ir padorumo reikalavimai (Palidauskaitė, 2010). Tokia sąveika užtikrina, kad sprendimai būtų pagrįsti ne tik formalia atitiktimi,

bet ir aiškiu elgesio standartu, leidžiančiu išvengti pažeidimų.

Teisėsaugos veikloje *priesaikos, įstatymo* ir *kodekso* santykis ypač aiškus priimant sprendimus, susijusius su žmogaus teisių ribojimu. Įstatyme nustatomi teisėtumo, būtinybės ir proporcingumo kriterijai. Kodekse turi būti nurodoma, kaip tai taikyti konkrečiose tarnybinėse situacijose, o priesaika užtikrina, kad pareigūnas sąmoningai laikytųsi šios sekos ne dėl sankcijos baimės, bet dėl profesinės pareigos. Tokia sąveika didina sprendimų nuoseklumą, o kilus ginčui leidžia aiškiai parodyti, kad pasirinkimas atitiko ir teisės, ir etikos reikalavimus, nes buvo dokumentuotas pagal kodekso rekomendacijas.

Taigi *priesaikos, kodekso* ir *įstatymo* ***skirtumus*** galima apibendrinti taip: *priesaika* – asmens ir valstybės ryšį kuriantis, moralinį įsipareigojimą teisiškai įtvirtinantis aktas; *įstatymas* – privalomų normų, sankcijų ir atskaitomybės pagrindas; *kodeksas* – vertybinius principus į kasdienę elgseną verčiantis orientyras, skatinantis savikontrolę ir organizacinę brandą. O jų ***sąsajos*** yra tokios: priesaika – inspiruoja, įstatymas – įgalina, kodeksas – orientuoja. Priesaika įpareigoja laikytis įstatymo; įstatymas suteikia galią ir numato atsakomybę; kodeksas padeda pasirinkti etiškiausią alternatyvą taikant diskreciją.

Galiausiai priesaika, įstatymas ir kodeksas sudaro vientisą etikos valdymo sistemą. Priesaika sukuria asmeninį ir profesinį įsipareigojimą veikti pagal tarnybos paskirtį; įstatymas nustato privalomas normas, ribas ir atsakomybės režimą; kodeksas pateikia praktinę struktūrą, kaip vertybes paversti elgesio normomis kasdienėje veikloje. Kiekvienas elementas turi savarankišką reikšmę, bet jų poveikis didžiausias tada, kai jie yra tarpusavyje derantys. Toks suderinimas mažina interpretacijos neapibrėžtumą, stiprina organizacijos vidinę kultūrą ir kuria patikimą atskaitomybės pagrindą, kuris svarbus tiek darbuotojui, tiek visuomenei.

Klausimai ir atsakymai

1. Kaip apibrėžiamas etikos kodeksas ir kuo jis skiriasi nuo deklaratyvaus dokumento?
2. Kuo elgesio normos skiriasi nuo kodekso kaip dokumento ir kodėl jos vadinamos įgyvendinimo forma?
3. Išvardykite tris kodekso funkcijas ir trumpai apibūdinkite kiekvieną.
4. Kodėl elgesio normų aiškumas priklauso nuo susiejimo su procedūromis (pvz., deklaravimu, nusišalinimu, dovanų ribomis)?
5. Kuo skiriasi priesaika, įstatymas ir kodeksas pagal privalomumą, tikslą ir taikymo pobūdį?
6. Kaip priesaika padeda kodekso nuostatoms tapti profesinio tapatumo dalimi?
7. Kodėl interesų konfliktų valdymas laikomas kodekso branduoliu ir kokie yra jo trys pagrindiniai elementai?
8. Įvardykite du švelniojo įgyvendinimo elementus ir paaiškinkite, kodėl jie būtini.
9. Kokios kodekso struktūros dalys (preambulė, sąvokos, principai, elgesio standartai, priedai) labiausiai padeda kasdienei praktikai?
10. Suformuluokite etikos kodekso skirsnį apie naudojimąsi socialiniais tinklais.
11. **Situacija.** Darbuotojas asmeniniame socialinių tinklų profilyje dalijasi aštriu komentaru apie vakar vykusį mitingą. Įvertinkite situaciją.
12. **Situacija.** Instruktorius nori per mokymus rodyti realų bylos dokumentą su neskelbtinais duomenimis mokymo tikslais. Kaip suderinti viešumą, konfidencialumą ir teisėtą tikslą?
13. **Situacija.** Vykdomas tarnybinis patikrinimas dėl buvusio bendradarbio. Kaip užtikrinti nešališkumą, vengti nepranešimo kultūros ir užfiksuoti sprendimo motyvus pagal kodeksą?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Švelnieji įgyvendinimo elementai** – mokymas, konsultavimas ir organizacijos kultūros stiprinimas, kurie lemia, ar kodeksas gyvuoja kasdienybėje, taip pat vadovų pavyzdys ir konsultacinis grįžtamasis ryšys.
- **Elgesio normos** – nuostatos, apibrėžiančios, ką pareigūnas priva-

lo daryti konkrečiose situacijose; jos yra kodekso įgyvendinimo forma, padaranti vertybinį turinį matomą kasdienėje praktikoje, ir laikomos kodeksų branduoliu.

- **Etikos kodeksas** – institucinis norminis dokumentas, kuriame vertybiniai principai paverčiami konkrečiomis elgesio normomis ir taikymo taisyklėmis; jis papildo teisinį reguliavimą, konkrečiai aprašydamas, kaip principai ir pareigos turi būti įgyvendinami praktinėse situacijose.
- **Komunikacinė funkcija** – kodeksų funkcija skelbti, kokio elgesio visuomenė gali pagrįstai tikėtis iš viešojo sektoriaus darbuotojų; juose išdėstytos elgesio normos tampa viešojo atsiskaitymo priemone, kuriančia pasitikėjimą institucijomis.
- **Orientuojanti funkcija** – kodekso funkcija, padedanti darbuotojams atpažinti situaciją kaip etinę, susieti ją su institucijos misija ir tarnystės visuomenei tikslais, ieškant sprendimo, suderinamo su viešuoju interesu, ir suteikianti orientyrus dėl teisėtumo, proporcingumo, nešališkumo, padorumo, sąžiningumo, skaidrumo ir atskaitomybės.
- **Prevencinė funkcija** – rizikų valdymo funkcija, kai kodeksai žymi interesų konflikto, dovanų ir vaišingumo, galimos politinės veiklos, papildomo darbo, informacijos tvarkymo, socialinių tinklų naudojimo, viešumo ir konfidencialumo ribas, sudarydami sąlygas anksti atpažinti ir sustabdyti nepageidaujamą elgesį.
- **Reglamentavimo funkcija** – kodekso supratimas kaip normų rinkinio, kuriame nustatomi aiškūs įpareigojimai, teisės ir draudimai.

TEISĖSAUGOS PROFESINĖJE VEIKLOJE AKTUALIOS ETIKOS TEORIJOS

Skyriaus santrauka

Teisėsaugos profesinėje veikloje pareigūnai nuolat susiduria su situacijomis, kuriose teisinis reglamentavimas nesuteikia vienareikšmių atsakymų, o sprendimų pasekmės tiesiogiai veikia žmogaus teises, orumą ir visuomenės pasitikėjimą institucijomis. Didėjanti sprendimų diskrecija, technologijų plėtra, visuomenės jautrumas žmogaus teisių pažeidimams ir augantys atskaitomybės reikalavimai lemia poreikį teisėsaugos veiklą grįsti ne tik įstatymo raide, bet ir aiškiais etiniais principais. Etikos teorijos šiame kontekste tampa ne abstrakčiu filosofiniu žinojimu, o praktiniais orientyrais, leidžiančiais argumentuotai vertinti veiksmus, spręsti moralines dilemas ir išlaikyti profesinį integralumą. Šiame skyriuje nagrinėjamos pagrindinės etikos teorijos – dorybių, teleologinės (konsekvencialistinės) ir deontologinės – ir jų taikymas teisėsaugos profesinėje veikloje. Analizuojama, kaip skirtingi etinio mąstymo modeliai padeda vertinti veiksmus pagal charakterį, pasekmes arba pareigą ir kaip šios teorijos papildo viena kitą praktikoje. Skyriaus tikslas – atskleisti pagrindinių etikos teorijų esmę ir parodyti jų praktinę reikšmę teisėsaugos profesinėje veikloje, formuojant argumentuotą, atsakingą ir žmogaus teisių nepažeidžiančių sprendimų priėmimą.

Skyriaus uždaviniai:

1. Atskirti teorinės ir taikomosios etikos sampratas ir paaiškinti jų tarpusavio sąveiką teisėsaugos kontekste.
2. Apibūdinti pagrindinius etinio mąstymo ir argumentavimo modelius (dorybių, teleologinį ir deontologinį).
3. Išanalizuoti dorybių etikos teorijų esmę ir jų reikšmę profesinio charakterio ir profesinės tapatybės formavimui.
4. Paaiškinti teleologinių (konsekvencialistinių) teorijų, ypač utilitarizmo, taikymą vertinant veiksmų pasekmes teisėsaugoje.
5. Aptarti deontologinių moralės teorijų reikšmę pareigos, žmogaus orumo ir teisės viršenybės kontekste.
6. Įvertinti skirtingų etikos teorijų stiprybes ir ribas sprendžiant moralines dilemas teisėsaugos praktikoje.

7. Pagrįsti etikos teorijų sintezės poreikį kaip praktinį sprendimų priėmimo pagrindą profesinėje veikloje.

Reikšminiai žodžiai: etikos teorijos; teorinė etika; taikomoji etika; dorybių etika; deontologija; teleologija; konsekvencializmas; utilitarizmas.

1. Įvadas į etikos teorijų taikymą profesinėje praktikoje

Etikos mokslas skirstomas į kelias pagrindines kryptis, tarp kurių viena esminių – skirtis tarp teorinės ir taikomosios etikos. Nors šios dvi sritys viena kitą papildo, jų funkcijos ir paskirtis yra skirtingos. Teorinė etika siekia pagrįsti moralės prigimtį, principus ir vertybes, o taikomoji – pritaikyti šiuos principus konkrečiose gyvenimo, profesinės ar socialinės veiklos srityse.

Teorinė etika: pamatiniai klausimai. Teorinė etika tiria moralės principų pagrindimą, ieško atsakymų į klausimus, kas yra gėris ir blogis; ką reiškia teisingumas; ką žmogus turi daryti ir kodėl. Ji formuluoja vertybinius principus, kurie gali būti taikomi įvairioms moralinėms situacijoms. Klasikinis šios srities atstovas Imanuelis Kantas pabrėžė, kad moralė grindžiama protu ir valia. Jo kategorinis imperatyvas teigia, kad kiekvienas veiksmas turi būti vertinamas taip, tarsi jo maksimą galėtume laikyti visuotine taisykle.

> „Veik taip, kad tavo valios maksima galėtų visuomet galioti kaip visuotinės teisėkūros principas.“ (1785, cit. iš Kant, 2019)

Aristotelis šioje etikoje akcentavo dorybes ir žmogaus *telos* (galutinį tikslą) – būti laimingam per veiklą, kuri atitinka proto dorybes.

> „Žmogaus gėris yra sielos veikla pagal dorybę.“ (Nikomacho etika, I knyga, 1098; cit. iš Aristotle, 1999)

Johnas Stuartas Millis ir Jeremy’is Benthamas plėtojo utilitarizmo teoriją, kurioje moralus veiksmas yra tas, kuris sukuria daugiausia naudos daugumai.

> „Veiksmai yra teisingi tiek, kiek jie skatina laimę, ir neteisingi tiek, kiek jie sukelia priešingą dalyką – kančią.“ (Mill, 1863)

Teorinė etika nagrinėja šiuos principus abstrakčiai, be tiesioginio jų taikymo praktikoje.

Taikomoji etika: praktinis sprendimų lygmuo. Taikomoji etika – tai etikos šaka, kuri analizuoja, kaip moralės teorijos pritaikomos konkrečiose veiklos srityse: teisėje, medicinoje, versle, technologijose ar teisėsaugoje. Pagrindinis jos klausimas – ką daryti konkrečioje situacijoje, kai susiduriama su moraliniu pasirinkimu. Pavyzdžiui, policijos pareigūnas sulaikymo metu turi pasirinkti – panaudoti prievartą ar ne. Teorinė etika padės apmąstyti, kas yra teisingumas ir žmogaus teisė į gyvybę, o taikomoji etika – apsispręsti, ar konkrečiomis aplinkybėmis prievartos naudojimas yra proporcingas, teisėtas ir etiškas. Kita situacija: kriminalistas, tirdamas sunkią bylą, susiduria su spaudimu nuslėpti informaciją. Teoriškai jis žino, kad teisingumas yra vertybė, tačiau taikomoji etika padeda pasirinkti tarp lojalumo institucijai ir moralinės pareigos atskleisti tiesą.

7 lentelė. Teorinės ir taikomosios etikos sąveika ir skirtumai

Aspektas	Teorinė etika	Taikomoji etika
Objektas	Moralės principų, dorybių, vertybių analizė	Konkretūs moraliniai sprendimai praktikoje
Paskirtis	Teorinis pagrindimas, apmąstymas	Praktinis veiksmų vertinimas ir sprendimų paieška
Filosofai	Kantas, Aristotelis, Millis, Rawlsas	Be klasikų, šiuolaikiniai bioetikos, teisės etikos tyrėjai
Klausimas	„Kas yra gera?“; „Ką reiškia būti teisingu?“	„Kaip pasielgti šioje situacijoje?“
Teisėsaugos pavyzdys	Kas yra teisingumas?	Ar galima panaudoti prievartą sulaikymo metu?

Teorinė ir taikomoji etika nėra atskiros ar viena kitai prieštaraujančios sritys – taikomoji etika neįmanoma be teorinio pagrindo, o teorinė etika įgauna vertę tik kai yra taikoma realiame gyvenime. Teorinė ir taikomoji etika viena kitą papildo. Kaip teigia Williamsas (Williams, 1985), etika turi ne tik apibrėžti, bet ir vadovauti veiksmui. Teorinė etika leidžia suprasti moralės logiką, o taikomoji – rasti sprendimus realiame profesinės veiklos lauke. Teisėsaugos pareigūnams šis derinys yra būtinas: jie turi ne tik vadovautis įstatymais, bet ir gebėti kritiškai vertinti savo veiksmus

moralės požiūriu. Teisėsaugos pareigūnų veikloje teorinės žinios apie pareigą, teisingumą, atsakomybę įgyja praktinę reikšmę priimant konkrečius sprendimus, susijusius su žmogaus teisėmis, viešuoju interesu ir profesine atsakomybe.

Taikomoji etika teisėsaugos profesinėje praktikoje: konkretūs pavyzdžiai. Įsivaizduokime situaciją, kai patruliuojantis policijos pareigūnas bando sulaikyti asmenį, įtariamą sunkiu nusikaltimu. Įtariamasis bėga ir, kaip manoma, gali turėti ginklą. Pareigūnas turi priimti sprendimą – panaudoti tarnybinį šaunamąjį ginklą ar bandyti sulaikyti jį fiziškai, rizikuodamas tiek savo, tiek aplinkinių saugumu. Situacija yra įtempta, informacija – ribota, sprendimą tenka priimti akimirksniu.

Teorinės etikos požiūriu, sprendimą būtų galima vertinti per I. Kanto deontologinės etikos prizmę. Kantas teigia, kad kiekvienas žmogus turi prigimtinę vertę ir negali būti laikomas priemone net ir siekiant kilnaus tikslo. Pasak jo, moralus veiksmas yra tas, kurį galima laikyti visuotine elgesio taisykle, taigi sprendimas šauti į bėgantį žmogų turėtų būti vertinamas ne tik pagal tikslą, bet ir pagal principą, ar tai būtų priimtina kaip bendroji elgesio norma. Iš šios pozicijos žvelgiant, žmogaus gyvybė negali būti paaukota vien dėl įtarimo, ypač jei grėsmė nėra aiški ar tiesioginė.

Taikomoji etika, ypač profesinės etikos kontekste, siūlo sprendimą grįsti konkrečių situacijos aplinkybių įvertinimu. Lietuvos Respublikos policijos įstatymo 4 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta nuostata, kad prievarta gali būti naudojama tik būtinais atvejais ir turi būti proporcinga siekiamam tikslui. Tai reiškia, kad pareigūnas turi įvertinti realią grėsmę – ar įtariamasis tikrai kelia tiesioginį pavojų kitų gyvybei; ar yra alternatyvių sulaikymo priemonių; ar šaudymas į bėgantį asmenį galėtų būti pateisinamas ne tik teisiškai, bet ir morališkai.

Šioje situacijoje išryškėja moralinė dilema: viena vertus, pareigūnas privalo užtikrinti visuomenės saugumą ir užkirsti kelią galimam nusikaltimui; kita vertus, jis turi gerbti žmogaus gyvybę ir elgtis pagal įstatymą ir profesinės etikos standartus. Sprendimas naudoti mirtiną jėgą, kai grėsmė tik numanoma, gali pažeisti tiek moralinę pareigą saugoti gyvybę, tiek teisės principą dėl proporcingumo ir būtinybės.

Situacija iliustruoja, kaip teorinė ir taikomoji etika sąveikauja praktikoje. Kanto etika primena apie žmogaus orumą ir moralinės taisyklės universalumą, o taikomoji etika pabrėžia konkrečių aplinkybių vertinimo svarbą ir sprendimo atsakomybę. Tik suderinus principus su situacijos

realijomis galima priimti etiškai pagrįstą ir atsakingą sprendimą.

Teisėsaugos praktikoje dažnai pasitaiko situacijų, kai informacijos šaltiniu tampa asmenys, patys pažeidę įstatymą. Įsivaizduokime: policijos pareigūnas gauna iš neoficialaus informatoriaus vertingos informacijos, kuri leidžia nustatyti sunkų nusikaltimą vykdančią grupuotę. Tačiau informatorius mainais prašo pareigūno užtikrinti, kad jo paties padarytas smulkus teisės pažeidimas (pavyzdžiui, nedidelio kiekio narkotikų laikymas) bus „nepastebėtas". Tokia situacija iškelia svarbų etinį klausimą – ar galima leisti sau sąmoningai ignoruoti vieną neteisėtą veiką, jei tai leidžia užkirsti kelią rimtesniam pavojui visuomenei?

Teorinės etikos požiūriu, sprendimą galima analizuoti remiantis Johno Rawlso teisingumo teorija. Rawlsas aiškina, kad visuomenėje teisingumas turi būti grindžiamas visuotinumo ir nešališkumo principais. Jo teigimu, moralinė tvarka reikalauja, kad teisės ir pareigos būtų paskirstytos vienodai visiems, be išimčių ar privilegijų.

> „Net jei bendras gėris būtų didesnis, teisingumas neturi būti paaukotas dėl jo." (Rawls, 1971)

Šiuo atveju suteikta neliečiamybė informatoriui būtų privilegija, pažeidžianti sąžiningumo principą – juk kiti panašią veiką padarę asmenys būtų patraukti atsakomybėn. Teoriškai tai kompromituotų pačią teisinės sistemos esmę.

Taikomosios etikos požiūriu, sprendimas priklauso nuo konteksto. Operatyvinėje veikloje informatorių apsauga yra reglamentuota praktika, leidžianti pareigūnams naudoti diskreciją mainais už vertingą informaciją. Ypač tais atvejais, kai kalbama apie organizuotą nusikalstamumą, prekybą žmonėmis ar terorizmo grėsmes, taktiniai kompromisai yra laikomi būtinais siekiant didesnio saugumo. Tai išreiškia konsekvencinės etikos logiką – vertinama ne tik pati veika, bet ir jos pasekmės visuomenei.

Vis dėlto tokia situacija kelia moralinę dilemą: ar leidžiama sąmoningai toleruoti vieną neteisėtą veiksmą (nors ir smulkų), siekiant sustabdyti rimtesnį pažeidimą? Ar šis kompromisas nekelia pavojaus, kad teisėsauga bus suvokiama kaip selektyvi arba iš dalies korumpuota? Pareigūnas, siekdamas taktinių rezultatų, gali atsidurti situacijoje, kur priemonės pradeda dominuoti prieš vertybes, o pasitikėjimas sistema ima mažėti.

Etiniu požiūriu, svarbu apsvarstyti ne tik rezultatą, bet ir kokiais principais paremtas sprendimas. Jei kiekvienas pareigūnas individualiai

spręstų, kuriuos pažeidimus ignoruoti, būtų pažeistas vienodumo principas, o sprendimų pagrindimas taptų fragmentiškas. Todėl net taikomoji etika reikalauja, kad tokie kompromisai būtų aiškiai apibrėžti teisės aktuose, jie taikomi tik ypatingais atvejais ir visada proporcingai.

Ši situacija atskleidžia, kad moraliniai sprendimai teisėsaugos srityje negali būti mechaniniai – jie reikalauja nuolatinio vertybinio reflektavimo, kritinio mąstymo ir atsakomybės. Informatoriaus atvejis tampa etiniu išbandymu: tarp principinio teisingumo ir operatyvinio efektyvumo, tarp pasitikėjimo sistema ir tikslo pateisinimo.

Kodėl teisėsaugos profesijoms reikalingos teorinės orientacijos? Teisėsaugos profesijos – policijos, pasienio, kriminalinės žvalgybos, prokuratūros – yra glaudžiai susijusios su **galia, atsakomybe ir sprendimų priėmimu**, tiesiogiai veikiančiais asmens teises, laisves ir orumą. Todėl šių profesijų atstovams būtina ne tik išmanyti įstatymus ar vykdyti nurodymus, bet ir **gebėti vertinti savo veiksmų moralinę prasmę**. Čia svarbų vaidmenį atlieka **teorinės etikos orientacijos** – moralės filosofijos principai, kurie suteikia vertybinį sprendimų priėmimo pamatą sudėtingose, o kartais ir neapibrėžtose situacijose. Kaip rašo moralės filosofas Williamsas (Williams, 1985), etika nėra viena iš daugelio žinių sričių – tai žmogaus buvimo forma, kai jis mąsto, ką reiškia būti žmogumi tarp kitų žmonių.

Teorinės etikos orientacijos padeda atsakyti į tokius klausimus: kas yra teisingumas konkrečioje situacijoje; kada moralinis įsipareigojimas yra aukščiau už įsakymą; ar tikslas gali pateisinti priemones; kaip suderinti lojalumą tarnybai su sąžiningumu tiesai? Šie klausimai nėra vien abstraktūs – jie kasdien kyla teisėsaugos darbuotojų veikloje. Pavyzdžiui, **Kanto deontologinė etika** moko, kad žmogaus negalima naudoti kaip priemonės tikslui pasiekti. Tai turi svarbią reikšmę tardymo ar sulaikymo metu – net jei įtariamasis laikomas pavojingu, jis negali būti žeminamas ar kankinamas. **Utilitarizmo** teorija padeda suprasti, kaip vertinti veiksmų pasekmes – kada pareigūno veiksmai naudingi daugumai, bet galbūt žeidžia vieną asmenį?

Dorybių etika primena, kad svarbu ne tik veiksmai, bet ir **asmenybės bruožai** – drąsa, teisingumas, saikingumas, kuriantys profesinį autoritetą ir pasitikėjimą. Taigi teorinės etikos kryptys yra tarsi **moraliniai kompasai**, padedantys išlaikyti aiškią vertybinę orientaciją, ypač tais atvejais, kai: įstatymas leidžia kelias galimas veikimo formas; etikos kodeksas ne-

duoda vienareikšmio atsakymo; pareigūnas susiduria su vidiniu vertybiniu konfliktu.

Teorinė etika taip pat padeda formuoti **kritinį mąstymą** ir atsparumą organizaciniam spaudimui – tai itin aktualu sistemose, kuriose egzistuoja hierarchija, įsakymų grandinė, politiniai lūkesčiai. Nesant moralinio pagrindo pareigūnas gali tapti **mechaniniu įrankiu**, prarandančiu gebėjimą savarankiškai mąstyti ar atsispirti neteisybei. Galiausiai teorinė etika padeda kurti **profesinį tapatumą** – suvokti, ką reiškia būti etišku policininku, pareigūnu, tyrėju. Etika tampa ne išoriniu apribojimu, o vidiniu įsipareigojimu veikti garbingai.

2. Pagrindiniai etinio mąstymo ir argumentavimo modeliai

Rašytiniai įrodymai apie etinį mąstymą žmonijos istorijoje egzistuoja jau kelis tūkstančius metų. Įvairovę, kurią sudaro etinės teorijos ir svarstymai, galima suskirstyti į tris pagrindinius modelius, kurie buvo sukurti per istoriją. Moraliniai sprendimai gali būti grindžiami skirtumu tarp *gera* ir *bloga*, *blogio* ir *gėrio* arba tarp *teisinga* ir *neteisinga*.

Sąvoka *gėris* apima tai, kas būtina sėkmingam žmogaus gyvenimui. Tai grindžiama prielaida, kad žmogus yra sociali būtybė, galinti klestėti tik bendruomenėje su kitais. Etika, kuri **gėrį laiko asmenybės savybe**, vadinama dorybių etika. Pagal ją geras elgesys kyla iš teisingos nuostatos ir galiausiai yra charakterio klausimas. Etika, kuri **gėrį suvokia kaip siekiamą tikslą išorinėje realybėje**, vadinama teleologine, arba konsekvencialistine. Gėrio etika (kaip minėta, yra keli tipai) klausia, kokios (išorinės) sąlygos turi būti suteiktos, kad žmonės galėtų gyventi sėkmingą gyvenimą. Tokios gėrybės yra, pavyzdžiui, laisvė, gerovė, saugumas.

Kai kuriose šiuolaikinėse moralės teorijose minėtos etikos rūšys kritikuojamos. Aiškinama, kad pagal jas gėrio ar sėkmingo gyvenimo samprata visada yra subjektyvi ir individuali, tad tokios sampratos negali būti moralinio mąstymo objektas. Moralinis mąstymas galėtų remtis tik tokiais moraliniais principais ar taisyklėmis (įsakymais ir draudimais), kurie būtų priimtini visiems žmonėms. Todėl sąvoka *teisinga*, kitaip nei sąvoka *gera*, yra aiškiai siauresnė.

Teisinga yra tokia veiksmų rūšis arba elgesio būdas, kuris gali būti apibūdintas kaip moralinė pareiga, kai apie jį galima pasakyti: „taip turėtum elgtis, nes tai tavo pareiga“. Šiame požiūryje moralė grindžiama klausimu:

kokias pareigas turime kitiems žmonėms ir sau patiems? Pagrindinė moralės sąvoka šiame kontekste yra *pareiga*. Etinės teorijos, grindžiamos tuo, **kokias pareigas žmonės turi vieni kitiems kaip žmonės**, vadinamos deontologine etika.

Galima išskirti tris pagrindinius etikos teorinius modelius:

- du modeliai, kuriuose į pirmą planą iškeliamas *gėris* kaip svarbiausia vertybė;
- vienas modelis, kuriame akcentuojamas *teisingumas* ir moralinė pareiga kaip svarbiausias principas.

Trys teorinės etikos šeimos skiriasi tuo, kaip pagal jas vertinami moraliniai sprendimai, t. y. jose remiamasi skirtingais vertinimo pagrindais. Atsižvelgiant į moralinių sprendimų argumentaciją, siekiama atsakyti į klausimą: „Kaip turėčiau veikti?“ Gali būti susitelkiama į veikėjo charakterį, į veiksmų pasekmes arba į veikimo būdus (elgesio tipus). Kiekviena šių teorijų akcentuoja skirtingus aspektus, turi savų privalumų ir trūkumų.

Etikos teorija – tai etinių principų visuma, susidedanti iš trijų dalių: etinių (moralinių) standartų (kriterijus, kas yra gera ar ne), etinių principų (padedančių atskirti, kuris veiksmas yra geras, o kuris – ne), etinių vertinimų (samprotavimų apie veiksmo gerumą ar blogumą) (Palidauskaitė, 2007). Atsidūrus sudėtingoje situacijoje, kai reikia priimti sunkius sprendimus, reikėtų prisiminti etikos teorijas, suteikiančias tam tikras gaires.

8 lentelė. Etikos teorijų lentelė

Teorija	Esminis kriterijus	Pagrindiniai atstovai	Ką duoda teisėsaugoje?
Deontologija	Pareiga, taisyklė, universalumas	I. Kantas	Įstatymo viršenybė, žmogaus orumas, procedūrinis teisingumas
Teleologija	Pasekmės, nauda, žalos mažinimas	J. Benthamas, J. S. Millis	Proporcingumas, rizikos ir naudos vertinimas operacijose

Dorybių etika	Charakterio bruožai, dorybės	Aristotelis, A. Mac-Intyre'as	Profesinis integralumas, pasitikėjimas, reputacija
T. Akvinietis (natūralioji teisė + dorybės)	Žmogaus prigimtis, teologinės dorybės, sąžinė	T. Akvinietis	Žmogaus orumo ir prigimtinių teisių pagrindas; pareigos ir dorybės sintezė
Situacinė etika	Kontekstas, agapė, lankstumas	J. Fletcheris	Sprendimai „pilkosiose zonose", kai taisyklės neduoda atsakymo
Teisingumo teorija	Lygios galimybės, visuotinumo ir nešališkumo principai, socialinis kontraktas	J. Rawlsas	Teisėsaugos sprendimų legitimumas, visų asmenų lygybė prieš įstatymą, socialiai silpnesniųjų apsauga

Etikos teorijos nėra tik akademiniai konstruktai – jos tiesiogiai formuoja teisėsaugos pareigūnų mąstymą, sprendimus ir profesinę laikyseną. Kaip rodo lentelėje pateikta analizė, skirtingos etikos teorijos siūlo įvairius orientyrus: deontologija pabrėžia pareigą ir pagarbą žmogaus orumui, teleologija – atsakomybę už pasekmes, dorybių etika – asmens moralinį charakterį. T. Akviniečio teorija išryškina žmogaus prigimtinį orumą, jungdama racionalų ir teologinį pagrindus, o situacinė etika leidžia priimti jautrius sprendimus ten, kur taisyklės nepakankamos.

Pagrindiniai skirtumai tarp teleologinės (konsekvencialistinės) ir deontologinės etikos aiškiai atsiskleidžia svarstant žmogaus orumo klausimus. Teleologinės, arba konsekvencialistinės, etikos teorijoje teigiama, kad moralinis veiksmo vertinimas priklauso nuo jo pasekmių. Pagal šią kryptį teisingas yra tas veiksmas, kuris sukuria didžiausią galimą bendrą gėrį ar naudą, net jei tai reikalauja tam tikrų kompromisų dėl atskirų asmenų teisių. Sprendžiant žmogaus orumo klausimus tai reiškia, kad orumas laikomas svarbia, bet ne absoliučia vertybe – esant situacijoms, kai orumo apribojimas galėtų užtikrinti didesnę visuomeninę naudą ar apsaugoti nuo žalos daugiau žmonių, toks ribojimas gali būti

pateisinamas. Pavyzdžiui, ekstremalių visuomenės sveikatos krizių metu taikomos priverstinės izoliacijos ar judėjimo apribojimo priemonės gali būti vertinamos kaip moraliai priimtinos, jei jos užkerta kelią platesniam pavojui. Deontologinėje etikoje, priešingai, remiamasi pareigos ir principų laikymusi nepriklausomai nuo pasekmių. Pripažįstama, kad tam tikri veiksmai yra moraliai neteisingi patys savaime, net jeigu jų rezultatas atneštų naudos daugumai. Žmogaus orumas šioje perspektyvoje laikomas absoliučia, neliečiama vertybe, kuri negali būti pažeista jokiais tikslais. Remiantis Immanuelio Kanto kategoriniu imperatyvu, žmogus negali būti traktuojamas vien kaip priemonė kitam tikslui pasiekti – jis visada turi būti pripažįstamas kaip tikslas savaime. Todėl net tokios priemonės kaip kankinimas ar prievarta, galinčios duoti naudingą rezultatą (pvz., išgelbėti gyvybes), būtų laikomos moraliai neleistinomis, nes jos pažeidžia orumą ir esminius moralinius principus. Pagrindinis šių krypčių skirtumas žmogaus orumo kontekste yra vertinimo kriterijus: teleologinėje etikoje orumo apsauga gali būti derinama su kitų gėrių siekimu ir priimti kompromisus, o deontologinėje etikoje orumas laikomas neliečiamu ir nepažeidžiamu, nepriklausomai nuo situacijos ar galutinių padarinių.

3. Dorybių etikos teorijos

Dorybių etikos koncepcijas prieš daugiau kaip 2000 metų sukūrė senovės Graikijos filosofai. Šioje teorijoje gėris laikomas „gero gyvenimo siekiu“ (eudaimonija), kuris reiškia „laimę“ ar „sėkmingą gyvenimą“. Kaip pabrėžia Platonas, žmogus negali pasiekti gero gyvenimo vien dėl savęs, nes jis priklauso nuo sėkmingų santykių su kitais ir džiaugsmo dėl kitų. Antikoje buvo išskiriamos keturios pagrindinės dorybės, laikytos visų įmanomų dorybių pagrindu: teisingumas, drąsa, išmintis ir saikingumas.

Dorybių etikos modelis moderniojoje etikoje iš pradžių buvo nustumtas į šalį, tačiau pastaraisiais dešimtmečiais išgyvena tikrą renesansą. Policijos profesijoje dorybių etikos modeliai įgauna ypač svarbią vietą, nes požiūrio tašku tampa veikiančio asmens moralinė gerovė (Appiah, 2009). Tai reiškia, kad negalima tik pagal išorinį veiksmą spręsti, ar veiksmas yra geras, toks vertinimas priklauso nuo veikiančio asmens nusistatymo ir motyvacijos. Dorybė suprantama kaip nuolatinė nuostata daryti gera ir motyvacija elgtis gerai. Kitaip tariant, dorybių etika grindžiama nuolatiniu ryšiu tarp nusistatymo ir elgesio būdo.

Nors pastaraisiais dešimtmečiais moralės filosofijoje dorybių etika išties atgimsta, empirinės psichologijos atstovai ėmėsi įvairiausių eksperimentinių planų, siekdami parodyti, kad dorybė klasikiniu etiniu supratimu beveik neegzistuoja arba kad moralinis elgesys priklauso nuo situacinių veiksnių (Halbig, 2013). „Situacionistai remiasi eksperimentais, kurie leidžia daryti išvadą, kad nedidelės – ir morališkai nereikšmingos – situacijos pokyčių detalės gali paskatinti žmones, kurie viename kontekste elgiasi dorai, kitame kontekste elgtis neetiškai“ (Appiah, 2009, p. 24). Pavyzdžiui, tyrimai parodė, kad žmonių noras padėti kitiems „žymiai padidėjo, jei prieš tai atsitiktinai buvo palikta pinigų arba jei pagalbos buvo prašoma prieš kepyklą, iš kurios sklido malonus šviežiai keptos duonos kvapas“. Kita vertus, žmonės „buvo mažiau linkę padėti, kai buvo spaudžiami laiko“ (Appiah, 2009, p. 26). Iš situacionistinės psichologijos stebėjimų daroma išvada, kad elgesys daugiausia priklauso nuo situacijos. Todėl elgesys yra laikomas objektyvios priežasties ir pasekmės ryšio dalimi. Asmuo matomas ne kaip laisvas subjektas, kuris pasirenka savo veiksmus pagal vidinius motyvus, bet kaip dalis priežastingumo grandinės. Etikoje (ypač dorybių etikoje), taip pat konsekvencialistinėje ir deontologinėje etikoje, remiamasi moraline individo atsakomybe ir jo gebėjimu laisvai apsispręsti. Žmogus laikomas atsakingu už savo veiksmus, nes jis veikia pagal savo sprendimų laisvę ir moralinius motyvus.

9 lentelė. Dorybių etikos ir situacionistinės psichologijos palyginimas

	Dorybių etika	**Situacionistinė psichologija**
Perspektyva	Vidinis veiksmo autoriaus / veikėjo žvilgsnis	Išorinis mokslinio stebėtojo žvilgsnis
Priežastys	Motyvai	Priežastys
Veiksmas	Veiksmas priskiriamas asmeniškai autoriui / veikėjui	Elgesys paaiškinamas objektyviai
Laisvė	Sprendimo laisvė	Determinizmas
Atsakomybė	Asmeninė atsakomybė	Elgesio objektyvus paaiškinimas remiantis stebimais veiksniais

Vis dėlto empirinės psichologijos žinios yra svarbios ir veikiančiam asmeniui. Pavyzdžiui, jei aš žinau, kad laiko trūkumas neigiamai veikia mano norą padėti, bet noriu būti paslaugus žmogus, tuomet kitą kartą galiu sąmoningai stengtis būti atidesnis ir aklai nepasiduoti laiko spaudimui, o priimti apgalvotą sprendimą. Žinojimas apie tokius ryšius gali netgi sustiprinti mano moralinį elgesį.

Šiuolaikinė diskusija apie dorybių etiką, jos kritikus ir praktinį taikymą sudaro tvirtą pagrindą detalesniam klasikinių šios krypties teorijų aptarimui. Norint suprasti, kaip susiformavo dorybių etikos samprata ir kodėl ji išlieka aktuali iki šiol, būtina atsigręžti į jos ištakas – senovės Graikiją ir Viduramžių krikščioniškąją filosofiją. Šiame kontekste ypač svarbios dvi įtakingos teorijos: Aristotelio dorybių etika, suformulavusi dorybės kaip „aukso vidurio" idėją ir siejusi moralumą su eudaimonija – žmogaus klestėjimu, ir Tomo Akviniečio adaptuota krikščioniška dorybių etikos versija, kurioje klasikinės dorybės susiejamos su teologinėmis dorybėmis ir žmogaus santykiu su Dievu. Šių dviejų autorių požiūriai ne tik suformavo vakarietiškos moralės pagrindus, bet ir iki šiol daro įtaką profesinės etikos modeliams, įskaitant teisėsaugos ir viešojo saugumo sritis.

3.1 Aristotelio dorybių etika[3]

Aristotelis (384–322 m. pr. Kr.) buvo įvairių disciplinų, tokių kaip etika, metafizika, biologija ir botanika, atstovas. Todėl natūralu, kad jo moralinė filosofija grindžiama ne pavieniais veiksmais, o bendra žmogaus charakterio analize. Būtent tai skiria Aristotelio dorybių etiką nuo deontologinės ir teleologinės etikos teorijų.

Funkcijos argumentas. Aristotelis tam tikra prasme buvo teleologas, nes tikėjo, jog kiekvienas daiktas turi, kaip jis vadino, galutinę priežastį. Graikiškas terminas *telos* reiškia tai, ką mes galėtume vadinti paskirtimi, tikslu, uždaviniu ar tikrąja funkcija. Aristotelis teigia: „<...> visų dalykų, turinčių funkciją ar veiklą, gėris ir „gerumas" laikomas slypinčiu toje funkcijoje." Tai reiškia, kad, pasiekdamas savo paskirtį ar tikslą, daiktas pasiekia savo gėrį. Kiekvienas daiktas turi tikrąją funkciją, taigi ir būdą pasiekti gėrį. Pavyzdžiui, kėdės *telos* gali būti teikti vietą sėdėti – kėdė yra gera, jei ji palaiko žmogaus kūno formą ir nesulūžta. Lygiai taip pat geri

3 Remiantis Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). Aristotelian Virtue Ethics. Iš *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies* (p. 49–61). Cambridge, UK: Open Book Publishers.

skulptoriai, menininkai ar fleitininkai yra tie, kurie tinkamai ir sėkmingai atlieka savo funkcijas.

Ši **teleologinė (funkcija ir paskirtimi grindžiama) pasaulėžiūra** yra būtinas pagrindas norint suprasti Aristotelio etinį mąstymą. Nes kaip kėdė turi savo tikrąją funkciją ar tikslą, taip ir žmogus turi *telos*. Aristotelis teigia, kad žmogaus gėris priklauso nuo jo funkcijos, remdamasis vadinamuoju funkcijos argumentu: visi objektai turi *telos*.

- Objektas yra geras, kai tinkamai atlieka savo *telos*.
- Žmogaus *telos* yra gebėjimas mąstyti (protas).
- Todėl žmogaus gėris – veikti pagal protą.

Siekdamas nustatyti žmogaus tikrąją funkciją, Aristotelis ieško to, kas žmogų skiria nuo kitų gyvų būtybių. Pasak jo, žmones išskiria gebėjimas ne tik mąstyti, bet ir veikti remiantis mąstymu. Kaip kėdės funkcija gali būti nustatyta pagal jos išskirtines savybes, taip ir žmogaus funkcija grindžiama tuo, kas jį skiria nuo kitų – mūsų gebėjimu mąstyti. Gėrį pasiekiame tada, kai veikiame pagal savo tikrąją funkciją (*telos*).

Mintis, kad žmogus turi tikrąją funkciją, gali atrodyti keista, ypač neturint religinių įsitikinimų. Vis dėlto Aristotelis rašė: „Kaip akis, ranka, koja ir apskritai kiekviena kūno dalis turi funkciją, galime teigti, kad ir žmogus kaip visuma turi funkciją."

Aristoteliškas gėris. Remiantis šiuo argumentu, žmogaus gera gyvensena pasiekiama tada, kai veikiame pagal savo telos. Tačiau Aristotelis nenori, kad gėrio samprata liktų abstrakti – jis aiškiai įvardija, kas yra žmogaus gėris. Aristotelis naudoja terminą eudaimonija (graik. *eudaimonia*), reiškiantį būseną, kurią patiriame visiškai pasiekę gerą gyvenimą. Pasak jo, šios būsenos turėtų siekti kiekvienas žmogus, nes ji yra žmogaus gyvenimo tikslas ir prasmė. Norint ją pasiekti, būtina veikti vadovaujantis protu.

Eudaimonia buvo verčiama įvairiai, iki šiol nėra vieno idealaus vertimo. Nors kiekvienas vertimas turi savo trūkumų, bene tinkamiausia būtų versti eudaimonia kaip „klestėjimą", o ne paprastai – kaip „laimę". Šis skirtumas tampa aiškesnis iš toliau aprašomo pavyzdžio. Lina yra itin talentinga pianistė. Kartais ji groja muziką, kuri tiesiog teikia jai džiaugsmo – galbūt populiaraus lietuviško serialo „Nekviesta meilė" pagrindinį motyvą ar paprastą liaudies dainos „Du gaideliai" melodiją. Kitais kartais ji atlieka sudėtingus kūrinius, pavyzdžiui, nepaprastai sudėtingus M. K. Čiurlionio fortepijoninius preliudus ar Balio Dvariono

koncertinius etiudus. Abi šios patirtys gali suteikti Linai laimės, tačiau tik pastaruoju atveju ji, atrodo, *klesti* kaip pianistė. Naudojantis funkcijos kalba, abi situacijos suteikia džiaugsmo, bet savo, kaip pianistės, funkciją ji įgyvendina (ir tampa gera pianiste) tik tada, kai klesti atlikdama sudėtingesnius kūrinius.

Klestėjimas gyvenime gali suteikti laimės, tačiau pati laimė ne visada atitinka veikimą pagal mūsų *telos*. Galbūt, jei pasirenkame *eudaimonia* aiškinti kaip laimę, turėtume turėti omenyje „tikrą" ar „gilią" laimę, bet patogiau ir tiksliau eudaimonia laikyti *klestėjimo* būsena, kai žmogus gyvena pagal savo tikrąją paskirtį. Aristotelis daro išvadą, kad gyvenimas yra *eudaimon* (būdvardis iš *eudaimonia*), kai jame vyksta „<...> aktyvus proto veikimas, atitinkantis tobulą gėrį arba dorybę". Eudaimonija (dažnai terminas apskritai neverčiamas) nėra pasiekiama per fizinių ar gyvuliškų savybių naudojimą, bet tik per išskirtinai žmogiškų – racionalių ir pažintinių – gebėjimų veiklą.

Eudaimonija ir dorybė. Pagal Aristotelį dorybės yra charakterio nuostatos arba asmenybės bruožai. Dėmesys šioms nuostatoms ir mūsų charakteriui, o ne pavieniams veiksmams ir leidžia Aristotelio dorybių etiką vadinti *veikėjo vertinimu grįsta* moraline teorija, kuri yra priešinga nei *veiksmo vertinimu grįstos* teorijos.

Dviejose skirtingose veiksmo vertinimu grįstose moralės teorijose – utilitarizme ir deontologinėje etikoje – moraliniai vertinimai ir sprendimai grindžiami pačiais veiksmais. Šioms teorijoms bendra tai, kad moralinė vertė priskiriama konkretiems veiksmams – jie yra teisingi arba klaidingi. Veikėjo vertinimu grįstoje moralės teorijoje, kuriai priskirtina Aristotelio dorybių etika, pagrindinis dėmesys skiriamas žmonėms ir jų charakteriui, o ne pavieniams veiksmams. Aristoteliui moralė yra labiau susijusi su klausimu *Koks turėčiau būti?* nei *Ką turėčiau daryti?*

Aristotelis vadina dorybes charakterio bruožais arba psichologinėmis nuostatomis. Dorybės – tai tam tikros nuostatos, kurios gerai atitinka situaciją ir, grįžtant prie mūsų funkcijos, skatina veiksmus, atitinkančius protą. Geriau suprasti, kaip Aristotelis identifikuoja dorybes praktikoje, padeda konkretus pavyzdys. Mes visi, vienaip ar kitaip, patiriame pyktį. Pavyzdžiui, aš galiu supykti, kai mano įsūnis be užuolankų suvalgo visas likusias traškučių pakuotes nepalikdamas nieko kitiems. Arba jis gali pykti, kai jam tenka palaukti dvi minutes, kol jį paima iš mokyklos, nes patėvis tuo metu bando atlikti dvidešimt šešias užduotis vienu metu

ir trumpam pamiršta laiką (koks neteisingas tas patėvis...). Bet grįžkime prie Aristotelio, kuris sako: „Bet kas gali supykti – tai lengva. Bet pykti ant tinkamo žmogaus, tinkamu laipsniu, tinkamu laiku, dėl tinkamos priežasties ir tinkamu būdu – tai ne taip paprasta."

Pasak Aristotelio, dorybė yra ne pats jausmas, o tinkama psichologinė nuostata dėl to jausmo – tinkama reakcija. Tinkama reakcija į jausmą apibūdinama kaip ***aukso vidurys*** – tai reakcija, kuri nėra nei per didelė, nei per maža.

10 lentelė. „Aukso vidurys" pagal Aristotelį

Jausmas / emocija	**Trūkumo yda**	**Dorybė („aukso vidurys")**	**Pernelyg didelė yda**
Pyktis	Apatiškumas	Kantrybė	Įniršis
Gėda	Drovumas	Kuklumas	Perdėtas gėdijimasis
Baimė	Bailumas	Drąsa	Įžūlumas
Pavydas (neteisybės jausmas)	Piktavališkumas	Teisingas pasipiktinimas	Pavydas
Socialinis elgesys	Šiurkštumas	Draugiškumas	Pataikūniškumas
Pokalbis	Nemandagumas	Šmaikštumas	Kvailiojimas
Davimas (aukos)	Šykštumas	Dosnumas	Švaistūniškumas

Pyktis yra jausmas, todėl jis nėra nei dorybė, nei yda. Tinkama reakcija į pyktį – „aukso vidurio" tarp apatiškumo ir įniršio pasirinkimas – yra kantrybė. Dorybės yra ne emocijos, o charakterio nuostatos, kurios formuoja mūsų charakterį ir tai, kas mes esame. Svarbu nepainioti „aukso vidurio" su paprastu „vidutinišku" elgesiu. Pavyzdžiui, jei kas nors be ginklo rizikuoja gyvybe bandydamas sustabdyti teroristo išpuolį, tai gali būti ne drąsa, o neapgalvota rizika. Tačiau jei jis turi tinkamą priemonę (pvz., tvirtą lazdą), toks pat veiksmas jau gali būti laikomas drąsiu ir dorybingu.

„Aukso vidurio" dorybė nereiškia „nei per mažai, nei per daug" konkretaus veiksmo intensyvumo, veikiau **pasirinkimą tarp dviejų ydų – trūkumo ir pertekliaus**. Toks elgesys gali būti labai drąsus ar labai kan-

trus, jei aplinkybės to reikalauja. Aristotelis teigia, kad ir į situacijas galima reaguoti dorybingai.

Vertinant šiuos pavyzdžius svarbu nepamiršti *veiksmo vertinimu grįstos* Aristotelio etikos esmės. Žmogus netampa nebešmaikštus vien dėl vieno nevykusio pokšto ir netampa nebedosnus vien todėl, kad kartą nepaaukojo labdarai. Psichologinės nuostatos, dorybingos ar ne, turi būti vertinamos pagal visą asmens charakterį ir pagal ilgalaikį stebėjimą, o ne pagal vienkartinius veiksmus. Jeigu veikiame pagal protą ir atliekame savo, kaip žmogaus, funkciją, mūsų elgesys iš esmės atspindės dorybingus asmenybės bruožus ir nuostatas.

Dorybių ugdymas. Plačiai Aristoteliui priskiriama citata, kurią pateikė Willas Durantas (Durant, 1926), puikiai apibendrina aristotelišką požiūrį: „...mes esame tai, ką nuolat darome. Vadinasi, tobulumas yra ne veiksmas, o įprotis." Akivaizdu, kad negalime tapti puikūs kurioje nors srityje per vieną naktį. Progresas bet kurioje srityje visada yra kelionė, reikalaujanti pastangų ir nuolatinės praktikos. Aristotelis tvirtina, kad tas pats galioja ir žmonėms, kurie siekia ugdyti dorybingą charakterį, kad galėtų gyventi gerą gyvenimą.

Dorybingo charakterio ugdymas vyksta per praktiką. Aristotelis palygina dorybės įgūdžių lavinimą su bet kurių kitų įgūdžių įgijimu. Jis sako: „...žmonės tampa statytojais statydami" ir „...mes tampame teisingi darydami teisingus veiksmus". Galime žinoti, kur padėti plytą, tačiau geru statytoju tampi tik tuomet, kai žinai, kaip tinkamai ją padėti. Statyba reikalauja praktinio įgūdžio, ne tik intelektinių žinių – tas pats taikytina ir dorybingam charakteriui.

Įgūdžių formavimosi poreikis ir lemia Aristotelio nuostatą, kad dorybingumo siekimas – tai viso gyvenimo darbas. Viena pastatyta lentyna nepadaro tavęs patyrusiu statybininku, kaip ir vienas drąsus veiksmas nepadaro drąsiu, dorybingu žmogumi. Šią būseną lemia įgūdžio taikymo kartojimas, o dorybingam charakteriui išugdyti reikia ne savaitės, bet gyvenimo.

Praktinis protas (gr. *phronesis*). Aristotelis pateikia konkretesnių patarimų, kaip galėtume, kaip sakoma šiais laikais, „patobulinti įgūdžius", kad taptume dorybingesni. Aristotelio teigimu, veiksmų tikslas paaiškėja per atitinkamą dorybę, kuri apibrėžiama pagal „aukso vidurio" principą – pavyzdžiui, situacijoje mūsų tikslas gali būti reaguoti drąsiai ar dosniai. Tobulindami praktinio proto įgūdį (gr. *phronesis*), tampame vis geresni,

nes suprantame, ką konkrečioje situacijoje reiškia drąsa ar dosnumas ir kaip būtent tai įgyvendinti.

Pasak Aristotelio, praktinis protas gali būti svarbiausia dorybė, nes be jo sunku tinkamai pasielgti sąmojingai, o ne grubiai, arba drąsiai, o ne beatodairiškai. Įsivaizduokite filosofą, neturintį loginio mąstymo – jam būtų sunku dirbti, nes šis gebėjimas yra kitų filosofinių įgūdžių pagrindas. Taip ir su dorybėmis – praktinis protas palaiko mūsų gebėjimą intuityviai atpažinti dorybingą veiksmą konkrečioje situacijoje.

Ugdyti praktinį protą galima stebint dorybingų žmonių elgesį. Jei patys nežinome, kaip konkrečioje situacijoje atrodo drąsus elgesys, galime semtis įkvėpimo iš tokių pasaulinio garso asmenybių kaip Sokratas, Gandis, Mandela ar Martinas Liuteris Kingas; remtis Lietuvos istorinėmis asmenybėmis, kurios savo gyvenimu ir sprendimais įkūnijo dorybes – drąsą, teisingumą, ištvermę, sąžiningumą, atsidavimą visuomenės gėriui, kaip antai Donelaitis, Kudirka, Basanavičius, Grinius.

Savanoriški, nesavanoriški veiksmai ir moralinė atsakomybė. Nors Aristotelio etika orientuota į asmenį (veikėją), o ne į pavienius veiksmus, jis vis dėlto turi ką pasakyti apie moralinę atsakomybę, susijusią su tam tikrais veiksmais. Veiksmus galime suskirstyti į dvi akivaizdžias kategorijas: savanoriški ir nesavanoriški. Kalbant labai apibendrintai, veiksmas laikomas **savanorišku**, kai jis yra laisva valia pasirinktas, ir **nesavanorišku**, kai taip nėra. Pasak Aristotelio, veiksmas visuomet laikomas savanorišku, išskyrus atvejus, kai jį lemia **prievarta** arba **nežinojimas**, suprantami šitaip:

- **Fizinė prievarta.** Pavyzdys: įsivaizduokime, kad Tadas vairuoja automobilį, grįždamas iš darbo. Keleivis netikėtai sugriebia jį už rankos ir priverčia pasukti vairą, dėl to automobilis įlekia į priešpriešinę eismo juostą. Be šios fizinės prievartos Tadas nebūtų pasukęs vairo ir jis labai gailisi dėl sukeltos žalos. Pagal Aristotelį šis veiksmas laikomas **nesavanorišku**, todėl vairuotojas nėra moraliai atsakingas už avariją.
- **Psichologinė prievarta.** Pavyzdys: įsivaizduokime Deividą, dirbantį banke. Įsiveržia ginkluoti plėšikai. Jie reikalauja atidaryti seifą, grasindami nušauti. Aristotelis sutiktų, kad, esant tokiai ekstremaliai psichologinei prievartai, seifo atidarymas yra **nesavanoriškas veiksmas**, nes Deividas kitoje situacijoje nebūtų taip pasielgęs. Todėl jis **nėra moraliai atsakingas** už šį poelgį.

- **Veiksmas iš nežinojimo.** Pavyzdys: Jonas, talentingas muzikantas, ruošia staigmeną draugui – vakarą su gyvai atliekamomis Vytauto Kernagio dainomis. Tačiau prieš pat renginį, Jonui nežinant, draugas dėl asmeninių priežasčių ima vengti Kernagio muzikos, nes ji jam primena skaudžius išgyvenimus. Kai Jonas uždainuoja „Kai sirpsta vyšnios Suvalkijoj", draugas staiga išeina užsigavęs. Vertinant pagal Aristotelį, Jonas draugą užgavo **nesavanoriškai**, nes veikė **iš nežinojimo**, o ne iš piktybiškumo. Jis nuoširdžiai gailisi dėl savo veiksmo, todėl **neturėtų būti laikomas moraliai atsakingu.**
- **Veiksmas „veikiant iš nežinojimo".** Pavyzdys: Saulius padaugina alkoholio ir užsilipa ant šviesoforo, ant galvos užsidėjęs kelio žymėjimo kūgį. Kadangi yra apsvaigęs, jis bent iš dalies nežino, kokias pasekmes sukels jo veiksmai – socialinių santykių pablogėjimą, galimą atleidimą ar policijos dėmesį. Tačiau pagal Aristotelį tai **nėra nesavanoriškas veiksmas**, nes Saulius **veikė nežinioje**, kurią pats sukūrė (apsvaigdamas), o ne **iš nežinojimo**, kurio negalėjo išvengti. Todėl jis **lieka moraliai atsakingas**.

Aristotelis taip pat išskiria **trečią veiksmų rūšį – nevalingus veiksmus**, susijusius su nežinojimu, bet vėliau nejaučiant gailesčio. Grįžkime prie Jono ir Kernagio dainos. Jei, sužinojęs apie draugo muzikos pomėgių pokyčius, Jonas nejaučia jokio gailesčio dėl sukeltos kančios, jo veiksmas laikomas nevalingu, o ne nesavanorišku. Jis veikė iš nežinojimo, todėl veiksmas negali būti visiškai savanoriškas. Vis dėlto, jei jis nebūtų pakeitęs savo elgesio net žinodamas aplinkybes, tai nebebūtų akivaizdžiai nesavanoriškas veiksmas, nes **trūktų nuoširdaus gailesčio, kuris yra būtina nesavanoriškumo sąlyga**, esant veiksmui iš nežinojimo.

Prieštaravimas: neaiškios gairės. Įsivaizduokime, kad turime moralinę dilemą. Norėdami sužinoti, kaip pasielgti, galite remtis utilitarizmu ar deontologine etika – teorijomis, leidžiančias daryti gana konkrečias išvadas: vieni veiksmai yra moraliai teisingi, kiti – neteisingi. Vis dėlto atsigręžus į Aristotelio dorybių etiką galima nusivilti bendromis rekomendacijomis būti dosniam, kantriam ir kukliam, vengti pataikavimo ar pavydo. Gali pritrūkti ne bendro gyvenimo supratimo, o konkretaus atsakymo, ką daryti tam tikroje situacijoje. Todėl dorybių etikai gali būti priekaištaujama tuo, kad vietoje naudingų moralinių gairių siūlo tik neaiškius moralinius šūkius. Dorybių etikos šalininkas galėtų priminti, jog galima pasimokyti iš to, kaip iš tiesų dorybingi žmonės elgtųsi panašioje

situacijoje. Tačiau kyla klausimas – **kaip atpažinti**, kas iš tiesų yra dorybingas žmogus? Kaip jo elgesį pritaikyti naujoms, niekada anksčiau nepatirtoms situacijoms? Šią problemą aiškiai įvardija ir dorybių etikos gynėja Rosalind Hursthouse (1999, p. 35): „Dorybių etika nesako, ką turėtume daryti... Ji visai nesuteikia gairių. Kas yra tie dorybingi asmenys, į kuriuos turėtume lygiuotis?“ Jei vienintelė pagalba, kurią dorybių etika gali pasiūlyti svarstančiajam, ar pranešti apie draugą policijai, ar pereiti dirbti į labdaros sektorių, yra pabandyti įsivaizduoti, kaip šioje situacijoje pasielgtų Sokratas ar Grinius, tai galima suprasti, kodėl kai kurie tokį patarimą laiko neadekvačiu – juk moralinės dilemos dažnai **naujos**, o ne senos, pasikartojančios situacijos. **Visgi**, pasak Hursthouse (1999), toks požiūris į dorybių etiką yra **netikslus**. Ji teigia, kad ši etika vis dėlto **teikia moralines gaires**, pvz.: „Elkis sąžiningai“, „Venk pavydo“ ir t. t. Šios taisyklės galbūt **nėra labai konkrečios**, bet jos taikomos įvairiose moralinėse situacijose. Ar toks gairių lygis yra pakankamas norminei etikai, priklauso nuo jūsų asmeninio vertinimo ir sugebėjimo jį pagrįsti.

Prieštaravimas: susikertančios dorybės. Šis prieštaravimas glaudžiai susijęs su gairių trūkumu. Jis kelia klausimą, **ką daryti, kai dorybės atrodo viena kitai prieštaraujančios.**

- Drąsa gali reikšti nemalonų elgesį, o tai gali pakenkti draugiškumui.
- Dosnumas kartais gali pažeisti kuklumą.

Tokiose situacijose patarimas „elkis dorybingai“ gali atrodyti pernelyg neaiškus. Atsakydami į tai, Aristotelio šalininkai pasitelkia **praktinį protą** (gr. *phronesis*). Jie tvirtina, kad **išmintingas ir dorybingas žmogus** geba tinkamai reaguoti sudėtingose situacijose. Pavyzdžiui, lenktyninis automobilis bus geras, jei gebės derinti **greitį** ir **tikslų valdymą**. Panašiai dorybingas žmogus turi gebėti rasti balansą tarp prieštaraujančių dorybių. Dorybių etika **nesiekiama sukurti moralinių taisyklių kodekso**, apimančio visas situacijas. Sprendimo priėmimas paliekamas **dorybingam žmogui**, kuris vadovaujasi praktiniu protu.

Prieštaravimas: loginis uždaras ratas. Kitas prieštaravimas yra **loginis** – tai **ciklškumo problema**. Pagal Aristotelį teiginiai gali būti tokie:

- Veiksmas yra dorybingas, jei jį atlieka dorybingas žmogus.
- Asmuo yra dorybingas, jei elgiasi dorybingai.

Vis dėlto tai atrodo kaip **uždaras ratas**: jei dorybingas elgesys apibrėžiamas pagal dorybingus žmones, o dorybingi žmonės – pagal dorybingą

elgesį, tai nesuteikia jokio aiškaus pagrindo. Filosofė Julia Annas (2011) atmeta šį priekaištą. Ji sako, kad tai **nėra problematiška cikliškumo forma**, nes taip iš tikrųjų **veikia dorybių lavinimo procesas**. Ji pateikia analogiją su grojimu fortepijonu:

- Puikus grojimas – tai, ką daro puikūs pianistai.
- Pianistas yra puikus, kai jis groja puikiai.

Tai atrodo visiškai priimtina – juk geras grojimas priklauso nuo įgūdžių, o ne nuo pavienių veiksmų. Tas pats taikoma ir dorybėms: dorybingi žmonės **yra dorybingi ne dėl pavienių veiksmų**, o dėl to, **kas jie yra**, kokie jų **charakterio bruožai** ir **motyvai**. Todėl, jei norime nuspręsti, ar tam tikras veiksmas yra dorybingas, galime paklausti: „Ar žmogus, turintis dorybingų savybių, taip pasielgtų?“ Visgi tai **nereiškia**, kad kiekvienas dorybingo žmogaus veiksmas automatiškai yra dorybingas. Dorybingi žmonės padeda mums suprasti, kokie veiksmai atitinka dorybes, bet **dorybės – tai abstraktūs principai**, o dorybingas žmogus – **gyvas pavyzdys**, padedantis mums juos taikyti.

Prieštaravimas: indėlis į eudaimoniją. Anot Aristotelio, gyvenimas pagal dorybes prisideda prie žmogaus gebėjimo pasiekti eudaimoniją (žmogiškąjį klestėjimą). Šiam požiūriui galima mesti iššūkį, teigiant, kad tam tikri charakterio bruožai, nors ir atrodo dorybingi, iš tikrųjų nepadeda klestėti, o netgi gali trukdyti geram gyvenimui. Pavyzdžiui, įsivaizduokite Austėją, kuri dažnai apibūdinama kaip „dosni iki kraštutinumo“ – daug savo laiko skiria pagalbai kitiems, nors tai jai kainuoja daug pastangų ir jėgų. Ji nuolat pervargsta ir peržengia ribas, kurios būtų laikomos pagrįstomis. Nors, viena vertus, jos elgesys atrodo dorybingas, galima klausti – ar tokia veikla iš tikrųjų leidžia jai klestėti? Į šį prieštaravimą galima atsakyti dviem būdais:

- Galbūt Austėja elgiasi ne kaip dosni, o jau kaip pernelyg išlaidaujanti savo laiku, todėl tai – nebe dorybė, o pertekliaus yda.
- Arba galima sutikti, kad Austėja iš tikrųjų yra dosni, ir tada teks pripažinti nemalonią išvadą – kartais dorybingas elgesys gali ne padėti, o trukdyti klestėti.

Vis dėlto šis prieštaravimas išlieka aktualus, jei galima įsivaizduoti žmogų, kuris, tarkime, elgiasi per drąsiai (neapgalvotai) ar pernelyg išlaidžiai ir būtent dėl šių ydų nepasiekia tam tikros klestėjimo formos.

Moralinis gėris ir asmeninė gerovė. Aristotelio įsitikinimu, moralinis gėris ir asmeninė gerovė yra glaudžiai susiję. Dorybingas žmogus bus

dosnus, draugiškas ir pan., o šios savybės padės jam ne tik kurti geresnį pasaulį kitiems, bet ir pačiam klestėti.

Hedonizmas, pagal kurį teigiama, kad malonumas yra vienintelis tikras gėris, čia atrodo silpnesnis – jis ignoruoja svarbą **veikti protingai**, t. y. pagal žmogaus tikrąją paskirtį (*telos*). Pasak Aristotelio, tik gyvenant pagal **protingą veikimą** galima pasiekti tikrą eudaimoniją. Jis taip pat teigia, kad dorybingas žmogus pasižymi vieninga psichologija – jo racionalios ir neracionalios sielos dalys veikia darniai. Priešingai, nedorybingas žmogus išgyvena nuolatinį vidinį proto ir troškimų konfliktą. Atsakydami į klausimą, kas iš tiesų gyvena geriau – laimingas hedonistas ar dorybingas žmogus, turite susiformuoti savo nuomonę.

Svarbu: Aristotelis neteigė, kad dorybingas gyvenimas garantuoja eudaimoniją. **Išoriniai veiksniai**, tokie kaip skurdas, liga ar ankstyva mirtis, gali užkirsti kelią klestėjimui. Tačiau jis tvirtino, kad **dorybingumas yra būtina sąlyga**, jei norime pasiekti eudaimoniją. Net jei išvengsime nelaimių, be dorybių klestėti neįmanoma.

Klausimai diskusijai

1. Kas gyvena geresnį gyvenimą – laimingas hedonistas ar dorybingas asmuo?
2. Ar dorybės yra pastovios ir absoliučios? O gal jos priklauso nuo kultūros ir laikmečio?
3. Ar tapimas moraliu yra įgūdis? Ar moralumas grindžiamas „žinojimu, kad“ ar „žinojimu, kaip“?
4. Ar dorybių etika gali suteikti naudingų gairių?
5. Ar „aukso vidurio“ principas yra naudingas būdas nustatyti dorybingas savybes?
6. Ar kai kurios dorybės yra svarbesnės už kitas? Kodėl?
7. Ar galite sugalvoti dorybę, kuri neprisideda prie eudaimonijos (žmogiško klestėjimo)?
8. Ar galite sugalvoti ką nors, kas prisideda prie eudaimonijos, bet nėra dorybė?
9. Jei gyvenimas neturi tikslo, ar verta laikytis Aristotelio dorybių etikos?
10. Ką reikėtų daryti, jei susidūrus su skirtingomis veiksmų galimybėmis dorybės atrodo prieštaraujančios viena kitai?

11. Kas galėtų būti laikomi dorybingais pavyzdžiais (moraliniais autoritetais) ir kodėl?
12. Ar žmogus turi *telos* (tikrąją paskirtį arba funkciją)?

3.2 Akviniečio prigimtinės teisės teorija[4]

Tomas Akvinietis (1225–1274) buvo intelektualinis ir religinis revoliucionierius, gyvenęs didelių filosofinių, teologinių ir mokslo pokyčių laikais. Jis priklausė dominikonų ordinui, kuris tuo metu buvo laikomas beveik sekta, ir mokėsi pas vieną iškiliausių to laikotarpio protų – Albertą Didįjį (1208–1280). Akvinietis siekė atsiriboti nuo Platono, kuris tuo metu darė didelę įtaką, mąstymo ir į mokslo, gamtos ir teologijos sferas įtraukti Aristotelio idėjas. Akvinietis parašė stulbinamai daug veikalų – iš tiesų vienas iš jam priskiriamų stebuklų yra jo produktyvumas! Jo garsiausias darbas yra „Summa Theologica“, apimantis apie tris su puse tūkstančio puslapių ir daugybę įžvalgų, tarp jų ir Dievo egzistavimo įrodymus. Šis veikalas išliko pagrindiniu katalikų mąstymo šaltiniu net iki XX a. septintojo dešimtmečio. Šiame vadovėlyje koncentruojamasi tik į kelias pagrindines idėjas, ypač į I ir II tomų 93–95 klausimus.

Prigimtinės teisės teorijos motyvacija: Eutifrono dilema ir dieviškųjų įsakymų teorija. Tikėtinas religingo žmogaus atsakymas į klausimą, kodėl neturėtume vogti ar svetimauti, būtų toks: „nes Dievas tai draudžia“. O jei paklaustume, kodėl turėtume mylėti artimą ar aukoti labdarai, greičiausiai išgirstume: „nes Dievas taip liepia“. Šis ryšys tarp to, kas moralu arba amoralu, ir Dievo įsakymų vadinamas dieviškųjų įsakymų teorija (angl. *Divine Command Theory*, DCT).

Vis dėlto šiai pozicijai metamas vienas svarbiausių ir įtakingiausių iššūkių, vadinamas Eutifrono dilema, kuri yra kilusi iš Platono dialogo „Eutifronas“. Dilema skamba taip: ***ar Dievas įsako tai, kas teisinga, todėl, kad tai yra teisinga, ar tai yra teisinga todėl, kad Dievas taip įsako?*** Jei Dievas įsako tai, kas jau yra teisinga, tai reiškia, kad Jo įsakymai nėra tai, kas padaro veiksmą teisingą – jie tik atskleidžia, kas yra teisinga. Tokiu atveju Dievas tarsi panaikinamas moralės pagrindimo procese. Jei, kita vertus, veiksmas yra teisingas vien dėl to, kad Dievas taip įsako, tai reiškia, kad galėtų būti teisinga bet kas – net vaikų žudymas ar bažnyčių padeginėji-

4 Remiantis Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). Aquinas's Natural Law Theory. Iš *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies* (p. 65–73). Cambridge, UK: Open Book Publishers.

mas. Tačiau jei moralinė teorija leidžia tokią galimybę, atrodo, kad su ta teorija kažkas negerai. Dauguma tikinčiųjų atmeta pirmąjį variantą ir renkasi antrąjį – kad Dievo įsakymai padaro veiksmus teisingus. Visgi tada tenka susidurti su atsitiktinumo problema: jei moralė priklauso tik nuo to, ką nusprendžia Dievas, ji tampa savavališka. Dėl šios priežasties daugelis, įskaitant Tomą Akvinietį, dieviškųjų įsakymų teorijos atsisako.

O kokį vaidmenį tada, klausia Akvinietis, Dievas vis dėlto atlieka moralėje? Akvinietis teigia, kad dieviškieji įsakymai padeda mums atpažinti, kas yra moralu, bet nelemia, kas yra moralu. Kitaip tariant, jis pasirenka pirmąjį Eutifrono dilemos variantą. Visgi tada kyla svarbus klausimas: jei tai, kas yra teisinga ar neteisinga, nenulemia Dievas, kas tada nulemia? Ir būtent iš to atsiranda prigimtinės teisės teorija, kurią Akvinietis suformuluoja kaip atsakymą į šią problemą.

Prigimtinės teisės teorija. Tomo Akviniečio prigimtinės teisės teorija apima keturių rūšių teisę:

- amžinoji teisė;
- prigimtinė teisė;
- žmonių sukurta teisė;
- dieviškoji teisė.

Amžinoji teisė, pasak Akviniečio, yra racionalus Dievo tikslas ir planas visiems daiktams. Kadangi ši teisė yra Dievo proto dalis, ji egzistavo visada ir visada egzistuos. Tai nėra kažkas, ką Dievas vieną dieną nusprendė parašyti – ji amžina. Akvinietis, kaip ir Aristotelis, buvo tam tikra prasme teleologas – t. y. tikėjo, kad kiekvienas daiktas turi tikslą (*telos*), paskirtį ar prigimtinę funkciją. Čia įžvelgiama didelė paralelė su Aristotelio filosofija (žr. ankstesnį poskyrį). Pavyzdžiui: gilė turi tikslą tapti ąžuolu, akis – matyti, žiurkė – ėsti ir daugintis, ir t. t. Jei daiktas atlieka savo paskirtį, jis veikia pagal amžinąją teisę. Tad tai, kas gera, pasak Akviniečio, yra tai, kas įgyvendina savo paskirtį. Pavyzdžiui, gera akis yra ta, kuri gerai mato; gera gilė – ta, kuri išauga į stiprų ąžuolą.

O kas tada yra geras žmogus? Pasak Akviniečio, tai – racionaliai veikiantis žmogus, nes iš gyvūnų ar negyvų daiktų mus išskiria protas. Žmonėms yra teisinga veikti vadovaujantis protu. Kai žmogus taip veikia, jis dalyvauja prigimtinėje teisėje. Jei visi žmonės elgtųsi pagal protą, mes visi sutiktume su pagrindinėmis bendromis taisyklėmis – tuo, ką Akvinietis vadina pirminiais principais, kurie yra absoliutūs ir privalomi visiems racionaliems veikėjams. Akvinietis atmeta reliatyvizmą. Pirmasis pirminis

principas: gėris turi būti siekiamas ir daromas, o blogis – vengtinas. Tai pagrindinis visų mūsų sprendimų priėmimo principas.

Akvinietis daro svarbų skirtumą tarp išorinių taisyklių, pvz., kaip elgtis žaidžiant stalo žaidimą, t. y. parašytų, aiškių, išorinių, ir vidinių taisyklių, kurios mąstančiam žmogui tiesiog yra savaime suprantamos – pvz., kad teiginys negali būti tuo pačiu metu teisingas ir neteisingas. Taigi prigimtinė teisė reiškia vidines taisykles, kylančias iš mūsų racionalumo. Ji – ne užrašytų išorinių įstatymų rinkinys, o veikiau bendri moraliniai principai, kuriuos kiekvienas racionalus žmogus gali atpažinti vien dėl to, kad yra racionalus. Pavyzdžiui, mums nereikia patvirtinimo, kad turime siekti gėrio ir vengti blogio – tai jau yra mūsų mąstymo dalis. Pirminiai principai, pasak Akviniečio, yra:

- saugoti ir ginti žmogaus gyvybę;
- daugintis ir auklėti savo vaikus;
- pažinti ir garbinti Dievą;
- gyventi visuomenėje.

Šie principai universalūs, jie galioja visiems žmonėms ir yra suderinti su prigimtine teise.

Žmonių teisė ir antriniai principai. Akvinietis taip pat kalba apie žmonių teisę, susijusią su antriniais principais, pavyzdžiui:

- neviršyk 130 km/val. greičio greitkelyje;
- negrobk žmonių;
- dėvėk šalmą važiuodamas dviračiu.

Šiuo atveju antriniai principai yra ne racionalumo padarinys, o sukuriami valdžios, bendruomenių, klubų ir pan. Juos galima vertinti kritiškai: jie moraliai priimtini tik tada, jei dera su prigimtine teise. Pavyzdžiui, įstatymas, pagal kurį moterims Saudo Arabijoje neleidžiama vairuoti, būtų, Akviniečio manymu, moraliai klaidingas, nes:

- yra pagrįstas savaime atsitiktiniu skirtumu (lytis);
- prieštarauja racionalumui ir pagrindiniams principams.

Todėl toks įstatymas, nors ir laikomas teisėtu, Akviniečio požiūriu, būtų tariamas, o ne tikras gėris.

Antriniai principai, visuomenė ir dieviškoji teisė. Tomas Akvinietis teigė, kad nėra vieno visiems laikams ir visoms aplinkybėms privalomo antrinių principų rinkinio, galiojančio visiems žmonėms. Šie principai gali skirtis priklausomai nuo kultūros ar konkrečios situacijos. Pavyzdžiui, pagal jo teoriją visiškai priimtina, kad Jungtinėse Amerikos Valstijose galioja

taisyklė važiuoti dešine kelio puse, o Jungtinėje Karalystėje – kaire. Nėra racionalaus pagrindo manyti, jog tik viena iš šių taisyklių yra „teisinga“.

Vis dėlto Akvinietis pabrėžia, kad žmonės dažnai negeba tobulai nustatyti pirminių principų patys. Todėl būtina gyventi bendruomenėje ir bendrauti su kitais. Norint atpažinti tikrąsias gėrybes – t. y. antrinius principus, atitinkančius prigimtinę teisę, reikia bendradarbiauti, diskutuoti ir patirti bendrą gyvenimą.

Pavyzdžiui, žmogus gali manyti, kad principas „krikščionis reikia laikyti antrarūšiais piliečiais“ yra pagrįstas, kol nepradeda gyventi tarp jų ir su jais bendrauti. Patirtis ir dialogas atskleidžia, kad toks požiūris yra klaidingas. Kuo labiau įsitraukiame į bendrą gyvenimą, tuo aiškiau suvokiame, kas yra tikrasis gėris. Dėl šios priežasties pats principas „gyventi visuomenėje“ laikomas prigimtinės teisės preceptu.

Ši mintis kelia klausimą: ar tokiu atveju mums apskritai reikia Dievo? Jei pirminius ir antrinius principus galima atpažinti remiantis vien protu, tai, kaip rodo Eutifrono dilema, Dievas tarsi praranda moralės šaltinio vaidmenį. Čia Akvinietis įtraukia dar vieną teisės rūšį – dieviškąją teisę, kuri papildo bendrą paveikslą ir užtikrina, kad žmogus, vadovaudamasis ne tik prigimtine teise, bet ir dieviškuoju apreiškimu, galėtų pasiekti galutinį tikslą – amžinąjį gėrį.

Dieviškoji teisė. Pasak Akviniečio, tai yra apreiškimu atskleistos taisyklės, kurias Dievas savo malone suteikė žmonijai – tai tarsi žmonių teisės dieviškasis analogas. Ji žinoma iš Šventojo Rašto, pavyzdžiui, dešimt Dievo įsakymų. Bet kodėl reikia dar vienos teisės rūšies, jei jau turime amžinąją, prigimtinę ir žmonių teisę?

Pavyzdys: kartą vienas pastorius pasakojo apie vyrą, kuris turėjo meilės romaną ir atėjo pasitarti. Vyras sakė: „Mes labai mylime vienas kitą. Man atrodo, Dievas nori, kad būčiau laimingas – argi tai gali būti blogai?“ Pastorius tiesiog atvertė Bibliją ir parodė įsakymą: „Nesvetimauk.“ Viskas. Taškas. Šis pavyzdys rodo, kad žmonės gali klysti dėl to, kas, jų manymu, yra gerai, todėl mums reikia kažko, kas tikrai žino Dievo valią. Ir niekas to nežino geriau nei pats Dievas. Todėl reikalinga dieviškoji teisė – ji padeda mums ne susikurti gėrį, bet atpažinti jį.

Kitas pavyzdys: žmonėms dažnai sunku atleisti priešams. Vertindami žmogiškai, mes galvojame: „turiu teisę pykti“. Vis dėlto, pasak Akviniečio, tokie jausmai iškraipo amžinąjį Dievo planą. Dieviškoji teisė mus moko atleisti, net ir priešams.

Akviniečio prigimtinės teisės teorijos santrauka. Viskas turi paskirtį (*telos*), o gėris – tai veiksmai, atitinkantys šią paskirtį. Tokie dalykai kaip gilės ar akys natūraliai vykdo savo paskirtį. Žmogus yra laisvas, todėl jam reikia gairių. Prigimtinė teisė – racionalaus mąstymo rezultatas. Vadovaudamasis ja, žmogus dalyvauja amžinojoje Dievo teisėje. Visgi pirminiai principai (pvz., „siekti gėrio, vengti blogio“) yra gana bendri, todėl reikia antrinių principų, kad galėtume vadovautis jais kasdieniame gyvenime. Bet žmonės klysta, todėl kartais sukuria tariamas gėrybes, o kartais – tikras. Kadangi esame riboti ir nuodėmingi, net ir mąstydami tinkamai galime suprasti ne viską. Tad reikia Dievo apreiškimo, t. y. dieviškosios teisės. Dievo įsakymai parodo, kas yra morališkai teisinga, bet jie nėra tai, kas moralę sukuria. Todėl Akvinietis atmeta dieviškojo įsakymo teoriją, bet Dievas išlieka svarbus – ne kaip moralės šaltinis, o kaip jos paaiškintojas ir šviesa.

Kaip tai taikoma praktikoje: dvigubo poveikio principas (DPP). Pažvelkime į kelis pavyzdžius, kad suprastume, kaip iki šiol aptarti principai veikia realybėje. Tarkime, kažkas svarsto apie savižudybę. Ar tai morališkai priimtina? Primename: vienas iš prigimtinės teisės principų – saugoti žmogaus gyvybę. Savižudybė akivaizdžiai tam prieštarauja, taigi ji yra neracionali, neatitinka Dievo plano, todėl morališkai nepriimtina. O ką daryti, jei dėl iššaginimo atsirado nėštumas – ar abortas būtų priimtinas? Tas pats argumentas: privalome saugoti gyvybę – vadinasi, abortas moraliai neteisingas.

Vis dėlto Akvinietis mano, kad kartais nužudyti nekaltą žmogų gali būti moraliai pateisinama, vadinasi, kai kuriais atvejais ir vaisiaus nužudymas (abortas) gali būti moralus. Kaip tai įmanoma? Argi tai neprieštarauja pirminiam principui? Atsakymas susijęs su Akviniečio daroma išorinio veiksmo ir vidinio ketinimo skirtimi.

Veiksmo moralumą lemia ne tik tai, kas įvyksta (išoriškai), bet ir kodėl įvyksta (viduje). Siekdamas tai parodyti, Akvinietis suformulavo vieną iš garsiausių savo idėjų – dvigubo poveikio principą.

Pavyzdys: įsivaizduokime vaiką, augusį fiziškai, seksualiai ir emociškai smurtaujančioje šeimoje. Vieną dieną, kai tėvas ketina berniuką vėl sužaloti, pastarasis pagriebia peilį ir perrėžia jam arteriją. Tėvas per kelias minutes miršta. Ar šis veiksmas blogas? Daugelis sakytų – ne. O ką manytų Akvinietis? Atrodytų, kad dėl pirminio principo „saugoti gyvybę“ šis poelgis būtų blogas. Bet iš tiesų Akvinietis teigtų, kad sūnaus veiksmas –

moraliai priimtinas. Kodėl? Nes išorinis veiksmas, tėvo nužudymas, buvo lydimas vidinio ketinimo – savigynos. Akvinietis šį atvejį analizuoja „Summa Theologica“ (II–II, 64 klausimas) skyriuje apie savigyną.

Pagal dvigubo poveikio principą (DPP) veiksmas laikomas moraliai leistinu, jei jis atitinka visas šias keturias sąlygas:

- Veiksmas turi būti geras savaime – jis negali būti iš esmės neteisingas ar amorali priemonė.
- Gerasis poveikis turi įvykti anksčiau už blogąjį arba bent jau nebūti blogojo tiesiogine priemone.
- Ketinimas turi būti geras – siekiama gėrio, o ne blogio.
- Turi būti rimta priežastis veikti – gautas gėris turi būti proporcingas galimai žalai.

Pavyzdys. Sūnus, gindamasis nuo užpuoliko, veikia siekdamas išsaugoti savo gyvybę – tai savaime geras tikslas ✓. Pirmasis jo veiksmas yra savigyna, o ne užpuoliko žudymas ✓. Jo ketinimas – apsiginti, o ne nužudyti ✓. Rimta priežastis veikti – mirtinas pavojus gyvybei ✓. Kadangi šiuo atveju tenkinamos visos DPP sąlygos, veiksmas yra moraliai pateisinamas, net jei išoriškai gali atrodyti, jog jis pažeidžia prigimtinės teisės principą „nežudyti“.

Kontrastinis pavyzdys. Įsivaizduokime, kad sūnus iš anksto suplanuoja tėvo nužudymą – padeda kilpą, apskaičiuoja laiką ir t. t. Šiuo atveju: ketinimas – nužudyti, o ne apsiginti. Trečioji sąlyga (gera intencija) nėra įvykdyta – veiksmas neatitinka DPP ir yra moraliai blogas.

Primename: savižudybė – visada moraliai neleistina, bet veiksmas, kurio pasekmė yra tavo mirtis, dar nėra savižudybė. Svarbiausia – ketinimas. Pavyzdžiui, kareivis gali žūti gelbėdamas kitus, bet jei jo tikslas buvo gelbėti, o ne mirti, tai atitinka DPP.

Įsivaizduokite situaciją: karys pastebi, kaip į jo kareivines įmetama granata. Suvokdamas, kad neturi laiko nei granatos neutralizuoti, nei išmesti, metasi ant jos. Granata sprogsta, karys žūsta, bet išgelbėja kitus karius kareivinėse. Ar toks veiksmas moraliai teisingas, ar klaidingas? Akviniečio atsakymas: tai moraliai priimtinas veiksmas, nes atitinka dvigubo poveikio principą (DPP). Jei vertinsime šį veiksmą tiek vidiniu, tiek išoriniu požiūriu, matysime kodėl. Ketinimas – vidinis veiksmas – nebuvo noras nusižudyti, nors karys aiškiai suprato, kad mirs.

- Veiksmas savaime yra geras – gelbėti kitus karius (1).
- Veiksmų seka teisinga – ji nedaro blogio tam, kad nutiktų gėris (2).

- Ketinimas – išgelbėti kitus – taip pat yra geras (3).
- Priežastis – labai rimta: žmonių gyvybės klausimas (4).

Priešingas atvejis: karys sąmoningai nusprendžia nusižudyti susisprogdindamas. Kadangi ketinimas yra negeras, DPP šio veiksmo nepateisina.

Dar vienas atvejis: įsivaizduokime moterį, kuri yra nėščia, bet jai diagnozuotas neoperuotinas gimdos vėžys. Gydytojai turi du pasirinkimus:

- pašalinti gimdą ir išgelbėti moterį, bet tada žus vaisius;
- palikti vaisių vystytis, kad jis gimtų sveikas, bet tuomet moteris mirs.

Ką šioje situacijoje sakytų Akvinietis? Remdamasis DPP, jis teigtų, kad moraliniu požiūriu leidžiama pašalinti vėžio apimtą gimdą.

- Veiksmas – vėžio pašalinimas – yra geras (1).
- Šis veiksmas atliekamas prieš vaisiaus mirtį, todėl seka teisinga (2).
- Ketinimas – išgelbėti moters gyvybę – yra geras (3).
- Priežastis – rimta: tai moters ir vaisiaus gyvybės klausimas (4).

Nors gydytojo veiksmas lemia vaisiaus mirtį, tai vis tiek būtų moraliai priimtina pagal Akviniečio prigimtinės teisės teoriją, kaip rodo dvigubo poveikio principo taikymas.

Kelios pastabos apie Akviniečio prigimtinės teisės teoriją. Viena akivaizdžių problemų – ar apskritai egzistuoja Dievas. Jei Dievo nėra, tuomet neegzistuoja ir amžinasis įstatymas, o visa teorija žlunga. Vis dėlto geri filosofai visada vadovaujasi geranoriškumo principu – manoma, kad oponentas yra racionalus, ir jo argumentas vertinamas palankiausia interpretacija. Tad tarkime, kad Dievas egzistuoja.

Akviniečio teorija grindžiama mintimi, kad jei kas nors yra „natūralu“, t. y. atitinka savo paskirtį, tuomet tai – morališkai teisinga. Vis dėlto iš šios sampratos kyla neatsakytų klausimų: kodėl „natūralu“ turi reikšmės moraliniu požiūriu? Juk yra nemažai dalykų, kurie nenatūralūs, bet nėra blogi – pavyzdžiui, drabužių dėvėjimas, vaistų vartojimas, auskarų vėrimasis. Priešingai, kai kurie natūralūs impulsai – tarkime, smurtas dėl neištikimybės – dažnai laikomi moraliai nepriimtinais. Tai rodo, kad moralumo negalime pagrįsti vien tuo, kas natūralu ar nenatūralu.

Kitas pavyzdys – seksas. Kadangi reprodukcija yra natūrali, Akvinietis teigia, jog seksas turi būti susijęs su galimybe susilaukti vaikų, kitaip jis morališkai neteisingas. Tai reikštų, kad homoseksualūs santykiai ar kontracepcijos naudojimas yra morališkai neteisingi. Daugeliui tai atrodo

kaip stipri priežastis atmesti Akviniečio moralinį modelį.

Vis dėlto yra ir gilesnis filosofinis klausimas – ar apskritai žmogus turi tikslą (*telos*)? Tokius tikslus lengviau priskirti daiktams ar kūno dalims (akis mato, gilė tampa ąžuolu), bet ar žmogus kaip visuma turi prigimtinį tikslą? Egzistencialistai, pavyzdžiui, Simone de Beauvoir, tvirtina, kad nėra tokio dalyko kaip žmogaus prigimtis. Jei ši pozicija įtikina, tuomet visa Akviniečio teorija tampa problemiška.

Taip pat galima kelti abejonių dėl dvigubo poveikio principo (DPP). Grįžkime prie aborto pavyzdžio: vienas gydytojas šalina gimdą, žinodamas, kad vaisius mirs, kitas tai daro siekdamas nužudyti vaisių. Pagal DPP šis ketinimų skirtumas lemia moralinį vertinimą. Bet ar iš tiesų tai prasminga? Jei gydytojas žino, kad dėl jo veiksmo vaisius mirs, ar tikrai galime sakyti, kad jis nenorėjo vaisiaus mirties? Tai veda prie sudėtingų klausimų apie žmogaus protą, sąmonę ir ketinimų prasmę.

Dar vienas klausimas – kaip lengva ar sunku remiantis prigimtine teise nuspręsti, ką iš tiesų daryti? Tikimasi, kad moralinė teorija padeda mums gyventi, bet ar racionalus svarstymas visada veda prie teisingo atsakymo? Net racionalūs žmonės dažnai nesutaria moraliniais klausimais. Net matematikai nesutaria dėl sudėtingų problemų – ar tikrai moralės srityje visi racionalūs žmonės pasieks sutarimą? Tai leidžia abejoti, ar racionalumas tikrai mus nuves prie bendros moralinės tiesos, kaip tikėjo Akvinietis.

Klausimai diskusijai

1. Jei Dievas egzistuoja, ką tai reiškia moralės požiūriu – ar tai turi kokį nors ryšį su tuo, kas yra teisinga ar neteisinga?
2. Galime bandyti spręsti „savivalės“ dilemą remdamiesi Dievo prigimtimi. Kodėl toks atsakymas gali kelti problemų?
3. Kas yra amžinasis įstatymas?
4. Kas yra natūralieji įstatymai ir pirminiai priesakai?
5. Kas yra žmogiškieji įstatymai ir antriniai priesakai?
6. Kas yra dieviškieji įstatymai?
7. Jei gera akis yra ta, kuri mato, o gera ąžuolo gilė – ta, kuri auga, tai koks yra geras žmogus?
8. Žmonės dažnai kalba apie tai, kas „natūralu“. Ką jie tuo nori pasakyti? Kiek naudinga sąvoka „natūralumas“ moralės teorijoje?

9. Suformuluokite aprašomąjį teiginį. Suformuluokite įpareigojantį (normatyvinį) teiginį. Kodėl gali būti problemiška pereiti nuo vieno prie kito?
10. Ar manote, kad žmonės, ilgai mąstydami, galiausiai sutartų dėl to, kas yra moraliai teisinga ir neteisinga?
11. Kas yra dvigubo poveikio doktrina?
12. Kuo skiriasi ketinimas pasiekti tam tikrą rezultatą ir veikimas, kai žinai, kad tavo veiksmas tą rezultatą sukels?

4. Teleologinės arba konsekvencialistinės etikos teorijos (tikslų etikos teorijos)

Teleologija (gr. *telos* – tikslas, rezultatas; *logos* – sąvoka, mokslas) yra etikos teorija, akcentuojanti patį veiksmo ar sprendimo tikslingumą ir juos vertinanti pagal jų sukeltas pasekmes. Žmonės siekia įvairių tikslų. Veiklos orientyrai (tikslai) leidžia įvertinti ir apibūdinti jų esmę. Galima išskirti kelis pagrindinius tikslus, lemiančius, kas yra gera ar bloga etinėse sistemose. Paminėtini tokie tikslai (Palidauskaitė, 2007):

- laimė;
- savirealizacija (savirealizacija yra kiekvieno racionalaus asmens tikslas, jis vertina moralines būsenas pagal tai, kokiu mastu per jas galima realizuoti save);
- asmeninis išganymas ar vienovė su Dievu (religiniai etiniai požiūriai – krikščionybė, islamas ir kt. – pabrėžia, kad geri yra tie asmens veiksmai, kurie pamalonina Dievą);
- žmonių rasės tobulėjimas.

Konsekvencialistinės etikos teorijos išsiskiria tuo, kad veiksmai vertinami pagal jų pasekmes. Jas taip pat vadina teleologine etika (iš graikų k. *telos* – tikslas, siekis). Lemiamas veiksnys sprendžiant, ar veiksmas yra geras, ar blogas, yra jo tikslai arba siekiami ar sąmoningai priimami padariniai. Kiekvienas žmogus prisiima atsakomybę už savo veiksmų pasekmes. Todėl konsekvencialistinėje etikoje visada keliamas klausimas: kokios pasekmės yra pateisinamos? Teleologinis vertinimas ypač ryškiai atsiskleidžia šaunamojo ginklo panaudojimo situacijose : pareigūnas turi įvertinti galimas pasekmes, alternatyvas ir žalą, todėl sprendimas tampa klasikinio konsekvencialistinio svarstymo pavyzdžiu (Paurienė, 2014).

Šiuolaikinėse konsekvencialistinės etikos teorijose, kaip ir jų pirmta-

kėse antikinėje filosofijoje, ne tik keliamas klausimas, kaip turėtų veikti individai, bet ir siekiama nustatyti politinės filosofijos principus – aiškinamasi, kokie yra geros valstybės santvarkos pagrindai. Antikos filosofai, kaip antai Platonas ar Aristotelis, etikos tikslą suvokė kaip gerą, sėkmingą gyvenseną (eudaimoniją). Šis požiūris dabar atgimsta šiuolaikinėje dorybių etikoje. Plačiausiai paplitusi šiuolaikinė konsekvencialistinės etikos forma yra utilitarizmas (lot. *utilite* – naudinga).

Sprendimus ar veiksmus vertinant pagal teleologinę poziciją, pagrindiniai akcentai yra šie:

- veiksmas ar reiškinys;
- veiksmo tikslingumas;
- pasekmės.

Vadovaujantis teleologijos teorija, dažnai svarstomos tiesioginės sprendimo pasekmės tik organizacijai, bet ne aplinkiniams. Utilitarizmo kritikai itin akcentuoja, kad siekiant laimės dažnai nesusimąstoma apie pasirenkamas priemones, pažeidžiamos kitų individų teisės, pareigos, teisingumo principas.

Į teleologinių teorijų grupę įeina ir Josepho Fletcherio (1905–1991) situacinė etika, kurioje pabrėžiama, kad moralinis sprendimas turi būti priimamas atsižvelgiant į konkrečią situaciją, o aukščiausias moralinis principas yra meilė. Fletcheris teigia, kad nėra absoliučių, visiems atvejams galiojančių taisyklių – teisingas sprendimas yra tas, kuris konkrečioje situacijoje labiausiai atitinka meilės reikalavimą ir sukuria geriausius padarinius. Vadovaujantis šia, kaip ir kitų teleologinių krypčių, etika veiksmai vertinami pagal jų rezultatą, tačiau išskirtinai remiamasi vienu universaliu kriterijumi – meilės gėriu kaip aukščiausia vertybe.

4.1 Utilitarizmas

Trumpai apie utilitarizmą ir jo santykį su teisine valstybe. Etinė utilitarizmo teorija yra įtakingiausia naujųjų laikų konsekvencialistinės etikos atmaina. Ji buvo sukurta Jeremy'o Benthamo (1748–1832) ir toliau plėtojama Johno Stuarto Millio (1806–1873) bei Henry'o Sidgwicko (1838–1900).

Utilitarizmo siekis – pasiūlyti filosofiją, kurioje nebūtų religinių prielaidų ir kuri derėtų su žmogaus psichologija. Jis buvo sukurtas kaip priešprieša deontologinei Kanto etikai. Benthamo utilitarizmas buvo visų pir-

ma politinė filosofija: jis siekė nustatyti geros įstatymų leidybos normas ir galimybes jas praktiškai įgyvendinti (Bentham, 2008). Millis taip pat aktyviai veikė kaip politinis reformatorius, ypač pramonės revoliucijos nulemtų darbininkų darbo sąlygų srityje.

Remiantis utilitarizmu, kaip konsekvencialistine paradigma, veiksmai vertinami tik pagal jų (numatytas ar nenumatytas) pasekmes. Viena vertus, tai apima numatytus veiklos tikslus, kita vertus – numatomas šalutines pasekmes. Moralinis veiksmas, utilitarizmo atstovų požiūriu, pasižymi tuo, kad juo siekiama vienos centrinės vertybės – naudos.

Nauda (angl. *utility*) utilitarizme suprantama kaip absoliuti vertė, pagal kurią vertinamas kiekvienas veiksmas. Nauda čia apibrėžiama kaip veiksmo sukelta laimė, gerovė ar troškimų patenkinimas. Benthamas naudos sąvoką aiškino hedonistiškai: ji reiškia skirtumą tarp veiksmo sukelto malonumo ir kančios kiekio bei intensyvumo. Millis skyrė „aukštesnius" dvasinius malonumus nuo „žemesnių" kūniškų malonumų – pastarieji utilitarizme neturi savarankiškos reikšmės.

Remiantis orientacija į naudą, suformuluota centrinė utilitarizmo veiksmų taisyklė – maksimizavimo principas: reikia rinktis tokį veiksmą ar veiksmų variantą, kuris suteikia didžiausią galimą laimę arba didžiausią galimą naudą didžiausiam skaičiui žmonių. Veiksmus vertinant pagal naudos principą atsižvelgiama ne tik į siekiamas teigiamas pasekmes, bet ir į galimas šalutines pasekmes bei rizikas. Kiekvienas numatytas naudingumas turi būti padaugintas iš tikimybės, kad jis bus pasiektas, o visų tokių sandaugų suma vadinama tikėtina nauda.

Kasdienėje kalboje naudos siekimas dažnai siejamas su orientavimusi į egoistinį elgesį. Utilitarizmo kūrėjai taip pat manė, kad kiekvienas žmogus siekia savo asmeninės laimės. Iš šios psichologinės prielaidos buvo daroma išvada, kad kiekvienas individas turi teisę, o gal net pareigą siekti savo naudos. Vis dėlto pagal utilitarizmo teoriją iš to nedaroma etinė išvada, jog kiekvienas žmogus turi vadovautis egoizmu. Atvirkščiai, utilitarizmas suformuluoja etinio universalizmo principą: vertinant veiksmų pasekmes visų žmonių interesai turi būti laikomi vienodai svarbiais, laikoma, kad kiekvieno žmogaus laimė ar kančia yra vienodo „svorio", tai yra įtraukiamos į bendrą naudos apskaičiavimą kaip faktorius „1".

Utilitarizmas garsėja nešališkumu – ypatingos simpatijos ar lojalumas neturi turėti įtakos pasekmių vertinimui. Benthamas ir Millis utilitaristiniu mąstymu siekė suformuluoti tvirtus moralės principus, kurie galėtų

tapti modernios ir teisingos visuomenės, taip pat politinės ir institucinės atsakomybės pagrindu.

Būdingas utilitarizmui bruožas – ryški orientacija į ateitį. Tokios pareigos kaip pažadų laikymasis, nusipelniusių asmenų apdovanojimas ar bausmė už neteisingumą utilitarizme aiškinamos kaip į ateitį orientuoti veiksmai: bausmė už neteisybę pagrindžiama kaip priemonė, leidžianti atkurti socialinį pasitikėjimą ir skatinti labdaringą elgesį (Birnbacher, 2006). Utilitarizmas propaguoja prevencinę bausmės teoriją: baudžiama ne todėl, kad buvo padaryta nusikalstama veika, o tam, kad nebūtų padaryta daugiau nusikaltimų. Todėl mirties bausmė utilitarizme kategoriškai atmetama. Utilitarizmas, sutelkiant dėmesį į nuteistojo resocializaciją, prisidėjo prie baudžiamosios justicijos ir bausmių vykdymo humanizacijos.

Utilitaristai kelia klausimą, kieno laimė turi būti įtraukta į naudos skaičiavimą. Lemiamas kriterijus pagal Benthamo laimės utilitarizmą yra būtybės gebėjimas jausti (patirti laimę ir kančią), taigi į naudos skaičiavimą reikia įtraukti ir gyvūnus.

XX amžiuje išsivystė vadinamasis preferencijų utilitarizmas, kuriame šalia jautrumo skausmui ir malonumui įtraukiamas dar vienas lygmuo – būtybių savimonė ir gebėjimas kurti gyvenimo planus. Utilitarizme, priešingai nei deontologinėje etikos teorijoje, nėra pripažįstama absoliuti kiekvieno asmens vertė. Tačiau suteikiama laisvė laikytis savo gyvenimo planų tol, kol tai netrukdo kitiems.

Singerio (Singer, 2013) požiūriu, būtybės, neturinčios savimonės, tokios kaip vaisius, embrionas ar naujagimis, neturi pagrindinės teisės į gyvenimą, nes dar neturi jokių gyvenimo planų. Singeris atmeta nuostatą, kad nutraukus tokių būtybių gyvybę joms būtų padaryta neteisybė, nors pripažįsta, kad tai gali reikšti neteisybę jų tėvams. Jo manymu, teisė į abortą apima ir teisę nutraukti sunkiai neįgalaus kūdikio gyvybę. Singeris aiškiai atmeta mintį, kad nutraukti gyvybę būtų morališkai neteisinga. Jei vaiko nužudymas lemia kitam vaikui suteiktą laimingesnį gyvenimą, tuomet toks žingsnis pagal utilitaristinį skaičiavimą gali būti netgi laikomas pageidautinu (Singer, 2013). Čia aiškiai matomas esminis utilitaristinio požiūrio principinis trūkumas: kai skirtingi naudos lūkesčiai yra kiekybiškai lyginami tarpusavyje, labai sumažėja atskiro asmens apsauga. Daugumos laimė gali būti pasiekta dėl to, kad atskiri asmenys (ypač silpnieji) turi padengti tam reikalingas išlaidas. Tokiomis aplinkybėmis negali būti garantuojamos asmens teisės.

Johnas Rawlsas (Rawls, 1971) kritikavo: „Naudos principas negali užtikrinti, kad teisingoje visuomenėje visiems piliečiams bus garantuotos vienodos pilietinės laisvės, politinės teisės ar galimybės dalyvauti politiniuose procesuose, nes jos gali būti paaukotos bendram interesui, jei taip reikalauja utilitaristinis naudos skaičiavimas“. Todėl Rawlsas pasiūlė vietoje utilitaristinio maksimizavimo principo taikyti maksimino principą: pastarasis užtikrintų, kad labiausiai nuskriausti visuomenės nariai pirmiausia gautų naudos iš bet kokių pokyčių.

Kalbant apie nusikalstamumo prevencijos ir saugumo politikos problemas, pagal utilitaristinį požiūrį iš esmės nematoma problemos paaukoti atskirus asmenis (ar mažesnes grupes), kad būtų užtikrinta visuomenės (ar didesnių grupių) gerovė. Todėl kyla klausimas, ar radikalus utilitaristinis požiūris apskritai suderinamas su teisinės valstybės principais.

Utilitarizmas ir hedonizmas[5]. Kai kurie dalykai dažniausiai laikomi gerais žmogui: pavyzdžiui, laimėjimas loterijoje, santuoka su mylimu žmogumi ar norimos kvalifikacijos įgijimas. Tokie įvykiai paprastai suvokiami kaip pagerinantys gyvenimo kokybę. Utilitarizme, kaip norminėje etinėje teorijoje, teigiama, kad moralinis veiksmo teisingumas ar neteisingumas priklauso nuo to, kiek tas veiksmas prisideda prie gėrio didinimo. Sprendžiant, kaip elgtis, siūloma pasverti galimų veiksmų pasekmes ir pasirinkti tą veiksmą, kuris labiausiai skatins bendrą gėrį tiek mūsų pačių, tiek kitų žmonių gyvenime.

Utilitarizmo teorijoje moralinis sprendimas priimamas įvertinus visų galimų veiksmų pasekmes. Teisingas veiksmas yra tas, kuris skatina didžiausią laimę ar gėrį didžiausiam skaičiui žmonių.

Hedonizmas yra viena iš klasikinės filosofijos gerovės teorijų. Joje aiškinama, kas padaro žmogaus gyvenimą sėkmingą ir vertingą. Hedonizmo esmė – įsitikinimas, kad sėkmingo gyvenimo pagrindas yra patiriamas malonumas. Hedonistas teigia, kad gyvenimo kokybę lemia ne statusas, ne turimi daiktai ar pasiekimai, o malonumo, kurį žmogus patiria, kiekis. Jokie kiti veiksniai, tokie kaip dorybė, pareiga ar net objektyviai naudingi dalykai (pavyzdžiui, sveikata ar draugystė), neturi tiesioginės vertės, jei neteikia malonumo.

Nors hedonistai teigia, kad gyvenimo kokybę lemia patiriamas malonumas, egzistuoja ir kitokių požiūrių, kurie siūlo alternatyvius gerovės

5 Remiantis Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). Utilitarianism. Iš *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies* (p. 11–25). Cambridge, UK: Open Book Publishers.

pagrindus. Pavyzdžiui, **troškimų įgyvendinimo teorijoje** (*desideratyvizmas*) pabrėžiama, kad žmogaus gyvenimą pagerina tai, kiek jis pasiekia to, ko trokšta. Pagal šią teoriją svarbiausia – ar žmogus įgyvendina savo tikslus, o ne ar šie tikslai sukelia malonumą. Pavyzdžiui, jei žmogus trokšta parašyti romaną ar įkopti į kalno viršūnę, gyvenimas tampa geresnis tada, kai šie troškimai įgyvendinami. Šios teorijos idėjas plėtojo filosofai amerikiečiai – žymiausias XX a. politinės filosofijos atstovas Johnas Rawlsas (1921–2002), kalbėjęs apie racionalių troškimų svarbą, ir Peteris Railtonas (Railton, 1986), pasiūlęs „idealizuotų troškimų" modelį. Šiame modelyje gerovė kyla iš tų troškimų, kuriuos turėtume turėti būdami pakankamai informuoti ir racionalūs. **Objektyvaus sąrašo teorijose** siūlomas dar kitoks atsakymas. Pagal šį požiūrį žmogaus gyvenimas tampa geresnis dėl tam tikrų dalykų, kurie geri savaime, nepriklausomai nuo to, ar žmogus jų trokšta arba jaučia dėl jų malonumą. Tokių „objektyvių gėrių" pavyzdžiai galėtų būti draugystė, žinios, sveikata, kūrybinė veikla ar moralinis tobulėjimas. Šiose teorijose teigiama, kad tam tikros vertybės yra universalios ir jų buvimas pagerina gyvenimo kokybę. Objektyvaus sąrašo teorijas plėtojo anglas Derekas Parfitas (Parfit, 2011), vienas įtakingiausių moralės filosofų, daugiausia dėmesio skyręs asmenybės tapatybės, priežastingumo, moralinės pareigos klausimams, taip pat kanadietis Thomas Hurka (2011), kuris pabrėžia tam tikrų veiklų ir būsenų vertę nepriklausomai nuo jų siekimo priežasčių. Hurka daug rašo apie moralinę filosofiją, objektyvų gėrį, dorybių etiką. Šių idėjų užuomazgų randama ir Aristotelio (384–322 m. pr. Kr.) eudaimonizme, kur svarbus vaidmuo tenka dorybei, žinioms ir bendruomeniškumui. **Abi šios teorijos (troškimų įgyvendinimo teorija ir objektyvaus sąrašo teorija)** išplečia diskusiją apie gerovę už malonumo ribų ir skatina svarstyti, kas gyvenimą daro prasmingą ir vertingą giliau nei tik subjektyvūs išgyvenimai.

Hedonizmo šaknys siekia Senovės Graikiją. Epikūras (341–270 m. pr. Kr.), vienas žymiausių šios teorijos atstovų, teigė, kad pagrindinis vidinis gėris, kurio turėtume siekti, yra malonumas. Pasak Epikūro, „malonumas yra visų pasirinkimų pradžia ir tikslas" ir jis visada yra geras savaime, nesvarbu, kokios jo priežastys ar aplinkybės. Pagal šią teoriją malonumas visuomet yra iš prigimties geras žmogui, o mažesnis malonumas visada iš prigimties blogas. Epikūro požiūriu, dorybė yra ne tikslas, o priemonė pasiekti ramybę (*ataraxia*) ir ilgalaikį malonumą.

Hedonizmas yra gana paprasta teorija, paaiškinanti, kas gyvenimą

daro geresnį. Jei jauti, kad tavo gyvenimas taptų geresnis, jei laimėtum loterijoje, susituoktum su tikrąja meile ar įgytum norimą kvalifikaciją, tai hedonistinis šių sprendimų paaiškinimas būtų toks: šie dalykai yra geri tik tuo atveju, jei suteikia tau malonumo. Daugelis malonumų gali būti fiziniai, tačiau Fredas Feldmanas (Feldman, 2004) yra teorijos, vadinamos požiūriniu hedonizmu, gynėjas. Pagal požiūrinį hedonizmą malonumas yra ne tik fizinis pojūtis, bet ir psichologinė būsena. Pavyzdžiui, malonumas, patiriamas skaitant knygą ar klausantis muzikos, gali būti toks pat svarbus gerovei kaip ir fiziniai malonumai. Toks požiūris padeda paaiškinti, kodėl skirtingi žmonės skirtingai reaguoja į tuos pačius dalykus – vienam Lady Gagos albumas gali teikti daug malonumo, o kitam jis gali būti visai neįdomus. Tai priklauso nuo asmeninių psichologinių reakcijų.

Džonas Stuartas Millis (1806–1873) pasiūlė išplėstinį hedonizmo variantą, pabrėždamas malonumo kokybę. Jis rašė: „Geriau būti nepatenkintu žmogumi nei patenkinta kiaule; geriau būti nepatenkintu Sokratu nei patenkintu kvailiu.“ Tai reiškia, kad ne visi malonumai yra vienodi – intelektiniai malonumai, tokie kaip žinių siekimas ar menų pažinimas, yra vertingesni už paprastus kūno malonumus.

Nozicko potyrių mašina. Hedonizmas sulaukia ir kritikos. Viena iš pagrindinių problemų, su kuriomis susiduria ši teorija, yra ta, kad žmogaus gerovė atrodo priklausoma ne vien nuo bendro gyvenime patiriamo malonumo kiekio. Pavyzdžiui, gali būti, kad žmogus patiria džiaugsmą įgydamas naują kvalifikaciją, tačiau dažnas manytų, jog tokio įvykio vertė yra didesnė nei vien suteiktas malonumas. Daugelis pritaria nuomonei, kad prasminga sėkmė, kaip antai reikšmingo išsilavinimo ar įgūdžių įgijimas, pagerina gyvenimą net tuomet, kai nesuteikia tiesioginio malonumo. Tai leidžia teigti, jog ryšys tarp to, kas gerina gyvenimą, ir to, kas teikia malonumą, nėra toks tiesioginis, kaip tvirtina hedonistai.

Šią hedonizmo prielaidą užginčijo filosofas **Robertas Nozickas** (1938–2002), pasiūlęs garsųjį minties eksperimentą – potyrių mašiną. Nozickas teigia (Nozick, 1974): „Įsivaizduokite, kad egzistuoja potyrių mašina, kuri galėtų suteikti bet kokią trokštamą patirtį. Neuropsichologai stimuliuotų jūsų smegenis taip, kad galvotumėte ir jaustumėtės lyg rašytumėte puikų roma-

ną, susirastumėte draugą ar skaitytumėte įdomią knygą. Tuo metu jūs plūduriuotumėte talpykloje su prie smegenų prijungtais elektrodais. Ar pasirinktumėte prisijungti prie šios mašinos visam gyvenimui, iš anksto užprogramavę visas savo gyvenimo patirtis? <...> Žinoma, būdami toje talpykloje jūs nežinotumėte, kad ten esate; manytumėte, kad visa tai iš tikrųjų vyksta <...>. Ar prisijungtumėte?“

Nozicko teigimu, dauguma žmonių, susimąstę apie tokią situaciją, atsisakytų jungtis prie potyrių mašinos. Tikėtina, kad retas žmogus pasirinktų palikti tikrus santykius, šeimą ir gyvenimo tikrovę dėl dirbtinės, kad ir malonios, patirties. Tai rodo, jog mums rūpi ne vien tai, kaip gyvenimas „jaučiasi iš vidaus“, bet ir tai, ar jis yra tikras, autentiškas. Potyrių mašina garantuoja malonumą, bet daugeliui ji atrodo mažiau patraukli nei tikras gyvenimas, kuriame malonumas nėra užtikrintas. Tai leidžia manyti, kad mūsų gerovę lemia ir kiti veiksniai – galbūt žinios, draugystės ar realūs gyvenimo pasiekimai.

Vis dėlto hedonistai gali ginčytis, kad potyrių mašina vis tiek yra pageidautina, nes ji garantuoja malonumo patirtis. Jie gali tvirtinti, kad mūsų abejonės dėl mašinos yra nepagrįstos: jei būdami mašinoje nesuvoksime dirbtinumo, gal tai neturėtų reikšmės. Hedonistas gali daryti išvadą, kad nenoras jungtis prie mašinos yra neracionalus. Galbūt tie, kurie prisijungtų, turėtų gyvenimą, kuris būtų nepaprastai geras pagal hedonistinius standartus.

Jeremy’o Benthamo utilitarizmas. Jeremy’is Benthamas (1748–1832) laikomas pirmuoju iš vadinamųjų klasikinių utilitaristų. Jis buvo ne tik filosofas, bet ir socialinių reformų šalininkas, aktyviai domėjęsis teisės, politikos ir ekonomikos klausimais. Benthamas siekė, kad filosofija tarnautų praktiniams visuomenės tikslams, todėl jo moralinė teorija buvo glaudžiai susijusi su tikrove.

Benthamas savo utilitarizmo teoriją grindė **hedonizmu** – požiūriu, kad moralės tikslas yra skatinti malonumą ir mažinti skausmą. Pasak Benthamo, vienintelis kriterijus, pagal kurį galima vertinti gyvenimo, įvykio ar veiksmo vertę, yra sukuriamas malonumo ar skausmo kiekis. Ši nuostata nebuvo atsitiktinė: Benthamas tikėjo, kad hedonizmas gali būti pagrįstas pasaulyje pastebimais įrodymais. Jis rašė (Bentham, 2008): „Gamta lėmė, kad žmonija yra valdoma dviejų suverenių valdovų – skausmo ir malonumo. Tik jie vieni gali nurodyti, ką turime daryti, taip pat nuspręsti, ką darysime.“ Iš šio pastebėjimo Benthamas daro išvadą, jog žmonės turėtų

gyventi taip, kad siektų padidinti malonumą ir sumažinti skausmą. Taip jis formuluoja moralinę teoriją, kurios pagrindas – didžiausio gėrio kūrimas didžiausiam skaičiui žmonių.

Svarbi sąvoka Benthamo teorijoje yra **naudingumas**. Jis naudingumą apibrėžia kaip bet kurio objekto savybę, kuri gali suteikti naudos, malonumo, laimės ar padeda išvengti blogio, skausmo ir nelaimės. Todėl, anot Benthamo:

- **gėris** – tai malonumo padidėjimas;
- **blogis** – tai skausmo padidėjimas arba malonumo sumažėjimas.

Remdamasis šiuo požiūriu, Benthamas suformulavo **naudingumo principą**. Pagal šį principą kiekvienas veiksmas turėtų būti vertinamas pagal jo tendenciją didinti ar mažinti asmens, kurio interesai svarstomi, laimę. Kitaip tariant, moraliai teisingas veiksmas yra tas, kuris didina laimę ir malonumą, o neteisingas – tas, kuris juos mažina. Benthamo teigimu, šis principas veda prie pagrindinio moralinio reikalavimo: **skatinti didžiausią malonumą didžiausiam skaičiui žmonių**. Tai yra esminė jo utilitarizmo aksioma, kuria remiantis galima spręsti, kas yra moralu.

Benthamo utilitarizmo struktūra. Benthamo utilitarizmas grindžiamas hedonizmu, tačiau jo teorijoje svarbūs ir keli kiti principai, apibūdinantys, kaip sprendžiama, kas yra moralu. Pagrindinės Benthamo teorijos savybės:

- **Konsekvencialistinis (teleologinis) pobūdis**

Benthamo utilitarizmas yra konsekvencialistinis, nes veiksmo moralinė vertė visiškai priklauso nuo jo pasekmių. Nėra tokių poelgių, kurie patys savaime būtų moraliniu požiūriu teisingi ar neteisingi. Tai reiškia, kad svarbu ne pats veiksmas, o tai, ką jis sukelia. Dėl to ši teorija taip pat vadinama teleologine (iš graikų kalbos žodžio *telos* – „tikslas“ arba „paskirtis“). Teisingas veiksmas yra tas, kuris sukelia daugiau malonumo nei alternatyvūs veiksmai.

- **Reliatyvistinis požiūris**

Benthamo utilitarizmas nėra absoliutinis – nėra veiksmų, kurie būtų visada morališkai neteisingi nepriklausomai nuo aplinkybių. Kiekvienas veiksmas turi būti vertinamas pagal situaciją ir pasekmes. Tarkim, kankinimas galėtų būti pateisinamas, jei padėtų išvengti didesnės nelaimės, pavyzdžiui, sustabdytų teroro aktą.

Pagal absoliutines moralines pažiūras tam tikri veiksmai yra moraliai neteisingi visada, nepriklausomai nuo konteksto ar pasekmių. Tokios

pažiūros grindžiamos idėja, kad egzistuoja moralinės normos, kurios galioja universaliai ir nesikeičia priklausomai nuo aplinkybių. Pavyzdžiui, dauguma žmogaus teisių organizacijų ir kampanijų grupių laikosi nuostatos, kad **kankinimas** yra moraliai nepriimtinas bet kokioje situacijoje – nesvarbu, ar jis vykdomas kerštingų diktatorių, siekiančių įvaryti baimę gyventojams, ar sankcionuotas demokratiškai išrinktos valdžios, siekiančios gauti informacijos teroro akto prevencijai. Absoliutizmo požiūriu, moraliniai principai yra nekintami: kankinimas, kaip veiksmas, yra neteisingas visais atvejais ir bet kokiomis aplinkybėmis.

- **Maksimizavimas**

Pagal Benthamo teoriją malonumas turi būti ne tik skatinamas, bet ir maksimizuojamas. Tai reiškia, kad moralus veiksmas yra toks, kuris sukuria daugiausia malonumo didžiausiam skaičiui žmonių. Jei tam tikras veiksmas galėtų sukurti daugiau malonumo nei kitas, o buvo pasirinktas mažiau naudingas veiksmas, tai yra moralės klaida. Pavyzdžiui, jei pinigus išleidžiame knygai, bet galėjome suteikti daugiau malonumo paaukoję juos labdarai, knygos pirkimas nebūtų geriausias moralinis sprendimas.

- **Nešališkumas**

Benthamo utilitarizmas grindžiamas interesų lygybės idėja. Skaičiuojant malonumą visi asmenys yra lygūs – nesvarbu, ar tai karališkosios šeimos narys, ar benamis, draugas ar priešas. Svarbu tik tai, kad kuo didesnis būtų bendras malonumas.

Hedonistinė skaičiavimo sistema. Benthamo utilitarizme veiksmo moralumą lemia jo pasekmės, susijusios su malonumu. Vis dėlto kyla klausimas: kaip tiksliai nustatyti, koks veiksmas sukels daugiausia malonumo konkrečiais sudėtingais atvejais? Pavyzdžiui, įsivaizduokite karinių oro pajėgų pilotą, skrendantį naikintuvu. Jis turi priimti sprendimą, ar paleisti raketą į užgrobtą keleivinį lėktuvą. Užgrobėjai gali nukreipti lėktuvą į oro uostą arba į tankiai apgyvendintą miestą. Šaudamas pilotas nužudytų keleivius, bet išgelbėtų gyventojus ant žemės. Nešaudamas jis galėtų išgelbėti keleivius arba suteiktų jiems tik kelias minutes iki galimo susidūrimo su miestu. Tokiose sudėtingose situacijose pasverti galimybes ir pasirinkti didžiausią malonumą užtikrinantį veiksmą nėra paprasta. Tam Benthamas pasiūlė **hedonistinę skaičiavimo sistemą** (dar vadinamą laimės skaičiavimu, arba *Felicific Calculus*). **Ji** padeda įvertinti, kiek malonumo gali suteikti skirtingi veiksmai. Pasak Benthamo, malonumai

vertinami pagal šiuos kriterijus:

1) **intensyvumas** – kiek stiprus bus malonumas;
2) **trukmė** – kiek ilgai malonumas truks;
3) **tikrumas** – kiek tikėtina, kad malonumas iš tiesų bus patirtas;
4) **atokumas** – kiek toli į ateitį malonumas bus patiriamas;
5) **vaisingumas** – ar malonumas sukels kitų malonumų;
6) **švarumas** – ar malonumas nebus lydimas skausmo;
7) **apimtis** – kiek žmonių galės patirti tą malonumą.

Ši sistema siūlo metodiką moraliniams pasirinkimams sudėtingose situacijose. Pavyzdžiui, pilotas gali įvertinti išgyvenimo malonumo intensyvumą ir trukmę, galimo skausmo tikimybę ir kitus kriterijus. Nors pasirinkimas vis tiek bus sunkus, hedonistinė skaičiavimo sistema suteikia racionalų pagrindą moraliniam sprendimui.

Problemos, susijusios su Benthamo utilitarizmu. Benthamo utilitarizmas susiduria su keliomis teorinėmis ir praktinėmis problemomis:

- **Skaičiavimo problema**

Nors Benthamas siūlė hedonistinę skaičiavimo sistemą, ne visada įmanoma objektyviai palyginti skirtingus malonumus (pvz., sportinio trofėjaus laimėjimas ar pirmoji atostogų kelionė). Tokie malonumai gali būti nepalyginami, nes labai skiriasi savo pobūdžiu.

- **Reikšmingų būtybių problema**

Be to, skaičiavimo problema gali būti išplėsta už anksčiau paminėtų klausimų ribų. Prisiminkime, jog Benthamo utilitarizmas yra nešališkas tuo aspektu, kad visi asmenys, kurie gauna malonumo dėl tam tikro veiksmo, prisideda prie bendro malonumo kiekio. Tačiau šis atvejis iškelia reikšmingų būtybių problemą. Pavyzdžiui, jūs svarstote, ar patvirtinti naujo gyvenamojo kvartalo statybas neužimtame žemės sklype už dabartinės jūsų miesto ribos. Jums aišku, kad jei patvirtinsite, statybos suteiks daug malonumo tiek naujiems gyventojams, tiek statybininkams, nesukeldamos skausmo kitiems. Tačiau jūs žinote, kad dėl statybų reikės išnaikinti kelias barsukų šeimas ir sunaikinti buveinę, kurioje šiuo metu gyvena daug paukščių, benamių kačių ir įvairių graužikų.

Iš pirmo žvilgsnio utilitaristui šis atvejis turėtų būti akivaizdus be jokių ypatingų skaičiavimo problemų; didžiausias gėris didžiausiam skaičiui žmonių būtų pasiektas, jei statyboms būtų leista vykti. Kita vertus, iš to galima daryti prielaidą, kad gyvūnai nėra svarbūs skaičiuojant malonumus ir skausmus. Vis dėlto, jei malonumas yra vienintelis dalykas, kuris svarbus

tam, kaip gerai klostosi gyvenimas, tada neaišku, kodėl iš skaičiavimo proceso turėtų būti pašalinti gyvūnai, kurie gali patirti tam tikros formos malonumą ir beveik neabejotinai – skausmą. Iš tiesų Benthamas, kalbėdamas apie gyvūnų moralinę vertę, pažymėjo: „Klausimas (sprendžiant moralinę reikšmę) nėra „Ar jie gali mąstyti?“ arba „Ar jie gali kalbėti?“, bet „Ar jie gali kentėti?“ (Bentham, 2008). Jei žmonių kančia ir skausmas yra svarbūs moraliniams skaičiavimams, tuomet tikriausiai bent jau tikėtina, kad taip pat turėtų būti svarbūs gyvūnų kančia ir skausmas.

- **Reiklumo prieštara**

Kadangi utilitarizmas reikalauja kiekviena proga maksimizuoti malonumą, keliami itin aukšti moraliniai standartai. Jei malonumo skatinti neužtenka, o reikia jį kiekviena proga maksimizuoti, moralinio elgesio kartelė atrodo esanti itin aukštai. Net smulkūs sprendimai, kaip spurgos pirkimas ar važiavimas taksi vietoj ėjimo pėsčiomis, gali būti laikomi nemoraliais, jei nesukuria didžiausio įmanomo gėrio. Nors jūsų veiksmai tikrai sukėlė skirtingo laipsnio malonumą ir jums, ir tiems, kurie gavo ekonominės naudos dėl jūsų sprendimo, atrodo, kad būtumėte sukūrę daug daugiau malonumo, jei būtumėte sutaupę ir pasirūpinę, kad sutaupyti pinigai pasiektų tuos, kurie kenčia dėl didelių finansinių sunkumų ar skurdo visame pasaulyje. Todėl atrodo, kad utilitarizmas, kaip maksimizuojanti moralinė teorija, daro moralinį neteisingumą beveik neišvengiamą, nes pagal jį mūsų elgesiui keliami itin dideli reikalavimai.

- **Daugumos tironijos rizika**

Utilitarizmas gali pateisinti mažumos išnaudojimą, jei tai kuria didžiausią malonumą daugumai. Pavyzdžiui, prievarta atimti mažos šalies išteklius, jei tai padidintų daugumos malonumą, pagal utilitarizmą galėtų būti laikoma moraliai teisinga. Prisiminkime, kad utilitarizmas yra reliatyvistinė moralinė teorija ir nepripažįsta jokių moralinių absoliutų – tokių kaip absoliuti teisė į demokratiją ar absoliučios teisinės ar pagrindinės žmogaus teisės. Iš tiesų pats Benthamas atmetė „prigimtinių teisių“ idėją kaip nesąmoningą sąvoką, kurios prasmė yra dirbtinė. Tačiau jei sutiksime, kad absoliučios teisės yra tiesiog „nesąmonė“, kaip teigė Benthamas, tada utilitarizmas atrodo atviras atvejams, kai dauguma morališkai privalo išnaudoti mažumą dėl bendro malonumo maksimizavimo.

- **Netinkamų ketinimų problema**

Pagal utilitarizmą vertinamos tik pasekmės, o ketinimai ignoruojami. Tai gali atrodyti neteisinga: pavyzdžiui, asmuo, kuris veikė iš gerų ketini-

mų (Dominykas), gali būti laikomas veikusiu blogai dėl blogų pasekmių, o tas, kuris elgėsi savanaudiškai (Tomas), bet netyčia pasiekė gerą rezultatą, laikomas veikusiu teisingai. Pavyzdys: Dominykas sėdi kavinėje. Staiga įsiveržia kaukėtas įsibrovėlis, ketindamas ją apiplėšti. Dominykas, norėdamas išgelbėti gyvybes, bando sustabdyti įsibrovėlį, tačiau, deja, kilus grumtynėms, įsibrovėlio ginklas netyčia iššauna ir nušauna nekaltą žmogų. Dabar apsvarstykime antrą atvejį. Kai įsiveržia ginkluotas įsibrovėlis, Tomas, užuot bandęs įsikišti, iš karto pasislepia, kad išsigelbėtų, o visus kitus palieka likimo valiai. Tomui pasisekė, nes jis slėpdamasis netyčia stumteli plėšiką, šis krenta ir į stalo kampą prasikirtęs galvą praranda sąmonę. Taip Tomas sudaro sąlygas jį ramiai sulaikyti, kol atvyksta policija. Pagal utilitaristinį skaičiavimą Tomas pasielgė taip, kad maksimizavo malonumą, o Dominykas pasielgė neteisingai, nes jo veiksmo pasekmė buvo tragiškas skausmas. Visgi atrodo nesąžininga ir neteisinga teigti, kad Tomas pasielgė teisingai, nes jis tiesiog norėjo išgelbėti save, nors viskas baigėsi sėkmingai, o Dominykas pasielgė neteisingai, nors jo ketinimas buvo išgelbėti kitus, bet jam nepasisekė. Utilitarizmas, kaip konsekvencialistinė teorija, ignoruoja ketinimus ir sutelkia dėmesį tik į pasekmes.

- **Šališkumo ir asmens vientisumo prieštara**

Įsivaizduokime hipotetinę situaciją. Esate įstrigęs gelbėjimosi valtyje su trimis kitais žmonėmis, bet turite atsargų tik dviem žmonėms. Valtyje kartu su jumis yra gydytojas, kuris įsitikinęs, kad galės perduoti onkologinės ligos gydymo metodą, jei išgyvens; pasaulinio lygio smuikininkas, kuris kasmet suteikia malonumo milijonams, ir vienas iš jūsų tėvų arba brolių ar seserų. Šiame pavyzdyje jūsų motina arba tėvas ar brolis (sesuo) nėra ypatingas, palyginti su kitais valtyje esančiais asmenimis. Šioje situacijoje utilitarizmas, atrodo, reikalautų ne tik atsisakyti savo vietos valtyje, bet ir užtikrinti, kad jūsų tėvas arba motina ar brolis (sesuo) prisijungtų prie jūsų šaltame vandenyje be vilties išgyventi. Tai būtų būdas maksimaliai padidinti bendrą malonumą tokioje situacijoje. Tačiau net jei manote, kad moralė gali reikalauti iš jūsų savęs aukojimo, atrodo itin nesąžininga neleisti jums suteikti didesnės moralinės svarbos mylimo žmogaus gyvybei. Deja, utilitaristui mylimo šeimos nario statusas neturėtų turėti jokios ypatingos reikšmės sprendžiant, kaip elgtis. Utilitarizmo reikalavimai atrodo ne tik pernelyg reiklūs, bet ir pernelyg šalti, apskaičiuoti. Utilitarizmas reikalauja veikėjo neutralumo – turite žvelgti į situaciją kaip bet kuris

neutralus stebėtojas ir neteikti ypatingos pirmenybės niekam, nepriklausomai nuo jūsų emocinio prisirišimo.

Asmuo negali atsisakyti nešališkumo, kai kalbama apie sprendimus dėl galimo veiksmo poveikio jo šeimai ar artimiesiems. Taip pat asmuo negali atsisakyti nešališkumo, kai kalbama apie veiksmo poveikį jo paties jausmams, charakteriui ir bendram vientisumo jausmui. Williamsas (Williams, 1985) pabrėžė, kad utilitarizmas gali priversti žmogų veikti prieš savo įsitikinimus ar principus, jei to reikia siekiant maksimizuoti malonumą. Jo teigimu, utilitarizmas iš veikėjo reikalauja per daug, nepaiso jo moralinės tapatybės ir įsitikinimų (pvz., garsusis Džimo ir indėnų minties eksperimentas). Williamsas aprašo išgalvotą Džimo ir indėnų atvejį, kuomet remiantis utilitarizmu vieną kalinį, nepaisant asmeninių moralinių principų, reikėtų nušauti, kad būtų išgelbėta dauguma.

Džimas yra tyrinėtojas, netikėtai atsidūręs indėnų vado, ketinančio įvykdyti dvidešimties žmonių egzekuciją, akivaizdoje. Džimas nežino apie galimus jų nusikaltimus ar bet kokius kitus veiksnius, bet jam siūlomas sunkus pasirinkimas: jis gali arba pats nušauti vieną iš kalinių ir tada likusieji bus paleisti kaip šventimo ženklas, arba atsisakyti pasiūlymo, bet tada visi dvidešimt kalinių bus nužudyti, kaip ir planuota. Svarbu pažymėti, kad Džimas nekontroliuoja situacijos, negali derėtis ar naudoti ginklo, kad išlaisvintų kalinius. Jis turi tik dvi išdėstytas galimybes.

Šio pavyzdžio tikslas nėra nustatyti, kuris veiksmas yra teisingas. Galite sutikti su utilitaristais, kurių siūlymu Džimas turi nušauti vieną kalinį, kad išgelbėtų likusiųjų gyvybes. Tikslesnis šio pavyzdžio tikslas yra parodyti, kad utilitarizmas verčia mus prie išvados prieiti per greitai, remiantis veikėjo neutralumo įsipareigojimu. Džimas turi elgtis kaip neutralus stebėtojas, spręsdamas, kuris veiksmas sukels didžiausią gėrį didžiausiam skaičiui žmonių. Moraliai jis neturi teisės suteikti daugiau svarbos savo paties jausmams nei suteiktų kitų jausmams, todėl nesvarbu, ar yra pacifistas ir visą gyvenimą palaikė kalinių reformą ir reabilitaciją. Jei utilitaristinis skaičiavimas rodo, kad jis turi nušauti vieną kalinį, tuomet jis turi šauti, nesirūpindamas jokiu savo vientisumo ar tapatybės kompromisu. Jei moralinė teorija negeba atpažinti ar gerbti žmogaus nuoširdžiausių ir giliausių įsitikinimų, tai laikytina teorijos problema.

11 lentelė. Benthamo utilitarizmo problemos

Problema	Paaiškinimas
Skaičiavimo problema	Sunku objektyviai palyginti skirtingus malonumus, nes jie gali būti iš esmės nepalyginami.
Reikšmingų būtybių problema	Kyla klausimas, kaip į skaičiavimą įtraukti gyvūnų malonumą ir kančią.
Reiklumo prieštara	Utilitarizmas reikalauja maksimizuoti malonumą kiekvienoje situacijoje, todėl kelia itin aukštus moralinius reikalavimus.
Daugumos tironija	Teorija gali pateisinti mažumos išnaudojimą, jei tai padidina daugumos malonumą.
Netinkamų ketinimų problema	Ignoruojami ketinimai, vertinamos tik pasekmės.
Šališkumo ir asmens vientisumo prieštara	Utilitarizmas gali priversti žmogų veikti prieš savo moralinius įsitikinimus, jei to reikia siekiant maksimizuoti malonumą.

Millio argumentai, palaikantys hedonistinį utilitarizmą. Johnas Stuartas Millis buvo susirūpinęs dėl problemų, su kuriomis susidūrė Benthamo pasiūlyta utilitarizmo teorija. Kaip hedonistas, Millis nenorėjo šios teorijos atmesti, bet siekė ją patobulinti ir sukurti sėkmingesnę versiją. Millis tikėjo, kad galima empiriškai pagrįsti principą, jog **didesnė laimė ar malonumas turi būti užtikrinami didžiausiam skaičiui žmonių**. Jis rėmėsi stebėjimu: kadangi žmonės trokšta savo laimės, galima daryti išvadą, jog laimė yra pageidautina. Pasak Millio, „...kiekvieno žmogaus laimė yra gėris tam žmogui, taigi bendroji laimė yra gėris visų žmonių visumai“. Millis tvirtino, kad jei individuali laimė yra siektinas gėris, tuomet ir bendra laimė turi būti gėris, kurio verta siekti. Jis siekė parodyti, kad **laimė** yra vienintelis dalykas, kuris daro gyvenimą geresnį. Kiti gėriai, tokie kaip žinios, sveikata ar laisvė, jo manymu, yra vertingi tik tiek, kiek prisideda prie laimės. Žinios, pavyzdžiui, nėra vertingos savaime, o tik todėl, kad suteikia laimę, kai yra įgyjamos.

Millio kritika. G. E. Moore'as (Moore, 1903) pastebėjo, kad Millis klaidingai pereina nuo faktinio teiginio („žmonės trokšta laimės“) prie normatyvinio („žmonės turėtų trokšti laimės“) be papildomo pagrindi-

mo. Pavyzdžiui, tai, kad žmonės gali trokšti net neteisingų dalykų (pvz., nužudyti kitą žmogų), nereiškia, kad šie dalykai yra geri ar pageidautini.

Idėja, kad kiti dalykai, kaip antai žinios ar sveikata, yra vertingi tik dėl to, kad teikia laimę, yra ginčytina. Ar galite įsivaizduoti situaciją, kai žinios yra vertingos savaime, net jei nesuteikia jokio malonumo? Jei taip, tai galėtų būti priešingas Millio teiginiui pavyzdys.

Millio kokybinis utilitarizmas. Siekdamas patobulinti Benthamo utilitarizmą, Millis pasiūlė svarbų pokytį: jis manė, kad moraliniams sprendimams svarbi ne tik malonumo kiekybė, bet ir kokybė.

Benthamo utilitarizmas buvo orientuotas į bendro malonumo kiekio maksimizavimą, nesvarbu, kaip tas malonumas pasiekiamas. Millis, priešingai, pabrėžė, kad aukštesnės kokybės malonumai turi didesnę vertę nei žemesnieji.

Aukštesnieji malonumai, pasak Millio, yra tie, kurie kyla iš intelektinės veiklos, meno ar kultūros (pvz., skaitymo, teatro lankymo). Žemesnieji malonumai susiję su fiziniais, kūniškais potyriais (pvz., valgymu, poilsiu, kūniškais malonumais). Millis tvirtino, kad aukštesniųjų ir žemesniųjų malonumų skirtumai nėra savavališki. Jo teigimu, *kompetentingi teisėjai* – žmonės, patyrę abiejų tipų malonumų, gali nuspręsti, kurie malonumai yra vertingesni. Tokie žmonės, anot Millio, paprastai teikia pirmenybę intelektiniams malonumams.

Dėl šios pozicijos Millis sulaukia kritikos. Ji grindžiama empirinėmis pastabomis – realiame gyvenime neretai matome, kad žmonės, net turintys galimybę patirti tiek intelektinius, tiek kūniškus malonumus, kartais renkasi paprastesnius, žemesniuosius malonumus (pvz., pramogas, kurios teikia greitą malonumą, bet neskatina intelekto). Tai silpnina Millio argumentą, kad aukštesnieji malonumai objektyviai vertingesni. Kyla klausimas: ar Millio gynyba dėl nešališko aukštesniųjų ir žemesniųjų malonumų atskyrimo yra pakankamai pagrįsta?

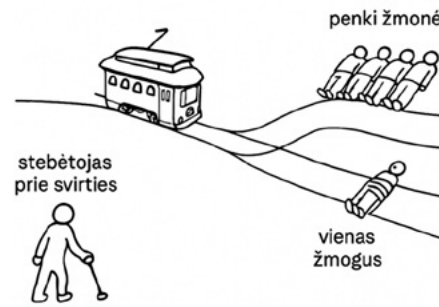
Millio taisyklių utilitarizmas prieš Benthamo veiksmų utilitarizmą. Ir Johnas Stuartas Millis (1806–1873), ir Jeremy'is Benthamas (1748–1832) buvo utilitarizmo šalininkai, tačiau jų požiūriai į moralinius sprendimus iš esmės skyrėsi. Millis paprastai laikomas taisyklių utilitaristu, o Benthamas – veiksmų utilitaristu, nors šie terminai paplito jau po Millio mirties.

Veiksmų utilitaristas Benthamas moralumą vertina pagal individualaus veiksmo pasekmes. Toks požiūris kartais gali privesti prie paradok-

salių išvadų. Pavyzdžiui, Judith Jarvis Thomson (1986) pateikė transplantacijos chirurgo atvejį: gydytojas turi penkis pacientus, kuriems reikia organų transplantacijos, ir vieną sveiką pacientą. Veiksmų utilitaristas veikiausiai manytų, jog nužudyti sveiką žmogų ir išgelbėti penkis kitus – moraliai teisinga, nes taip būtų sukuriama daugiau bendro malonumo.

Taisyklių utilitaristas, kaip Millis, siūlytų kitokį sprendimą. Pagal jį moraliniai sprendimai turėtų būti grindžiami rinkiniu tokių taisyklių, kurios, jei būtų nuosekliai taikomos, labiausiai skatintų bendrą laimę. Taisyklė, leidžianti žudyti sveikus pacientus, sukeltų baimę ir nepasitikėjimą, todėl ilgainiui sumažintų bendrą malonumą. Per taisyklių utilitarizmą galime paaiškinti ir Millio žalos principą (Mill, 1863): „Vienintelė priežastis, dėl kurios valdžia gali teisėtai būti naudojama prieš bet kurį civilizuotos bendruomenės narį prieš jo valią, yra siekis užkirsti kelią kitų patiriamai žalai. Jo paties gėris, nesvarbu – fizinis ar moralinis, nėra pakankamas pagrindas."

Millis teigė, kad net jei konkretus veiksmas trumpam padidintų bendrą malonumą, jis gali prieštarauti geriausioms taisyklėms, užtikrinančioms ilgalaikę laimę, todėl nebūtų moraliai leistinas. Be to, tebėra sudėtinga nustatyti kitų žmonių preferencijas, o dar sudėtingiau – gyvūnų, jei jų preferencijos irgi yra moraliai svarbios.

Tramvajaus problema ir utilitarizmo požiūris. „Tramvajaus problema" (angl. *Trolley Problem*) yra garsus moralinės filosofijos minties eksperimentas, kurį sukūrė Judith Jarvis Thomson (1986). Šis eksperimentas padeda nagrinėti dilemas, kai tenka rinktis tarp dviejų blogų pasekmių siekiant didžiausio gėrio. Tai tiesiogiai siejasi su utilitarizmo principais. Situacija yra tokia: nevaldomas tramvajus lekia bėgiais ir tuoj partrenks penkis prie jų pririštus žmones. Stebėtojas gali patraukti svirtį ir nukreipti tramvajų į kitą bėgių atšaką, kur pririštas vienas žmogus. Ar teisingas moralinis sprendimas būtų paaukoti vieną, kad išgelbėtum penkis?

Benthamas teigtų, kad moraliai teisingas yra tas veiksmas, kuris su-

kuria daugiausia malonumo ir sumažina daugiausia skausmo. Veiksmų utilitarizmo požiūriu, svirties patraukimas yra moraliai pateisinamas, nes vieno asmens mirtis sumažina didesnį skausmą, kuris ištiktų penkis žmones. Benthamui svarbu tik bendras pasekmių rezultatas – kokios emocinės pasekmės (malonumas, skausmas) kyla iš veiksmo.

Millis siūlytų žiūrėti plačiau: ar svirties patraukimas atitinka taisyklę, kuri paprastai skatina didžiausią bendrą laimę? Pagal Millio taisyklių utilitarizmą sprendimas grindžiamas tuo, kokių taisyklių laikymasis visuomenėje ilgainiui kuria daugiausia gėrio. Svirties patraukimas galėtų būti pateisinamas kaip taisyklės „gelbėk daugiau gyvybių“ taikymas. Tačiau, pavyzdžiui, stambaus vyro nustūmimas nuo tilto tuo pačiu tikslu nebūtų pateisinamas, nes taisyklė, leidžianti tyčia žudyti nekaltus žmones kaip priemonę, ilgainiui mažintų bendrą laimę, skatindama baimę ir nesaugumą visuomenėje.

Thomson (1986) analizavo skirtumą tarp tiesioginės žalos padarymo (pvz., stambaus vyro nustūmimo) ir šalutinės žalos (pvz., vieno asmens mirties dėl svirties perjungimo). Šie skirtumai tampa svarbūs aiškinant, kaip moralinės dilemos sprendžiamos remiantis utilitarizmu: Benthamas koncentruotųsi į pasekmių aritmetiką, o Millis – į taisyklių, skatinančių bendrą gerovę, svarbą.

Klausimai diskusijai

1. Ar yra kas nors, kas pagerintų jūsų gyvenimą ir ko negalima sumažinti iki malonumo ar preferencijos patenkinimo? Pateikite pavyzdį.
2. Ar pats pasirinktumėte įeiti į Nozicko potyrių mašiną, jei žinotumėte, kad galimybės išeiti iš jos nebebus? Ar įdėtumėte jums rūpimą žmogų į tokią mašiną miegantį, kad jam nereikėtų spręsti pačiam? Kodėl?
3. Kaip manote, ar malonumas yra išmatuojamas? Ar Benthamo siūlomas hedonistinis skaičiavimas yra tinkamas būdas tai daryti? Pagrįskite.
4. Kaip manote, ar įmanoma objektyviai įvertinti ir palyginti skirtingų rūšių malonumus, pavyzdžiui, meno kūrinio sukeltą džiaugsmą ir fizinį komfortą? Pagrįskite savo nuomonę.
5. Ar gyvūnų kančia ir malonumas turėtų būti įtraukti į moralinius

skaičiavimus taip pat, kaip žmonių? Kodėl taip arba kodėl ne?

6. Ar utilitarizmas kelia pernelyg didelius reikalavimus mūsų kasdieniams sprendimams? Ar jis tinkamas kaip praktinė moralinė teorija?
7. Kaip vertinate mintį, kad moralė gali pateisinti mažumos išnaudojimą, jei tai padidina bendrą malonumą daugumai? Ar tai priimtina?
8. Ar moralinė teorija turėtų gerbti asmens vientisumą ir įsitikinimus net tada, kai dėl to nebus maksimaliai padidintas bendras malonumas?
9. Kuri iš žinomų problemų, susijusių su Benthamo veiksmų utilitarizmu, jums atrodo rimčiausia? Ar, jūsų nuomone, ją galima įveikti? Kodėl?
10. Ar sutinkate su Millio teiginiu, kad bendroji laimė yra gėris visų žmonių visumai? Kodėl taip arba kodėl ne?
11. Ar žinios, sveikata arba laisvė jums atrodo vertingos tik dėl to, kad teikia laimę, ar jos turi vertę savaime? Kodėl?
12. Kaip vertinate Mooreo kritiką Millio įrodymui? Ar įmanoma pereiti nuo to, kad kažko trokštama, prie to, kad to turėtų būti trokštama?
13. Ar, jūsų manymu, Millis sėkmingai patobulino Benthamo veiksmų utilitarizmą? Kokiu aspektu?
14. Ar esate patyrę situaciją, kai buvote skatinami atsitraukti nuo vieno malonumo (pvz., televizoriaus) ir užsiimti „naudingesne“ veikla? Kaip vertinate tokį siūlymą?
15. Ar turite įsitikinimų ar principų, kurių nenorėtumėte paaukoti net dėl didesnio bendro gėrio? Pagrįskite savo atsakymą.
16. Kodėl utilitaristai neatsisako idėjos, kad malonumą būtina maksimizuoti? Ar pakankamo malonumo skatinimo principas galėtų išspręsti problemas ar, priešingai, sukeltų naujų problemų?
17. Ar „silpnas taisyklių utilitarizmas“ iš tiesų skiriasi nuo veiksmų utilitarizmo, ar tai tik kita jo forma? Argumentuokite.
18. Ar „stiprus taisyklių utilitarizmas“ išsaugo utilitarizmo esmę? Ar jis iš tiesų nusipelno būti vadinamas utilitaristine teorija? Kodėl?
19. Jei jūsų preferencijos po psichoterapijos pasikeičia, ar ankstesnės preferencijos turi (ar turėjo) moralinę reikšmę? Paaiškinkite.

4.2 Fletcherio situacinė etika[6]

Savo knygos „Situacinė etika: naujoji moralė“ (angl. *The Situation Ethics: The New Morality*) įvade Josephas Fletcheris (1905–1991) plėtoja tai, ką pats vadina etine nesistema. Tuo metu, kai pasirodė, knyga atrodė drąsi, netgi radikali – Fletcheris teigė, kad nebūtina smerkti nei lytinių santykių už santuokos ribų, nei homoseksualumo, nei aborto. Vis dėlto Fletcherio darbai nėra plačiai aptariami ar gerbiami filosofų bendruomenėje – jiems priekaištaujama dėl silpnos argumentacijos, savitumo ir senų idėjų kartojimo. Nors knygoje pasitelkiama religijos retorika – vartojami religiniai terminai, tokie kaip „agapė“, cituojami žinomi teologai, pavyzdžiui, Rudolfas Bultmannas (1884–1976), pagrindinės idėjos nėra grindžiamos jokios konkrečios religijos tiesomis. Pats Fletcheris teigia, kad jo argumentas neturi „nieko bendra su teologiniu tikėjimu“.

Fletcheris šią etinę „nesistemą“ vadina situacionizmu ir ją iliustruoja viena Biblijos istorija. Evangelijoje pagal Morkų (3, 1–6) pasakojama, kaip Jėzus išgydo vyrą su paralyžiuota ranka žydų šventykloje. Šis veiksmas laikomas Jėzaus meilės visiems įrodymu. Tačiau fariziejai jį sudraudžia, nes gydymas įvyko per šabą, o pagal žydų įstatymą šabo dieną dirbti draudžiama. Fletcherio tikslas – parodyti, kad kai kurie veiksmai gali būti moraliai priimtini, net jei jie prieštarauja vadinamiesiems moraliniams įstatymams. Fletcheris teigia, kad Jėzaus veiksmas yra moraliai pateisinamas (nors ir prieštarauja žydų įstatymui), nes jis siekė sukelti didžiausią meilę.

Fletcherio etinė sistema. Fletcheris išskiria dvi nepatrauklias etines pozicijas: legalizmą ir antinomizmą, o tarp jų – patrauklią vidurio poziciją: situacionizmą.

Legalistais laikomi tie, kurie aklai paklūsta moralinėms taisyklėms, neatsižvelgdami į situacijos ypatumus. Fletcheris kalba apie paprastą deontologą, kuris teigia, kad veiksmai yra teisingi ar klaidingi nepriklausomai nuo pasekmių. Pavyzdžiui, būtina sakyti tiesą visada, net jei tai reikštų milijonų žmonių mirtį. Legalizmo laikosi kai kurios krikščionių sektos. Pavyzdžiui, jos gali atsisakyti medicininės pagalbos, kaip antai kraujo perpylimo, net kai bendruomenės nariui to gyvybiškai reikia, nes mano, kad tai prieštarauja Dievo įsakymams. Islamo legalizmo pavyzdys: 2002 m. Saudo Arabijoje religinė policija neleido grupei mergaičių

6 Remiantis Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). Fletcher's Situation Ethics. Iš *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies* (p. 79–87). Cambridge, UK: Open Book Publishers.

ištrūkti iš degančio pastato, nes jos vilkėjo „netinkamus“ drabužius ir taip esą pasipriešino Dievo valiai. Liudininkas pasakojo matęs, kaip trys policininkai mušė mergaites, kad jos neišeitų iš mokyklos, nes nedėvėjo abajos. Žuvo penkiolika mergaičių.

Kita kraštutinė pozicija – antinomizmas (iš graikų kalbos: *anti* – prieš, *nomos* – įstatymas). Tai požiūris, kad žmogus gali daryti ką tik nori, priklausomai nuo situacijos. Fletcheris šį požiūrį vadina egzistenciniu, nes pagal jį žmonės visada laisvi rinktis, ką daryti. Visi įstatymai ir taisyklės tėra būdas slopinti žmonių baimę prieš visišką laisvę. Jei antinomizmas teisingas ir jei žmogus tiki, kad jo veiksmas yra teisingas, vadinasi, jis toks ir yra. Antinomizmas reiškia, kad moralinis veikėjas yra nenuspėjamas, jo sprendimai atsitiktiniai, nepastovūs, be jokių principų ar taisyklių – tik asmens sąžinė ir institucinė aplinka, kurioje jis veikia.

Vidurinė etinė pozicija – situacionizmas. Galėtume pagalvoti, kad legalizmas ir antinomizmas išsemia visas galimas moralines pozicijas. Jei atmetame moralinius įstatymus, ar tai nereiškia moralinės anarchijos? Fletcheris atsako – ne.

12 lentelė. Etinių krypčių pagal Fletcherį palyginimas

Kryptis	Pagrindinė idėja	Požiūris į moralės taisykles	Sprendimų priėmimas	Svarbiausia vertybė
Legalizmas	Moraliniai įstatymai galioja visada, nepriklausomai nuo situacijos	Griežtai laikosi universalių taisyklių	Remiasi iš anksto nustatytais įsakymais	Paklusnumas, pareiga
Antinomizmas	Nėra jokių moralinių taisyklių – žmogus veikia, kaip nori	Atmeta bet kokius moralinius įstatymus	Atsitiktinis, individualus sprendimas	Asmeninė laisvė

Situacionizmas	Yra tik vienas aukščiausias įstatymas – meilė (agapė)	Taisyklės taikomos tik tiek, kiek padeda skleisti meilę	Remiasi konkrečia situacija ir meile	Agapė (nesavanaudiška meilė)

Fletcherio situacinė etika. Fletcheris teigia, kad egzistuoja moralinis įstatymas, todėl jis atmeta antinomizmą. Tačiau kadangi yra tik vienas toks įstatymas, jis taip pat atmeta legalizmą. Vienintelis moralinis įstatymas, anot Fletcherio, yra toks: visada veikti taip, kad būtų sukurta kuo daugiau meilės kuo daugiau žmonių. Tai jis vadina agapės skaičiavimu (angl. *Agápē Calculus*). Taigi Fletcherio situacionizmas yra teleologinė teorija – veiksmai vertinami pagal pasekmes ir būtent jos lemia, ar veiksmas yra teisingas, ar klaidingas. Kaip ir bet kuri teleologinė teorija, ši skatina atsižvelgti į konkrečią situaciją Taigi Fletcherio požiūris nėra visiškai unikalus. Jo išskirtinumas – meilės arba, kaip jis sako, agapės, centriškumas.

Fletcherio manymu, gali egzistuoti moraliniai principai, tačiau jie skiriasi nuo įstatymų. Principai – tai bendros nuostatos, jautrios kontekstui ir kylančios iš vienintelio įstatymo: maksimizuoti meilę. Pavyzdžiui, galime turėti moralinį principą, kad žudyti yra blogai. Tai – principas, nes paprastai žudymas neatneša daugiausiai meilės. Vis dėlto tai nėra įstatymas, nes, Fletcherio požiūriu, žudyti ne visada yra blogai. Pavyzdžiui, situacija, kuomet planuojama atimti gyvybę teroristo vaikui, kad būtų išgauta informacija, padėsianti užkirsti kelią branduolinei atakai. Fletcheris teigtų, kad tai – aplinkybė, kai nereikia laikytis principo „nežudyk“, veikiau reikia atlikti meilę žmonijai maksimizuojantį veiksmą, kuris šiuo atveju būtų nužudymas.

Pasak Fletcherio, iš visuotinio įstatymo negalime išvesti kitų visuotinių įstatymų, tik principus. Tai reiškia, kad kartais gali būti morališkai priimtina sulaužyti net dešimt Dievo įsakymų. Fletcheris eina dar toliau – teigia, kad kai kuriose situacijose privalome juos sulaužyti. Jis nurodo keturis pagrindinius situacionizmo veikimo principus.

Keturi situacionizmo principai:

- Pragmatizmas

Situacionistas laikosi praktinės strategijos. Fletcherio požiūrio pragmatiškumas yra labai paprastas: jis teikia pirmenybę moraliniams požiūriams, kurie grindžiami ne abstrakčiais svarstymais (kaip, pavyzdžiui, Kanto kategoriniu imperatyvu), bet realios situacijos analize.

- Reliatyvizmas

Nors Fletcheris atmeta antinomizmą ir pripažįsta vieną svarbiausią moralės principą, jis vis tiek save vadina reliatyvistu. Visgi tai nereiškia, kad kiekvienas gali pasirinkti, kas yra teisinga ar neteisinga. Tai veikiau kvietimas liautis primetinėti vienodą moralę visiems žmonėms visose situacijose. Jei situacijos skiriasi, skirsis ir pasekmės, o kartu – ir tai, ką turime daryti. Tai paprasta, netgi primityvi idėja, kaip ir jo pragmatizmo samprata: teisingumas ir neteisingumas priklauso nuo konkrečios situacijos.

- Pozityvizmas

Šiuo atveju „pozityvizmas“ nesusijęs su filosofiniu pozityvizmu. Fletcherio mintis paprasta: bet koks moralinis ar vertybinis sprendimas etikoje, kaip ir teologinės tikėjimo tiesos, yra sprendimas, o ne loginė išvada. Tai – pasirinkimas, o ne racionalaus mąstymo rezultatas. Jei kas nors paklaustų, kodėl vienintelis moralės įstatymas turėtų būti meilės maksimizavimas, Fletcheris atsakytų, kad tai negali būti logiškai pagrįsta. Tai tikėjimo pobūdžio sprendimas, kaip teologų tikėjimas Dievu.

- Personalizmas

Meilė – tai žmonių patirtis. Todėl pagal personalizmo principą teigiama, kad jei norime maksimizuoti meilę, turime atsižvelgti į žmogų konkrečioje situacijoje – t. y. kas konkrečiai veikia ir kam tai daroma.

13 lentelė. Keturi veikimo principai pagal Fletcherį

Principas	Reikšmė
Pragmatizmas	Moralinis sprendimas turi būti praktiškas, veikiantis realybėje
Reliatyvizmas	Nėra absoliučių taisyklių – kas teisinga, priklauso nuo situacijos
Pozityvizmas	Meilė kaip moralinis pagrindas yra tikėjimo aktas, o ne loginė išvada

Personalizmas	Meilė skirta žmonėms, ne taisyklėms ar daiktams: „žmonės turi būti mylimi, daiktai – naudojami“

Kaip priimti moralius sprendimus: sąžinė kaip veiksmas, o ne daiktavardis. Pasak Fletcherio, „sąžinė“ padeda spręsti, kaip pasielgti tinkamai. Jis sako, kad sąžinė – tai veiksmažodis, o ne daiktavardis. Iš pradžių tai gali pasirodyti painu, tačiau iš tiesų labai paprasta. Tai reiškia, kad sąžinė nėra vidinė savybė ar „moralinis kompasas“. Fletcherio nuomone, sąžinė – tai veiksmas, veikimas situacijoje; turime būti situacijoje, ją išgyventi ir veikti (todėl – veiksmažodis). Sąžinė pasireiškia gyvenant realybėje, o ne apmąstant teoriškai.

Situacinės etikos nuostatos:

- 1 nuostata: tik vienas dalykas yra iš esmės geras – meilė.

Tik vienas dalykas savaime yra geras, nepriklausomai nuo konteksto – tai meilė. Veiksmas yra teisingas ar klaidingas tiek, kiek jis sukelia daugiausia meilės. Kaip ir Benthamas, kuris pateikia hedonistinį skaičiavimą, Fletcheris nurodo tai, ką vadina agapės skaičiavimu: „Didžiausias įmanomas artimo gerovės kiekis kuo didesniam skaičiui artimųjų.“ Pažymėtina, kad vartojamas žodis „gerovė“, o ne „meilė“. Fletcheris tai daro todėl, kad, jo supratimu, meilė yra ne jausmas ar troškimas. Daugiau apie tai – toliau.

- 2 nuostata: pagrindinis krikščioniškas sprendimų kriterijus – meilė ir niekas kitas.

Kaip jau matėme iš pirmos nuostatos aprašymo, vienintelis kriterijus, pagal kurį galime spręsti, ką daryti, yra meilės skatinimas. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Fletcherio „meilė“ turi techninę reikšmę. Jis kalba apie „agapę“ – senovės graikų terminą, kuris nereiškia bičiuliškos meilės (gr. *philia*) – jausmo, kurį jaučiame draugams ar šeimai; erotinės meilės (gr. *eros*) – geismo ar aistros. Agapė – tai ne jausmas, o nuostata, kai nieko nesitikima mainais, neskiriama išskirtinio dėmesio nei draugui, nei priešui, nei mylimam žmogui. Pagal agapę vienodai vertinami visi – priešas, draugas, brolis, sutuoktinis ar mylimasis. Atsižvelgiant į šiuolaikinį meilės supratimą, „meilė“ šiuo aspektu gali būti net klaidinantis terminas. Paprastai meilė vaizduojama kaip stiprus jausmas – tarkim, animaciniuose filmuose širdis „iššoka iš krūtinės“, o įsimylėję žmonės negali susikaupti, nes „vis galvoja apie mylimąjį“. Tai ne toks meilės supratimas, kokį turi Fletcheris. Krikščioniškame kontekste agapė – tai Dievo meilės žmonėms pavyzdys. Pavyzdžiui, Kristaus žodžiai ant kry-

žiaus: „Atleisk jiems, nes jie nežino, ką daro.“ Arba šiuolaikinis pavyzdys: įsivaizduokime nedidelį Lietuvos kaimelį, kur 15-metis jaunuolis dėl girtumo netyčia sukėlė avariją ir mirtinai sužalojo savo draugą. Po teismo ir bausmės atlikimo draugo motina, nors ir skaudžiai išgyveno netektį, priima sąmoningą sprendimą jo nelaikyti priešu – atleidžia ir suteikia galimybę dirbti jos ūkyje. Ji nepateisina nusikaltimo ir niekada jo nepamirš, tačiau vis tiek tą jaunuolį myli. Tai – agapė.

- 3 nuostata: meilė ir teisingumas yra tas pats – teisingumas yra paskirstyta meilė.

Fletcherio nuomone, beveik visos moralinės dilemos kyla iš tariamos „teisingumo“ ir „meilės“ priešpriešos. Įsivaizduokime tokį atvejį. Jaunas vyras, būdamas 20 metų, dalyvavo smurtiniame užpuolime Kaune, per kurį nukentėjo praeivis. Nusikaltimas nebuvo išaiškintas, o vyras pradėjo naują gyvenimą – sukūrė šeimą, įsidarbino, aktyviai dalyvavo bendruomenės veikloje. Praėjus 15 metų, jį pradėjo slėgti kaltės jausmas ir moralinė atsakomybė už padarytą žalą. Norėdamas „susitaikyti su Dievu“ ir gyventi sąžiningai, jis nusprendė savanoriškai prisipažinti policijai, žinodamas, kad už tai bus įkalintas. Šis sprendimas buvo ypač skaudus jo žmonai, nes ji liko viena auginti du mažamečius vaikus, ir visai šeimai, netekusiai tėvo ir pagrindinio maitintojo. Tai – klasikinė dilema Fletcherio etikos požiūriu: ar teisingumas visuomenei (atsakomybė už nusikaltimą) nusveria meilę ir pareigą šeimai? Ar „meilės kupinas sprendimas“ šiuo atveju būtų prisipažinti, ar likti su šeima ir toliau gyventi dorai? Fletcheris teigia, kad elgtis teisingai reiškia elgtis su meile: „Meilė yra teisingumas, teisingumas yra meilė.“

- 4 nuostata: meile siekiama artimojo gėrio – ar mums jis patinka, ar ne.

Ši nuostata paprasta ir aiški: agapė nesusijusi su asmeniniais jausmais. Net jei žmogus mums nepatinka ar net jei jis padarė ką nors blogo – mylėti jį reiškia norėti jo gėrio, rūpintis jo gerove.

- 5 nuostata: tikslas pateisina priemones, niekas daugiau.

Tiesiogiai atmesdamas deontologinius požiūrius, Fletcheris teigia, kad bet koks mūsų veiksmas, vertinamas kaip veiksmas nepriklausomai nuo jo pasekmių, yra tiesiog „beprasmis“. Veiksmas, pavyzdžiui, tiesos sakymas, įgyja savo statusą kaip priemonė tik dėl tikslo, esančio už jo paties ribų.

- 6 nuostata: meilės sprendimai priimami atsižvelgiant į situaciją, o ne remiantis iš anksto nustatytomis taisyklėmis.

Etiniai sprendimai dažniausiai nėra aiškiai juodi arba balti – jie egzistuoja „pilkojoje zonoje“. Jokio sprendimo negalima priimti neįvertinus konkrečios situacijos. Fletcheris pateikia pavyzdį moters, kuri sužinojo, kad gali pagimdyti neįgalų kūdikį, nes vartojo talidomidą. Ką jai reikėjo daryti? Meilės kupinas sprendimas neatitiko įstatymo, pagal kurį visi abortai yra blogis. Ji nuvyko į Švediją ir ten pasidarė abortą. Net jei vaisius nebūtų buvęs neįgalus, Fletcherio teigimu, jos veiksmai buvo „drąsūs, atsakingi ir teisingi“, nes ji veikė atsižvelgdama į konkrečios situacijos aplinkybes, kad sukurtų kuo daugiau meilės.

Problemos, susijusios su Fletcherio situacionizmu. Pasak kai kurių kritikų, Fletcherio situacionizmas yra klaidinanti ir prieštaringa moralinė teorija, kurioje dažnai banalios tiesos pateikiamos taip, tarsi tai būtų gilios filosofinės įžvalgos. Viena iš bendrų problemų – polinkis argumentuojant remtis autoritetais. Tai yra loginė klaida: argumentas grindžiamas ne įrodymais, o nuorodomis į autoritetingus asmenis, pavyzdžiui, žymius teologus ar filosofus (tarp jų Aristotelį), tačiau nuoroda į autoritetą savaime neįrodo teiginio teisingumo. Pavyzdžiui, teiginys „Traškučiai yra sveiki, nes taip sako žinomas futbolininkas“ nėra logiškai pagrįstas. Toks teiginys įtikina nebent emociniu, bet ne loginiu pagrindu.

Viena iš Fletcherio situacinės etikos kritikos krypčių yra neaiškus ir netikslus pagrindinių sąvokų, tokių kaip „meilė“ ir „situacija“, vartojimas. Fletcherio tekstuose galima aptikti prieštaravimų: vienur teigiama, kad meilė yra nuostata, kuria remdamiesi veikiame, kitur – kad meilė yra tikslas, kurio reikia siekti. Šis neapibrėžtumas kelia svarbų klausimą: ar meilė, Fletcherio požiūriu, turėtų būti suprantama kaip veikiančio asmens vidinė nuostata, ar kaip pasiektų pasekmių kokybė?

Pavyzdžiui, galime įsivaizduoti situaciją, kai žmogus veikia skatinamas agapės (besąlygiškos meilės), tačiau jo veiksmo pasekmės sukelia masinę mirtį ir sunaikinimą. Nors jo ketinimai buvo geri, rezultatas – tragiškas. Ar toks veiksmas, Fletcherio požiūriu, būtų laikomas teisingu? Jei atsakymas neigiamas, tuomet meilė negalėtų būti apibrėžiama tik kaip nuostata; ji turėtų būti vertinama pagal pasekmių kokybę, kaip numatoma pagal agapės skaičiavimo principą.

Įsivaizduokime priešingą atvejį: veikėjas, skatinamas neapykantos ir piktdžiugos, netyčia sukuria daug meilės pasaulyje. Jei vadovautumės vien pasekmių vertinimu, atsakymas būtų „taip“ – tai moraliai teisingas veiksmas. Ši išvada kelia klausimą, ar Fletcheris tikrai sutiktų su tokiu vertinimu.

Norėdami suprasti, kodėl sąvoką „situacija“ apibrėžti sudėtinga, galime pasitelkti analogiją. Tarkime, politikas pareiškia: „Atsižvelgdami į dabartinę situaciją, turime kelti mokesčius“. Pirmasis mūsų klausimas būtų toks: „Kokia ta situacija?“ Akivaizdu, kad pati sąvoka nėra savaime aiški – tai, ką laikysime svarbia situacijos dalimi, priklausys nuo mūsų vertybių, įsitikinimų ir ketinimų.

Pavyzdžiui, sunkiai sergantis pacientas pareiškia norą pasitraukti iš gyvenimo. Ką reiškia „atsižvelgti į situaciją“ šiuo atveju? Ar į situaciją įtrauksime jo religinius įsitikinimus? Faktą, kad jis turi tris kates, kurios nuo jo priklauso? Jo ligos pobūdį ir prognozę? Artimųjų, kurie liks, emocinę būklę? Galbūt poveikį teisinei sistemai ar medicinos bendruomenei?

Tokioje aplinkoje Fletcherio pasiūlymas – „paklausti, kas konkrečioje situacijoje sukels daugiausia meilės“ – tampa neinformatyvus, nes skirtingi žmonės situaciją gali interpretuoti visiškai skirtingai. Vienam tai gali atrodyti vienaip, kitam – visiškai kitaip, todėl atsakymai į klausimą, ką reikėtų daryti, neišvengiamai bus skirtingi.

Galima manyti, kad Fletcheris tokį nevienodumą priimtų kaip natūralų, tačiau verta prisiminti, kad jis aiškiai atmeta antinomizmą ir moralinį reliatyvizmą. Šis prieštaravimas rodo, jog sąvokos „situacija“ neapibrėžtumas Fletcherio etikoje kelia teorinių problemų, susijusių su jos taikymu praktikoje.

Nesunku identifikuoti daugybę Fletcherio teorijos trūkumų, nes jo požiūris grindžiamas supaprastinta utilitarizmo forma. Utilitarizmas neretai atrodo prieštaraujantis intuicijai. Pavyzdžiui, įsivaizduokime situaciją, kai galima išgelbėti tik vieną žmogų – savo tėvą, arba penkis nepažįstamuosius, skęstančius upėje. Utilitaristas teigtų, kad moraliai teisinga gelbėti penkis, nes penkių laimė viršija vieno. Tačiau daugeliui natūralu ir moraliai pagirtina būtų gelbėti artimą žmogų.

Situacinė etika susiduria su tokia pačia dilema. Remiantis Fletcherio logika, galima manyti, kad penkių nepažįstamųjų išgelbėjimas sukeltų daugiau „meilės“ nei vieno tėvo išgelbėjimas, todėl teisingas moralinis pasirinkimas būtų gelbėti juos. Tačiau kyla klausimas: ar tai tikrai teisingas sprendimas moralės požiūriu?

Dauguma utilitarizmo kritikos argumentų gali būti tiesiogiai pritaikyti ir Fletcherio teorijai. Pavyzdžiui, jai būdingas pernelyg didelis reikalavimas iš veikėjo priimti sprendimus, kuriems būtina įvertinti ir apskaičiuoti visų pasekmių „meilės“ balansą. Tokia pozicija kelia daugybę naujų

klausimų ir moralinių dilemų, ypač situacijose, kuriose svarbūs asmeniniai santykiai ir emociniai įsipareigojimai.

Klausimai diskusijai

1. Kodėl Fletcherio knyga tapo tokia populiari, kai pasirodė?
2. Jei Žemę aplankytų ateivis ir paklaustų „Kas yra meilė?“, ką jam atsakytumėte?
3. Kuo situacionizmas skiriasi nuo utilitarizmo, jei išvis skiriasi?
4. Jei veikiame iš meilės, ar tai reiškia, kad galime daryti bet ką?
5. Ką reiškia teiginys, kad sąžinė yra veiksmažodis, o ne daiktavardis? Ar manote, kad mes turime sąžinę? Jei taip, ar ji turėtų būti suvokiama kaip veiksmas, ar kaip vidinė savybė?
6. Kodėl Fletcheris sako, kad jo teorija yra „faktinė, empirine patirtimi grįsta, atvira duomenims ir tyrimui“?
7. Kaip manote, ką apie Fletcherio teoriją galvotų krikščionis?
8. Ką, jūsų nuomone, reiškia „situacija“ moraliniame kontekste?
9. Ką Fletcheris turi omenyje sakydamas „pozityvizmas“?
10. Kas yra „argumentavimo iš autoriteto klaida“? Ar galite pateikti savo pavyzdį?
11. Pasirinkite vieną utilitarizmo kritiką ir suformuluokite ją kaip situacionizmo kritiką.

5. Deontologinės moralės teorijos (pareigų etikos)

Deontologinė etika kyla iš graikų kalbos žodžio *deon*, kuris reiškia „tai, kas turi būti padaryta“ arba „pareiga“. Deontologija reiškia „pareigų mokslą“ (kai kuriose Europos šalyse dar vadinama priesakų mokslu). Klasikiniu deontologinės etikos pavyzdžiu laikoma Immanuelio Kanto praktinė filosofija. Deontologinėje etikoje klausiama, kokias pareigas žmonės turi vieni kitiems, kitaip tariant, ką žmonės yra skolingi vieni kitiems. Tai apima ir pareigą sau pačiam. Deontologiniais požiūriais siekiama nustatyti pradinį visuotinį moralės principą, iš kurio galima išvesti atskiras pareigas. Teisėsaugoje tipiškas deontologinės dilemos atvejis yra šaunamojo ginklo panaudojimas, nes pareigūnas privalo laikytis griežtų taisyklių ir pagarbaus elgesio principo net tada, kai situacija kelia grėsmę jo paties ar kitų saugumui (Paurienė, 2014).

5.1 Immanuelio Kanto moralės filosofija

Klasikinė deontologinės moralės teorijos raida buvo nulemta Immanuelio Kanto. Kantas gimė 1724 m. Karaliaučiuje (dabartiniame Kaliningrade), Rytų Prūsijoje, ten ir mirė 1804 m. Jis garsus tuo, kad iš esmės pakeitė mūsų mąstymą beveik apie viską – nuo mokslo, meno, etikos, religijos, savasties iki tikrovės. Kantas laikomas vienu svarbiausių visų laikų mąstytojų, o tai dar įspūdingiau turint omenyje, kad rašė labai sudėtingai, jo sakiniai kupini techninių sąvokų, labai ilgi ir nepaprastai tankūs.

Kantas buvo racionalistas, rašęs Apšvietos epochoje (1685–1815). Jis manė, kad žinias galime įgyti tiek per pojūčius, tiek per savo racionalius gebėjimus. Tai reiškia, kad jo filosofinis požiūris prasideda nuo klausimo, ką mes galime žinoti *a priori* (iš anksto, nepriklausomai nuo patirties). Tai yra raktas į Kanto filosofijos supratimą, tačiau dėl to jo etikos samprata kartais atrodo keistoka. Paprastai manome, kad etika – priešingai nei, tarkime, matematika – turėtų būti orientuota į tai, kas vyksta pasaulyje aplink mus. O Kantas pradeda nuo žvilgsnio „į vidų“ – nuo mąstymo apie pačias etines idėjas.

Kantas tiki, kad žmonės galiausiai suvoks, jog tam tikri veiksmai yra teisingi ar neteisingi nepriklausomai nuo mūsų jausmų ar pasekmių. Kanto požiūriu, veiksmai yra teisingi, jei jie atitinka tai, ką jis vadina kategoriniu imperatyvu. Pavyzdžiui, melas pažeidžia kategorinį imperatyvą, todėl visada yra neteisingas – nepriklausomai nuo to, ką mes jaučiame apie melavimą ar kokios būtų jo pasekmės. Pasak Kanto, svarbu ne pasekmės, o pats veiksmas: kai kurie veiksmai yra teisingi arba neteisingi savaime. Tai reiškia, kad Kanto teorija yra deontologinė, o ne teleologinė: susitelkiama į pareigą, o ne į tikslus, pasekmes ar siekiamus rezultatus. Pasak Kanto, žmonės yra moralios būtybės ne todėl, kad turi norų, o todėl, kad turi protą. Mes turime gebėjimą atsitraukti ir pamąstyti apie tai, ką darome ir kodėl.

Kanto įsitikinimu, elgesys yra morališkai teisingas tik tada, kai kyla iš pareigos ir yra grindžiamas protinga savivalda. Ką tai reiškia? Kantas laikė maksimomis asmenines elgesio taisykles, kurias asmuo nustato pats sau. Maksimos, pagrįstos asmenine nauda arba polinkiais, kyla iš asmeninių norų ar emocinių nuotaikų. Priešingai, veiksmas pagal pareigą reiškia, jog elgesio taisyklės turi būti tokios, kad galėtų tapti visuotiniais įstatymais (universalizavimo kriterijus). Kategorinis imperatyvas reiškia:

aš privalau atitinkamai gerbti kiekvieno asmens laisvę ir laikyti kiekvieną asmenį tikslu savaime.

Kadangi pareiga reikalauja nieko nelaikyti priemone ir nieko neinstrumentalizuoti, laisvė nereiškia, kad galiu su savimi elgtis kaip noriu. Atvirkščiai, galioja taisyklė: mano veiksmai turi neprieštarauti mano protingai prigimčiai ir mano protingos būtybės statusui. Todėl būtina vengti bet kokių veiksmų, kurie prieštarautų šiai prigimčiai.

Deontologinės etikos požiūriu, egzistuoja besąlyginiai draudimai, t. y. kai kurie elgesio būdai negali būti pateisinami jokiu atveju – pavyzdžiui, žmonių pavergimas ar kankinimas. Tai reiškia, kad veiksmo teisingumas nepriklauso nuo jo pasekmių. Vienintelis dalykas pasaulyje, kurį galima vadinti geru be jokių išlygų, yra geras noras – būtent pasirengimas veikti iš pareigos.

Kai Kantas pabrėžia gero noro svarbą, galima pastebėti jo artumą dorybių etikos požiūriams, kuriuose taip pat pabrėžiamos veikiančiųjų nuostatos ir motyvai. Skirtumas yra tas, kad Kanto moralės teorija grindžiama pareiga, o dorybių teorijos labiau orientuojasi į sėkmingo gyvenimo ir etinių klausimų tyrimą (Appiah, 2009). Pasak Kanto, kiekvienas žmogus privalo siekti tobulumo savyje ir prisidėti prie kitų laimės.

Kanto pagrindinės idėjos[7]. Kantas pradeda nuo **pareigos sąvokos**. Yra dalykų, kuriuos jaučiame kaip pareigą, nepriklausomai nuo to, ko iš tikrųjų norime. Būtent tai Kantas ir vadina pareiga. Tačiau kyla klausimas: jei elgtis teisingai mus skatina ne troškimai (net jei tie troškimai labai stiprūs), tada kas? Kodėl, pavyzdžiui, laikomės pažado, nors labai norime paskleisti gandą? Kanto atsakymas – **gera valia**.

Gerą valią Kantas apibūdina taip: tai valia, kuri yra gera ne dėl pasekmių. Gera valia yra gera ne todėl, kad ja pasiekiamas tam tikras tikslas ar rezultatas, bet todėl, kad siekiama gėrio – ji yra gera pati savaime. Tai reiškia, kad gera valia yra moraliai vertinga nepriklausomai nuo to, ką ji sukelia. Net jei veiksmas nesukelia jokios apčiuopiamos naudos, jis vis tiek yra moraliai geras, jei kyla iš valios daryti tai, kas teisinga. Gera valia taip pat yra gera be jokių išlygų. Kaip pažymi Kantas, „neįmanoma įsivaizduoti nieko pasaulyje – ar net už jo ribų, – kas galėtų būti laikoma geru be jokių išlygų, išskyrus gerą valią."

Ką Kantas nori tuo pasakyti? Pabandykite bet ką, kas, jūsų manymu,

7 Remiantis Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). Kantian Ethics. Iš *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies* (p. 31–44), Cambridge, UK: Open Book Publishers.

galėtų padaryti veiksmą geru, pavyzdžiui, laimę, malonumą, drąsą, ir paklauskite savęs: ar yra situacijų, kuriose tokios savybės iš tikrųjų padaro veiksmą blogesnį? Atrodo, kad taip. Įsivaizduokite žmogų, kuris jaučia laimę spardydamas katiną. Arba tokį, kuris malonumą patiria kankindamas kitus. O gal žudikę maniakę, kurios drąsa leidžia dieną grobti vaikus. Tokiais atvejais laimė, malonumas ar drąsa ne pagerina, o pablogina veiksmus. Kantas teigia, kad tokį mąstymo modelį galima taikyti bet kokiai savybei, išskyrus vieną: **gerą valią**.

Skirtingai nei bet kuri kita savybė, gera valia yra gera besąlygiškai. Tokią ją daro vien norėjimas daryti tai, kas teisinga – ne pasekmės, ne veikėjo savybės, ne emocijos ar rezultatai. Tik pats valios aktas. Net pats Kantas pripažįsta, kad tai skamba gana keistai. Taigi, kaip jis ir mes galime būti tikri, kad gera valia apskritai egzistuoja? Apsvarstykime Mahatmos Gandžio (1869–1948) pavyzdį. Taikų jo pasipriešinimą kovojant už Indijos nepriklausomybę, kai jis laikėsi ramiai, kuomet britų policininkai prieš jį naudojo fizinį smurtą. Tai pavyzdys, kai žmogus, be jokios abejonės, jautė stiprų troškimą smogti atgal, bet to nepadarė. Kantas tvirtintų, kad tokioje situacijoje mes galime „pamatyti" gerą valią – kaip jis sakė, ji „šviečia tarsi brangakmenis". Matydami tokį atsparumą ir stiprybę akistatoje su žiauriu smurtu, mes jaučiame pagarbą ir atpažįstame tai, ką Kantas vadino moraline verte. Kantas teigia, kad visi panašūs veiksmai, kai žmogus elgiasi prieš savo troškimus, kyla iš geros valios. Kai svarstome tokius veiksmus (ar galite patys sugalvoti pavyzdį?), mes galime atpažinti, kad gera valia tikrai egzistuoja.

Remiantis tuo, ką jau aptarėme apie pareigą ir gerą valią, tampa aišku, kodėl Kantas teigia, kad veikti iš geros valios reiškia veikti dėl pareigos. Mes taip elgiamės, nepaisydami savo troškimų veikti priešingai. Kanto požiūriu, tai reiškia, kad **tik veikimas iš pareigos gali turėti moralinę vertę**.

Įsivaizduokite, kad vaikštote su draugu. Praeinate pro žmogų, prašantį išmaldos. Jūsų draugas susijaudina, nerangiai išsitraukia piniginę ir duoda elgetai pinigų, sakydamas, jog jaučia tokią empatiją šiam vargšui, kad negali nesuteikti pagalbos. Pasak Kanto, toks draugo veiksmas neturi moralinės vertės, nes jį paskatino empatija, o ne pareiga! **Jis elgiasi pagal pareigą arba dėl pareigos, bet ne iš pareigos**. Visgi Kantas vis tiek mano, kad tokį veiksmą verta pagirti – jis yra vertingas, tik jo negalima laikyti moraliu veiksmu griežtąja prasme.

Siekdamas šią mintį paaiškinti dar smulkiau, Kantas prašo mus įsivaizduoti žmogų, kuris nejaučia jokios užuojautos kenčiantiems ir neturi jokio polinkio jiems padėti. Bet – esminis momentas: „…jis vis dėlto išplėšia save iš savo mirtino nejautrumo ir atlieka veiksmą be jokio polinkio, **vien tik iš pareigos**, tuomet pirmą kartą jo veiksmas turi tikrą moralinę vertę“ (Kantas). Skirtingai nuo mūsų empatiško draugo, **šis žmogus veikia iš pareigos**, todėl jo veiksmas turi moralinę vertę.

Vis dėlto čia svarbu būti atsargiems. Kantas nesako, kad norint veikti moraliai reikia atsisakyti užuojautos, empatijos, meilės ar troškimų. Jei taip būtų, Kanto moralinė filosofija būtų visiškai absurdiška. Tarkim, kalbame apie pagalbą kitiems. Turėtume paklausti: ar šis veiksmas būtų atliktas net jei žmogus neturėtų noro tai padaryti? Jei atsakymas „taip“, tuomet veiksmas turi moralinę vertę. Tačiau tai nesikerta su tuo, kad žmogus iš tiesų galėjo turėti tą norą. Klausimas Kanto etikoje yra ne tai, ar žmogus turėjo troškimų, o kas jį paskatino veikti. Jei jis veikė dėl tų troškimų, elgėsi pagal pareigą, bet be moralinės vertės. Jei jis veikė iš pareigos, nors ir turėjo tokių troškimų, tada jo veiksmas turi moralinę vertę.

Kategoriniai ir hipotetiniai imperatyvai. Jei sutinkame su Kantu ir norime veikti iš pareigos, ką turėtume daryti? Kanto atsakymas – veikti iš pagarbos moralės įstatymui. Jis pateikia du praktinius šios idėjos pavyzdžius: melas ir savižudybė, kuriuos toliau ir aptarsime. Tačiau prieš tai turime geriau suprasti, ką Kantas turi omenyje kalbėdamas apie veikimą iš pagarbos moralės įstatymui.

Moralės įstatymą Kantas vadina kategoriniu imperatyvu ir išskiria tris jo formuluotes:

- CI-1: „Elkis tik pagal tokią maksimą, kuria remdamasis galėtum tuo pačiu metu norėti, kad ji taptų visuotine įstatymo forma.“
- CI-2: „Elkis taip, kad žmoniją – tiek savo asmenyje, tiek kiekvieno kito asmenyje – visada laikytum tikslu, o niekada vien tik priemone.“
- CI-3: „Kiekviena racionali būtybė turi elgtis taip, tarsi per savo maksimą visada būtų įstatymus leidžiantis narys universaliame tikslų pasaulyje.“

Aptarsime šias formuluotes paeiliui ir parodysime, kaip jos tarpusavyje susijusios. Pradėkime nuo CI-1. Kanto idėja yra tokia: mes naudojame šį testą, kad nustatytume, kurios maksimos yra morališkai leistinos. Jei elgiamės pagal tokias maksimas, vadinasi, veikiame iš pareigos ir mūsų

veiksmai turi moralinę vertę. Ką reiškia „kategorinis imperatyvas“? Imperatyvas – tai įsakymas. Pavyzdžiui, „Susitvarkyk kambarį“; „Nestatykite automobilių prie šių vartų“; „Mylėk Viešpatį, savo Dievą, visa širdimi, protu ir siela“. O „kategorinis“ reiškia, kad tokio įsakymo privaloma laikytis nepriklausomai nuo jausmų, pasekmių ar autoritetų; draudimas galioja be išlygų.

Priešingai veikia hipotetiniai imperatyvai. Pavyzdžiui, jei dukrai sakoma: „Susitvarkyk kambarį“, tai yra hipotetinis imperatyvas: ar ji turėtų tą daryti, priklauso nuo tam tikrų sąlygų. Jei jai nerūpi tvarka, tuomet teiginys „ji turėtų susitvarkyti“ nebėra tikras. Dauguma kasdienių įsakymų yra hipotetiniai. Pavyzdžiui, „Mokykis!“ yra prasmingas tik tuomet, jei rūpi geri pažymiai, nori išlaikyti testą ir pan. Kantas mano, kad moraliniai „privalėjimai“, pvz., „tu neturėtum meluoti“, yra kategoriniai. Jie galioja visiems žmonėms, nepriklausomai nuo jų nuostatų ar jausmų.

Maksima – tai bendras principas ar taisyklė, kuria žmogus remiasi veikdamas.

Pavyzdžiui, jei svarstau apie melagingą pažadą, nes tikiuosi, kad taip gausiu paskolą, mano maksima būtų tokia: „Kai galiu gauti naudos iš melagingo pažado, turėčiau tai daryti.“ Kitas pavyzdys: jei sportuoju, kai jaučiuosi prislėgtas, mano maksima galėtų būti „Kai jausiuosi prislėgtas, sportuosiu“. Mes nebūtinai sąmoningai apibrėžiame savo maksimas ir jų neužsirašome. Vis dėlto kiekvienas mūsų veiksmas grindžiamas tam tikra vidine taisykle, kurią galima atsekti. Net jei apie maksimą sąmoningai negalvojame, ji paaiškina mūsų veiksmus.

Pirmoji kategorinio imperatyvo formuluotė. Sujunkime tai, ką iki šiol aptarėme, su CI-1: „Elkis tik pagal tokią maksimą, kuria remdamasis galėtum tuo pačiu metu norėti, kad ji taptų visuotine įstatymo forma.“ Testas, kurį siūlo CI-1, yra toks: apsvarstyk maksimą, pagal kurią ketini veikti, ir paklausk savęs, ar gali:

- įsivaizduoti, kad ji tampa visuotine taisykle (įstatymu), ar
- norėti, kad ji taptų visuotine taisykle.

Jei maksima neatitinka nė vieno iš šių dviejų kriterijų, neturi rimto pagrindo pagal ją veikti ir tokiu atveju morališkai neleistina ja vadovautis. Jei maksima atitinka CI testą, tada ji yra morališkai leistina.

Kantas nesako, kad CI-1 testas yra būdas nustatyti, kas yra moralu, o kas ne. Yra daugybė nemoralinių maksimų, kurios šį testą įveikia, pvz.: „Kai nuobodžiauju, žiūriu televizorių.“ Jis taip pat nesako, kad jei maksi-

ma negali būti universalizuojama, ji automatiškai yra amorali. Kai kurios maksimos neįmanomos matematiškai, pvz.: „Kai sportuoju, visada treniruosiuosi daugiau nei vidutiniškai." Šios maksimos negalima universalizuoti, nes neįmanoma, kad visi būtų virš „vidurkio".

Tobulos ir netobulos pareigos. Prisiminkime anksčiau aptartą pavyzdį apie melagingą pažadą, duodamą norint gauti paskolą. Maksima būtų tokia: „Kai galiu gauti naudos iš melagingo pažado, turėčiau tai daryti." Ar galima įsivaizduoti arba norėti, kad tai taptų visuotiniu įstatymu? Ne. Jei visi elgtųsi pagal tokią maksimą, žmonės pradėtų manyti, kad visi gali melagingai žadėti, kai tai jiems naudinga. Bet pažado prasmė susijusi su pasitikėjimu. Jei melas būtų leidžiamas visiems visais atvejais dėl naudos, nebeliktų pasitikėjimo, vadinasi, pažadai taptų beprasmiai.

Vien jau logiškai pagalvojus apie pažado ir melo prigimtį matyti, kad ši maksima neišlaiko CI testo. Kadangi jos negalima universalizuoti, melagingi pažadai yra moraliai neleistini. Tai galioja visiems žmonėms visose situacijose, nes kiekvienas gali pereiti tą patį mąstymo procesą. Kai maksima neišlaiko CI-1 testo, tai vadinama prieštaravimu mąstymui (angl. *contradiction in conception*) ir reiškia, kad susiduriame su tobula pareiga. Mūsų atveju **tobula pareiga** yra nemeluoti.

Apsvarstykime kitą pavyzdį: kas nors paprašo jūsų pagalbos, bet jūs nusprendžiate nepadėti. Maksima būtų: „Kai žmogus yra bėdoje ir prašo pagalbos, nepadėk." Ar ši maksima išlaiko CI-1 testą? Ne. Jūs negalite žinoti, ar kada nors patys būsite tokioje situacijoje. Jei būtumėte, greičiausiai norėtumėte, kad jums padėtų. Todėl, jei norite, kad visi nepadėtų kitiems, bet patys tikėtumėtės pagalbos, elgiatės nenuosekliai. Vadinasi, negalite norėti, kad ši maksima taptų universalia moralės taisykle. Tai yra prieštaravimas valiai (angl. *contradiction in will*) ir reiškia, kad susiduriame su **netobula pareiga**.

CI-1 nėra klausimas „O kas būtų, jei visi taip darytų?". Tai ne utilitarizmas. Kantas nesako, kad melagingi pažadai yra blogi, nes dėl jų pasaulis taptų blogesnis. Jis klausia: ar galima įsivaizduoti ir norėti, kad ta maksima taptų universalia taisykle?

Antroji kategorinio imperatyvo (CI-2) formuluotė skamba taip: „Elkis taip, kad žmoniją tiek savo asmenyje, tiek kiekvieno kito asmenyje visada traktuotum kaip tikslą, o niekada vien tik kaip priemonę."

Kantas mano, kad CI-1 ir CI-2 yra dvi to paties principo pusės, nors tikslus jų tarpusavio ryšys yra filosofų diskusijų objektas. Paprastai ta-

riant, CI-2 reiškia, kad neturėtume naudoti žmonių vien kaip priemonių, nes tuomet jų netraktuotume kaip racionalių būtybių, o tai morališkai klaidinga. Pavyzdžiui, jei panaudoju kito asmens rašto darbą be jo žinios, aš netraktuoju jo kaip racionalaus veikėjo. Jei būčiau paprašęs ir jis būtų sutikęs man tą darbą duoti, tuomet būčiau jį traktavęs pagarbiai. Kadangi neprašiau, tarsi priėmiau sprendimus už jį, todėl nesielgiau su juo kaip su laisva ir protinga būtybe. Remiantis Kantu, žmogų visada turėtume traktuoti kaip tikslą, o ne tik priemonę. Kitaip tariant, visada turime elgtis su žmonėmis kaip su laisvais ir racionaliais veikėjais.

Kanto teorija taip pat yra būdas gerbti žmogaus orumą. Žmones turime gerbti ne dėl jų rasės, lyties, išsilavinimo, kilmės ar padėties, bet vien dėl to, kad jie yra racionalios būtybės. Iš šios pozicijos kyla ir Kanto požiūris į teisę: jei žmogus turi tam tikrą teisę, tai ta teisė jam priklauso nepriklausomai nuo lyties, išsilavinimo, aplinkos ar įsitikinimų.

Kartais galime žmogų traktuoti ir kaip priemonę, ir kaip tikslą. Tarkime, asmuo savo noru tapo taksistu. Jei aš prašau jo nuvežti mane į oro uostą, panaudoju jį kaip priemonę. Visgi kartu aš gerbiu jo pasirinkimą – juk jis savanoriškai pasirinko būti taksistu. Taigi elgiuosi su juo kaip su tikslu. Bet jeigu aš įsėdu į to asmens automobilį, prikišu jam ginklą prie galvos ir liepiu važiuoti į oro uostą, tada naudoju jį vien kaip priemonę, negerbdamas jo kaip racionalios būtybės – tai, pasak Kanto, yra moraliai neteisinga.

Trečioji kategorinio imperatyvo formuluotė yra CI-1 ir CI-2 junginys. Ji ragina mus įsivaizduoti karalystę, kurią sudaro tik tie žmonės, kurie laikosi CI-1 – jie niekada neveikia pagal maksimą, kuri negalėtų tapti visuotiniu įstatymu. Tokioje karalystėje žmonės traktuotų vieni kitus kaip tikslą, nes CI-2 atitinka CI-1.

Kanto mintys apie savižudybę. Kantas yra pagarsėjęs tuo, kad retai pateikia pavyzdžių. Vienas iš pavyzdžių, kuriuos jis vis dėlto aptaria, yra savižudybė (kitas –melas). Tai emocingas ir jautrus klausimas, susijęs su psichikos sveikata ir religija. Kanto teorijos privalumas yra tas, kad jo kategoriniai imperatyvai leidžia šį klausimą svarstyti nešališkai. Jo moralinis modelis tarsi leidžia suformuluoti etinį atvejį ir gauti racionalų atsakymą.

Kantas mano, kad savižudybė visada yra morališkai klaidinga, ir šiuo klausimu išsako griežtą poziciją („Etikos paskaitos“): „Tas, kuris taip elgiasi, neturi pagarbos žmogaus prigimčiai ir paverčia save daiktu; jis tam-

pa kitų laisvos valios objektu. Mes galime elgtis su juo kaip su žvėrimi ar daiktu – naudoti jį savo pramogai kaip arklį ar šunį, – nes jis nebeturi žmogiškumo; jis pats jo atsisakė, tad negali tikėtis, kad kiti jo žmogiškumą gerbs."

Kodėl Kantas laikosi tokios nuomonės? Kaip tai atitinka kategorinio imperatyvo formuluotes?

Aptarkime pirmąsias dvi kategorinio imperatyvo versijas (CI-1 ir CI-2). Kanto nuomone, bet kokios savižudybės motyvas yra „vengti blogio" – t. y. kančios, skausmo ar kitų neigiamų gyvenimo pasekmių. Žmogus, bandantis nusižudyti, tai daro iš meilės sau – norėdamas apsaugoti save nuo kančios. Įsivaizduokime, kad nusprendžiu nusižudyti. Tokiu atveju maksima, pagal kurią elgčiausi, būtų tokia: „Remdamasis meile sau priimu principą sutrumpinti savo gyvenimą tada, kai jo tęsinys žada daugiau blogio nei pasitenkinimo." Pagal CI-1 turime paklausti: ar įmanoma universalizuoti šią maksimą? Kantas teigia, kad neįmanoma. Kodėl? Jo manymu, neįmanoma valios būdu siekti, kad visi racionalūs asmenys, vadovaudamiesi meile sau, sunaikintų save, kai jų gyvenimo tąsa atrodo žalingesnė nei naudinga. Kanto požiūriu, meilė sau, vedanti į savęs sunaikinimą, yra loginė prieštara. Todėl jis teigia, kad žmogus turi tobulą pareigą sau – nenusižudyti. Toks veiksmas yra moraliai neteisingas. Kantas tai formuluoja taip: „Akivaizdus prieštaravimas būtų gamtos sistemai, kurios dėsnis naikintų gyvybę [savižudybė] per tą patį jausmą [meilę sau], kuris skatina gyvybę tęsti. Todėl tokia maksima negali būti laikoma visuotiniu gamtos dėsniu ir prieštarauja aukščiausiam bet kokios pareigos principui."

Vis dėlto pažymėtina viena keistenybė, susijusi su CI-1. Kantas galėjo tiesiog pasakyti, kad norėti sunaikinti save iš meilės sau yra loginis prieštaravimas. Nebūtinai reikėjo nagrinėti universalizacijos klausimą – šis argumentas neprideda papildomo svorio, kad tai iš tiesų yra prieštara. Pereikime prie CI-2 formuluotės. Ji padeda suprasti, kodėl Kantas taip griežtai vertina žmones, bandančius nusižudyti. Priminkime, kad jis tokius žmones vadina „objektais", „gyvuliais", „daiktais". Kuo jie skiriasi nuo žmonių? Atsakymas: žmonės yra racionalūs. Kanto požiūriu, racionalumas yra esminė žmogiškoji vertė. Jei kieno nors veiksmais nepripažįstamas kito žmogaus racionalumas, tai yra moralinė klaida. Tai reiškia, kad tą žmogų traktuojame tik kaip priemonę savo tikslams pasiekti, o ne kaip tikslą savaime.

Visa tai leidžia suprasti, ką Kantas nori pasakyti: savižudybė – tai savęs traktavimas kaip priemonės tam tikram tikslui pasiekti, pvz., išvengti skausmo, kančios. Vis dėlto neturėtume savęs traktuoti tik kaip priemonės. Kai taip darome, elgiamės su savimi kaip su daiktu, gyvuliu, o ne kaip su žmogumi, turinčiu racionalumo dovaną. Tai yra moraliai neteisinga.

Visgi, kaip ir pirmoji formuluotė, šis argumentas yra silpnas. Nėra aišku, kodėl bandydami nusižudyti save traktuojate tik kaip priemonę. Galbūt manote, kad elgiatės racionaliai, apsvarstydami savižudybę. Kantas teigė, jog kartais galima naudoti kitą žmogų kaip priemonę, pvz., taksistą, su sąlyga, kad žmogus tam davė sutikimą. Taigi savižudybė galėtų būti panaši į taksisto atvejį: mes sąmoningai nusprendžiame naudoti save kaip priemonę. Tokiu atveju vis dar elgiamės su savimi kaip su racionaliu veikėju, todėl nepadarome moralinės klaidos. Tarp Kanto tyrinėtojų vyrauja sutarimas, kad jo argumentas prieš savižudybę nėra pakankamai pagrįstas.

Problemos ir atsakymai: konfliktuojančios pareigos. Jeigu moralinės pareigos galioja visomis aplinkybėmis, kas nutinka tada, kai pareigos viena kitai prieštarauja?

Įsivaizduokite, kad nacistinėje Vokietijoje rūsyje slepiate žydų šeimą. Vieną dieną į jūsų duris pasibeldžia SS karininkas ir paklausia, ar slapstote žydus. Ką lieptų daryti Kanto teorija?

Mūsų pareiga yra nemeluoti, tad ar tai reiškia, kad esame moraliai įpareigoti pasakyti SS karininkui tiesą? Jei tai būtų teisinga išvada, Kanto teorija atrodytų moraliai atgrasi. Visgi reikia pažymėti, kad Kanto teorija nereikalauja pasakyti tiesą, ji tik reikalauja nemeluoti. Melas reiškia sąmoningą apgaulę, taigi galbūt tokiu atveju galima išvengti melo. Pavyzdžiui, tiesiog tylėti. Net jei tokioje situacijoje pasirinkus tylą būtų galima nepažeisti pareigų, tikėtina, kad galime sukurti pavyzdį, kai toks sprendimas neįmanomas. Pavyzdžiui, įsivaizduokite, kad esate teisme ir davėte priesaiką sakyti tiesą, o SS karininkas pateikia jums klausimus. Tokiu atveju tyla nėra pasirinkimas. Tokia situacija kelia rimtų abejonių Kanto teorijos pagrįstumu, nes pasakyti, kur slepiasi žydai, atrodo moraliai klaidinga.

Pagrindinis argumentas, kuris padėtų suprasti Kanto etiką, yra tas, kad Kantas nėra aklas taisyklių taikytojas. Jis nereikalauja mechaniškai taikyti bendras taisykles, neatsižvelgiant į konkrečias aplinkybes. Štai ką apie tokius atvejus rašo filosofas Peteris Rickmanas (Rickman, 2011): „Turėtų

būti akivaizdu, kad šioje situacijoje svarbios kelios moralinės pareigos. Žinoma, mes turime pareigą sakyti tiesą; bet ar neturime ir pareigos apsaugoti nekaltą žmogų nuo žalos? Be to, ar neturime įsipareigojimo priešintis blogiui? Čia susiduriame su vertybių konfliktu. Deja, kiek žinau, Kantas šio klausimo aiškiai nesvarstė. Tačiau galima daryti prielaidą, kad jo bendras požiūris – atskirti mažesnę ir didesnę blogybę – turėtų būti taikomas. Manau, Kantas galėtų pasakyti, kad nors melas niekada nėra teisingas, kai kuriais atvejais jis gali būti mažesnė blogybė."

Taigi esminis dalykas yra tas, kad tokio tipo pavyzdžiai nėra galutinė Kanto teorijos kritika, o veikiau parodo, kad ši teorija nėra iki galo išplėtota ir nesuteikia aiškaus atsakymo specifinėse situacijose. Iš tiesų galima manyti, kad tai netgi privalumas: Kanto teorija pateikia aukščiausią moralės principą ir bendrą mąstymo kelią, tačiau palieka žmogui atsakomybę spręsti, kaip elgtis konkrečiais atvejais.

Problemos ir atsakymai: kategoriniai imperatyvai ir etiketas. Kantas tvirtino, kad tai, ką privalome daryti morališkai, kyla iš proto. Jei žmonės mąsto tinkamai, jie supras, pavyzdžiui, kad meluoti yra blogai. Vis dėlto kai kurie filosofai, pvz., Philippa Foot, abejojo šiuo moralės ir proto ryšiu. Foot iššūkio esmė yra tokia: ji sutinka, kad moralė yra kategorinių imperatyvų sistema, tačiau, jos manymu, tai nebūtinai turi būti susiję su protu. Savo argumentui pagrįsti Foot pasitelkia etiketo pavyzdį. Etiketo taisyklės atrodo kaip kategoriniai imperatyvai, tačiau jos nėra pagrįstos racionalumu. Pavyzdžiui, autorė pateikia analogiją (Foot, 2001): „Universitete turėjau draugą sportininką. Jis dalyvavo daugelyje komandų, studijavo sporto mokslus ir visą laiką dėvėjo sportinę aprangą – sportinį kostiumą ir sportbačius. Kai buvome antrame kurse, mirė mūsų bendras draugas. Buvo surengtos oficialios laidotuvės. Mano draugas atėjo į jas vilkėdamas savo įprastą sportinį kostiumą ir avėdamas sportbačius. Kai paklausiau, kodėl, atsakė, kad jam taip patogu. Mano manymu, šis atsakymas, pagrįstas noru, niekaip nepakeitė fakto, kad jis neturėjo taip elgtis." Foot sutiktų, kad etiketo taisyklės yra kategorinės, nes jos nepriklauso nuo žmogaus pageidavimų ar norų. Vis dėlto, net jei ir taip, ji tvirtina, kad etiketo taisyklės nėra pagrįstos protu. Jei mąstytume racionaliai, nebūtinai suvoktume, kad neturėtume vilkėti sportinio kostiumo eidami į laidotuves. Panašiai kaip ir tai, kad netinkama valgant užsikelti kojas ant stalo. Tai nėra racionalaus mąstymo padariniai – veikiau bendros kultūrinės praktikos normos.

Taigi, nors tai ir neįrodo, kad Kantas klysta, bet meta jam iššūkį: jei egzistuoja kategoriniai „reikia“ pareiškimai, tai jie ne visuomet kyla iš racionalumo – gal jie tiesiog yra kultūriškai priimti papročiai. Todėl Kanto šalininkai turi pateikti savarankišką argumentą, kodėl būtent moraliniai priesakai „reikia“ turi būti pagrįsti protu, o ne socialinėmis ar institucinėmis praktikomis.

Problemos ir atsakymai: moralės taikymo sritis. Kantas manė, kad moralės sritis – tai tik racionalumo sritis: tiek, kiek esame mąstantys veikėjai, turime pareigų, teisių ir kiti žmonės turi mus gerbti kaip orias būtybes. Yra ir šios sampratos „tamsioji pusė“: neracionalūs veikėjai, kaip antai gyvūnai, neturi teisių, todėl, pasak Kanto, mes galime su jais elgtis kaip norime.

Tai iškelia iššūkį Kanto teorijai, nes atrodo, kad moralės sritis yra platesnė nei racionalumo sritis. Daugybė žmonių mano, kad turime moralinių pareigų ir neracionalioms būtybėms. Pavyzdžiui, jei kas nors spiria katei, galime manyti, kad toks elgesys yra moraliai neteisingas. O pagal Kanto teoriją moralinių pareigų katėms neturime, nes jos nėra racionalios būtybės. Vis dėlto Kantas sako, kad net jei tai moraliai nepažeidžia gyvūno, vis tiek turėtume vengti tokio elgesio, nes jei taip elgsimės su gyvūnais, labiau tikėtina, kad taip pat elgsimės ir su žmonėmis.

Klausimai diskusijai

1. Pagalvokite apie savo gyvenimą. Ar manote, kad yra dalykų, kuriuos „turėtumėte“ daryti?
2. Ar manote, kad kai kurie dalykai yra privalomi, nepaisant jūsų norų ar polinkių?
3. Kuo skiriasi veikimas iš pareigos ir veikimas pagal pareigą? Ar manote, kad tik pirmasis veikimas yra morališkai vertingas?
4. Ar sutinkate su Kantu, kad emocijomis grįsti veiksmai neturi moralinės vertės, jei jie nekyla iš pareigos? Kodėl taip arba ne?
5. Ar manote, kad galima veikti moraliai, jei nėra jokio vidinio noro ar empatijos? Kaip tai dera su kasdiene patirtimi?
6. Kantas teigia, kad melas yra neteisingas visada. Ar galite pateikti pavyzdį, kada melas galėtų būti morališkai pateisinamas? Kaip pats Kantas reaguotų į jūsų pavyzdį?
7. Kaip jūs suprantate pareigos sąvoką šiandieniniame pasaulyje? Ar ji vis dar aktuali, ar per daug abstrakti?

8. Ar laikote gerą valią aukščiausia moraline vertybe? Kodėl taip arba ne?
9. Kaip, jūsų nuomone, priimant moralinius sprendimus turėtų derėti emocijos ir racionalumas ?
10. Ar sutinkate, kad kai kurie veiksmai yra teisingi ar neteisingi savaime, nepriklausomai nuo jų pasekmių? Pateikite pavyzdį.
11. Kaip interpretuojate maksimą „Kai galiu gauti naudos iš melagingo pažado, turėčiau tai daryti“? Kodėl, pasak Kanto, ji netinka kaip visuotinė taisyklė?
12. Kuo skiriasi tobula ir netobula pareiga? Ar galite pateikti pavyzdžių iš kasdienybės, atitinkančių šiuos skirtumus?
13. Ar tikrai kiekvienas gali savarankiškai patikrinti savo maksimas taikydamas CI-1 testą? Kaip tai įgyvendinti praktiškai?
14. Ką reiškia elgtis su kitu kaip su „tikslu savaime“? Ar tikite, kad šis principas užtikrina žmonių orumą ir lygias teises?
15. Kuriose situacijose mes naudojame kitus žmones kaip priemones? Kada tai yra moraliai leistina, o kada – ne?
16. Kokias vertybes turėtų turėti „tikslų karalystė“, kurioje visi veiktų pagal CI? Ar įsivaizduojate tokią visuomenę kaip įmanomą?
17. Ar Kanto etika, jūsų nuomone, gali padėti formuoti šiuolaikinės valstybės teisinius principus, pavyzdžiui, žmogaus teises?
18. Ar iš tikrųjų įmanoma rasti „universalų moralės įstatymą“, kurio laikytųsi visi? Kodėl taip arba kodėl ne?
19. Kaip manote, ar visada laikytis principo „nemeluoti“ yra moralu? Kaip spręstumėte situaciją, kai reikia rinktis tarp melo ir gyvybės apsaugojimo? Ar melas SS karininkui būtų morali pareiga?
20. Ar intuicija gali būti patikima moralinės analizės priemonė? Kada verta ja vadovautis, o kada – ignoruoti ją priimant moralinį sprendimą?
21. Ar turime moralinių pareigų gyvūnams, net jei jie nėra racionalūs veikėjai? Ar Kanto paaiškinimas, kad negalima žiauriai elgtis su gyvūnais vien todėl, kad tai gali pakenkti mūsų elgesiui su žmonėmis, yra pakankamas?
22. Kuo skiriasi kategoriniai ir hipotetiniai imperatyvai? Ar etiketo taisyklės yra kategorinės, ar hipotetinės?
23. Ar galite sugalvoti pavyzdžių, kai galbūt naudojate žmogų tik kaip priemonę?

24. Ar mirties bausmė išlaikytų CI-2 testą?
25. Kaip CI-2 būtų taikomas prostitucijos klausimu? Ar Kantas ją laikytų moraliai leistina?
26. Kodėl Kanto teorija gali būti tinkama žmogaus teisėms apsaugoti?
27. Ar, jūsų manymu, turime moralinių pareigų gyvūnams? Ką pasakytų Kantas?
28. Kokią reikšmę, jūsų nuomone, vertinant moralines teorijas galėtų turėti intuicija?

5.2 Deontologinės moralės teorijos XX a.

Kanto požiūris iki šiol išlieka labai svarbus praktinei filosofijai. Jis tapo pagrindu įvairių sutarčių teorijų, kuriomis siūlomi demokratinės ir pliuralistinės visuomenės pagrindai.

Tiek sutarčių teorijos (kontraktualizmas), tiek diskurso etika iš esmės grindžiamos Kanto deontologine etika. Abiejose nurodomas sutikimo principas, t. y. moraliniu požiūriu teisingos gali būti tik tos normos, dėl kurių visi dalyviai galėtų pagrįstai susitarti. Todėl visuomeninė tvarka gali būti teisėta tik tada, kai jai gali pritarti visi piliečiai.

14 lentelė. Palyginimas: sutarčių teorija ir diskurso etika

Kriterijus	**Sutarčių teorija (kontraktualizmas)**	**Diskurso etika**
Pagrindinė idėja	Moralė kyla iš įsivaizduojamo susitarimo tarp laisvų ir lygių individų, kurie renkasi teisingumo principus	Moralė kyla iš visų suinteresuotų asmenų sutarimo, pasiekto racionalioje ir sąžiningoje diskusijoje
Tikslas	Nustatyti visuomenės teisingumo principus, kurie garantuoja teises ir laisves	Nustatyti moralines normas, kurioms pritartų visi laisvo diskurso sąlygomis
Pagrindiniai atstovai	Thomas Hobbesas, Johnas Lockeė, Jeanas Jacques'as Rousseau, Johnas Rawlsas	Jürgenas Habermasas, Karlas Otto Apelis
Pagrindinis metodas	Įsivaizduojamas susitarimas (pvz., „nežinojimo uždanga" pagal Rawlsą)	Realus ar idealizuotas argumentuotas dialogas (diskursas)

Normų pagrindimas	Normos teisingos, jei joms pritartų racionalūs asmenys nežinodami savo padėties visuomenėje	Normos teisingos, jei joms racionaliai galėtų pritarti visi paveiktieji diskusijoje
Akcentuojamas aspektas	Sutartas teisingumo principas, visuomenės tvarka	Diskusijos procedūra, komunikacinis teisingumas
Praktinis pritaikymas	Teisingumo teorijos, konstitucinės tvarkos pagrindimas	Demokratinių sprendimų moralinis pagrindimas, komunikacijos etika
Silpnybės (kritika)	Gali būti pernelyg idealizuota („nežinojimo uždanga“ nėra reali situacija)	Realiame gyvenime sunku užtikrinti idealaus diskurso sąlygas (be galios skirtumų, manipuliacijos)

Šiuolaikinio amerikiečių filosofo Johno Rawlso darbas „Teisingumo teorija“ (*A Theory of Justice*, 1971) pasirodė kaip reakcija į utilitarizmo kritiką. Filosofas teikia pirmenybę teisingumui, o ne naudingumui. Apie teisingumą kalbama kaip apie idėją ir koncepciją. Teisingumas apibrėžiamas kaip pagrindinė viešųjų institucijų vertybė, kaip visuomeninio idealo dalis. Teisingumas prilyginamas tiesai. Tiesa yra pagrindinė minties sistemų vertybė. Teisingumas ir tiesa filosofui yra svarbiausios žmogaus veiklos vertybės, nekompromisiniai dalykai.

Deramai sutvarkytoje visuomenėje siekiama narių gerovės, veiksmingai reguliuojamos viešo teisingumo koncepcijos. Tokioje visuomenėje kiekvienas žino, kad ir kiti pripažįsta tuos pačius teisingumo principus, pagrindinės viešosios institucijos laikosi šių principų.

Pirminiu teisingumo objektu filosofas laiko bazinę visuomenės struktūrą. Tokį pasirinkimą lemia faktas, kad šioje visuomenės struktūroje susiduriama su visa apimančia nelygybe. Žmonės, kurių padėtis nevienoda nuo pat gimimo, turi skirtingas gyvenimo perspektyvas, iš dalies nulemtas politinės sistemos ir ekonominių bei socialinių aplinkybių. Pagrindinė Rawlso teisingumo teorijos idėja yra teisingumas kaip nešališkumas. Ši mintis pradedama plėtoti darant prielaidą, kad visuomenės bazinės struktūros teisingumo principai yra pirminio susitarimo tikslas. Rawlsas teisingumo teorijoje sukūrė įsivaizduojamą situaciją, kurioje laisvi ir racionalūs asmenys, esant pradiniam padėties lygiateisiškumui,

nežinodami savo vietos būsimoje visuomenėje („nežinojimo uždanga“), t. y. nebūdami pranašesni už kitus, turėtų pasirinkti visuomenės santvarkos principus. Teisingumo principai yra nešališko susitarimo ar sandėrio rezultatas. Pasak Rawlso, jie priimtų du teisingumo principus:

- pirmiausia būtų užtikrintos pamatinės gėrybės (laisvė, lygybė prieš įstatymą);
- socialinė nelygybė būtų leidžiama tik tiek, kiek ji naudinga blogiausiai kitų padėčiai.

Tokios prielaidos atveda prie maksimino taisyklės: esant nežinomybei, teisingiausia pasirinkti tokį sprendimą, kuris labiausiai pagerina esančiųjų blogiausioje padėtyje situaciją (Rawls, 2012). Teisingumo teorijoje teigiama, kad „maksimino taisyklė priskiria alternatyvas pagal jų blogiausius galimus rezultatus: reikia pasirinkti tą, kurios blogiausias galimas rezultatas yra geresnis už kitų blogiausius galimus rezultatus“ (Rawls, 2012, p. 178).

Vertinant sprendimus ar veiksmus, remiantis teisingumo teorija, pagrindiniai akcentai yra šie: teisingumas ir nešališkumas. Teisingumo teoriją kartais taikyti sunku, nes, bandant taikytis prie vienų individų, pažeidžiamos kitų teisės.

Nuo 1967 m. Karlo Otto Apelio ir Jürgeno Habermaso plėtojama diskurso etika atliepia Kanto kategorinį imperatyvą „Veik taip, kaip galėtum tikėtis, kad kiekvienas asmuo, kaip racionali būtybė, pasirinktų veiksmų taisyklę bendrame dialoge, su kuria galėtų sutikti visi galimai suinteresuoti asmenys“ (Werner, 2006, p. 141). Šiuo požiūriu moralumo kriterijus yra ne vien individualus sprendimas, bet ir gebėjimas pagrįsti savo veiksmus taip, kad jie būtų priimtini visiems, kuriuos paliečia. Diskurso etika siekiama užtikrinti argumentuotą visų paveiktų asmenų sutikimą, todėl itin pabrėžiama viešos diskusijos, racionalių argumentų ir galimybės kiekvienam dalyviui išreikšti savo nuomonę svarba.

Ši teorija nurodo, kad moralinės normos yra teisingos tik tada, kai jos gali būti pagrįstos bendrame dialoge ir gaunamas visų suinteresuotų asmenų pritarimas. Kitaip tariant, moralės universalumas kyla ne iš abstrakčios proto konstrukcijos, bet iš praktinio dialogo ir argumentavimo proceso. Vis dėlto Habermasas (Habermas, 1991) ir Apelis (Apel, 1988) pripažįsta, kad realūs dialogai niekada visiškai neatitiks idealaus diskurso sąlygų – juose gali trūkti galios pusiausvyros, laiko, informacijos arba vienodų galimybių visiems dalyviams išsakyti savo poziciją. Dėl to diskurso

etika ne tiek aprašo esamą demokratinį procesą, kiek nubrėžia normatyvinį idealą, prie kurio turėtų būti artėjama.

Ši koncepcija taip pat glaudžiai siejasi su demokratinės visuomenės principais: politiniai sprendimai turi būti grindžiami ne vien daugumos balsų skaičiumi, bet ir argumentuotu sutarimu, kuriuo pripažįstamos mažumų teisės ir užtikrinamas visų paveiktų asmenų interesų apsvarstymas. Taip diskurso etika tampa ne tik moralės filosofijos dalimi, bet ir demokratinių sprendimų priėmimo praktinėmis gairėmis.

XX a. deontologinės moralės teorijomis (Rawlso teisingumo teorija ir Habermaso bei Apelio diskurso etika) plėtojamos Kanto idėjos. Abiejose kryptyse remiamasi sutikimo principu – moralės normos teisingos tik tada, kai joms gali pritarti visi paveiktieji. Rawlsas pabrėžė teisingumą kaip nešališkumą („nežinojimo uždanga“), o diskurso etikoje pabrėžiamas racionalus dialogas ir argumentuotas sutarimas. Taigi moralė suprantama kaip bendro susitarimo ir sąžiningos procedūros rezultatas.

Klausimai diskusijai

Apie sutarčių teoriją ir diskurso etiką

1. Kuo skiriasi „įsivaizduojamas susitarimas“ (Rawlso „nežinojimo uždanga“) nuo realaus diskurso praktikoje?
2. Ar šiandieninė demokratinė visuomenė labiau atitinka kontraktualizmo, ar diskurso etikos modelį?
3. Ar įmanoma realiame gyvenime pasiekti „idealaus diskurso“ sąlygas, kurioms esant nebūtų galios skirtumų ar manipuliacijų?

Apie Rawlso teisingumo teoriją

4. Kodėl Rawlsas teisingumą vadina „pagrindine visuomenės institucijų vertybe“?
5. Ar galima sakyti, kad „nežinojimo uždangos“ principas yra utopinis, ar jis vis dėlto turi praktinę reikšmę sprendžiant realius socialinius konfliktus?
6. Ar maksimino taisyklė („rinktis tai, kas labiausiai pagerina esančiųjų blogiausioje padėtyje situaciją“) yra teisinga visais atvejais?
7. Kaip Rawlso teorija galėtų būti taikoma Lietuvos socialinėje ar ekonominėje politikoje (pvz., švietimo, sveikatos apsaugos, pajamų nelygybės srityse)?

Bendresni klausimai, susiję su etika ir praktika

8. Ar teisingumas visuomenėje turėtų būti svarbesnis už naudingumą (kaip teigia Rawlsas, kritikuodamas utilitarizmą)?
9. Kaip galima suderinti teisingumo principus ir asmens laisvę, jei jie kartais konfliktuoja?
10. Ar visuomenės nariai šiandien jaučiasi „sutarties dalimi" – ar jie tikrai dalyvauja moraliniame ir socialiniame susitarime?

6. Etiškai apmąstytų sprendimų priėmimo procedūra[8]

Kasdienybėje sprendimai paprastai priimami intuityviai (nuojauta); atskiri žingsniai, vedantys prie moralinio sprendimo ir sprendimo priėmimo, dažnai nėra sąmoningi. Etinių sprendimų priėmimo procedūros daro šį procesą skaidrų. Jos padeda analizuoti ir įvertinti savo elgesį bei pasirinkimus, atpažinti ir įvertinti įvairias veikimo galimybes. Procedūros padeda pagrįsti priimtą sprendimą ir atsekti jo logiką.

Etinio sprendimo priėmimo procedūra apima šešis žingsnius:

- Problemos nustatymas
- Situacijos ir faktų analizė
- Veikimo alternatyvų svarstymas
- Normų patikra, veikimo alternatyvų įvertinimas
- Sprendimo priėmimas
- Tinkamumo patikrinimas

Pirmas žingsnis: problemos nustatymas. Problemos suvokimas dažnai kyla iš moralinių intuicijų („Kažkas čia neteisinga!"). Pirmasis žingsnis yra išsiaiškinimas, kas būtent suvokiama kaip problema. Ši moralinė ir vertybinė savimonė bei jautrumas yra būtina sąlyga siekiant atpažinti etines problemas.

Antras žingsnis: situacijos ir faktų analizė. Šiuo žingsniu siekiama sistemiškai surinkti informaciją apie situaciją:

- Kas iš tikrųjų atsitiko?
- Kokie asmenys yra įtraukti?
- Kokios jų nuostatos, interesai ir lūkesčiai?
- Kokios buvo aplinkybės?
- Ką liudija faktai, o ką – vertinimai?
- Ar yra netikslumų arba nežinomų aplinkybių?

8 Remiantis Wagener, U. ir Schiewek, W. (2015). Verfahren ethisch reflektierter Urteilsfindung. Iš *Polizeiliche Berufsethik* (p. 199–202). Verlag Deutsche Polizeiliteratur GMBH.

Analizuojant faktus dažnai susiduriama su sudėtingomis situacijomis. Faktų rinkimas ir analizė yra būtini dalykai, tačiau jais problema dar neišsprendžiama.

Trečias žingsnis: galimų veiksmų variantų nustatymas. Svarbu aiškiai suvokti skirtingas veiksmų alternatyvas ir jas tarpusavyje palyginti:

- išanalizuoti įvairias veiksmų galimybes;
- įvertinti kiekvienos galimybės pasekmes;
- išsiaiškinti tikslus ir priemones;
- patikrinti, ar įmanoma suderinti įvairių galimybių elementus;
- įvertinti galimų sprendimų pasekmes.

Ketvirtas žingsnis: veiksmų variantų įvertinimas. Tam, kad galėtume įvertinti galimus veiksmus, reikia kriterijų, tokių kaip etinės gairės. Pirmasis patikrinimas gali būti atliekamas pagal lentelėje pateiktą modelį.

15 lentelė. Etinio veiksmų vertinimo lentelė

Kriterijus	Aprašymas
	Ar įsijungia vidinis signalas, kai pagalvoju apie tam tikrą veiksmą? Ar veiksmas atitinka mano sąžinę? Ar veiksmas atitinka vertybes, su kuriomis save tapatinu? Ar po šio veiksmo galėčiau ramiai pažvelgti į save veidrodyje?
	Ar veiksmas atitinka rašytinę teisę arba elgesio taisykles?
	Ar galėčiau pagrįsti savo sprendimą viešumoje? Kam esu atsakingas dėl savo sprendimo?

Siekiant vertinimo pagal etinius kriterijus gali būti taikomi šie pagrindiniai etiniai principai:

- Dorybių etinės svarstyklės:
  Kokios dorybės būdingos asmeniui, kuris pasirinktų tam tikrą elgesio būdą?
  Kokias dorybes toks elgesys ugdo kitiems žmonėms?
  Kokios dorybės konkrečioje situacijoje yra būtinos moraliniam sprendimui?
- Pasekmių etinės svarstyklės:
  Kuri iš galimų elgesio alternatyvų sukelia geriausias pasekmes?
  Į kuriuos suinteresuotųjų asmenų poreikius būtina ypač atsižvelgti?
  Kokios gėrybės yra pasiekiamos ar tam užkertamas kelias dėl tokio elgesio?
  Ar elgesio pasekmės yra atsakingai pagrindžiamos?
- Pareigų etinės svarstyklės:
  Kokios yra mano pareigos šioje situacijoje?
  Kuriuos veiksmų variantus galima priskirti prie turimų pareigų?
  Kurių elgesio galimybių turėtų būti atsisakyta, nes jos pažeidžia žmogaus orumą, taigi kyla pareiga jų atsisakyti?

Penktas žingsnis: sprendimo priėmimas. Turi būti įvertintos įvairios galimos veiksmų alternatyvos ir priimtas sprendimas. Iš turimų variantų formuojamos prioritetinės tvarkos, kad galiausiai būtų galima pasirinkti vieną veiksmų variantą.

Šeštas žingsnis: tinkamumo patikrinimas. Praktikoje ši patikra vyksta įgyvendinant sprendimą: vykdant nuolat tikrinama, ar sprendimas yra tinkamas, ar reikia jį pakoreguoti dėl naujai paaiškėjusių aplinkybių arba nenumatytų pasekmių. Tai svarbu tam, kad būtų galima atsižvelgti į netikėtas veiksmų pasekmes.

Etinio sprendimo priėmimo procedūra parodo, kad moraliniai pasirinkimai reikalauja nuoseklaus svarstymo. Šešių žingsnių modelis – nuo problemos nustatymo iki sprendimo tinkamumo patikrinimo – leidžia sistemiškai išanalizuoti situaciją, įvertinti galimas alternatyvas ir jų pasekmes. Taip sprendimai tampa skaidresni, labiau pagrįsti ir atsakingi, nes grindžiami aiškiais etiniais kriterijais: dorybėmis, pareigomis ir pasekmėmis. Teisėsaugos praktikoje ši schema ypač svarbi, nes pareigūnai dažnai priima sprendimus sudėtingose situacijose, kuriose būtina ne tik laikytis įstatymo raidės, bet ir užtikrinti žmogaus orumą, visuomenės pasitikėjimą ir teisingumo principų įgyvendinimą.

7. Profesinė etika kaip teorijų sintezė

Nė viena etikos teorija negali apimti visų moralinio gyvenimo situacijų. Dorybių etika pabrėžia asmens charakterį, bet ne visada pateikia aiškius kriterijus, kaip elgtis konkrečioje situacijoje. Pasekmių etika padeda įvertinti veiksmų rezultatus, tačiau gali pateisinti net ir morališkai abejotinus veiksmus, jei jie duoda daug naudos. Pareigų (deontologinė) etika suteikia aiškias taisykles, bet kartais jos pernelyg griežtos ir neleidžia atsižvelgti į situacijos sudėtingumą. Todėl profesinėje veikloje, ypač teisėsaugoje, dažniausiai reikia derinti kelias teorijas.

Praktikoje moraliniai sprendimai priimami jungiant skirtingas teorijas. Tai reiškia, kad priimant sprendimus gali būti vertinamas tiek asmens dorybingumas (pvz., sąžiningumas, drąsa), tiek veiksmų pasekmės (pvz., ar pasirinkimas sumažins žalą), tiek pareigos laikymasis (pvz., įstatymo ar tarnybos priesaikos vykdymas). Tokia sintezė leidžia pasiekti labiau subalansuotą ir situacijai tinkantį sprendimą.

Praktiniai pavyzdžiai. ***Konfliktas tarp teisingumo ir lojalumo.*** Policijos pareigūnas pastebi netinkamą kolegos elgesį. Lojalumas komandai skatina nutylėti, tačiau teisingumo principas reikalauja pranešti. Etinis sprendimas reikalauja pasverti pareigą tiesai ir teisingumui prieš lojalumo vertybę.

Pareiga ir žalos mažinimas. Prokuroras sprendžia, ar reikalauti griežtos bausmės jaunuoliui už pirmą smulkų nusikaltimą. Pagal pareigą jis turi taikyti įstatymą, tačiau pasekmių etikos požiūriu griežta bausmė gali labiau pakenkti nei padėti. Tokiu atveju būtina derinti pareigos vykdymą su žalos mažinimo principu.

Proporcingumo principas. Nepilnametis buvo sulaikytas už smulkią vagystę prekybos centre. Teisiškai policijos pareigūnai privalėjo užfiksuoti nusikalstamą veiką, tačiau sprendžiant dėl tolesnių priemonių buvo pasirinktas proporcingumo principas. Vietoj griežto baudžiamojo proceso taikyta prevencinė priemonė – registracija probacijos tarnyboje ir bendruomeniniai darbai. Tokiu sprendimu pareigūnai derino pareigą laikytis įstatymo su pasekmių etikos logika, siekdami, kad jaunuolis būtų integruotas į visuomenę, o ne stigmatizuotas. Šis atvejis parodė, kad profesinė etika veikia kaip skirtingų teorijų sintezė: pareigos laikymasis buvo suderintas su žalos mažinimo ir socialinio teisingumo principais.

16 lentelė. Profesinė etika kaip teorijų sintezė

Etikos teorija	Principas	Situacija	Taikymas sprendžiant bylą
Pareigų (deontologinė) etika	Laikytis įstatymo, tarnybos priesaikos, taisyklių	Nepilnametis padarė smulkią vagystę prekybos centre	Policijos pareigūnai privalo užfiksuoti nusikalstamą veiką pagal įstatymą
Pasekmių (utilitaristinė) etika	Vertinti veiksmų pasekmes visuomenei ir asmeniui	Griežta bausmė galėtų stigmatizuoti jaunuolį ir paskatinti recidyvą	Pasirinkta priemonė, kuri padeda integruoti jaunuolį (bendruomeniniai darbai, probacija)
Dorybių etika	Asmens charakteris, socialinė atsakomybė, teisingumas	Pareigūnams svarbu parodyti ne tik formalumą, bet ir žmogišką požiūrį	Sprendimas priimtas vadovaujantis sąžiningumu, atjauta ir atsakomybe už jaunuolio ateitį
Etikos sintezė	Teorijų derinimas pagal situaciją	Konfliktas tarp pareigos ir žalos mažinimo	Sprendimu teisės vykdymas derinamas su socialine atsakomybe, užtikrinant, kad teisingumas neprarastų humaniškumo

Profesinė etika, ypač teisėsaugos institucijose, nėra vienos teorijos taikymas, bet nuolatinis balansavimas tarp principų, vertybių ir realių situacijų reikalavimų. Profesinė etika negali būti grindžiama tik viena moralės teorija – realiose situacijose reikia derinti pareigos, pasekmių ir dorybių principus. Teisėsaugos praktikoje tai reiškia, kad sprendimai turi būti ne tik formaliai teisėti, bet ir proporcingi, humaniški ir socialiai atsakingi. Sintezės taikymas padeda pasiekti balansą tarp įstatymų laikymosi, žalos mažinimo ir asmens orumo išsaugojimo. Taip profesinė etika tampa lanksti, tačiau kartu orientuota į aukščiausią tikslą – teisingumą, kuris nepraranda žmogiškojo veido.

8. Etikos teorijų stiprybės ir ribotumai teisėsaugos veikloje

Kiekviena etikos teorija suteikia svarbių įžvalgų, padedančių priimti sprendimus teisėsaugos veikloje. Vis dėlto nė viena iš jų nėra universali – kiekviena turi stiprybių ir ribotumų, kurie atsiskleidžia realiose situacijose.

Deontologija akcentuoja pareigą, taisyklių ir įstatymų laikymąsi. Ji užtikrina įstatymo viršenybę, stabilumą ir aiškumą, todėl yra ypač svarbi policijos, teismų ir prokuratūros veikloje. Pavyzdžiui, policijos pareigūnas, privalantis sulaikyti neblaivų vairuotoją, turi tai padaryti nepaisydamas asmeninių simpatijų ar aplinkybių – tai yra jo pareiga pagal įstatymą.

Vis dėlto pernelyg griežtas taisyklių laikymasis kartais gali sukelti problemų:

- **Empatijos stoka.** Deontologijoje neatsižvelgiama į konkrečios situacijos aplinkybes ar žmogaus gyvenimo kontekstą. Nepilnametis, pirmą kartą pagautas dėl smulkios vagystės, gali būti traktuojamas taip pat, kaip recidyvistas, nors pasekmės jo ateičiai bus nepalyginamai sunkesnės.
- **Proporcingumo problema.** Griežtas įstatymo taikymas gali prieštarauti teisingumo pojūčiui. Pavyzdžiui, asmeniui, kuris pažeidė įstatymą dėl kraštutinės būtinybės (tarkim, vogė maisto, kad pamaitintų vaikus), gali būti taikoma tokia pati atsakomybė kaip ir tiems, kurie veikė iš savanaudiškų paskatų.
- **Biurokratizmas.** Pareiga vykdyti taisykles gali skatinti formalų požiūrį, kai svarbiau užpildyti dokumentus ir atlikti procedūras, nei realiai padėti žmogui. Tokiu atveju pareigūnas tampa taisyklės tarnu, o ne teisingumo įgyvendintoju.
- **Vidiniai konfliktai.** Pareigūnai neretai susiduria su situacijomis, kai įstatymo raidė prieštarauja jų moraliniam jausmui. Pavyzdžiui, policininkas gali būti priverstas sulaikyti protestuotoją už viešosios tvarkos pažeidimą, nors pats pritaria protesto idėjai. Tokia kolizija kelia moralinį diskomfortą ir gali silpninti tiek pareigūnų, tiek visuomenės pasitikėjimą institucijomis.
- **Nenumatytų situacijų problema.** Įstatymai ir taisyklės negali apimti visų galimų gyvenimo atvejų. Esant nestandartinei ar ekstremaliai situacijai (pvz., krizinėse operacijose, kai reikia rinktis tarp dviejų blogybių), griežtas taisyklių laikymasis gali būti ne tik nepraktiškas, bet ir žalingas.

Deontologija yra būtinas teisėsaugos pagrindas, tačiau jos ribotumai verčia ieškoti papildomų kriterijų – proporcingumo, žalos mažinimo ar dorybių etikos principų. Teisėsaugos pareigūnų profesinėje praktikoje itin svarbu ne tik vykdyti taisykles, bet ir gebėti jas interpretuoti, kad būtų užtikrinta teisingumo dvasia, o ne vien formalus įstatymo raidės laikymasis.

Utilitarizmas, orientuotas į veiksmų pasekmes, suteikia teisėsaugai lankstumo ir leidžia siekti efektyvumo. Šios teorijos stiprybė – galimybė atsižvelgti į platesnį visuomenės interesą ir priimti sprendimus, kurie padeda išvengti perteklinių procesų ir sutaupyti išteklių. Pavyzdžiui, vietoje ilgo ir sudėtingo teismo proceso gali būti taikomos supaprastintos procedūros, kurios užtikrina greitą ir neišvengiamą atsakomybę. Tai didina pasitikėjimą sistema, nes visuomenė mato, kad teisingumas vykdomas operatyviai. Be to, utilitarizmas skatina žalos mažinimo principą – ieškoti tokių priemonių, kurios ne tik nubaustų, bet ir garantuotų geriausias pasekmes tiek kaltinamajam, tiek visuomenei (pvz., probacija ar bendruomeniniai darbai).

Vis dėlto ši teorija turi ir problemų. Orientacija į bendrą daugumos gerovę gali lemti individualių teisių ignoravimą. Siekiant visuomenės „ramybės“ ar „bendros naudos“, gali būti paminamos mažumų teisės arba pažeidžiamų asmenų interesai. Kita rizika – efektyvumo siekis gali užgožti teisingumo principą: supaprastinti procesai ar greiti sprendimai gali apriboti žmogaus teisę į tinkamą gynybą ir sąžiningą teismą. Be to, pernelyg pragmatiškas požiūris gali skatinti „daugumos diktatą“, kai svarbiausiu tikslu tampa visuomenės ramybė, o ne individualaus asmens orumas ir teisės.

Todėl teisėsaugoje utilitarizmas yra naudingas kaip pagalbinė gairė, padedanti siekti veiksmingumo, tačiau negali būti vienintelis sprendimų pagrindas. Jo taikymas reikalauja pusiausvyros – būtina derinti pasekmių vertinimą su pareigos laikymusi ir pagarba žmogaus teisėms.

Dorybių etika pabrėžia pareigūnų charakterį ir moralines savybes, tokias kaip sąžiningumas, drąsa, teisingumas, pagarba ir atjauta. Pagal ją dėmesys nukreipiamas ne vien į taisyklių laikymąsi ar pasekmių skaičiavimą, bet ir į žmogaus vidinę nuostatą veikti dorai. Lietuvos policijos praktikoje tai reiškia, kad pareigūnai privalo būti ne tik įstatymo vykdytojai, bet ir moralinio autoriteto pavyzdžiai visuomenei. Pavyzdžiui, bendraujant su smurto artimoje aplinkoje auka, svarbu ne tik surašyti

protokolą ar užtikrinti teisinę apsaugą, bet ir parodyti žmogišką rūpestį, suteikti informaciją apie pagalbos galimybes, išklausyti ir užtikrinti emocinę paramą. Taip pareigūnas tampa ne tik tvarkos sergėtoju, bet ir moraline atrama.

Šios teorijos stiprybė yra ta, kad ji ugdo pasitikėjimą tarp visuomenės ir teisėsaugos institucijų. Gyventojai labiau linkę bendradarbiauti su pareigūnais, kurie elgiasi ne vien formaliai, bet ir empatiškai, rodo pagarbą žmogaus orumui. Tai padeda kurti stipresnį socialinį ryšį, mažina baimę ir skatina pasitikėjimą policija kaip bendruomenės dalimi. Vis dėlto dorybių etika turi ir ribotumų. Ji yra subjektyvi, nes ne visada aišku, kokia dorybė turėtų dominuoti konkrečioje situacijoje. Vienam pareigūnui gali atrodyti, kad svarbiausia yra atjauta, kitam – griežtas teisingumas. Tokia interpretacijų įvairovė gali lemti nevienodą sprendimų taikymą panašiose situacijose, o tai kelia teisinio netikrumo problemą. Be to, pernelyg didelis asmeninių savybių akcentavimas gali užgožti taisyklių laikymosi būtinybę – nuoširdus pareigūno rūpestis negali pakeisti įstatymo taikymo. Todėl dorybių etika teisėsaugoje labiausiai pasiteisina kaip papildomas principas, suteikiantis veiksmams žmogiškumo dimensiją. Ji padeda išvengti šalto formalizmo ir kuria pasitikėjimą institucijomis, tačiau turi būti derinama su aiškiomis taisyklėmis ir objektyviais kriterijais.

Situacinė etika grindžiama prielaida, kad moraliniai sprendimai negali būti visiškai iš anksto nustatyti taisyklėmis – jie turi būti pritaikyti prie konkrečių aplinkybių. Svarbiausia čia ne abstrakti norma, o žmogaus orumas ir humaniškas požiūris. Tokia perspektyva ypač aktuali teisėsaugoje, kur kiekviena situacija gali būti unikali ir reikalauti lankstumo. Pavyzdžiui, nepilnametis, pagautas už grafičio piešimą ant pastato, gali būti ne teisiamas teisme, o siunčiamas atlikti bendruomenei naudingų darbų, kad panaikintų padarytą žalą. Toks sprendimas ne tik padeda kompensuoti nuostolius, bet ir ugdo atsakomybę ir suteikia jaunuoliui galimybę pasitaisyti, išvengiant stigmatizavimo. Situacinė etika leidžia derinti teisingumą su ugdomuoju poveikiu.

Kitas pavyzdys – smulkūs socialiai pažeidžiamų asmenų nusižengimai (pvz., benamio vagystė maisto parduotuvėje). Griežtas bausmės taikymas galėtų tik pabloginti padėtį, todėl pareigūnai, vadovaudamiesi situacine etika, gali ieškoti alternatyvių sprendimų: bendradarbiauti su socialinėmis tarnybomis, siūlyti pagalbos programas. Tai rodo, kad ši teorija padeda išlaikyti balansą tarp įstatymo raidės ir žmogiško teisingumo.

Vis dėlto situacinė etika taip pat turi ribotumų. Pagrindinė problema – sprendimų nepastovumas. Skirtingi pareigūnai, vertindami tas pačias aplinkybes, gali priimti nevienodus sprendimus. Tai kelia riziką teisinio tikrumo principui, nes visuomenė tikisi, kad už tokį patį nusižengimą bus taikomos vienodos pasekmės. Be to, pernelyg didelis lankstumas gali sudaryti sąlygas piktnaudžiavimui ar selektyvumui – vieni asmenys gali sulaukti humaniškesnio požiūrio, kiti – griežtesnio, priklausomai nuo pareigūno interpretacijos. Todėl situacinė etika teisėsaugos veikloje ypač vertinga kaip papildomas humanizuojantis principas, tačiau ji negali visiškai pakeisti įstatymo viršenybės. Ji turėtų būti taikoma kartu su aiškiomis gairėmis ir kontrolės mechanizmais, užtikrinančiais, kad sprendimų lankstumas nevirstų savivaliavimu.

Teisėsaugos praktikoje nė viena etikos teorija negali būti taikoma izoliuotai. Siekiant subalansuotos, humaniškos ir teisingos veiklos, būtina derinti skirtingų teorijų principus – užtikrinti įstatymo viršenybę (deontologija), apsaugoti visuomenės interesus (utilitarizmas), ugdyti pareigūnų dorybes (dorybių etika) ir atsižvelgti į situacijos kontekstą (situacinė etika).

17 lentelė. Teorijų stiprybės ir ribotumai teisėsaugos veikloje

Etikos teorija	Vertinimo kriterijus	Privalumai teisėsaugoje	Galimos rizikos
Deontologija	Pareiga, taisyklė	Įstatymo viršenybė, stabilumas	Rigidiškumas, empatijos trūkumas
Utilitarizmas	Pasekmės, nauda	Efektyvumas, lankstumas	Rizika pažeisti asmens teises
Dorybių etika	Charakteris, dorybės	Asmeninė atsakomybė, ugdymas	Subjektyvumas, neapibrėžtumas
Situacinė etika	Konkreti situacija	Individualūs sprendimai	Nepastovumas, relatyvizmas

Klausimai diskusijai

1. Kodėl nė viena etikos teorija negali būti universali visose teisėsaugos situacijose?
2. Kokią naudą praktikoje teikia skirtingų teorijų sintezė?
3. Kaip spręsti konfliktą tarp lojalumo kolegai ir teisingumo principo?

4. Ar galima pateisinti taisyklių pažeidimą, jei pasekmės visuomenei yra palankesnės?
5. Kaip užtikrinti, kad proporcingumo principo taikymas nesukeltų teisinio netikrumo?
6. Ar situacinė etika teisėsaugoje padeda išlaikyti žmogiškumą, ar kelia daugiau grėsmių teisiniam stabilumui?
7. Kokias rizikas kelia pernelyg griežtas deontologinės etikos taikymas?
8. Kaip utilitaristinė etika gali pažeisti žmogaus teises? Pateikite pavyzdžių.
9. Kokią reikšmę teisėsaugos institucijose turi pareigūnų asmeninės dorybės?
10. Ar galima suderinti „žmogiškąjį veidą" ir įstatymo raidę? Kaip tai padaryti praktikoje?

Praktinės situacijos

1. Lojalumas ar teisingumas?

Situacija. Policijos pareigūnas pastebi, kad jo kolega pažeidžia tarnybos taisykles – netinkamai bendrauja su sulaikytu asmeniu. Pareigūnas turi rinktis: pranešti vadovybei arba nutylėti iš lojalumo komandai.

Uždaviniai diskusijai:

Kaip šioje situacijoje pasireiškia deontologija, utilitarizmas ir dorybių etika?

Koks sprendimas būtų teisingiausias, jei remiamės pareigos laikymusi?

Ką diktuotų situacinė etika?

Koks sprendimas geriausiai užtikrintų visuomenės pasitikėjimą policija?

2. Griežta bausmė ar žalos mažinimas?

Situacija. Prokuroras nagrinėja bylą dėl jaunuolio, kuris pirmą kartą padarė smulkią vagystę. Pagal įstatymą jam galima skirti griežtą bausmę, tačiau yra galimybė taikyti probaciją ar bendruomeninius darbus.

Uždaviniai diskusijai:

Kokią kryptį nurodo deontologinė etika?

Kaip ši situacija gali būti vertinama pagal pasekmių (utilitaristinę) etiką?

Ką pasakytų dorybių etika (pareigūno sąžiningumas, atjauta, atsakomybė)?

Kurių principų derinys padėtų priimti humaniškiausią ir kartu proporcingą sprendimą?

3. Protestuotojo sulaikymas

Situacija. Vilniaus centre vyksta protestas prieš socialinę neteisybę. Žmonės reikalauja valdžios sprendimų, kurie, jų manymu, pagerintų gyvenimo sąlygas pažeidžiamoms grupėms. Keli protesto dalyviai užblokuoja gatvę, sutrikdo eismą. Policijos pareigūnas gauna nurodymą sulaikyti vieną iš protestuotojų, kuris, stovėdamas viduryje kelio, atsisako pasitraukti. Kalbant apie pareigą, situacija aiški – pažeista viešoji tvarka, todėl reikia imtis priemonių. Tačiau šis pareigūnas pats pritaria protesto idėjoms. Jis mano, kad protestuotojas kelia labai svarbią socialinę problemą, apie kurią valdžia vengia kalbėti. Pareigūnas jaučia moralinį konfliktą: viena vertus, jis turi laikytis tarnybos įsakymo ir įstatymo raidės, kita vertus, supranta protesto esmę ir simpatizuoja jo dalyviams.

Uždaviniai diskusijai:

Kaip pareigūnas turėtų elgtis pagal deontologiją?

Kokią perspektyvą suteikia utilitarizmas (pasekmių vertinimas)?

Ar priimant sprendimą šiomis aplinkybėmis gali padėti situacinės etikos požiūris?

Kaip pareigūno moralinės dorybės (teisingumo pojūtis, drąsa, atsakomybė) galėtų paveikti sprendimą?

Kaip pareigūnas turėtų elgtis – griežtai pagal įstatymą ar atsižvelgdamas į protesto tikslus?

Ar galima suderinti pareigą vykdyti įsakymą su asmeniniu įsitikinimu? Kaip?

Ką praranda policija, jei pareigūnai ima remtis asmeninėmis pažiūromis, o ne įstatymu?

Kokią įtaką visuomenės pasitikėjimui policija turėtų skirtingi sprendimai?

Ar šiuo atveju įstatymo raidė ir teisingumo dvasia yra suderinamos, ar prieštarauja viena kitai?

4. Benamio vagystė

Situacija. Šaltą rudens vakarą prekybos centro apsaugos darbuotojas sulaikė vyrą, kuris bandė išsinešti kepalą duonos nesumokėjęs. Atvykę policijos pareigūnai nustatė, kad tai benamis, jau kelerius metus gyvenantis gatvėje, neturintis darbo ir artimųjų. Vyras prisipažino duoną vogęs todėl, kad tris dienas buvo nevalgęs. Pagal įstatymą tai yra nusikalstama veika – vagystė. Pareigūnai privalo užfiksuoti įvykį, pradėti procedūrą ir perduoti bylą nagrinėti toliau. Tačiau situacija akivaizdžiai kelia moralinę dilemą: ar teisinga taikyti įstatymą tokia pat griežta forma kaip recidyvistui, ar reikia atsižvelgti į aplinkybes?

Uždaviniai diskusijai:

Kaip situacija vertintina pagal griežtą deontologinę etiką?
Ar utilitarizmas gali pasiūlyti alternatyvią išeitį?
Kokią reikšmę čia turi situacinės etikos lankstumas?
Ar pareigūnų dorybės (atjauta, pagarba žmogui) gali lemti kitokį sprendimą nei formalus įstatymo taikymas?

5. Formalizmas ar žmogiškumas?

Situacija. Vėlų vakarą policijos pareigūnas iškviečiamas į butą, kuriame įvyko konfliktas. Moteris akivaizdžiai išsigandusi, matyti fizinių smurto ženklų. Smurtautojo tuo metu nebėra namuose. Pareigūnas atliko visus būtinus veiksmus pagal tarnybos taisykles: surašė protokolą, užfiksavo parodymus ir nufotografavo aplinką. Šiuo momentu jis galėjo baigti darbą ir vykti į kitą iškvietimą, tačiau nusprendė padaryti daugiau – sustojo ir paklausė moters, ar ji turi kur saugiai praleisti naktį, suteikė informaciją apie pagalbos centrus, emocinę paramą ir socialines paslaugas, pasiūlė kreiptis į specializuotą pagalbos tarnybą.

Uždaviniai diskusijai:

Kaip ši situacija būtų sprendžiama vien pagal deontologiją?
Ką priduria dorybių etika?
Ar utilitarizmas suteikia argumentų, kodėl naudinga papildoma pagalba?

Kaip etikos teorijų sintezė padėtų užtikrinti teisingumą ir žmogiškumą?
Ar yra rizika, kad toks pareigūno įsitraukimas peržengia jo kompetencijos ribas?
Kaip visuomenės pasitikėjimą policija paveiktų tai, jei visi pareigūnai elgtųsi panašiai?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Veikėjo vertinimu grįstos teorijos** (pvz., Aristotelio dorybių etika). Šiose teorijose moralinis vertinimas pirmiausia siejamas su veikėju – jo charakteriu, nuostatomis ir motyvais. Jose klausiama, kokiu žmogumi tampame per veiksmus, o ne tik ar pavienis veiksmas yra „teisingas“. Tekste pabrėžiama, kad charakterį reikia vertinti ilgalaikėje perspektyvoje.
- **Aukso vidurys** – Aristotelio principas, kad dorybė yra tinkama reakcija tarp dviejų ydų: trūkumo ir pertekliaus. Tai nėra „vidutiniškumas“, o situacijai tinkamas, protingas pasirinkimas. Lentelėje pateikiama pavyzdžių (pvz., drąsa tarp bailumo ir įžūlumo).
- **Deontologinė etika** pabrėžia pareigą, taisykles ir principus, nepriklausomai nuo veiksmų pasekmių. Teigiama, kad tam tikri veiksmai yra morališkai neteisingi patys savaime. Teisėsaugoje ši teorija siejama su žmogaus orumo neliečiamumu ir teisės viršenybe.
- **Determinizmas** – požiūris, kad elgesys yra priežastinių ryšių dalis ir gali būti paaiškinamas objektyviai per veiksnius, o ne per laisvą pasirinkimą. Tekste jis siejamas su situacionistiniu elgesio aiškinimu. Tai kontrastuoja su etikos teorijomis, kuriose remiamasi laisve ir atsakomybe.
- **Dorybių etika** vertina moralumą per asmens charakterį ir dorybes, tokias kaip teisingumas, drąsa ar saikingumas. Akcentuojami ne pavieniai veiksmai, o ilgalaikės nuostatos ir profesinis integralumas. Teisėsaugoje ši etikos rūšis svarbi formuojant pareigūno profesinę laikyseną ir pasitikėjimą.
- **Etikos teorija** – tai nuosekli moralinių principų, vertybių ir argumentavimo kriterijų sistema, skirta žmogaus veiksmams vertinti.

Ja remiantis nustatoma, pagal ką sprendžiama, ar veiksmas laikomas moraliu, ir kaip pagrįsti moralinius sprendimus. Teisėsaugoje etikos teorijos veikia kaip orientyras sprendžiant sudėtingas ir neapibrėžtas situacijas.

- **Etikos teorijų grupės** – tekste išskiriamos trys pagrindinės etikos teorijų grupės: dorybių etika, teleologinė (konsekvencialistinė) etika ir deontologinė etika. Jos skiriasi tuo, kas laikoma pagrindiniu moralinio vertinimo kriterijumi: charakteris, pasekmės ar pareiga. Praktikoje jos dažnai papildo viena kitą analizuojant teisėsaugos sprendimus.
- **Etinė dilema** – situacija, kai susiduria dvi ar daugiau svarbių vertybių ir nėra sprendimo be praradimų. Ji reikalauja argumentuoto ir atsakingo pasirinkimo. Teisėsaugoje dilemos dažniausiai kyla tarp saugumo, teisėtumo ir žmogaus teisių.
- **Etinis mąstymas** – tai svarstymas, kuriuo grindžiama, kodėl vienas veiksmas laikomas geru, teisingu, o kitas – blogu, neteisingu. Etinis argumentavimas grindžiamas šiais kriterijais: veikėjo charakteriu, veiksmų pasekmėmis arba pareigos (principo) laikymusi. Šie kriterijai sudaro skirtingų etikos teorijų pagrindą.
- ***Eudaimonija*** – Aristotelio sąvoka, reiškianti žmogaus klestėjimą (dažnai verčiama ir kaip „laimė“), pasiekiamą gyvenant pagal protą ir dorybę. Tekste pabrėžiama, kad klestėjimas nėra vien momentinė laimė, o gili sėkmingo gyvenimo būsena. Ji siejama su aktyvia proto veikla ir charakterio ugdymu.
- **Funkcijos argumentas** – Aristotelio schema, aiškinanti, kad gėris slypi funkcijoje: daiktas geras, kai atlieka savo paskirtį. Taikant žmogui, argumentuojama, kad žmogaus gėris susijęs su proto veikla. Iš čia išvedamas ryšys tarp racionalumo, dorybių ir klestėjimo.
- **Kategorinis imperatyvas** – I. Kanto moralinis principas, reikalaujantis vertinti veiksmą taip, kad jo taisyklė galėtų tapti visuotine norma. Pagal šį imperatyvą moralė siejama su protu ir valia, o žmogus laikomas turinčiu prigimtinę vertę. Tekste šis principas taikomas sprendžiant prievartos ir žmogaus gyvybės ribojimo klausimus.

- **Konsekvencializmas** teigia, kad veiksmo moralinė vertė priklauso nuo jo pasekmių. Toks požiūris gali pateisinti kompromisus dėl individualių interesų, jei rezultatas kuria didesnį bendrą gėrį. Tekste tai priešpriešinama deontologinei orumo neliečiamumo logikai.
- **Maksima** – tai subjektyvi veikimo taisyklė (vidinė nuostata), pagal kurią asmuo veikia. Kanto etikoje maksima tikrinama universalizavimo testu: ar ji gali galioti visiems. Tai leidžia vertinti ne vien tikslą, bet ir patį principą, kuriuo grindžiamas veiksmas.
- **Moralinis atsakingumas** reiškia, kad asmuo laikomas atsakingu už veiksmą, nes jis veikė laisvai ir sąmoningai. Dorybių etikoje ir kitose normatyvinėse teorijose remiamasi prielaida, kad žmogus gali rinktis ir prisiimti pasekmes. Vadovėlyje atsakomybė siejama su savanoriškumu ir žinojimu.
- **Moralinis sprendimas** – tai pasirinkimas, pagrįstas vertybėmis ir etiniais argumentais. Jis reikalauja ne tik teisinių žinių, bet ir moralinės refleksijos. Teisėsaugos veikloje moraliniai sprendimai lemia institucijų legitimumą.
- **Natūraliosios teisės požiūris** sieja moralę su žmogaus prigimtimi, sąžine ir prigimtinėmis teisėmis. Tekste kaip teorijos atstovas, jungiantis pareigą ir dorybes, minimas T. Akvinietis. Teisėsaugoje tai siejama su prigimtiniu orumu kaip teisių pagrindu.
- **Nesavanoriškas veiksmas** – veiksmas, kurį lemia prievarta arba nežinojimas, kai veikėjas nuoširdžiai gailisi. Tokiu atveju moralinė atsakomybė mažėja arba išnyksta. Vadovėlyje pateikiama fizinės ir psichologinės prievartos ir veiksmų „iš nežinojimo“ pavyzdžių.
- **Nevalingas veiksmas** siejamas su veikimu iš nežinojimo, bet be gailesčio po to, kai paaiškėja pasekmės. Jis nėra visiškai savanoriškas, tačiau neįgyja ir kaltės atleidimą lemiančio nesavanoriškumo statuso. Tekste tai išskiriama kaip atskira kategorija nuo nesavanoriškumo.
- **Pareiga** – pagrindinė deontologinės etikos sąvoka, reiškianti moralinį „taip privalu“. Ji apibrėžia, kokius įsipareigojimus turime kitiems žmonėms ir sau. Vadovėlyje pareiga priešpriešinama vien tikslų ar pasekmių logikai.

- **Praktinis protas (*phronesis*)** – gebėjimas konkrečioje situacijoje atpažinti, ką reiškia dorybingas sprendimas ir kaip jį įgyvendinti. Jis padeda suderinti dorybes, kai jos atrodo konfliktuojančios, ir pasirinkti tinkamą elgesio būdą. Teisėsaugoje tai atitiktų gebėjimą protingai taikyti principus sudėtingomis sąlygomis.
- **Prievarta** – sąlyga, kai veiksmas atliekamas ne laisva valia, dėl tiesioginio poveikio ar grasinimo. Fizinė prievarta veikia per kūnišką priverstinį veiksmą, psichologinė – per grėsmę gyvybei ar rimtai žalai. Vadovėlio tekste prievarta nurodoma kaip nesavanoriškumo priežastis.
- **Proporcingumas** – principas, reikalaujantis, kad priemonės būtų adekvačios siekiamam tikslui ir neviršytų būtinybės ribų. Tekste jis siejamas su prievartos naudojimu teisėsaugoje: reikia vertinti grėsmę, alternatyvas ir žalą. Tai tampa tiltu tarp teorinių principų ir praktinių sprendimų.
- **Savanoriškas veiksmas** – toks, kuris pasirenkamas laisva valia ir todėl priskiriamas veikėjui kaip moraliniam subjektui. Aristotelis savanoriškumą sieja su atsakomybės pagrindu. Savanoriškumui tekste priešpriešinamos prievartos ar nežinojimo sąlygos.
- **Situacinė etika** moralinį sprendimą sieja su kontekstu ir lankstumu tais atvejais, kai bendros taisyklės neduoda aiškaus atsakymo. Ji leidžia spręsti „pilkosiose zonose“, pabrėždama konkrečių aplinkybių svarbą. Vadovėlyje ji minima kaip vienas iš papildomų orientyrų šalia klasikinių teorijų.
- **Situacionistinė psichologija** – teorija, pagal kurią moralinį elgesį dažnai lemia situaciniai veiksniai, net ir morališkai „nereikšmingos“ detalės. Ji kelia iššūkį klasikinei dorybių sampratai, teigdama, kad stabilios dorybės gali būti retesnės nei manoma. Vadovėlyje pateikiama pavyzdžių apie laiko spaudimą ar aplinkos dirgiklius, keičiančius pagalbos elgesį.
- **Taikomoji etika** – tai analizavimas, kaip moralės teorijos taikomos konkrečiose profesinės veiklos situacijose. Ji orientuota į sprendimų priėmimą realiomis aplinkybėmis. Teisėsaugoje taikomoji etika padeda įvertinti prievartos, diskrecijos ir atsakomybės ribas.

- **Teisingumo teorija** (J. Rawlsas) pabrėžia visuotinumo, nešališkumo ir sąžiningumo principus. Kritikuojamos privilegijos ir selektyvus normų taikymas net tada, kai tai atneštų didesnį bendrą gėrį. Vadovėlyje ši teorija taikoma pavyzdyje apie informatoriaus neliečiamybę mainais už informaciją.
- **Teleologinė etika** moralinį veiksmų vertinimą grindžia jų pasekmėmis ir siekiamu gėriu. Klausiama, ar veiksmas sukuria didžiausią naudą arba sumažina žalą. Teisėsaugoje ši perspektyva svarbi vertinant viešojo saugumo ir rizikos valdymo sprendimus.
- **Teorinė etika** nagrinėja moralės prigimtį, principus ir vertybes abstrakčiu lygmeniu. Atsakoma į klausimus apie gėrį, teisingumą, pareigą ir atsakomybę. Teisėsaugos kontekste teorinė etika suteikia vertybinį pagrindą praktiniams sprendimams.
- **Utilitarizmas** – konsekvencialistinė teorija, pagal kurią moralus veiksmas yra tas, kuris sukuria daugiausia naudos (laimės) daugumai. J. Benthamas ir J. S. Millis kaip moralinį kriterijų akcentuoja laimės ir kančios balansą. Teisėsaugoje tai pasireiškia sprendimuose, kuriuose vertinamos visuomeninės pasekmės ir žalos mažinimas.
- **Veiksmas „iš nežinojimo“ ir veiksmas „nežinioje“.** Veiksmas iš nežinojimo reiškia, kad asmuo nežinojo reikšmingų aplinkybių ir vėliau gailisi, todėl atsakomybė gali mažėti. Veiksmas „nežinioje“ – kai asmuo pats susikuria nežinojimą (pvz., apsvaigdamas) ir dėl to atsakomybės nepraranda. Vadovėlyje šis skirtumas naudojamas moralinei atsakomybei diferencijuoti.
- **Veiksmo vertinimu grįstos teorijos** (pvz., utilitarizmas ir deontologija). Jose moralinė vertė priskiriama konkretiems veiksmams: jie laikomi teisingais arba neteisingais. Sprendimas dažniau vertinamas pagal kriterijų (pasekmę arba principą). Vadovėlyje tai priešpriešinama veikėjo vertinimu grįstam požiūriui.

MORALĖS PSICHOLOGIJA

Skyriaus santrauka

Skyriuje aptariama, kad aprašomąjį Vakarų moralės filosofijos projektą pastaruoju metu papildė socialinių mokslų metodai, o aprašomoji moralės psichologija vystėsi kaip savarankiška subdisciplina, kurioje daugiausia dėmesio skiriama įvairių tipų moraliniams sprendimams. Moralės psichologija apibrėžiama kaip mokslas, tiriantis, kaip žmonės suvokia gėrį ir blogį, kaip formuojasi moralinės vertybės, kaip priimami moraliniai sprendimai ir kokie psichologiniai procesai lemia dorovingą elgesį. Pabrėžiama, kad šios žinios ypač svarbios profesinėje teisėsaugos etikoje, kur pareigūnų veiksmai nuolat vertinami moralės požiūriu, o procedūrinio teisingumo laikymasis ir legitimumo kūrimas tampa praktine būtinybe. Aptariamos klasikinės moralės raidos teorijos (Piaget, Kohlbergo, Gilligan), jų įžvalgos apie taisyklių, teisingumo, pareigos, rūpesčio kitais raidą ir pateikiama kritika dėl šališkumo ir per didelio dėmesio racionalumui. Parodoma, kad šiuolaikiniai požiūriai (Haidto moralinių pagrindų teorija, neuromokslininiai tyrimai) išryškina intuicijų, emocijų ir biologinių veiksnių reikšmę, aiškinant „greitų intuicijų“ ir „apgalvotų svarstymų“ sąveiką. Atskirai aptariamos moralinės emocijos (kaltė, empatija) ir moralinis identitetas kaip veiksniai, kurie motyvuoja elgtis dorai, tačiau profesiniame kontekste gali sietis ir su moraline trauma, empatijos nuovargiu, organizacinės kultūros spaudimu ir poreikiu ugdyti ne vien kodeksų išmanymą, bet ir moralinį jautrumą, empatiją ir vertybinę tapatybę.

Skyriaus uždaviniai:

1. Aptarti moralės psichologijos raidą ir jos dėmesį moraliniams sprendimams.
2. Atskleisti moralės psichologijos reikšmę teisėsaugos profesinėje etikoje, siejant ją su procedūriniu teisingumu, legitimumu ir visuomenės pasitikėjimu.
3. Palyginti Piaget heteronominę ir autonominę moralę, aptariant taisyklių, autoriteto, ketinimų ir teisingumo vaidmenį.
4. Apibūdinti Kohlbergo moralinio mąstymo lygius, stadijas ir jų reikšmę moralinių dilemų argumentavimui.

5. Aptarti Gilligan rūpesčio etiką kaip alternatyvią moralinę perspektyvą ir jos ryšį su empatija, santykiais ir atsakomybe už kitą.
6. Išnagrinėti šiuolaikinius požiūrius (moralinių pagrindų teoriją, neuromokslinį požiūrį), pabrėžiant intuicijų, emocijų ir biologinių mechanizmų vaidmenį priimant moralinius sprendimus.

Reikšminiai žodžiai: moralės psichologija; moraliniai sprendimai; procedūrinis teisingumas; legitimumas; moralinių pagrindų teorija; moralinės emocijos; moralinis identitetas.

1. Moralės psichologijos raida ir vaidmuo teisėsaugos profesinėje etikoje

Istoriškai Vakarų moralės filosofija nagrinėjo ne tik normatyvinį klausimą, kaip turėtų elgtis racionalūs veikėjai, bet ir kaip iš tikrųjų elgiasi paprasti žmonės. Pastaruoju metu šį aprašomąjį projektą papildė, o gal net ėmė jame dominuoti, socialinių mokslų metodai. Tiksliau sakant, aprašomoji moralės psichologija pamažu vystėsi kaip savarankiška subdisciplina, apimanti platų tyrimų programų, temų ir metodų spektrą. Šiuolaikinėje moralės psichologijoje daugiausia dėmesio skiriama įvairių tipų moraliniams sprendimams.

Moralės psichologija – tai mokslas, tiriantis, kaip žmonės suvokia gėrį ir blogį, kaip formuojasi jų moralinės vertybės, kaip jie priima moralinius sprendimus ir kokie psichologiniai procesai lemia dorovinį elgesį. Šios srities žinios yra itin svarbios profesinėje etikoje, ypač teisėsaugos srityje, kur pareigūnai nuolat susiduria su sudėtingomis situacijomis, reikalaujančiomis greitų ir teisingų sprendimų. Policijos ir kitų teisėsaugos pareigūnų veiksmai nuolat vertinami visuomenės moralės požiūriu – nuo kasdienių sprendimų (pvz., ar skirti įspėjimą, ar baudą) iki kritinių akimirkų (pvz., panaudoti jėgą ar susilaikyti), todėl procedūrinio teisingumo laikymasis ir legitimumo kūrimas tampa praktine būtinybe. Norint išlaikyti visuomenės pasitikėjimą, teisėsaugos profesijoje būtina **aukšta moralinė kompetencija**: pareigūnas privalo gebėti vadovautis tvirtomis etinėmis nuostatomis ir moraliniu mąstymu, kad susidorotų su tarnybos iššūkiais. Iš tiesų tyrimai rodo, jog pareigūno moralinis vientisumas glaudžiai susijęs su įstatymų laikymusi ir teisėtumu jo veikloje.

Moralės psichologijos teorijos aiškina, **kaip formuojasi moralė** žmogaus raidoje ir **kaip priimami moraliniai sprendimai**. Klasikiniai teore-

tikai – Jeanas Piaget, Lawrence'as Kohlbergas ir Carol Gilligan – padėjo pagrindus supratimui apie moralės raidą nuo vaikystės iki brandos. Jų teorijos atskleidžia, kaip vystosi supratimas apie taisykles, teisingumą, pareigą ir rūpestį kitais. Vis dėlto šios teorijos sulaukė ir kritikos – pavyzdžiui, dėl galimo kultūrinio ir lyčių šališkumo ar per didelio dėmesio racionaliam mąstymui, nepakankamai įvertinant emocijas ir intuiciją. Pastaraisiais dešimtmečiais moralės psichologija labai pažengė priekin – atsirado šiuolaikinių teorijų, pabrėžiančių moralinių intuicijų, emocijų ir net biologinių veiksnių reikšmę. Tokie mokslininkai kaip Jonathanas Haidtas plėtoja *moralinių pagrindų* teoriją, kurioje teigiama, jog žmonės turi evoliuciškai susiformavusius moralinius instinktus, o neurologijos tyrimai atskleidžia, kokios smegenų struktūros ir procesai dalyvauja moraliniame mąstyme.

2. Klasikinės moralės psichologijos teorijos

Jeano Piaget moralinės raidos teorija. Šveicarų psichologas **Jeanas Piaget** buvo vienas pirmųjų tyrėjų, mėginusių moksliškai paaiškinti, kaip vaikams vystosi supratimas apie sąžinę, teisingumą ir taisykles. Knygoje „Vaiko moralės samprata" (The Moral Judgment of the Child, 1932) jis nagrinėjo vaikų žaidimų taisykles ir jų sprendimus dėl nusižengimų. Remdamasis stebėjimais ir pokalbiais su vaikais, Piaget išskyrė **du** esminius **moralės raidos lygius**: heteronominę moralę ir autonominę moralę. **Heteronominė moralė** (dar vadinama *moraliniu realizmu* arba *suvaržymo morale*) būdinga maždaug 5–10 metų vaikams. Šiame etape vaikai laikosi moralės taisyklių, kurias supranta kaip nekintančias, nustatytas „iš aukščiau"; taisyklė yra teisinga tiesiog todėl, kad ją nustatė autoritetas (pvz., tėvai, mokytojas), o neteisinga tai, kas nusižengia taisyklei. Heteronominės moralės stadijoje vaikai linkę orientuotis į paklusnumą: elgesys vertinamas pagal pasekmes (gera ar bloga bausmė, atlygis), o ne pagal ketinimus. Pavyzdžiui, mažas vaikas manytų, kad nusižengti (pvz., sulaužyti taisyklę) visada blogai, net jei tai padaroma netyčia, nes taisyklės pažeidimas iš principo blogas. Taip pat manoma, kad už blogą poelgį neišvengiamai turi skiriama bausmė.

Antroji pakopa – **autonominė moralė** (dar vadinama *bendradarbiavimo morale*) – išryškėja maždaug nuo 10–11 metų. Vaikai pradeda suprasti, kad taisyklės nėra absoliučios – žmonės gali susitarti ir jas keisti bendru sutarimu. Moraliai vertinant veiksmus, imama atsižvelgti į **ketinimus** ir

teisingumo principą (pvz., auksinė taisyklė – elkis su kitais taip, kaip nori, kad su tavimi elgtųsi). Autonominės moralės etape vaikas ima suvokti save kaip lygiavertį tarp kitų: tampa svarbios tarpusavio lygybės ir teisingumo idėjos, o aklas paklusnumas autoritetui praranda reikšmę. Tai nereiškia, kad vaikai ima nepaisyti taisyklių – veikiau jie supranta taisyklių prasmingumą ir gali patys prisidėti jas kuriant žaidimuose ar grupėje.

Piaget pabrėžė socialinės aplinkos įtaką moralės raidai: ypač svarbus yra **bendravimas su bendraamžiais**. Bendraamžių grupėje, skirtingai nei santykiuose su suaugusiaisiais, vaikai labiau derasi, laikosi savanoriškai prisiimtų taisyklių, todėl išmoksta suprasti kitų požiūrį, tartis – tai skatina moralės vystymąsi nuo heteronomijos link autonomijos. Pavyzdžiui, žaisdami vaikai patys susikuria taisykles ir sprendžia konfliktus, tad jie pamato, jog taisyklės yra socialinis susitarimas bendram gėriui užtikrinti, o ne nekintantys „gamtos dėsniai".

Nors Piaget teorija sukurta dar XX a. pirmoje pusėje, ji išliko labai įtakinga ir sudarė prielaidas vėlesnėms moralinės raidos teorijoms. Šiais tyrimais Piaget praplėtė kognityviosios psichologijos nagrinėjamų problemų lauką parodydamas, kad psichologai gali ne tik tirti suvokimą, dėmesį, atmintį, kalbą ar mąstymą, bet ir spręsti moralės filosofijos problemas, taikydami kognityviosios psichologijos metodologiją. Vėlesni autoriai pabrėžia Piaget parodytą ryšį tarp **kognityvinės brandos ir moralės supratimo** kaitos (Kohlberg, 1981; Turiel, 1983), tačiau pripažįsta, kad Piaget neapėmė visų moralinio funkcionavimo aspektų (jo darbai daugiausia orientuoti į vaikystę). Vis dėlto beveik visos vėlesnės moralės raidos teorijos išaugo iš Piaget idėjų pagrindo. Piaget konceptualiai parodė, kad *kognityvinė raida* (mąstymo brandumas) yra susijusi su moralės supratimo kaita. Tai nutiesė kelią kitiems tyrėjams. Pavyzdžiui, amerikiečių psichologas Lawrence'as Kohlbergas, remdamasis Piaget darbais, sukūrė detalesnę moralės vystymosi stadijų teoriją, apimančią ir paauglius bei suaugusiuosius.

Lawrence'o Kohlbergo moralinio mąstymo stadijos. L. Kohlbergas XX a. 7-ajame dešimtmetyje išplėtojo moralinės raidos teoriją, kuri tapo bene labiausiai cituojama šioje srityje. Kohlbergas pratęsė Piaget idėją, kad moralinis mąstymas vystosi etapais, susijusiais su amžiumi ir kognityvine branda. Jis atliko išsamų tyrimą, kuriame vaikams, paaugliams ir suaugusiesiems pateikė moralines dilemas (garsiausia – Hainco dilema apie vyrą, svarstantį pavogti vaistų sergančiai žmonai išgelbėti) ir analiza-

vo jų sprendimų argumentavimą. Pagal atsakymus Kohlbergas išskyrė **šešias moralinio mąstymo stadijas**, suskirstytas į **tris lygmenis** (Kohlberg, 1981; Kohlberg's Stages of Moral Development). Kiekviena aukštesnė stadija atspindi brandesnį, universalesnį moralinio samprotavimo būdą nei ankstesnioji. Šie etapai, autoriaus įsitikinimu, yra būdingi kiekvienam socializuotam individui, o tam tikras judėjimas juose yra kiekvieno žmogaus gyvenimo konstanta. Kita vertus, Kohlbergas neteigia, kad visi individai gali ir turi pasiekti šeštąją stadiją. Asmuo gali gyventi visavertiškai ir penktojoje, ir net (sąlyginai) ketvirtojoje stadijoje. Vis dėlto svarbu tai, kad norint pasiekti šeštąją stadiją neišvengiamai teks pereiti visas kitas (Briedis ir Kazlauskas, 2008).

Kohlbergo teorijos lygmenys ir stadijos:

- **Ikikonvencinis lygmuo** (ankstyvoji vaikystė, ~4–10 m.)
  1 stadija. Bausmės ir paklusnumo orientacija. Moraliai elgtis reiškia *paklusti taisyklėms tam, kad išvengtum bausmės.* Vaikas sprendžia, kas gerai ar blogai, remdamasis tik **fizinėmis pasekmėmis** – veiksmas blogas, jei už jį baudžiama, ir geras, jei atneša malonių pasekmių. Moraliniai autoritetai yra išoriniai (pvz., tėvų nurodymai); vidinis supratimas dar nesusiformavęs.

Šioje stadijoje vienintelė tinkamo elgesio priežastis tėra bausmės vengimas. Kitų individų rūpesčiai ir interesai pačiam veikėjui yra nesvarbūs, kol reglamentuojami bausminės praktikos.

2 stadija. Instrumentinio tikslo (naudos) orientacija. Moraliai geras veiksmas yra tas, kuris tenkina *asmeninius interesus ar poreikius*. Vaikas supranta, kad skirtingi žmonės gali turėti skirtingų interesų, todėl moralumą ima sieti su **mainais** ar nauda: „Aš tau, tu man." Taisyklės taikomos tiek, kiek jos padeda įgyvendinti tikslus. Pavyzdžiui, vaikas gali manyti, kad padėti kitam yra gerai, *jei* tikisi, kad ir kitas jam padės (savitarpio naudos principas).

Ši stadija – individualių instrumentinių tikslų ir pariteto stadija. Čia individas jau siekia asmeninių tikslų tiek, kiek leidžia suvokimas, kad savo tikslų turi ir kiti. Suvokiama, kad visi turi teisę į savo interesus ir juos reikia derinti. Konfliktai turi būti sprendžiami instrumentinės savitarpio pagalbos būdu.

- **Konvencinis lygmuo** (vėlyvoji vaikystė, paauglystė)
  3 stadija. Tarpasmeninio santykio dermės („gero vaiko") orientacija. Teisingas elgesys suvokiamas kaip toks, kuris patinka ir yra

pripažįstamas artimų žmonių ar visuomenės. Individui rūpi būti geru, pareigingu sūnumi, dukra, draugu – laikytis **socialinių lūkesčių**. Moraliniai sprendimai grindžiami tuo, ar veiksmas parodytų gerus ketinimus, lojalumą, rūpestį – svarbu aplinkinių pritarimas. Pavyzdžiui, paauglys gali nedaryti nusižengimo, nes „ką žmonės pagalvos" arba „geras policininkas taip nesielgtų". Šioje stadijoje jau veikia *abipusiškumo principas* (pvz., auksinė taisyklė), bet moralė vis dar orientuota į konkrečių artimų žmonių ar grupės vertybes.

Trečioji stadija žymi tarpasmeninių santykių, įvairių abipusiškumų ir suderinamumo erdvę. Šioje stadijoje kitų individų, jų grupių ir aplinkos lūkesčiai įgyja fundamentalią reikšmę. Pažymėtina, kad tokiomis aplinkybėmis grupės, kuriai priklauso individas, interesai gali nustelbti asmeninius. Atsiranda gebėjimas „įlįsti į kito kailį". Teisingi moraliniai apsisprendimai priklauso nuo artimųjų lūkesčių, kuriuos dera išpildyti reglamentuotu elgesiu.

4 stadija. Socialinės tvarkos (įstatymų ir pareigos) orientacija. Moralaus elgesio etalonas – *nustatytų taisyklių, įstatymų, pareigų laikymasis*, siekiant palaikyti visuomeninę tvarką. Asmuo supranta socialinės sistemos svarbą: **įstatymai yra privalomi visiems**, jų reikia bendram gėriui. Šiai stadijai būdingas mąstymas, kad teisinga yra tai, kas neprieštarauja įstatymui. Nusižengimas įstatymui laikomas morališkai neteisingu net ir tada, kai niekas nemato, nes griauna tvarką. Šioje stadijoje paprastai yra daugelis suaugusiųjų visuomenėje, taip pat teisėsaugos pareigūnai, kuriems tarnybinė pareiga ir priesaika laikytis įstatymų yra esminiai moraliniai orientyrai.

Ši stadija yra socialinės sistemos ir ją palaikančios sąžinės veikimo zona. Individas yra lojalus institucijai, kuri palaiko jo socialinę egzistenciją. Moraliai pateisinami poelgiai sutampa su institucinėmis pareigomis ir prievolėmis. Taip teisingi veiksmai palaiko instituciją ir bendrą socialinę schemą.

- **Pokonvencinis lygmuo** (suaugusiųjų moralinis brandumas, jį pasiekia ne visi)

  5 stadija. Socialinės sutarties ir asmeninių teisių orientacija. Asmuo suvokia, kad *įstatymai ir taisyklės yra žmonių sukurta „socialinė sutartis"*, skirta visuomenės gerovei, ir kad šios normos gali

keistis, jei neatitinka pagrindinių teisingumo principų. Pripažįstama, kad žmonės turi **pamatines teises ir vertybes** (gyvybė, laisvė, gerovė), kurios kartais yra svarbesnės už konkretų formalų įstatymą. Moraliniai sprendimai priimami remiantis bendrais visuomenės susitarimais, tačiau suvokiant, kad daugumos gerovė ir teisingumas yra aukščiausi tikslai. Pavyzdžiui, pareigūnas šioje stadijoje gali manyti, kad griežtai laikytis procedūros nebūtų moralu, jei tai pažeistų žmogaus teises – tuomet jis ieškos sprendimo, kuriame derėtų įstatymo laikymasis ir humanizmas.

Penktoji stadija – tai socialinės sutarties ir prigimtinių teisių įsisąmoninimo zona. Atrandama racionali perspektyva, leidžianti formuluoti tam tikras vertybes ir teises (gyvybės, laisvės ir pan.), kurių svarba nepriklauso nei nuo socialinių institucijų, nei nuo konkrečių visuomenių ypatumų. Pačios visuomenės prasmė sutelkta į galimybę siekti bendrojo gėrio ir padalyti jį kuo didesniam skaičiui žmonių. Jei tokios vertybės nėra visuomenėje puoselėjamos, individas turi visišką moralinę teisę kritikuoti socialinę tvarką, o teisingi poelgiai tampa visuomenėje priimtų vertybių puoselėjimu todėl, kad jos yra bendražmogiškai vertingos. Moralus elgesys priklauso nuo racionalaus moralinių standartų suvokimo ir įsipareigojimo savo racionalumui.

6 stadija. Visuotinių etinių principų orientacija. Tai aukščiausia hipotetinė stadija, kurioje moralumas grindžiamas *universaliais etikos principais* ir sąžine. Asmuo vadovaujasi giluminiais moralės principais (teisingumas, žmogaus orumas, lygybė) netgi tada, kai jie prieštarauja konkretiems įstatymams ar grupės normoms. Tokie principai pasirenkami **autonomiškai** ir laikomi svarbesniais už bet kokias institucines taisykles. Pavyzdžiui, žmogus gali ryžtis pilietiniam nepaklusnumui (sąmoningai nesilaikyti įstatymo), jei mano, kad įstatymas yra neteisingas ir pažeidžia fundamentalius etikos principus. Kohlbergas teigė, kad ši stadija veikiau yra idealaus mąstymo modelis – realybėje ją visiškai pasiekia mažai kas, tačiau ji svarbi kaip moralinio tobulėjimo gairė.

Ši stadija yra universalių etinių principų universumas. Čia numatoma, kad egzistuoja bendri, visiems privalomi etiniai principai, pirmesni už juridiškai įtvirtintas ar instituciškai palaikomas prievoles. Moralus elgesys neatsiejamas nuo šių principų įsisąmoninimo, pareigos struktūros ir kitų principų.

Kohlbergo teorija padarė milžinišką įtaką, tačiau ją lydėjo ir nemažai diskusijų bei kritikos. Viena vertus, ji pagrindė idėją, kad moralinis mąstymas progresuoja kartu su pažintine raida – tai buvo patvirtinta įvairiais tyrimais (pvz., aukštesnio moralinio mąstymo lygio žmonės geba sudėtingiau, nuosekliau argumentuoti moralines dilemas). Kita vertus, kritikai atkreipė dėmesį į kelias problemas. Pirmoji – **Kohlbergo tyrimų metodas.** Jį taikant remiamasi vien moralinių dilemų sprendimų žodiniu pagrindimu, tačiau tiksliai nežinome, ar realiose situacijose žmonės elgiasi pagal deklaruojamus principus. Pasak kritikų, *moralinis samprotavimas nebūtinai reiškia moralų elgesį* – žmogus gali žinoti, kas teisinga, bet nesielgti teisingai (pvz., pareigūnas gali puikiai išmanyti etikos kodeksą, bet vis tiek imti kyšį) (Moral Development; Snarey, 1985). Tad pagal Kohlbergo teoriją labiau matuojamas moralinis **mąstymas**, o ne veiksmai.

Antra, **kultūrinės perspektyvos kritika**: ar Kohlbergo aukštesnės stadijos tikrai universalios? Tyrimai įvairiose šalyse parodė, kad ne visose kultūrose žmonės pasiekia pokonvencinį lygį – kai kuriose visuomenėse akcentuojamos kitokios vertybės ir tai nebūtinai reiškia mažesnį moralumą (Snarey, 1985). Pavyzdžiui, kolektyvistinėse Rytų kultūrose lojalumas šeimai ar pagarba vyresniesiems gali būti svarbesni moraliniai kriterijai nei abstraktūs universalūs principai. Tad Kohlbergas buvo kritikuojamas už tai, kad jo teorija atspindi vakarietišką individualistinę teisingumo sampratą.

Trečia, itin daug dėmesio sulaukė **lyčių skirtumų klausimas**. Psichologė Carol Gilligan pažymi, kad Kohlbergo tyrimuose dalyvavo tik berniukai, ir teigia, kad mergaičių moralinis mąstymas gali skirtis. Gilligan argumentuoja, kad Kohlbergo teorijoje per daug sureikšminamas teisingumo principas ir taisyklių laikymasis (būdingas vyrų samprotavimams) ir ignoruojama kita moralės dimensija – rūpinimasis kitais ir tarpasmeniniai santykiai, pasak jos, būdingesni moterims (Gilligan, 1982). Galiausiai ketvirta kritikos kryptis – emocijų vaidmuo. Kohlbergas fokusuojasi į kognityvinį moralės aspektą (mąstymą apie taisykles ir principus), tačiau nemažai mokslininkų (ypač vėliau, pvz., Haidtas) pabrėžė, kad moraliniai sprendimai didele dalimi kyla iš emocinių, intuityvių reakcijų (Haidt, 2001; Greene ir kt., 2001). Net pats Kohlbergas vėlesniuose darbuose pripažino, kad emocija (pvz., empatija, kaltė) tarpininkauja moraliniame mąstyme. Taigi šiuolaikiniuose požiūriuose į moralę siekiama integruoti ir jausmus, ir protą moralinio sprendimo modeliuose.

Nepaisant kritikos, Kohlbergo stadijų teorija išlieka kertiniu akmeniu moralės psichologijoje. Ji pagrindžia daugelį praktinių pritaikymų – pavyzdžiui, švietime (moralinio ugdymo programos mokyklose grindžiamos idėja lavinti aukštesnį moralinio mąstymo lygį), taip pat teisėsaugos etikos mokymuose (skatinti pareigūnus mąstyti ne vien pagal principą „įstatymas yra įstatymas“, bet ir suvokti platesnius etinius principus). Yra duomenų, kad specialūs mokymai gali padėti ugdyti moralinį samprotavimą. Pavyzdžiui, rengiant policijos pareigūnus pradėtas dėstyti etikos kursas, siekiant, kad būsimi pareigūnai ne vien automatiškai vykdytų nurodymus, bet išmoktų savarankiškai spręsti moralines dilemas ir tarnauti teisingumui. Vis dėlto, kaip pabrėžiama, vien mechaninio taisyklių mokymo neužtenka – būtina ugdyti *moralinį jautrumą, empatiją, vertybes*, kad pareigūnas išties elgtųsi etiškai net sudėtingomis aplinkybėmis.

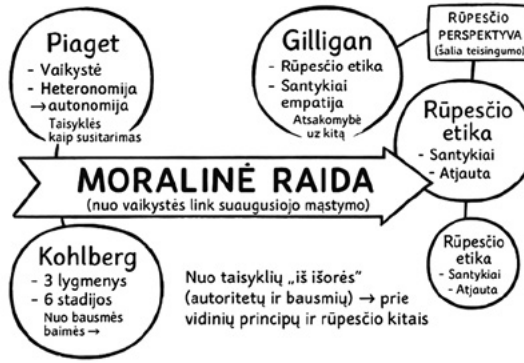
Carol Gilligan ir rūpesčio etika. Carol Gilligan, amerikiečių psichologė, feministinės moralės psichologijos pradininkė, pagarsėjo tuo, kad kritikavo Kohlbergo teoriją ir pasiūlė alternatyvų požiūrį į moralės raidą, pabrėžiantį **rūpesčio etiką** (*ethic of care*). Gilligan pažymėjo, kad Kohlbergo tyrimuose nebuvo tirtos mergaitės; be to, jo teorijoje aukščiausiu moraliausio mąstymo etalonu laikomas abstraktus teisingumas ir universalūs principai. Gilligan teigimu, tai atspindi labiau vyrišką moralumo sampratą (orientuotą į taisykles, teises, teisingumą), o moterų moraliniame mąstyme svarbesni gali būti *tarpasmeniniai ryšiai, empatija ir atsakomybė už kitą*. Ji iškėlė mintį, kad egzistuoja kitokia – **rūpinimosi** – moralės perspektyva, ne mažiau vertinga už teisingumo perspektyvą (Gilligan, 1982).

Carol Gilligan pasiūlė **rūpesčio etiką** kaip lygiavertę moralinę perspektyvą, akcentuojančią santykius, empatiją ir atsakomybę už kitą. Jos tyrimuose moralinis svarstymas neretai sukasi apie konkrečių žmonių poreikius ir santykių palaikymą, o ne vien apie abstrakčias teises ar pareigas; moralinė raida gali vykti nuo rūpinimosi savimi per rūpinimąsi kitais iki balanso tarp abiejų. Rūpesčio etika papildo, o ne paneigia teisingumo etiką; praktikoje ji ypač aktuali socialiniame darbe ir bendruomenės policijoje. Vėlesni darbai rodo, kad lyčių skirtumai nėra absoliutūs – abi lytys geba naudoti tiek teisingumo, tiek rūpesčio argumentus; lemiama tampa situacija ir kontekstas.

Moralinis konfliktas, Gilligan manymu, dažnai kyla ne iš asmeninio intereso ir taisyklės kolizijos (kaip Kohlbergo teorijoje), o iš *susidūrimo tarp dviejų rūpesčio santykių*. Pavyzdžiui, motina policininkė gali patirti

moralinę dilemą tarp pareigos sulaikyti nusikaltėlį (rūpestis visuomenės saugumu) ir užuojautos tam pačiam nusikaltėliui (rūpestis individualiu asmeniu). Teisingumo etikoje tokiu atveju būtų linkstama akcentuoti pareigą bausti pagal įstatymą, o rūpesčio etikoje – atjautą ir konteksto supratimą (gal tas žmogus nusikalto iš skurdo, gal jam reikia pagalbos). Idealiu atveju moraliai brandus pareigūnas gebėtų suderinti abu požiūrius – siektų teisingumo, bet neatsisakytų žmogiškos atjautos.

Svarbu tai, kad Gilligan praplėtė moralės psichologijos akiratį – emocijos ir santykiai imti laikyti teisėtais moraliniais veiksniais, o ne „nelogiškais nukrypimais". Dabar pripažįstama, jog moralėje dalyvauja *ir protas, ir jausmas*: empatija, užuojauta, lojalumas yra lygiai taip pat moralės dalis, kaip ir taisyklių laikymasis ar teisių pripažinimas.

5 pav. Moralinė raida

Galima pastebėti, kad klasikinės teorijos (Piaget, Kohlbergo, Gilligan) padeda suprasti moralės pagrindų formavimąsi: **kognityvinę brandą, principų perėmimą ir rūpestingumo ugdymą.** Jos sudaro pagrindą tolesniam šiuolaikinių teorijų nagrinėjimui. O šiuolaikiniai požiūriai dar labiau praplėtė akiratį, apimdami evoliucinius, neurologinius ir emocinius aspektus.

3. Šiuolaikiniai moralės psichologijos požiūriai

3.1 Moralinių pagrindų teorija

Vėlesnėje moralės psichologijoje išpopuliarėjo **socialinės intuicijos teorijos**, kuriose pabrėžiama, kad dauguma moralinių sprendimų kyla

greitai ir intuityviai, o ne iš ilgo racionalaus svarstymo. Vienas žymiausių šios krypties atstovų – socialinis psichologas **Jonathanas Haidtas**. Jis teigia, kad žmonės dažnai *pajunta*, kas yra teisinga ar neteisinga dar prieš logiškai apsvarstydami – protas veikia kaip advokatas, racionalizuojantis jau priimtą emocinį sprendimą. Haidtas su kolegomis, tyrinėdamas įvairias kultūras, sukūrė **moralinių pagrindų teoriją** (*Moral Foundations Theory*), kurioje aiškinama, jog vykstant evoliucijai žmonėms susiformavo kelios bazinės moralinės intuicijos (tarsi moralės instinktai). Kiekviena iš jų padėjo mūsų protėviams spręsti svarbius socialinius iššūkius, todėl virto psichologiniais pagrindais, kurie savo ruožtu tapo konkrečių kultūrinių vertybių pagrindu.

Haidtas išskyrė **penkis (vėliau – šešis) moralinius pagrindus**:

- **Rūpinimasis, žalos vengimas.** Žmogaus polinkis *globoti silpnesnius, užjausti kenčiančius* ir smerkti tuos, kurie sukelia kitam skausmą. Šis pagrindas siejamas su **empatija ir užuojauta**. Manoma, kad jis kilo iš tėvų rūpinimosi vaikais instinkto, išsiplėtusio į platesnį kitų atjautos jausmą. Pavyzdžiui, pamačius nuskriaustą auką, kyla spontaniška atjauta – tai moralinė reakcija, sauganti bendruomenės narius nuo žalos. Teisėsaugoje šis pamatas skatina ginti nuskriaustuosius, saugoti visuomenę nuo smurtautojų.
- **Teisingumas, apgaulės vengimas.** Pagrindas, verčiantis mus *jausti pasipiktinimą neteisybe, siekti sąžiningumo.* Jis susijęs su abipusiškumo, bendradarbiavimo normomis ir lygybės pajauta. Į neteisybę reaguoja net primatai – pvz., žymusis Franso de Waalo eksperimentas parodė, kad beždžionėms pasiūlius nevienodą atlygį – vienai duodant agurką, kitai – skanesnę vynuogę, pirmoji protestuoja, meta agurką ir reikalauja lygiateisiškumo. Žmonių visuomenėje teisingumo pagrindas skatina laikytis taisyklių, kurios užtikrina sąžiningą elgesį, bausti sukčiaujančius. Pareigūnui tai reiškia nepakantumą korupcijai, siekį vienodai taikyti įstatymus visiems.
- **Lojalumas grupei, išdavystės vengimas.** Šis pagrindas susijęs su *ištikimybe savo komandai, bendruomenei ar tautai.* Evoliuciškai jis kilo iš poreikio *bendradarbiauti grupėje ir gintis nuo kitų grupių.* Jis pasireiškia pasididžiavimu „savaisiais“ (pvz., patriotiškumu, korporacine dvasia) ir neigiama reakcija į išdavikus. Policijoje tai gali reikštis stipriu *komandinės dvasios* jausmu („saviškių“ palaikymu).

Teigiama prasme tai skatina kolegas gelbėti vienas kitą pavojingose situacijose; neigiama prasme gali virsti „tylėjimo sąmokslu“, kai kolegos nusižengimas dengiamas iš lojalumo. Tinkamai nukreipta lojalumo dorybė leidžia pareigūnams glaudžiai bendradarbiauti, bet kartu būtina, kad ją ribotų teisingumo ir pareigos principai.

- **Autoriteto pagarba, maišto vengimas.** Žmonės natūraliai formuoja hierarchines bendruomenes, todėl evoliuciškai išsivystė *pagarba autoritetui, vyresniųjų statusui* ir neigiamas požiūris į tuos, kurie griauna tvarką. Šis pagrindas palaiko drausmę ir struktūrą visuomenėje. Tradiciškai jis pasireiškia pagarba tėvams, vadams, įstatymų leidėjams. Policijos organizacijoje tai akivaizdu: yra rangų hierarchija, paklusnumas įsakymams. Autoriteto pamatas motyvuoja pareigūną *gerbti vadovybę ir pačiam elgtis oriai,* kad pelnytų visuomenės pagarbą. Vis dėlto aklas autoriteto laikymasis be kritinio mąstymo gali būti pavojingas (veda prie „aš tik vykdžiau įsakymus“ mentaliteto), todėl turi derėti su kitais moraliniais pagrindais.
- **Šventumas, tyrumas, degradacijos vengimas.** Tai kiek kitokio pobūdžio pagrindas, kilęs iš *švaros, sveikatos instinktų,* bet išplėtotas į moralinę sferą. Jis sukelia pasibjaurėjimą moraline prasme nešvariais, degradavusiais dalykais. Iš šio pagrindo kyla daugelis religinių ir kultūrinių normų (dėl švento ir nešvento elgesio). Pavyzdžiui, žmonės gali jausti šlykštėjimąsi korumpuotumu, seksualine deviacija ar kitais dalykais, kuriuos laiko suteršiančiais žmogaus tyrumą. Teisėsaugoje tai pasireiškia noru *išvalyti visuomenę,* kad joje nebūtų purvo (narkotikų, nusikaltimų). Tai gali būti stiprus motyvas, nors kartais veda ir į kraštutinumus.

Haidtas vėliau pridėjo šeštą galimą pagrindą – **laisvės ir priespaudos vengimo** pagrindą, susijusį su jautrumu laisvės suvaržymams ir tironijai. Jis artimai susijęs su teisingumu, ypač Vakarų politinėje kultūroje, kur laisvė labai vertinama.

Skirtingose kultūrose ir net skirtingose politinėse ideologijose šie pagrindai vertinami nevienodai. Pavyzdžiui, tyrimai parodė, kad **liberaliau** mąstantys žmonės labiausiai sureikšmina pirmuosius du pagrindus (rūpinimąsi ir teisingumą), o **konservatyvūs** visus penkis vertina vienodžiau (papildomai akcentuodami lojalumą, autoritetą, tyrumą). Tai padeda paaiškinti, kodėl skiriasi moraliniai vertinimai įvairiuose visuomenės

sluoksniuose. Teisėsaugos bendruomenėje taip pat galima įžvelgti tam tikrą pagrindų akcentavimo profilį: pareigūnams dažnai svarbūs lojalumas kolegoms, pagarba hierarchijai, taip pat teisingumas ir žalos vengimas. Konfliktų gali kilti, kai pagrindai susiduria – pavyzdžiui, *lojalumas ir teisingumas.* Tarkim, pareigūnas pastebi netinkamą kolegos elgesį. Lojalumo intuicija jam kužda užstoti kolegą, o teisingumo intuicija – pranešti tiesą. Tokiais atvejais sprendimas labai priklausys ne vien nuo sąmoningo taisyklių žinojimo, bet ir nuo giliai įsišaknijusių moralinių nuostatų, kurias Haidtas vadina pagrindais.

Haidtas remiasi ir neurobiologų, kaip antai Joshua Greene'o, tyrimais, kuriuose naudojant smegenų vizualizaciją buvo parodyta, kad žmonėms sprendžiant moralines dilemas aktyvuojasi emociniai smegenų centrai. Pavyzdžiui, garsusis „tramvajaus dilemos" eksperimentas: dauguma žmonių sutinka perjungti tramvajaus bėgius, kad nukreiptų tramvajų ir žūtų ne penki žmonės, o vienas (utilitarinis sprendimas), bet nesutinka nuo tilto ant bėgių nustumti stambaus vyro, kad pasiektų tą patį tikslą, nors matematiškai rezultatas tas pats (vienas žūva, penki išgyvena) (Greene ir kt., 2001; Greene ir kt., 2004). Greene'o tyrimai parodė, kad antruoju atveju, kur yra tiesioginis fizinis kontaktas, smarkiai suaktyvėja emocinės smegenų sritys (pvz., migdolinis kūnas), sukeliančios stiprų moralinį pasibjaurėjimą, kuris trukdo priimti „šaltai racionalų" sprendimą. Taigi Haidtas ir kiti intuicijos teoretikai sako: mes intuityviai pajuntame, kas moralu, o protas dažnai atsilieka (Haidt, 2001).

Moralinių pagrindų teorija buvo sutikta gana palankiai, nes ji paaiškina plačią moralinių nuomonių įvairovę. Ji taip pat padeda kurti *didesnį supratimą tarp skirtingų pažiūrų žmonių*. Pavyzdžiui, Haidtas siūlo, norint mažinti įtampą tarp visuomenės grupių, atsižvelgti į tai, kad vieni remiasi, tarkim, tik „rūpesčio ir teisingumo" moralės kalba, o kiti – dar ir „lojalumo, autoriteto" kalba. Tad diskusijose apie teisėtvarką vieni akcentuos atjautą aukoms, kiti – tvarkos palaikymą; norint susikalbėti, reikia pripažinti abiejų moralinių perspektyvų legitimumą.

Moralinių pagrindų teorija gali paaiškinti, kodėl, pavyzdžiui, **policijos subkultūroje** kartais gimsta mąstysena *mes prieš juos*. Stiprus lojalumo ir autoriteto pamatas gali lemti, kad pareigūnai ima matyti save kaip vieningą frontą prieš nusikaltėlius (ir net platesnę visuomenę), o tai gali pateisinti šiurkštesnius metodus („griežtas elgesys su nusikaltėliais nėra neetiškas, nes jie blogi"). Suprasdami šias intuicijas, teisėsaugos vadovai

galėtų koreguoti mokymus: pabrėžti **teisingumo ir rūpesčio pagrindus** (pagarbą visų piliečių teisėms, empatiją bendruomenei) greta pareigos ir lojalumo. Taip pat, žinant intuicijų galią, kritiškai svarbu ugdyti *refleksiją*: skatinti pareigūnus neskubėti aklai pasitikėti pirmu emociniu impulsu, o trumpam sustoti ir pagalvoti (pvz., sprendžiant, ar panaudoti jėgą – įvertinti realią grėsmę, o ne vadovautis vien baime ar pykčiu).

Apibendrinant galima teigti, kad Haidto teorija suteikia dvi pagrindines pamokas: 1) moralė slypi ne tik racionaliuose principuose, bet ir *giliuose, evoliuciškai susiformavusiuose jausmuose*; 2) skirtingi žmonės turi skirtingus „moralės skonius", tad norint etiškai vadovauti ar tarnauti visuomenei reikia tuos skonius pažinti ir rasti jų pusiausvyrą.

3.2 Neuromokslinis požiūris į moralę

Neuromoksliniai moralės tyrimai – sparčiai auganti sritis, jungianti psichologiją, neurologiją ir filosofiją. Šiais tyrimais siekiama atsakyti į klausimus, kaip moraliniai sprendimai užkoduoti smegenyse; kokie neuroniniai procesai vyksta, kai sprendžiame, kas teisinga ar ne; kuo skiriasi „morali" ir „amorali" smegenų veikla. Pasitelkiant šiuolaikines technologijas (funkcinius magnetinio rezonanso vaizdinius tyrimus, EEG, neuropsichologinius atvejus), gauta įdomių duomenų apie **biologinius moralės pagrindus**.

Vienas kertinių atradimų – moraliniame sprendime dalyvauja dvi apytikrės sistemų grupės: *emocinė* ir *kognityvinė*. Jau minėtas Joshua Greene'o tyrimas su „tramvajaus dilema" parodė, kad *asmeninės* moralinės dilemos (kai tenka fiziškai pakenkti kitam) labiau suaktyvina emocinius centrus (pvz., *migdolinį kūną, ventromedialinę prefrontalinę žievę*), o *impersonalinės* dilemos (kai sprendimas labiau abstraktus, pvz., perjungti bėgius svirtimi) – *kognityvinius centrus* (pvz., *dorsolateralinę prefrontalinę žievę*, atsakingą už loginį mąstymą). Tai palaikė idėją, kad moraliniame mąstyme nuolat vyksta dviejų balsų dvikova: **jausmų** (užuojautos, pasibjaurėjimo, kaltės baimės) ir **proto** (taisyklių, sąnaudų ir naudos analizės). Įdomu, kad tos pačios smegenų sritys, kurios yra atsakingos už socialines emocijas, veikia moralėje: pvz., *prieškaktinė, arba prefrontalinė, žievė* siejama su sprendimų kontrole ir empatija.

Yra ir struktūrinių smegenų tyrimų, pagrindžiančių moralinio mąstymo ryšį su smegenų sandara. 2015 m. mokslininkė Kristin Prehn su

kolegomis atliko tyrimą, kuriame žmonėms buvo atlikta smegenų morfometrija ir kartu išmatuotas jų moralinio mąstymo lygis pagal Kohlbergą (Prehn ir kt., 2015). Rezultatai parodė, kad **aukštesnio – pokonvencinio – lygmens** moralinio mąstymo žmonių *pilkosios medžiagos tūris* tam tikrose prefrontalinės žievės srityse (pvz., *ventromedialinėje prefrontalinėje žievėje* ir priekinėje cingulinėje žievėje) buvo didesnis, palyginti su žemesnio lygmens asmenimis. Šios sritys siejamos su emocijų reguliacija, empatija, impulsų kontrole. Tai pirmi įrodymai, kad moralinė branda gali atsispindėti net smegenų struktūroje – tarsi *įrašyta* smegenų architektūroje. Žinoma, tai nereiškia, kad moralė visiškai nulemta biologijos – greičiau moralinė veikla galbūt *treniravimu* išlavina tam tikrus smegenų gebėjimus, arba atvirkščiai, tam tikri neurobiologiniai skirtumai palengvina moralinį mąstymą.

Kitas svarbus neuromokslų indėlis – **socialinės emocijos** ir **moralė**. Pavyzdžiui, empatija neurobiologiškai sietina su veidrodinių neuronų sistema ir su priekinės cingulinės žievės aktyvacija; kai matome kitą kenčiant, jaučiamės panašiai, tarsi patys jaustume skausmą. Kaltės ir gėdos jausmai siejami su prieškaktinės žievės ir limbinės sistemos sąveika, nes reikalauja ir emocinės reakcijos, ir savęs vertinimo. Taip pat daug pasako tyrimai su pacientais: žmonės, kurių ventromedialinė prefrontalinė žievė pažeista (pvz., dėl traumų), linkę priimti neįprastai utilitarinius sprendimus moralinėse dilemose – t. y. jie lengviau paaukotų vieną gyvybę dėl penkių, tarsi trūktų emocinės stabdžio reakcijos. Tai rodo, kad ta smegenų sritis paprastai suteikia moralinį jautrumą (galbūt per empatiją ar priešiškumą smurtui), o ją praradus lieka šaltas skaičiavimas. Tokių pacientų būklė primena psichopatijos bruožus: psichopatai taip pat pasižymi ribota empatija ir didesniu polinkiu į žiaurumą – ir iš tiesų dalyje neurotyrimų aptinkama atipinė (neretai sumažėjusi) migdolinio kūno reakcija į kitų skausmą ar distreso užuominas, taip pat pakitusi infulos veikla. Taigi biologija patvirtina: moralinės emocijos turi fizinį pagrindą smegenyse ir kai tas pagrindas sutrikęs, žmogaus elgesys gali tapti antisocialus.

Neuromokslai taip pat išplėtė supratimą apie **moralinį mokymąsi ir vystymąsi**. Pavyzdžiui, *hormonas oksitocinas* tyrimuose siejamas su didesniu pasitikėjimu ir dosnumu, nors per didelis oksitocino kiekis gali skatinti šališkumą saviems. *Streso hormonas kortizolis* gali paveikti moralų elgesį: didelis stresas siaurina dėmesį, didina agresyvumą, todėl la-

bai įtemptose situacijose (kokias patiria policijos pareigūnai) moralines vertybes gali nustumti į šoną momentinis *kovok arba bėk* refleksas. Dėl to teisėsaugoje labai svarbus *mokymų realistiškumas*: reikia, kad būtų rengiamos pratybos, kuriose pareigūnai patiria stiprų stresą ir turi greitai priimti sprendimą (pvz., staigių pavojingų situacijų simuliacijos). Tyrimai rodo, kad tokie mokymai padeda *perprogramuoti reakcijas* – pareigūnas išmoksta net ir išsigandęs išlaikyti sprendimų kontrolę. Tai reiškia, jog galime sąmoningai treniruoti smegenis, kad jos geriau susidorotų su moraliniais iššūkiais spaudimo metu.

Neuromokslinis požiūris ne tik paaiškina, *kodėl* kartais elgiamės ne taip, kaip „turėtume", bet ir atveria kelią *praktinėms intervencijoms*. Pavyzdžiui, jei žinome, kad *moralinė atjauta* susijusi su empatijos neuronų aktyvacija, galime skatinti pareigūnus lavinti empatiją (yra net tyrimų, rodančių, kad *meditacija*, specialūs pratimai gali sustiprinti empatijos centrus). Suprasdami *moralinio nuovargio* fenomeną (kai per dieną priėmus daug sunkių sprendimų vėliau sprendimų kokybė prastėja, tai siejama su prefrontalinės žievės nusilpimu), galime koreguoti darbo grafikus ar duoti pareigūnams pertraukų etiniams sprendimams aptarti.

Kritiškai vertinant, neuromokslinis požiūris **neatsako į filosofinį klausimą**, kas yra teisinga ar neteisinga, tačiau suteikia labai svarbių įžvalgų: moralus elgesys grindžiamas tam tikrais *smegenų gebėjimais* (empatija, impulsų kontrolė, perspektyvos priėmimas), kuriuos galima identifikuoti ir ugdyti. Tai iš dalies demistifikuoja moralę – ji nėra vien aukštos materijos filosofija, bet ir *žemiškas psichobiologinis procesas*. Teisėsaugos srityje tai reiškia, kad ruošiant pareigūnus reikėtų atsižvelgti ne tik į teisinį reglamentą, bet ir į žmogaus psichologiją: ekstremaliose situacijose suveiks evoliuciniai mechanizmai, tad mokymai turi padėti juos suderinti su etikos normomis (pvz., treniruojant savitvardą streso valdymu, empatiją – realių aukų istorijų išklausymu ir pan.). Neuromokslai taip pat padeda spręsti *atsakomybės klausimus*: suprantant, kad tam tikri asmenys (pvz., turintys psichopatijos požymių) biologiškai linkę nejausti empatijos, galima pritaikyti tinkamesnes intervencijas (gydymą, stebėseną) vietoje vien moralizavimo.

Apibendrinant pažymėtina, kad neuromokslinis požiūris papildo moralės psichologiją parodydamas, kad **moraliam elgesiui būtini tam tikri funkcionuojantys mechanizmai smegenyse** – tiek emociniai, tiek pažintiniai. Tai nereiškia biologinio determinizmo (ne, mes nesame pasmerkti

elgtis blogai dėl genų), bet pabrėžia, kad moralumo turime ir *kūne*, ne tik sieloje. O tai suteikia vilčių, kad, turint tinkamų žinių, moralinį funkcionavimą galima gerinti moksliškai pagrįstais metodais.

3.3 Moralinių emocijų vaidmuo: kaltė ir empatija

Tradiciškai moralė siejama su protu – normomis, sprendimais, principais. Vis dėlto **moralinės emocijos** atlieka ne mažiau svarbų vaidmenį mūsų dorovėje. Moralės psichologai tyrinėja emocijas, kurios skatina arba sulaiko mus nuo tam tikrų veiksmų ir lydi mus po vienokio ar kitokio poelgio. Prie moralinių priskiriamos tokios emocijos kaip kaltė, gėda, empatija, pasididžiavimas, pyktis (dėl neteisybės), pasibjaurėjimas (dėl amoralaus elgesio), dėkingumas, atleidimas ir kt. Jos vadinamos *moralinėmis*, nes kyla iš moralinių vertinimų – pavyzdžiui, *kaltę* jaučiame supratę, kad pasielgėme neteisingai; *pasididžiavimą* – kai manome pasielgę kilniai; *pyktį* – pamatę kitą darant bloga; *empatiją* – regėdami kito kančią. Šios emocijos ne tik atspindi mūsų moralines nuostatas, bet ir **motyvuoja veikti**: jos gali paskatinti mus taisyti klaidas, bausti pažeidėjus ar padėti kenčiantiems.

Kaltė – tai nemalonus jausmas, kylantis žmogui suvokus, kad jis *padarė ką nors blogo*, pažeidė savo vertybes ar pakenkė kitam. Kaltės jausmas paprastai **orientuotas į konkretų veiksmą** („padariau blogai“), skirtingai nuo gėdos, kuri orientuota į asmenį („aš esu blogas“). Psichologai kaltę laiko *sąmoningumo emocija* – ji reikalauja, kad žmogus turėtų vidinius moralinius standartus ir reflektuotų savo elgesį. Kaltė dažnai *skatina taisomąsias reakcijas*: atsiprašyti, atitaisyti padarytą žalą, pažadėti elgtis geriau. Dėl to kaltė laikoma **prosocialia emocija** – ji padeda palaikyti socialinius ryšius, nes kai žmonės jaučia kaltę, jie linkę susitaikyti, susigrąžinti pasitikėjimą. Pavyzdžiui, jei pareigūnas jaučia kaltę, kad neteisingai apkaltino žmogų, tas jausmas skatins jį pasitaisyti: atsiprašyti, išteisinti nekaltąjį. Kaltės jausmas veikia tarsi vidinis moralės sargas, saugantis mus nuo pakartotinių nusižengimų – jį pajutę, vengiame vėl taip pasielgti, kad nebepatirtume tos nemalonios graužaties.

Teisėsaugos situacijose kaltė gali kilti įvairiai. Pavyzdžiui, policininkas gali jausti kaltę, jei nepavyko apsaugoti nekalto žmogaus (nors formaliai ne jis kaltas dėl nusikaltimo, bet *atsakomybės jausmas* verčia kaltinti save). Arba pareigūnas gali jausti kaltę dėl panaudoto perteklinio smurto,

dėl grubaus tono bendraujant su piliečiu, netgi dėl neištesėto pažado kam nors padėti. **Kaltės pojūtis** tokiu atveju – *sveikas ženklas*, rodantis, kad pareigūno sąžinė gyva. Tyrimai rodo, kad kaltės jausmas glaudžiai susijęs su *savigarba ir savikontrole* – tie, kurie linkę jausti konstruktyvią kaltę, paprastai geriau kontroliuoja impulsus ir rečiau elgiasi netinkamai. Kaltė padeda *savireguliacijai* moralėje.

Vis dėlto kaltė gali turėti ir *neigiamą aspektą*, ypač ekstremaliose profesijose. Jei kaltės jausmas per stiprus arba lėtinis (pvz., pareigūnas nuolat graužiasi dėl dalykų, kurių negalėjo pakeisti), tai gali lemti **moralinę traumą** ir psichologinį išsekimą, kai asmuo patiria gilų skausmą dėl veiksmo, prieštaraujančio jo giliausiems moralės įsitikinimams. Pavyzdžiui, pareigūnas priverstas taikyti įstatymą situacijoje, kuri jam moraliai atgrasi (sulaikyti vargingą motiną dėl vagystės, paliekant jos vaikus be globos) – veikiausiai jis po to ilgai jaus kaltę, kad „padarė bloga, nors vykdė pareigą“. Toks neišspręstas kaltės jausmas gali sukelti *depresiją, potrauminio streso simptomus, savivertės krizę*. Tyrimai su karo veteranais ir policijos pareigūnais rodo, kad didesnė moralinės traumos patirtis susijusi su stipresne nuolatine kalte, gėda, savęs nuvertinimu. Svarbu pažymėti: ne visada po moralinių sukrėtimų žmonės palūžta – daug kas priklauso nuo *asmens vertybių tvirtumo ir palaikymo*. Kai kurie pareigūnai net ir išgyvenę sunkias patirtis (pvz., teko nušauti pavojingą nusikaltėlį, o tai sukelia kaltę dėl gyvybės atėmimo) sugeba *atsitiesti*, ypač jei jaučia kolegų, šeimos supratimą ir žino, kad *elgėsi maksimaliai teisingai* tomis sąlygomis.

Empatija – kitas kertinis moralinis jausmas. Jis reiškia *gebėjimą įsijausti į kito asmens būseną, suprasti ir pajusti, ką jis jaučia.* Empatija dažnai laikoma viena iš svarbiausių prosocialių emocijų, nes tiesiogiai susieja mus su kitų gerove. Matydami kitą kenčiantį ir patys pajutę dalį jo skausmo, esame motyvuoti padėti. Psichologiniai tyrimai rodo, kad empatija stiprina altruizmą, mažina agresiją (sunku sąmoningai skaudinti tą, kurio

skausmą jauti). Empatija tarsi suvienija visuomenę: užjaučiant kitus, formuojasi tarpusavio pagalba, gailestingumas, atleidimas.

Teisėsaugos pareigūnui **empatija** – dvejopas jausmas. Viena vertus, *empatija aukoms*, *nukentėjusiesiems* neleidžia jam situcijų vertinti ciniškai, formaliai, skatina su atsidavimu dirbti, kad apgintų nuskriaustuosius. Pareigūnas, jaučiantis nuoširdžią užuojautą nusikaltimo aukai, labiau stengsis rasti teisingumą, suteikti emocinę paramą. Taip pat empatija būtina kasdienėje policijos veikloje: pvz., sprendžiant konfliktus reikia įsijausti į abiejų šalių pozicijas, nuraminti įsiaudrinusį žmogų suprantant jo pyktį ar baimę, deramai informuoti nukentėjusįjį, pranešti skaudžią žinią. Empatiją demonstruojantys pareigūnai paprastai sulaukia didesnio visuomenės pasitikėjimo ir bendradarbiavimo.

Kita vertus, per stipri arba netinkamai valdoma empatija gali kelti iššūkių. Atsiranda **empatijos nuovargis**, arba **perdegimas** – tai būklė, kai asmuo taip intensyviai išgyvena kitų skausmą, kad emociškai išsenka, praranda motyvaciją. Teisėsaugoje susiduriama su daugybe *traumuojančių situacijų*: smurto aukos, žuvusieji, skriaudžiami vaikai. Jei pareigūnas kiekvieną kartą visą kito žmogaus skausmą praleis per save, natūralu, kad ilgainiui jam gali prasidėti *lėtinis stresas, nemiga, depersonalizacija* (kaip gynybinė reakcija – norisi atsiriboti, nejausti). Todėl pareigūnai mokomi *profesionalios empatijos*: jausti ir suprasti, bet kartu *išlaikyti tam tikrą vidinį atstumą*, kad galėtų veikti blaiviai. Tai subtilus balansas – per didelis atšalimas gali vesti į ciniškumą, per didelis jautrumas – į *perdegimą*.

Įdomus moralinis iššūkis atsiranda, kai konfliktuoja empatija skirtingoms šalims. Pavyzdžiui, policininkas atvyksta į šeiminį konfliktą: viena vertus, jis jaučia empatiją sumuštai žmonai, kita vertus, mato gailiai verkiančius vaikus, nenorinčius, kad tėtį išvestų su antrankiais. Arba galbūt

jaučia šiokį tokį žmogišką gailestį net ir pačiam smurtautojui (gal jis pats patyrė skriaudų). Tokiose situacijose emocijos gali veikti skirtingas puses. Spręsti padeda *moraliniai principai ir taisyklės* – pareigūnas žino, kad privalo sulaikyti smurtautoją (teisingumas), net jei jam liūdna dėl vaikų ašarų. Bet empatija čia vis tiek svarbi: jis tuo pat metu pasirūpins, kad vaikai būtų nuraminti, o mamai suteikta pagalba. Taigi empatija padeda **švelninti teisingumą** – vykdant pareigą nepaminti žmonių orumo (Tyler, 2006).

Moralės psichologijoje aptariama, kad *empatija turi ribas*: dažniau jaučiame empatiją tiems, kurie mums artimi ar panašūs į mus. Dėl to, pavyzdžiui, visuomenėje kartais kai kurios nusikaltimo aukos užjaučiamos labiau (priklausomai nuo jų istorijos viešumo, panašumo į mus). Pareigūnams tai yra signalas sąmoningai ugdyti bendrą empatiją, t. y. stengtis suprasti ir tuos žmones, kurie tau asmeniškai nekelia simpatijos ar kurie labai skiriasi nuo tavęs. Pavyzdžiui, geras policininkas sugebės rasti žmogišką ryšį ir su benamiu narkomanu, ir su pasipūtusiu turtuoliu, ir su visai kitokios kultūros atstovu. Tai dalis profesinės etikos – gerbti visus kaip žmones, nepaisant asmeninių jausmų.

Apibendrinant galima teigti, kad moralinės emocijos – tai moralės varikliai ir stabdžiai. **Kaltė** – stabdys, sulaikantis mus peržengus ribą, priverčiantis grįžti į doros kelią. **Empatija** – variklis, stumiantis mus daryti gerus darbus, gelbėti, užjausti. Abu yra esminiai, kad moralės principai nevirstų tuščiais žodžiais – jie suteikia moraliniam elgesiui *širdį*. Teisėsaugoje, kur galioja griežtos procedūros, moralinės emocijos užtikrina, kad *teisingumas būtų ne aklas, o humaniškas* ir pareigūno galios naudojamos vadovaujantis sąžine.

3.4 Moralinis identitetas

Asmeninės ir profesinės etikos kontekste svarbu ne tik tai, *ką žmogus daro*, bet ir *kuo jis save laiko*. **Moralinis identitetas** – tai savęs tapatumo

aspektas, nusakantis, *kiek būti doru, moraliai principingu žmogumi yra svarbu asmens įvaizdžiui*. Kitaip tariant, tai **moralės ir „aš“ integracija**: ar žmogaus moralinės vertybės yra centrinė jo tapatybės dalis. Stipraus moralinio identiteto asmuo mano: „sąžiningumas, gerumas, teisingumas yra esminė to, kas aš esu, dalis“. Toks žmogus jaučia vidinį poreikį elgtis pagal tas vertybes, nes priešingu atveju jaustųsi praradęs save. Psichologai moralinį identitetą laiko tarsi *trūkstama grandimi tarp moralaus mąstymo ir moralaus elgesio* – kodėl žmogus daro gera net tada, kai niekas nemato. Atsakymas: todėl, kad kitaip darydamas jis nebebūtų savimi.

Moralinis identitetas formuojasi ilgainiui, paprastai dar vaikystėje ir jaunystėje, perimant vertybes iš tėvų, mokytojų, religijos ar kitų moralės šaltinių. Kai jaunas žmogus pasirenka tam tikras dorybes kaip savo gyvenimo *credo* (pvz., „Noriu būti sąžiningas žmogus“), jos tampa jo *identiteto dalimi*. Tyrimai rodo, kad **stiprus moralinis identitetas koreliuoja su prosocialiu elgesiu** – tokiu kaip savanorystė, pagalba, dosnumas. Žmonės, kuriems svarbu būti dorovingiems, linkę *ieškoti galimybių* tai parodyti ir vengti elgesio, kuris jiems keltų gėdą prieš save. Pavyzdžiui, stiprų moralinį identitetą turintis darbuotojas mažiau linkęs pasielgti neetiškai darbe net ir pagundų akivaizdoje, nes kyšio paėmimas jam reikštų „aš tapsiu *vagiančiu žmogumi*, bet ne tokiu save laikau“. Net jei racionaliai tas kyšis atrodytų viliojantis, moralinis identitetas įjungia *savigarbą*: „aš nesu toks, kuris taip daro“ (Aquino ir kt., 2009).

Teisėsaugos profesijose moralinis identitetas itin aktualus. Dažnai į policiją, karybą, teisę žmones atveda *idealizmas* – noras ginti teisingumą, saugoti gėrį. Tai rodo, kad jų tapatybėje jau yra moralinis motyvas. Tarnaujant labai svarbu tą moralinį stuburą išlaikyti. Pareigūnas, kuriam „būti doru pareigūnu“ yra kertinė tapatybės ašis, *negalės ramiai meluoti ar klastoti įrodymų*, nes tai griautų jo savivertę. O jei asmeniui policininko darbas tėra „tiesiog darbas“ be moralinės misijos, kyla rizika, kad susidūręs su korupcijos pagunda jis neįžvelgs asmeninės tapatybės žalos („paėmiau kyšį, bet vis tiek lieku tas pats žmogus“ – toks mąstymas būdingesnis silpno moralinio identiteto atvejais).

Moralinis identitetas susijęs ir su *moraline drąsa*. Kai asmuo tvirtai laiko save doru, jis labiau linkęs stoti ginti vertybių, net jei tai kainuoja. Pavyzdžiui, policininkas, turintis stiprią sąžiningo žmogaus tapatybę, išdrįs pranešti apie kolegos padarytą nusikaltimą, nors patirs spaudimą tylėti. Jam tiesiog kitaip neleidžia vidinė tapatybė – nutylėjimas paverstų

jį sąmokslininku, o jis savęs tokiu nelaiko. Tokie pareigūnai demaskuoja korupciją nepaisydami pasekmių, nes jiems svarbiau išlikti ištikimiems savo principams.

Organizacijose, norint palaikyti aukštą etikos lygį, svarbu *puoselėti bendrą moralinį identitetą*. Priešingai, jei organizacijos kultūra išsigimsta, gali susiformuoti *ciniška tapatybė*: „mes esame sistemoje, visi šiek tiek nešvarūs, svarbu neišsižioti, palaikyti savus". Tuomet moralinis identitetas išsigimsta į *iškraipytą lojalumo kodeksą*, kuriame dorovė nebesiejama su visuomenės gėriu, o tik su grupės interesu. Tokiais atvejais, kaip rodo ne vienas korupcijos skandalas, pareigūnai ima dangstyti vieni kitus, nes „mes – prieš išorę".

Galima paminėti, kad moralinis identitetas susijęs ir su *laime bei prasmingumo jausmu*. Žmonės, turintys aiškų moralinį kompasą, dažnai jaučia didesnį gyvenimo prasmingumą ir vidinę harmoniją. Tai akivaizdu ir tarp idealistiškai motyvuotų pareigūnų – nors jų darbas sunkus, jie jaučiasi *prasmingai gyvenantys*, tarnaujantys aukštesniems tikslams (įstatymui, visuomenei). Tai gali būti apsauga nuo perdegimo: net patyrę sunkumų, tokie pareigūnai gali save guosti: „nukentėjau, bet išlikau ištikimas tam, kuo tikiu".

Moralinis identitetas konceptualiai jungia *asmeninę* ir *profesinę* etiką: gera profesinė etika yra geros asmeninės tapatybės tąsa. Pareigūnas, kuris asmeniniame gyvenime nuoširdžiai gerbia žmones ir yra teisingas, tikrai staiga neims darbe elgtis niekšiškai. Taigi labai svarbu, kad teisėsauginiankai didžiuotųsi būdami sąžiningi, drąsūs, pagarbūs įstatymui ir žmonėms. Tuomet net ir be išorinės priežiūros jie elgsis etiškai.

Apžvelgus moralės psichologijos teorijas, aiškėja, kad etika profesiniame ir asmeniniame gyvenime grindžiama sudėtingu kognityvinių, emocinių ir socialinių veiksnių deriniu. Klasikinės teorijos (Piaget, Kohlbergas, Gilligan) parodė, kaip žmogus išmoksta skirti gėrį nuo blogio per protinės brandos etapus, per socializaciją ir rūpesčio kitais ugdymą. Šiuolaikiniai požiūriai (Haidto moraliniai pagrindai, neuromokslai) atskleidė, jog moralė glūdi ne vien racionaliame protavime, bet ir pasąmoninėje intuicijoje ir biologinėse reakcijose. **Moralinių sprendimų priėmimas** – tai lyg dvejopa sistema: greitai suveikianti intuicija ir apgalvoti svarstymai, kuriuos veikia **moralinės emocijos** (kaltė, empatija ir kt.). Savo ruožtu **moralinis identitetas** užtikrina, kad žmogus nuosekliai siektų elgtis dorai, nes tai tapę jo paties dalimi.

Teisėsaugos srityje ši teorinė įžvalga įgauna ypatingą prasmę. Pareigūnai dirba aplinkoje, kur ***moraliniai principai nuolat tikrinami praktikoje***, kur kyla pagunda nusižengti taisyklėms dėl „didesnio gėrio“ ar asmeninės naudos, tenka priimti sprendimus per akimirką, balansuojant tarp griežto įstatymo ir žmogiškos atjautos. Todėl **profesinė etika** neturėtų apsiriboti kodeksų iškalimu – ji turi apimti *moralinės vaizduotės lavinimą, empatijos ugdymą, vertybinės tapatybės formavimą*.

Apibendrinti galima taip: etikos reikšmė profesinėje ir asmeninėje veikloje yra tokia, kad moralė – ne išorinių taisyklių rinkinys, primestas žmogui, o *vidinė jo psichikos dalis*. Suprasdami moralės raidą, galime geriau suprasti save ir kitus. Šios žinios leidžia efektyviau **ugdyti dorovę** – tiek visuomenėje (per švietimą, kultūrą), tiek konkrečiose profesijose (per mokymus, organizacinę kultūrą). Teisėsaugoje tai reiškia brandesnius, sąmoningesnius pareigūnus, kurie ne tik žino, „kas parašyta įstatyme“, bet ir *giliai suvokia etinę savo veiklos prasmę*. Toks pareigūnas, susidūręs su bet kokiu iššūkiu – ar tai būtų kyšio siūlymas, ar spaudimas nuslėpti tiesą, ar poreikis paguosti auką, remsis ne vien instrukcijomis, bet ir savo moraline asmenybe. O būtent to ir siekiama profesine etika teisėsaugoje: kad įstatymo sergėtojas būtų ir *moralės sergėtojas* – tiek visuomenėje, tiek savo paties širdyje.

Klausimai ir užduotys

1. **Situacija.** Jaunas pareigūnas sulaiko pažeidėją. Procedūra leidžia skirti baudą, bet pažeidėjas akivaizdžiai nepasiturintis, žala minimali, pagal įstatymą įmanomas ir įspėjimas. Pareigūnas pasirenka įspėjimą, motyvuodamas žmogaus orumu ir bendruoju gėriu. Kuriam Kohlbergo lygmeniui (stadijai) artimiausias toks argumentavimas? Pagrįskite 3–4 sakiniais.
2. **Situacija.** Iškvietusi policijos pareigūnus dėl smurto artimoje aplinkoje, moteris atsisako rašyti pareiškimą, bijo dėl vaikų. Kaip ši situacija būtų vertinama pagal *teisingumo etiką ir rūpesčio etiką?* Suformuluokite situaciją, nurodydami, ką pareigūnas pasako ir daro kiekvieno požiūrio atveju.
3. **Situacija.** Kolega pažeidė tarnybinės veiklos tvarką, o komanda spaudžia „nekalbėti“. Kokie du Haidto moraliniai pagrindai čia dažniausiai susiduria, kaip ir kodėl? Pateikite po vieną praktinį pavyzdį, kaip lojalumą suderinti su teisingumu organizacijoje.

4. Įvardykite dvi moralines savybes, kurias norite laikyti savo profesinės tapatybės šerdimi (pvz., sąžiningumas, drąsa). Kiekvienai savybei sugalvokite po vieną kasdienį įprotį (elgesio rodiklį) ir po vieną situacinį testą („jei X, aš visada…“), kurie padėtų tą tapatybę palaikyti net spaudžiant aplinkai.
5. Po teisėtų, bet morališkai labai skaudžių veiksmų per vieną įvykį pareigūnas negali nustoti nuolat apie tai galvoti, graužtis. Identifikuokite 3 rizikos veiksnius moralinei traumai (asmeniniame, komandos ir organizacijos lygmenyse) įvertinti.
6. Padiskutuokite: *lojalumas kolegai ir teisingumas visuomenei*.
   6.1. Situacija. Pareigūnas pamato, kad kolega pažeidė tarnybinės veiklos tvarką.
   Klausimai. Kada lojalumas tampa neetiškas? Kaip suderinti buvimą komandoje ir pareigą pranešti? Kaip elgtis, kad pranešimas nebūtų išdavystė, o taptų profesiniu standartu?
   6.2. Situacija. Mobiliosiomis vaizdo stebėjimo kameromis, tvirtinamomis prie uniformos, užfiksuotas incidentas sukėlė visuomenėje ažiotažą. Kamerų įraše matyti ir trečiųjų asmenų duomenys.
   Klausimai. Kokie kriterijai lemtų – viešinti ar neviešinti informaciją? Kaip informuoti nukentėjusiuosius ir visuomenę? Kas sprendžia ir kaip fiksuojamas sprendimo pagrindimas?
   6.3. Situacija. Nuolatinis darbas su aukomis ir pažeidėjais sukelia perdegimo riziką.
   Klausimai. Kuo skiriasi *profesionali* ir *perteklinė* empatija? Kaip išlaikyti orumą net ir taikant jėgą? Kokie kasdieniai įpročiai saugo nuo empatijos nuovargio?
7. **Įvertinkite:**
   7.1. Situacija. Miesto centre vykdoma vakarinė greičio kontrolės priemonė. Vairuotojas viršijo greitį 23 km/val., bendrauja pagarbiai, skuba pas sergantį tėvą. Jūs galite skirti įspėjimą arba baudą.
   Kas apsunkina. Vadovas tą savaitę akcentavo: „griežčiau be išimčių“.
   Užduotis:
   - įvardykite 2 sprendimus ir priskirkite juos Kohlbergo stadijoms;

- parašykite 4–6 sakinių procedūrinio teisingumo kalbą (kodėl sustabdėte; išklausymas; neutralumas; apeliavimo galimybė); nurodykite, kurie moraliniai pagrindai aktyvuojami (teisingumas, rūpestis, autoritetas) ir kaip juos subalansuoti.

7.2. Situacija. Gautas iškvietimas dėl smurto artimoje aplinkoje. Atvykus matyti, kad moteris sužalota. Nukentėjusioji bijo rašyti pareiškimą, vaikai verkia, kaimynai filmuoja. **Kas apsunkina.** Smurtautojas ramus, atsiprašinėja, žada išeiti pas draugą.

Užduotis:

- pateikite du argumentuotus sprendimus, remdamiesi *teisingumo etika* ir *rūpesčio etika*;
- nustatykite empatijos ribas;
- įvardykite moralinės traumos rizikos veiksnį pareigūnui.

7.3. Situacija. Vyras, turintis psichikos sutrikimo požymių, mojuoja metalo strypu autobusų stotelėje. Aplink – išsigandusių žmonių būrys.

Kas apsunkina. Didelis pulsas, adrenalinas, laikas sekundėmis.

Užduotis:

- aprašykite 60–90 sek. veiksmų seką remdamiesi emocinės ir kognityvinės sistemų palyginimo kriterijais;
- nurodykite galimas moralines emocijas ir kaip užkirsti kelią empatijos nuovargiui ilgalaikėje perspektyvoje.

8. **Situacija.** Įsivaizduokite, kad po įtemptos darbo dienos patrulis sustabdo pažeidėją – jaunas vyras viršijo greitį. Patrulis jaučiasi suirzęs (jam tądien teko matyti šiurpią avariją) ir išlieja pyktį ant vairuotojo, aprėkia jį. Vėliau nurimęs, pareigūnas pajunta kaltę – supranta, kad elgėsi neprofesionaliai, įžeidė žmogų be rimtos priežasties. Čia kaltė suveikė kaip *savikontrolės mechanizmas*. Kaip toliau turėtų elgtis pareigūnas: a) kaltės vedamas, kitą dieną susirasti vairuotoją ir jo atsiprašyti; b) nuspręsti išmokti valdyti emocijas; c) pranešti apie incidentą vadui.
9. **Situacija.** Patrulis atvyksta į iškvietimą – pranešta apie pagyvenusį vyrą, galimai sergantį demencija, klaidžiojantį gatvėje be drabužių. Pareigūnas, vedinas **empatijos**, neskuba jo sulaikyti kaip viešosios tvarkos pažeidėjo, o pirmiausia uždengia antklode, kalbasi ramiai, nuramina, užmezga ryšį. Jis suvokia senolio pažeidžiamumą, jaučia atjautą, todėl elgiasi humaniškai, nors galėtų tiesiog for-

maliai nugabenti į areštinę. Vėliau paaiškėja, kad senolis pabėgo iš slaugos namų ir jam reikėjo medicininės priežiūros. Ar pareigūno parodyta empatija nebuvo perteklinė? Ar tai padėjo išspręsti situaciją? Ar pareigūnas tinkamai atliko darbą?

10. **Situacija.** Jaunas policijos tyrėjas atsisako kyšio iš įtariamojo, nors žino, kad dėl įvykio gali būti sunku surinkti įrodymus. Kodėl? Nes jis save laiko *doru pareigūnu*. Tyrėjo kolega gal ir būtų linkęs „susitarti“, o jam toks variantas nepriimtinas – ne dėl bausmės baimės (gal niekas ir nesužinotų), o todėl, kad neleidžia *savivertė*. Jis negali išduoti savo moralinio identiteto. Palyginkite šias situacijas ir įvertinkite pareigūnų elgesį.

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Empatija** – gebėjimas įsijausti į kito asmens būseną, suprasti ir pajusti, ką jis jaučia; laikoma prosocialia emocija, stiprinančia altruizmą ir mažinančia agresiją, tačiau teisėsaugoje gali kelti empatijos nuovargio ar perdegimo riziką.
- **Kaltė** – nemalonus jausmas, kylantis suvokus, kad padaryta kas nors bloga, pažeistos vertybės ar pakenkta kitam; orientuota į konkretų veiksmą („padariau blogai“), dažnai skatinanti taisomuosius veiksmus (atsiprašyti, atitaisyti žalą) ir veikianti kaip vidinis moralės sargas.
- **Kohlbergo moralinio mąstymo stadijos** – į tris lygmenis (ikikonvencinį, konvencinį, pokonvencinį) suskirstytos šešios stadijos, kurios atspindi vis brandesnį moralinio samprotavimo būdą; ne visi individai pasiekia aukščiausias stadijas.

- **Moralės psichologija** – mokslas, tiriantis, kaip žmonės suvokia gėrį ir blogį, kaip formuojasi moralinės vertybės, kaip priimami moraliniai sprendimai ir kokie psichologiniai procesai lemia dorovingą elgesį.
- **Moralės raidos teorijos** – teorijos, aiškinančios, kaip formuojasi moralė žmogaus raidoje ir kaip priimami moraliniai sprendimai (Piaget, Kohlbergas, Gilligan).
- **Moralinė kompetencija** – gebėjimas vadovautis tvirtomis etinėmis nuostatomis ir moraliu mąstymu, kad pareigūnas susidorotų su tarnybos iššūkiais ir išlaikytų visuomenės pasitikėjimą.
- **Moralinė trauma** – reiškinys, siejamas su per stipria ar lėtine kalte ir giliu skausmu po veiksmo, prieštaraujančio giliausiems moralės įsitikinimams, galintis lemti psichologinį išsekimą.
- **Moralinės emocijos** – emocijos, kylančios iš moralinių vertinimų (kaltė, gėda, empatija, pasididžiavimas, pyktis dėl neteisybės, pasibjaurėjimas, dėkingumas, atleidimas ir kt.), kurios ne tik atspindi nuostatas, bet ir motyvuoja veikti.
- **Moraliniai sprendimai** – su gėrio ir blogio, teisingumo ir neteisingumo vertinimu susiję sprendimai, kuriems šiuolaikinėje moralės psichologijoje skiriamas didžiausias dėmesys.
- **Moralinis identitetas** – tapatybės aspektas, nusakantis, kiek būti doru ir moraliai principingu žmogumi yra svarbu asmens įvaizdžiui; tai moralės ir „aš“ sąveika, aiškinama kaip trūkstama grandis tarp moralinio mąstymo ir moralinio elgesio.
- **Moralinių intuicijų (socialinės intuicijos) teorijos** – požiūriai, pabrėžiantys, kad daugelis moralinių sprendimų kyla greitai ir intuityviai, o protas dažnai racionalizuoja jau priimtą emocinį sprendimą.
- **Moralinių pagrindų teorija** – aiškinimas, kad vykstant evoliucijai žmonėms susiformavo pagrindinės moralinės intuicijos („moralės instinktai“), kurios tampa psichologiniais kultūrinių vertybių pagrindais.
- **Neuromokslinis požiūris į moralę** – psichologiją, neurologiją ir

filosofiją jungianti tyrimų kryptis, siekianti išaiškinti, kokie smegenų procesai vyksta sprendžiant moralines dilemas, ir pabrėžianti emocinių bei kognityvinių sistemų sąveiką priimant moralinį sprendimą.

- **Rūpesčio etika** – Gilligan pasiūlyta lygiavertė moralinė perspektyva, akcentuojanti santykius, empatiją ir atsakomybę už kitą; ji papildo, o ne paneigia teisingumo perspektyvą.

VERTYBINIAI (INTERESŲ) KONFLIKTAI IR ETINĖS DILEMOS

Skyriaus santrauka

Skyriuje etinė dilema apibrėžiama kaip situacija, kai tenka rinktis iš dviejų (ar daugiau) tarpusavyje nesuderinamų, bet morališkai pagrįstų alternatyvų, todėl tai yra „teisinga prieš teisingą“ konfliktas, po kurio gali likti moralinė nuoskauda. Pabrėžiama, kad teisėsaugoje dilemos kyla nuolat – nuo jėgos panaudojimo, informatorių apsaugos, apklausų taktikų iki priedangos operacijų ar diskrecinių sprendimų, kai įstatymas suteikia veikimo laisvę, bet išlieka ir moraliniai įsipareigojimai. Tekste aiškinama, kuo vertybinis konfliktas skiriasi nuo interesų konflikto: interesų konfliktas atsiranda, kai privatūs ketinimai ar ryšiai gali daryti netinkamą poveikį pareigai veikti viešajam interesui, todėl būtina deklaruoti, nusišalinti ir įforminti motyvus, o vertybinis konfliktas dažniausiai reiškia situacijas „gėris prieš gėrį“. Aptariamos tipinės teisėsaugos rizikos zonos: nepranešimo kultūra („tylos kodeksas“) kaip institucionalizuotas interesų konfliktas ir vertybinė lojalumo ir teisėtumo kolizija, kilnaus tikslo korupcija kaip pagunda pagrįsti elgesį („tikslas pateisina priemones“) ir „pilkosios zonos“, kuriose diskrecija reikalauja vertybinės refleksijos ir procedūrinio teisingumo. Toliau aptariama, kodėl dilemos įstringa: moralinį sprendimą dažnai lemia intuicija ir dviejų procesų konkurencija (emocinis-deontinis impulsas ir lėtesnis utilitarinis svarstymas), o etinis turinys gali išblukti (etinio vertinimo stoka) ir virsti moraliniu atsiribojimu bei nukrypimų normalizacija. Galiausiai pateikiami etinių dilemų sprendimo modeliai ir pabrėžiama procedūrinio teisingumo reikšmė.

Skyriaus uždaviniai:

1. Apibrėžti etinę dilemą ir atskirti ją nuo atvejų, kai viena alternatyva akivaizdžiai yra neteisėta ar morališkai ydinga.
2. Paaiškinti, kuo skiriasi vertybinis konfliktas nuo interesų konflikto.
3. Išnagrinėti nepranešimo kultūrą („tylos kodeksą“) kaip lojalumo ir tiesos įtampą ir dėl to kylančias pasekmes pasitikėjimui, teisės viršenybei ir pareigūnų moralinei sveikatai.

4. Aptarti kilnaus tikslo korupcijos logiką („tikslas pateisina priemones“) ir paaiškinti, kodėl ji griauna proceso patikimumą, teisėtumą ir profesinį identitetą.
5. Įvardyti „pilkųjų zonų“ sprendimų priėmimo ypatumus, kai teisė nustato rėmus, o sprendimas reikalauja vertybių vertinimo, diskrecijos ir procedūrinio teisingumo.
6. Paaiškinti, kodėl žmonės klysta priimdami moralinius sprendimus, aptariant intuicijos pirmenybę, dviejų procesų modelius, etinio vertinimo stoką ir moralinį atsiribojimą.
7. Pritaikyti etinių dilemų sprendimo modelius konkrečioms teisėsaugos situacijoms ir įvertinti sprendimą procedūrinio teisingumo požiūriu.

Reikšminiai žodžiai: etinė dilema; vertybinis konfliktas; interesų konfliktas; „pilkosios zonos“; nepranešimo kultūra; kilnaus tikslo korupcija; moralinis atsiribojimas; procedūrinis teisingumas.

1. Etinės dilemos

Etinė dilema – tai situacija, kurioje asmuo privalo rinktis iš dviejų (ar daugiau) tarpusavyje nesuderinamų, bet morališkai pagrįstų alternatyvų, nors žino, kad bet kuris pasirinkimas pažeis bent vieną svarbų principą ar vertybę. Teisėsaugos pareigūnai savo veikloje nuolat susiduria su situacijomis, kuriose susikerta keli vienodai svarbūs gėriai ir pareigos: *asmens teisės* ir *visuomenės saugumas, teisingumas* ir *gailestingumas, įstatymo raidė* ir *jo dvasia, organizacinis lojalumas* ir *profesinis sąžiningumas*. Filosofiniu požiūriu tokios situacijos apibrėžtinos kaip **etinės (moralinės) dilemos** – atvejai, kai asmuo privalo atlikti kiekvieną iš dviejų (ar daugiau) veiksmų, tačiau negali jų suderinti. Kitaip sakant, *teisinga prieš teisingą* pasirinkimas, *teisinga prieš teisingą* konfliktas (pvz., lojalumas kolegai prieš skaidrumą ir teisėtumą; žmogaus orumas prieš visuomenės saugumą), po kurio, net ir pasirinkus racionaliausiai, lieka moralinė nuoskauda – jausmas, kad neišvengiamai kai kas prarasta. Norint atskirti tikrą dilemą nuo paprastos taisyklių laikymosi problemos, pravartu prisiminti: jei viena alternatyva akivaizdžiai neteisėta ar morališkai ydinga, dažniausiai tai ne dilema, o *teisinga prieš klaidinga* atvejis (t. y. reikia laikytis normos). Etinėje dilemoje abi pusės turi realių moralinių galimybių

ir nėra pasirinkimo be žalos: informacijos ar laiko trūkumas gali sunkinti sprendimą, bet ir net nesant papildomų trukdžių išlieka vertybių konfliktas (pvz., teisingumo ir gailestingumo, privatumo ir saugumo, lojalumo ir pareigos pranešti). Kriminalinės žvalgybos veikloje etinės dilemos kyla dėl nuolatinio balansavimo tarp teisėtų tikslų ir privatumo ribojimo. Šios ribos aiškiai apibrėžiamos tyrimuose apie kriminalinės žvalgybos etinius aspektus. Suvokimas, kad etinės dilemos egzistuoja, nėra tik abstraktus mokslo teorijos ginčas: teisėsaugos praktikoje jos kyla kaip sprendimai dėl jėgos panaudojimo, informatorių apsaugos, apklausų taktikų, priedangos operacijų ar diskrecinių sprendimų, kai įstatymas suteikia veikimo laisvę, bet išlieka ir moraliniai įsipareigojimai. Šių situacijų moralinis svoris kyla iš policijos misijos – saugoti gyvybę, teises ir visuomenės tvarką – ir iš ypatingos valstybės pasitikėjimo naštos, kurią pareigūnas neša kiekviename sprendime (Moral Dilemmas, 2002). Šiuolaikinėje filosofijoje dilemos laikomos ir tikromis moralinėmis kolizijomis, kai konfliktuojančios pareigos yra lygiai saistančios. Praktikoje tai reiškia, kad gerų variantų gali būti ne vienas, o moralinė atsakomybė tenka ir už pasirinktą kelią, ir už nepasirinktųjų pasekmes.

Etinių problemų teisėsaugos sprendimų priėmimo situacijose kyla ne vien dėl individualių pažeidimų, bet ir dėl sudėtingos norminių reikalavimų, organizacinės kultūros, profesinių vaidmenų, psichologinių veiksnių ir socialinio spaudimo struktūros. Tarnybiniai sprendimai turi nuolat derėti su žmogaus teisėmis, teisėtumu, būtinumu, proporcingumu ir atskaitomybe; tai nėra abstraktūs idealai, o kasdieniai orientyrai, pagal kuriuos sprendžiama, ar veikti, kaip veikti ir kaip fiksuoti veiksmų pasekmes. Tokios nuostatos apibrėžia pagrindinę etinių problemų erdvę, tačiau realios dilemos gimsta ten, kur normos susiduria su laiko stoka, informacijos trūkumu, emociniu krūviu, interesais ir organizacine rutina.

Teisėsaugos pareigūnų tarnyboje nuolat susikerta šios vertybės: *viešasis interesas, žmogaus teisės, teisingumas, orumas, saugumas*. Kai privatūs ketinimai ar ryšiai (finansiniai, šeiminiai, politiniai, reputaciniai, doroviniai įsipareigojimai grupei ar asmeniui) gali daryti netinkamą poveikį pareigai veikti *viešajam interesui*, susiformuoja **interesų konfliktas**. Praktikoje tai apima įvairius konfliktus – nuo tiesioginės finansinės naudos, artimųjų dalyvavimo tyrime ar suteiktų privilegijų (nuolaidos, dovanos) iki organizacinių priklausomybių ir lojalumo tinklų (pvz., narystė asociacijoje, susijusioje su nagrinėjama byla). Tuomet tinkamas elgesys

būtų deklaruoti interesų konfliktą, nusišalinti ir įforminti motyvus; tik taip atkuriamas nešališkumas ir visuomenės pasitikėjimas. Vis dėlto net pašalinus interesų konfliktą pareigūnas dažnai susiduria su **vertybiniais konfliktais** – kai susiduria keli teisėti gėriai (pvz., viešoji tvarka ir susirinkimų laisvė), reikalaujantys **proporcingo vertybių įvertinimo** ir **motyvuoto sprendimo**.

Teisėsaugoje *vertybinis konfliktas* reiškia situaciją, kai dvi ar daugiau svarbių profesinių vertybių vienu metu reikalauja skirtingų, kartais nesuderinamų veiksmų: pavyzdžiui, *teisėtumas, būtinybė* ir *proporcingumas* susiduria su *žalos prevencija; viešasis interesas* – su *asmens teisėmis; lojalumas komandai* – su *nešališkumu* ir *atvirumu*. Kitaip sakant, kai skirtingos profesinės, institucinės ar asmeninės vertybės traukia priešingomis kryptimis ir vienu sprendimu jų visų patenkinti neįmanoma. Toks konfliktas dažniausiai vyksta ne tarp *gėrio* ir *blogio*, o tarp *gėrio* ir *gėrio*, kai tenka rinktis, kuri vertybė konkrečioje situacijoje turi viršenybę.

2. Vertybių ir interesų konfliktai teisėsaugoje

Nepranešimo kultūra (tylos kodeksas, angl. *blue code of silence*). Svarbią dilemų grupę sudaro dilemos dėl lojalumo ir tiesos įtampos. Pareigūnas priklauso komandai ir organizacijai, kurias saisto tarpusavio pasitikėjimas ir kolegiškas palaikymas, tačiau profesinis lojalumas nėra absoliutus: jis ribojamas teisėtumo ir visuomenės intereso. Nepranešimo kultūros pagundos – nepastebėti kolegos klaidos, neužfiksuoti abejotino elgesio – trumpuoju laikotarpiu gali atrodyti kaip bendrystė; tai situacijos, kai dalis pareigūnų yra linkę nepranešti net apie rimtus nusižengimus – lojalumo vertė ima dominuoti prieš nešališkumą ir skaidrumą. Tokios situacijos demonstruoja lojalumo vertės dominavimą prieš moralinę pareigą užtikrinti teisėtumą. Ši tyla neretai racionalizuojama komandinio saugumo argumentu („rytoj jis saugos mano nugarą“), tačiau kerta per visuomenės pasitikėjimą ir teisės viršenybę. Be to, ilguoju laikotarpiu toks elgesys griauna institucijos reputaciją ir veda prie moralinės traumos patiems pareigūnams. Tai institucionalizuotas interesų konfliktas, nes jis skatina pareigūnų lojalumą savo grupei (saugoti savus) prieš pareigą visuomenei (teisėtumą, atskaitomybę) ir taip iškraipo nešališkumą. Kartu jis įžiebia **vertybinį konfliktą** – lojalumas kolegoms prieš sąžiningumą, teisingumą ir viešąjį interesą.

Kaip spręsti? Organizacijos turi pakeisti lojalumo sampratos kryptį nuo asmenų prie principų. Tai galėtų pasireikšti kaip pranešėjų apsauga, pranešimo apsaugos kanalai, aiški vadovų pozicija, kad nepranešti apie nusižengimus – nelojalu tarnybos vertybėms. Empiriniai tyrimai rodo, kad **pasitikėjimas vadovybe** ir **organizacinis teisingumas** mažina tylos normos jėgą.

Kilnaus tikslo korupcija (angl. *noble cause corruption*). Kilnaus tikslo korupcijos pagunda – dėl tvarkos ir gėrio peržengti taisykles, falsifikuoti procesą ar pasitelkti perteklinę prievartą. Tai situacijos, kai pareigūnas, būdamas įsitikinęs asmeniniu „teisingumu" (pvz., dėl visuomenės saugumo), pasitelkia neteisėtas ar neetiškas priemones (pvz., „pataiso" įrodymus), tikėdamas, kad siekia *gero tikslo*, ir manydamas, jog *tikslas pateisina priemones*. Moraliniu požiūriu tai atrodo viliojančiai, nes tikslas – visuomenės saugumas – išties geras, tačiau instituciniu ir teisiniu požiūriu tokių priemonių pasekmės yra destrukcinės: silpnėja proceso patikimumas, griūva visuomenės pasitikėjimas, deformuojasi pareigūno profesinis identitetas. Šiuolaikinėje mokslinėje literatūroje pabrėžiama, kad kilnaus tikslo logika dažniausiai ne pateisina, o maskuoja sisteminius trūkumus – prastą vadovavimą, prastą sprendimų registravimą, silpną atskaitomybę – ir todėl turi būti laikoma atskiru rizikos tipu, o ne heroizmo forma. Tai pirmiausia ***vertybinio konflikto*** reiškinys, nes čia nesiekiama asmeninės naudos; gėris yra viešasis (saugumas, nusikaltėlio nubaudimas). Vis dėlto praktikoje tokia laikysena griauna teisėtumą, žmogaus teises ir procesines garantijas, todėl yra profesinės etikos pažeidimas. **Interesų konfliktu** ji taptų tik tada, jei atsirastų asmeninė ar korporatyvinė nauda.

Kaip spręsti? Reikia procedūrinių saugiklių (įrodymų grandinės kontrolės, dvigubos peržiūros), etikos mokymų apie šališkumą.

Asmeninis įsitikinimas prieš profesinį neutralumą. Asmeninis įsitikinimas (religinis, moralinis, politinis, ideologinis ar pan.) susiduria su profesinio neutralumo principu (nešališkumas, lygus aptarnavimas, politinis neutralumas ar pan.). Tai tipinis gėris prieš gėrį. Jei asmeninį įsitikinimą lydi privatus interesas ar ryšys, galintis paveikti sprendimą (pvz., narystė organizacijoje, kuriai sprendimas duos naudą ar žalą; reputacinė ar materialinė nauda), atsiranda interesų konfliktas. Pareigūnas privalo laikytis nepriekaištingų standartų ir **už tarnybos ribų**, gerbti visų konstitucines teises, būti atidus visuomenės gerovei ir jai atstovauti nepaisydamas asmeninių interesų.

Kaip spręsti? Svarbu sutelkti dėmesį į profesinę funkciją – užtikrinti visų saugumą ir teises, o ne vertinti žmonių pažiūras.

„Pilkosios zonos" ir sprendimų priėmimas. „Pilkosios zonos" – tai situacijos, kai teisė nustato tik rėmus (pvz., teisėtumas–būtinybė–proporcingumas), o konkretus sprendimas reikalauja vertybių vertinimo: kiek riboti teises dėl saugumo, kuri priemonė yra mažiausiai ribojanti, kaip pagrįsti pasirinkimą. Tokiose situacijose sprendimų priėmimas neišvengiamai grindžiamas profesinėmis vertybėmis (nešališkumas, atskaitomybė, viešasis interesas) ir sąveikauja su asmeninėmis nuostatomis. Pavyzdžiui, policijai tenka ne „neutralizuoti" susirinkimus, mitingus, o užtikrinti jų taikią raišką, taikant pagrįstai proporcingas ir mažiausiai ribojančias priemones. Aksiologiniu požiūriu „pilkoji zona" atveria vertybių pliuralizmą ir dažną nepalyginamumą. Praktikoje tai reiškia rizikos pagrindu veikiančią integralumo kultūrą: institucijos turi kurti aiškias taisykles, procedūras ir peržiūros mechanizmus, leidžiančius pareigūnams pagrįstai derinti viešąjį interesą su teisėmis ir skaidriai pateisinti pasirinktą alternatyvą. „Pilkoji zona" reiškia, kad teisė atveria kelią diskrecijai ir sprendimą tenka sverti tarp teisėtų gėrių (pvz., viešoji tvarka ↔ susirinkimų laisvė; skaidrumas ↔ tyrimo paslaptis). Čia susiduria gėris su gėriu, todėl tai – ***vertybių konfliktas***. Vertybių konfliktai ypač ryškūs „pilkosiose zonose", kai taisyklės, įstatymo neužtenka, o situacija reikalauja diskrecijos: pvz., žmonės, turintys psichikos sveikatos sutrikimų, nepilnamečių atvejai, neapykantos nusikaltimai ar viešosios tvarkos incidentai su pažeidžiamais asmenimis). Visuomenės pasitikėjimas policija priklauso nuo to, kaip pareigūnams pavyksta spręsti kasdienes „pilkųjų zonų" dilemas: ar priimti kvietimą į nevienareikšmišką bendruomenės partnerių renginį, kaip elgtis su smulkiomis dovanomis, kaip atskirti pilietišką sklaidą socialiniuose tinkluose nuo politinio šališkumo, kaip panaudoti diskreciją vykdant eismo kontrolę ir pan. Čia būtina vertybinė refleksija ir procedūrinis teisingumas (pagarba, paaiškinimas, nešališkumas). Tačiau jei toje pačioje situacijoje išryškėja privatus interesas (finansinis, šeiminis, organizacinis, reputacinis), pilkoji vertybinė dilema virsta ***interesų konfliktu***, nes gali būti iškreiptas nešališkumas. Todėl Lietuvos mokslininkai pabrėžia, kad etika viešajame sektoriuje neveiks be nuoseklios vadybos: mokymų, vidaus konsultavimo, kontrolės ir atviros kultūros, kuri leidžia klaidas identifikuoti ir taisyti, o ne slėpti (Palidauskaitė, 2002; Toleikienė, 2018). Šitaip „pilkosios zonos" paverčiamos aiškiau struktūruotomis, valdomomis situacijomis.

Jėgos naudojimas. Praktikoje daugiausia moralinių dilemų kyla dėl pareigūnų jėgos panaudojimo. Pagal tarptautinius ir vietinius teisės aktus reikalaujama, kad jėga būtų naudojama tik neperžengiant būtinybės ir proporcingumo ribų, o šaunamieji ginklai – tik kaip kraštutinė priemonė, kai neišvengiamai būtina apsaugoti gyvybę. Šie principai sukuria aiškų norminį standartą, bet neeliminuoja įtampos tarp pareigos apginti ir pareigos nerizikuoti pertekline žala. Lietuvos teisės aktai ir institucinis reguliavimas šiuos principus sukonkretina. LR policijos įstatyme suformuluoti teisėtumo, proporcingumo, nešališkumo ir pagarbos žmogaus teisėms reikalavimai, o LR vidaus tarnybos statute nustatomas pareigūnų statusas, teisės, pareigos ir atsakomybė. Be bendrųjų normų, Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodekse aiškiai apibrėžiami profesinės etikos principai – pagarba žmogui ir valstybei, teisingumas, sąžiningumas, nesavanaudiškumas, padorumas, lojalumas tarnybai – ir išreiškiamas lūkestis, kad pareigūnas jų laikysis ne tik tarnyboje, bet ir privačiame gyvenime, kai tai gali veikti reputaciją ir institucijos autoritetą.

Kaip spręsti? Teisiniai pagrindai sudaro etikos priemones, kurios, kaip pabrėžia mokslininkai, yra ne tik dokumentų, bet ir praktikos bei kultūros klausimas: kodeksai be lyderystės, mokymosi ir atskaitomybės mechanizmų neveiksmingi. Todėl rekomenduotina nuolat rengti mokymus, peržiūrėti įvykių vaizdo įrašus, be to, labai svarbi aiški vadovo pozicija ir jo gebėjimas perteikti situacijų vertinimo kriterijus.

Apklausų, operacijų situacijos. Subtilių dilemų kyla per apklausas ir operacijas. Siekiant atskleisti nusikaltimą kartais susiduriama su pagunda naudoti apgaulę ar psichologinį spaudimą. Draudžiamos priemonės, menkinančios žmogaus orumą, žeminantis elgesys, o prievarta ar klasta, griaunanti proceso teisingumą, laikoma nesuderinama su pareigūno profesine tapatybe. Dilemos sprendimą palengvina struktūruotos sprendimų priėmimo schemos. Etinių dilemų našta neapsiriboja teisinėmis pasekmėmis – ji tiesiogiai paliečia pareigūnų psichiką ir tapatybę. Pastaraisiais metais vis daugiau dėmesio skiriama *moralinei traumai*: būsenai, kai asmuo padaro, leidžia ar patiria veiksmus, kurie iš esmės konfliktuoja su jo moralinėmis vertybėmis. Pareigūnams *moralinė trauma* gali kilti dėl nesėkmingų operacijų, vadovų nenuoseklumo, dviprasmiškų organizacinių signalų, ilgalaikio „pilkųjų zonų“ spaudimo ir nuolatinių kompromisų. Šio reiškinio ignoruoti negalima – moralinė trauma yra susijusi su cinizmu, perdegimu, potrauminio streso simptomais ir profesinės tapatybės irimu.

Kaip spręsti? Prevencijai reikia dviejų lygių: asmeninio (pvz., refleksijos, mokymų) ir organizacinio (etiškos lyderystės, skaidrių procedūrų ir nebaudžiamo reagavimo į klaidų pripažinimą).

Lietuvos akademinėje erdvėje vis dažniau akcentuojama, kad teisės ir moralės santykis profesijose – ne tik teorija, bet ir praktinis kasdienės diskrecijos klausimas. Pareigūno (plačiąja prasme – ir teisininko) profesija nuolat balansuoja ant ribos tarp *leistino* ir *teisingo*; ši riba aiškėja tik turint aiškų vertybinį žemėlapį ir kritinį mąstymą. Empiriniai darbai, kuriuose analizuojamas pareigūnų etikos principų laikymasis praktikoje, rodo, kad principai dažnai susiduria su realybės spaudimu – darbo krūviu, procedūriniu formalizmu, komunikaciniais iššūkiais su piliečiais. Galiausiai viešojo sektoriaus etikos infrastruktūra – nuo kodeksų ir elgesio standartų iki skundų nagrinėjimo ir audito – turi būti derinama su vadybinėmis priemonėmis: lyderyste, motyvacinėmis sistemomis, karjeros ir rotacijos politika, kad popierinės vertės virstų vertėmis veikloje.

Apibendrinant galima sakyti: jei dilemos yra neišvengiama profesijos dalis, tai pareigūnų pasirengimas dileminiam svarstymui yra profesinė kompetencija. Yra trys jos ramsčiai. Pirma, norminių gairių (tarptautinių žmogaus teisių standartų, nacionalinių įstatymų ir vidaus kodeksų) išmanymas ir įgūdis jas taikyti esant laiko ir informacijos trūkumui. Antra, organizaciniai sprendimų modeliai, kurie paverčia intuiciją užtikrintomis procedūromis, o moralinį mąstymą – komandinės praktikos dalimi. Trečia, profesinė kultūra, kurioje lojalumas reiškia ne „užsimerk, kad apsaugotum saviškį“, o „pranešk, pataisyk, mokykis“; kurioje klaidų pripažinimas ir peržiūra yra stiprybė, o ne silpnybė; kurioje vadovavimas saugo pareigūnų psichologinę ir moralinę sveikatą. Tokia kultūra nėra vien idealas – ji yra būtina teisėtumo, pasitikėjimo ir ilgalaikės teisėsaugos misijos sėkmės prielaida.

Klausimai ir užduotys

1. Kas tiksliausiai apibrėžia etinę dilemą?
   a) Situacija, kai aiškiai žinai teisingą sprendimą
   b) Konfliktas tarp dviejų teisėtų vertybių, kai bet kuris pasirinkimas pažeis bent vieną svarbų principą
   c) Taisyklės nežinojimas
   d) Situacija, kai reikia vykdyti viršininko nurodymą

2. Įvardykite du *teisinga prieš teisinga* pavyzdžius iš teisėsaugos praktikos.
3. Kuo skiriasi vertybinis konfliktas nuo interesų konflikto? Pateikite po vieną pavyzdį.
4. Kodėl kilnaus tikslo korupcija yra destrukcinė net siekiant *gero tikslo*?
5. Pateikite dvi tipines situacijas, kuriose atsiranda „pilkųjų zonų".
6. Priskirkite kategoriją (V – vertybinis konfliktas; I – interesų konfliktas):
   a) Pareigūno giminaitis – eismo įvykio dalyvis: ___
   b) Susirinkimų laisvė prieš viešąją tvarką: ___
   c) Dovana už „dėmesį" tyrime: ___
   d) Lojalumas kolegai prieš pranešimą apie pažeidimą: ___
7. **Refleksija.** Aprašykite, kaip dileminių sprendimų našta gali paveikti pareigūno tapatybę; nurodykite 3 asmeninius ir 3 organizacinius prevencijos veiksmus.
8. **Situacija.** Pareigūnams radus dingusį šuniuką, senjorė kaip padėką atneša naminį pyragą. Pareigūnai žino, kad dovanos gali sukurti šališkumo įspūdį, bet atsisakymas priimti gali būti suvoktas kaip nemandagumas. Ką daryti?
9. **Situacija.** Įtariamasis atsisako duoti parodymus. Kolega siūlo pasakyti, jog yra vaizdo įrašas (nors jo nėra), tikėdamasis, kad žmogus prisipažins. Tai ne fizinė prievarta, bet klaidinimas. Sprendimas – taikyti apgaulę tiesos labui ar laikytis griežto sąžiningumo, rizikuojant prarasti prisipažinimą?
10. **Situacija.** Miesto šventėje vietos politikas prašo uniformuoto pareigūno kartu nusifotografuoti, motyvuodamas bendruomeniškumu. Nuotrauka greitai atsirastų socialiniuose tinkluose. Sutikti, kad nepakenktų bendravimui su gyventojais, ar mandagiai atsisakyti, laikantis neutralumo?

3. Etinės dilemos ir moralės psichologija

Kodėl etinės dilemos įstringa? Klasikinė etika siūlo pagrindinius požiūrius, pagal kuriuos vertybės matuojamos skirtingai:

- **Deontologija:** klausiama, kokia pareiga galioja, ar veiksmu, poelgiu gerbiama taisyklė. Svarbiausia – pareiga ir pagarba asmens orumui. Praktikoje tai siejasi su nekaltumo prezumpcija.

- **Konsekvencializmas:** vertinamos pasekmės (ar pasirinkimas maksimaliai mažina žalą ir didina bendrą gerovę).
- **Dorybių etika:** klausiama, koks elgesys atitiktų gerą charakterį (pagarba, drąsa, saikingumas). Svarbios pareigūno charakterio savybės – saikas, drąsa, teisingumas.
- **Utilitarizmas:** moralinis pasirinkimas vertinamas pagal bendros gerovės maksimizavimą; pabrėžiamas žalos ir naudos balansas, tačiau pažymima, kad net ir didelė nauda negali pateisinti akivaizdžių teisių pažeidimų.

Kodėl žmonės klysta? Žmogaus protas moralinius sprendimus priima ne vien logiškai skaičiuodamas, bet ir remdamasis pirmu įspūdžiu. Remiantis socialinės intuicijos perspektyva, daugeliu atvejų pirmiau intuityviai pajuntame, kas yra teisinga ar neteisinga, o racionalūs paaiškinimai prisijungia vėliau kaip *post hoc* pagrindimas. Dviejų procesų modeliai šį vaizdą papildo parodydami, kad moraliniame sprendime konkuruoja emocinis ir deontinis impulsas (polinkis ginti principus ir asmenų neliečiamumą) ir lėtesnis, kontroliuojamas utilitarinis svarstymas (žvilgsnis į bendrą žalą ir naudą). Policijos pareigūnų kasdienybėje šie lygmenys dažnai turi būti suderinti sekundžių tikslumu – pavyzdžiui, vertinant jėgos panaudojimo būtinumą ir proporcingumą konkrečioje dinamiškoje situacijoje. Neuroetikos požiūriu moralinis sprendimas yra smegenų tinklų, susijusių su emociniu įsitraukimu, konfliktų kontrole ir perspektyvų priėmimu, sąveika; ši sąveika paaiškina, kodėl net ir atsakingi, pareigingi žmonės kartais klysta, ypač veikiami streso ir laiko spaudimo.

Svarbiausi individualūs etinių problemų šaltiniai yra pažintiniai ir emociniai aspektai: sprendimus dažnai lemia intuicija, ją vėliau pagrindžia protas. Ši nuostata paaiškina, kodėl toje pačioje situacijoje vienas pareigūnas pajunta pareigą naudoti jėgą, o kitas siekia deeskalacijos: pirmasis neįžvelgia etinio klausimo čia ir dabar, antrasis jį atpažįsta. Atsiranda dvilypis procesas: emocinis įsitraukimas linksta į *deontologines* išvadas, o kontrolės ir konfliktų apdorojimas – į *utilitarines*. Organizacijose kartais pasireiškia vadinamoji etinio vertinimo stoka, kai moralinis turinys išblunka ir sprendimas imamas matyti tik kaip operacinė užduotis. Etinių sprendimų fonas nublanksta, jį užgožia kiti problemos aspektai, todėl sprendimas pradedamas formuluoti kaip *efektyvumo, rezultatų* ar *lojalumo komandai*, bet ne kaip *teisingumo* ar *orumo* klausimas. Tai – ne bloga valia, o žmogaus proto savisaugos strategijos, leidžiančios išlaikyti

teigiamą įvaizdį ir kartu pateisinti savo elgesį (pvz., maža apgaulė leidžia gauti naudos ir nesugriauti savo teigiamo įvaizdžio).

Su individualiais sprendimų mechanizmais glaudžiai susiję *moralinio atsiribojimo* būdai: žmogus geba perstruktūruoti veiksmą taip, kad jis atrodytų mažiau žalingas ar net vertingas. Teisėsaugoje tai pasireiškia eufemizmais (šiurkštų elgesį įvardijant kaip fizinę prievartą), atsakomybės išsklaidymu („įsakė vadovybė“), aukų nuasmeninimu („tai tik pažeidėjas“) arba žalos sumenkinimu („nieko blogo realiai nenutiko“). Tai paaiškina, kaip žmonės pateisina elgesį, prieštaraujantį vertybėms. Kiekvienas iš šių būdų mažina vidinį moralinį diskomfortą ir lyg prislopina sąžinės pavojaus signalą, dėl to etinė problema nebepažymima kaip problema. Tokie mikroprocesai paaiškina, kodėl net ir gerų intencijų turintys žmonės kartais priima sprendimus, kurių patys kitu atveju nepateisintų. Tam, kad etika neišnyktų iš sprendimo, būtinas nuoseklus kompetentingumas: gebėjimas atpažinti moralinę problemą, samprotauti apie ją, priimti sprendimą ir jį įgyvendinti, o sprendimo aštrumą nusako moralinis intensyvumas. Etiniam kompetentingumui reikalingi keturi gebėjimai: atpažinti moralinę problemą (sąmoningumas, jautrumas), moraliai samprotauti (vertinimas, sprendimas), priimti ir prioritetizuoti sprendimą (motyvacija, tikslas) ir jį įgyvendinti veiksmais (įgyvendinimas, pobūdis).

Institucijų vaidmuo išryškėja ten, kur profesinė misija susikerta su neapibrėžtomis ar konfliktiškomis užduotimis. Pareigūnų darbas kelia daug iššūkių, nes jam būdinga daug kontakto su piliečiais, didelė diskrecija ir kartais vienas kitam prieštaraujantys tikslai (pvz., „nulinė tolerancija“ ir kartu „procedūrinis teisingumas“). Tokiomis sąlygomis formuojasi *praktikos taisyklės* ir atitinkama kultūra, kartais nutolinanti nuo formalių normų ir etinių principų. Socialiniuose moksluose tai vadinama *nukrypimų (deviacijos) normalizacija*: deviacijos virsta *nauja norma*, kai grupė pakartotinai toleruoja nedidelius nukrypimus, nerasdama laiko ar valios juos koreguoti, taisyklių pažeidimai palaipsniui perinterpretuojami kaip priimtina praktika (Vaughan, 1996). Ilgainiui etinės dilemos nebeatrodo dilemos, o tampa įprastu darbo būdu. Tai paaiškina, kodėl vienetinis klaidos epizodas gali peraugti į sisteminę problemą, jei organizacija neužfiksuoja ankstyvų ženklų.

Taigi moralinis sprendimas nėra vien intuicija ar vien skaičiavimas, tai – abiejų procesų derinys, realiose situacijose veikiamas streso, laiko spaudimo ir informacijos trūkumo. Etiškai tvarūs sprendimai atsiranda

tada, kai individualūs įgūdžiai – atpažinti moralinę problemą, ją įvertinti, priimti sprendimą ir nuosekliai įgyvendinti – yra remiami atitinkamos organizacinės tvarkos.

4. Etinių dilemų sprendimo modeliai

Etinių dilemų sprendimo modeliai teisėsaugoje pirmiausia grindžiami prielaida, kad pareigūnų sprendimai – tai ne vien techninės procedūros, bet normomis ir vertybėmis apribota profesinė veikla, kurioje visuomet egzistuoja žmogaus teisių, teisėtumo, būtinybės, proporcingumo ir atskaitomybės rėmai. Taip nustatomos ribos, kurių peržengti negalima, ir kartu siūloma mąstymo seka, padedanti atpažinti etinį klausimą dar prieš priimant veiksmą. Bet kuris sprendimo modelis turi derėti su nacionaliniais reikalavimais: ar identifikuotas interesų konfliktas, ar prireikus nusišalinta, ar įforminta dokumentuose, kokiu pagrindu pasirinkta priemonė. Vis dėlto pati dilemos moralinė struktūra – kada teisingi tikslai ima vilioti neteisėtais būdais, kada sprendimas yra ne *teisinga–neteisinga*, o *teisinga–teisinga* priešprieša – kelia nemažai iššūkių priimant tinkamus sprendimus. Čia pravartus Rushwortho Kidderio siūlomas mąstymo būdas, kviečiantis pirmiausia atskirti *teisinio nusižengimo* situacijas nuo tikrų etinių (moralinių) dilemų, o pastarąsias suprasti kaip *teisinga prieš teisingą* konkurenciją – pavyzdžiui, lojalumo ir sąžiningumo, trumpalaikio saugumo ir ilgalaikės teisėtumo reputacijos. Toks nuskaidrinimas iš pradžių atrodo paprastas, bet praktikoje apsaugo nuo neteisingo etinių dilemų kūrimo, kai taisyklių pažeidimas klaidingai pateikiamas kaip aukštesnio tikslo paieška (Kidder, 1995).

Kitas naudingas orientyras – *etinio sprendimo priėmimo sistema*, parengtas JAV Santa Klaros universiteto Markkula centro. Ši sistema siūlo sprendimą vertinti *pasekmių, teisių ir pareigų, teisingumo, dorybių, bendrojo gėrio* aspektais. Jos tikslas – ne primesti konkrečią teoriją, bet padėti pamatyti platesnį etinių klausimų spektrą (A Framework for Ethical Decision Making, 2021). Policijos veikloje tai padeda suvokti ir įvertinti klausimai: ar mano priemonė nepažeidžia pagrindinių teisių, net jei ji veiksminga; ar ji teisinga visoms grupėms; ar ji atitinka profesines dorybes – saikingumą, padorumą, drąsą sustabdyti kolegą; ar ji kuria, o ne griauna bendrąjį gėrį – ilgalaikį pasitikėjimą?

Institucinėms sprendimų procedūroms praverčia ir vadinamieji *filtrai*.

Pagal PTUS (angl. PLUS[9]) modelį siūloma kiekviename žingsnyje mintyse perleisti sprendimą per 4 filtrus: ar atitinka organizacijos politiką (P), ar teisėta (T), ar universaliai priimtina (U), ar suderinama su mano, kaip profesionalo, sąžine ir vertybėmis (S). Pirmieji du klausimai – formalūs, bet būtent jie iš karto sustabdo bandymus elgtis dėl *kilnaus tikslo*; trečias ir ketvirtas sugrąžina sprendimą į pasitikėjimo ir reputacijos lauką, nes tai, kas universaliai būtų laikoma padoriu dalyku, dažnai sutampa su tuo, kaip aš galėsiu pagrįsti šį žingsnį viešai. Įdiegtas į pareigūnų praktiką, toks sprendimo priėmimo filtravimas tampa trumpa vidine instrukcija: *politika–teisė–universalumas–sąžinė*.

Siekiant, kad sprendimo modelis būtų psichologiškai realus, jis turi atitikti tai, kaip žmonės iš tikrųjų sprendžia. Moralės psichologija rodo, kad intuicija aplenkia samprotavimą: moralinis sprendimas dažnai atsiranda pirmiau, o samprotavimas – po jo. Elgsenos etikos tyrimuose aiškinama, kaip mūsų protas išjungia etinį jautrumą, kai užvaldo kiti aspektai ir žmogus net sąžiningai tiki elgęsis padoriai. Dėl to etinių sprendimų modeliai turi ne tik numatyti etapus, bet ir sukurti dirgiklius, kurie laiku įjungia sąžinę, kitaip tariant, modelis turi numatyti ne vien „ką daryti“, bet ir „kaip tai padaryti etiškai“ (Haidt, 2001).

Sprendimų kokybę lemia ne tik rezultatas, bet ir pats veiksmas: ar žmonės buvo išklausyti, ar sprendimas paaiškintas, ar rodytas pagarbus elgesys – tai vadinama *procedūriniu teisingumu*. Visuomenė policiją laiko teisėta ir linkę paklusti įstatymams tada, kai jaučia, jog su ja elgiamasi teisingai; „legitimumas kyla iš procedūrinio teisingumo“ (Tyler, 2017). Todėl net ir tada, kai elgiamasi tinkamai teisiškai, sprendimą būtina peržvelgti per procedūrinio teisingumo prizmę: ar piliečiui leista paaiškinti situaciją, ar jam buvo paaiškinta veiksmų eiga, ar bendravimo tonas nepažemino asmens orumo. Tai yra *švelnioji galia*, sudaranti ilgalaikio visuomenės saugumo ir pasitikėjimo policija pagrindą. Tarkime, atvykstate į iškvietimą dėl viešosios rimties pažeidimo. Vienas asmuo elgiasi agresyviai, o minia filmuoja. Pirmasis impulsas – noras kuo greičiau izoliuoti rizikos šaltinį ir apsaugoti aplinkinius. Vis dėlto etiškumas reikalauja akimoju įvertinti proporcingumo ir orumo patikras: ar yra konkretus pavojus gyvybei ar sveikatai, kuris pateisintų fizines priemones; ar yra mažiau žalinga alternatyva; ar aš įgaliojimus naudoju būtent tam tikslui,

9 P – *Policies*, L – *Legal*, U – *Universal*, S – *Self.*

kuriam jie suteikti? Per kelias sekundes atsiranda sprendimų vektorius: pirma – aiškus nurodymas, trumpas paaiškinimas, kad užtikriname jų ir aplinkinių saugumą, tada – kontrolė tokio lygio, koks reikalingas, atmetus perteklines priemones. Vaizdo įrašymo įrenginiai (mobiliosios vaizdo kameros, tvirtinamos prie uniformos) paskui leidžia peržiūrėti įvykį ir tobulinti elgesį.

Etinių sprendimų kokybė priklauso ir nuo organizacinės ekosistemos. Modelius bus sunku įgyvendinti, jei institucija apdovanos vien už greitumą ir nuveiktų darbų skaičių, bet neįtrauks į vertinimo kriterijus atskaitomybės ir procedūrinio teisingumo.

Taigi etinių dilemų sprendimo modeliai teisėsaugoje nėra vien teorinės instrukcijos, o nuoseklios mąstymo sistemos, turinčios aiškius teisėtumo, būtinybės, proporcingumo, žmogaus teisių ir atskaitomybės ramsčius. Tai kryptingas orientavimasis normų ir vertybių aplinkoje: modeliai veikia kaip mąstymo orientyrai, kurie padeda laiku atpažinti etinę dilemą, skaidrinti vertybių konkurenciją ir palaikyti gebėjimą veikti ekstremaliomis sąlygomis. Šių modelių praktinį taikymą privalo paremti ir organizacija savo vertinimo kriterijais ir kultūra, kurioje greitumas ar išspręstų atvejų skaičius niekada neužgožia teisėtumo, skaidrumo ir pasitikėjimą kuriančio elgesio.

Klausimai ir užduotys

1. Kas pasireiškia pirmiau – intuicija ar samprotavimas? Kodėl?
2. Kas yra etinio nuovargio būsena? Kaip ji gali pasireikšti policijos veikloje?
3. Įvardykite du moralinio atsiribojimo būdus (pvz., eufemizmai, atsakomybės išsklaidymas ir pan.) ir trumpai paaiškinkite jų poveikį.
4. Kaip procedūrinis teisingumas susijęs su instituciniu legitimumu?
5. Sudarykite trumpą sąrašą frazių (ženklų), rodančių, kad sprendimas nukrypo į operacinį mąstymą (pvz., „tik formalumas“, „nereikia rašyti išsamiai“).
6. Palyginkite socialinės intuicijos perspektyvą ir dviejų procesų modelį: kuo jie papildo vienas kitą teisėsaugos sprendimuose?
7. Paaiškinkite, kaip moralinis intensyvumas aštrina situacijas ir kodėl tai turėtų keisti komunikaciją su piliečiais.

8. Paaiškinkite, kaip vertinimo kriterijai (*greitis, statistika*) gali silpninti etinių modelių įgyvendinimą ir kaip tai pakeisti, neatsisakant veiklos rodiklių.

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Asmeninis įsitikinimas prieš profesinį neutralumą** – situacija, kai asmeniniai religingi, moraliniai, politiniai ar ideologiniai įsitikinimai susiduria su profesinio neutralumo principu (nešališkumu, lygiu aptarnavimu, politiniu neutralumu).
- **Deontologija** – požiūris, kuriuo remiantis klausiama, kokia pareiga galioja ir ar veiksmu gerbiama taisyklė; praktikoje siejamas su pareiga ir pagarba asmens orumui.
- **Diskrecija** – veikimo laisvė, kai teisė nustato rėmus, bet konkretus sprendimas reikalauja vertybių įvertinimo ir pasirinkimo tarp teisėtų alternatyvų.
- **Etinė dilema** – situacija, kurioje asmuo privalo rinktis iš dviejų (ar daugiau) tarpusavyje nesuderinamų, bet morališkai pagrįstų alternatyvų, nors bet kuris pasirinkimas pažeis bent vieną svarbų principą ar vertę.
- **Etinio vertinimo stoka** – organizacijose pasitaikantis reiškinys, kai moralinis turinys išblunka ir sprendimas imamas matyti tik kaip operacinė užduotis, todėl jis formuluojamas kaip efektyvumo, rezultatų ar lojalumo, o ne kaip teisingumo ar orumo klausimas.
- **Interesų konfliktas** – situacija, kai privatūs ketinimai ar ryšiai (finansiniai, šeiminiai, politiniai, reputaciniai, doroviniai įsipareigojimai grupei ar asmeniui) gali daryti netinkamą poveikį pareigai veikti viešajam interesui.
- **Kilnaus tikslo korupcija (angl. *noble cause corruption*)** – pagunda tvarkos ir gėrio labui peržengti taisykles, falsifikuoti procesą ar pasitelkti perteklinę prievartą, tikint, kad tikslas pateisina priemones.
- **Konsekvencializmas** – požiūris, pagal kurį vertinamos pasekmės: ar pasirinkimas maksimaliai mažina žalą ir didina bendrą gerovę.

- **Markkula centro etinio sprendimo priėmimo sistema** – sistema, siūlanti sprendimą vertinti pasekmių, teisių ir pareigų, teisingumo, dorybių ir bendrojo gėrio aspektais.
- **Moralinė nuoskauda** – jausmas, kad, net ir pasirinkus racionaliai, neišvengiamai kai kas prarasta, nes sprendžiant dilemą nėra pasirinkimo be žalos.
- **Moralinis atsiribojimas** – būdai, kuriais žmogus perstruktūruoja veiksmą, kad jis atrodytų mažiau žalingas ar net vertingas, pvz., eufemizmai, atsakomybės išsklaidymas („įsakė vadovybė“), aukų nuasmeninimas („tai tik pažeidėjas“), žalos sumenkinimas.
- **Nepranešimo kultūra (tylos kodeksas; angl. *blue code of silence*)** – situacijos, kai pareigūnai linkę nepranešti apie kolegų nusižengimus, nes lojalumo vertę iškelia aukščiau nešališkumo, skaidrumo ir teisėtumo.
- **Neuroetikos požiūris** – aiškinimas, kad moralinis sprendimas yra smegenų tinklų, susijusių su emociniu įsitraukimu, konfliktų kontrole ir perspektyvų priėmimu, sąveika, ypač esant streso ir laiko spaudimui.
- **„Pilkosios zonos“** – situacijos, kai teisėje nustatyti tik rėmai (pvz., teisėtumas–būtinybė–proporcingumas), o konkretus sprendimas reikalauja vertybių vertinimo, mažiausiai ribojančios priemonės pasirinkimo ir sprendimo pagrindimo; jos atveria kelią diskrecijai ir reikalauja vertybinės refleksijos bei procedūrinio teisingumo.
- **Utilitarizmas** – moralinio pasirinkimo vertinimas pagal bendros gerovės maksimizavimą ir žalos ir naudos balansą, tačiau pabrėžiama, kad net didelė nauda negali pateisinti akivaizdžių teisių pažeidimų.
- **Vertybinis konfliktas** – situacija, kai dvi ar daugiau svarbių profesinių vertybių vienu metu reikalauja skirtingų, kartais nesuderinamų veiksmų; tai dažniausiai *gėris prieš gėrį* konfliktas, kai tenka rinktis, kuri vertybė konkrečioje situacijoje turi viršenybę.

SPRENDIMŲ MORALINIAI ASPEKTAI — SĄŽINĖ, ATSAKOMYBĖ, PASEKMĖS

Skyriaus santrauka

Teisėsaugos pareigūnų sprendimai priimami riboto laiko, neapibrėžtumo ir rizikos sąlygomis, todėl sąžinė, atsakomybė ir pasekmės neišvengiamai susipina pareigų (deontologiniu), pasekmių (utilitariniu) ir dorybių (charakterio) akcentais. Sąžinė apibūdinama kaip vidinis moralinio vertinimo mechanizmas, padedantis atpažinti etinę problemą, nustatyti ribas ir parinkti priemones, derančias su žmogaus teisių, teisėtumo, būtinybės, proporcingumo ir pagarbos orumui principais, tačiau ji gali sukelti vidinį konfliktą, kai asmeninis įsitikinimas kertasi su išorinėmis pareigomis ar institucinėmis normomis. Atsakomybė aiškinama kaip pareigūno, organizacijos, teisės ir visuomenės ryšių sistema, kuri subalansuoja profesinę diskreciją ir pareigą pateikti paaiškinimus, pagrįsti priemones, prisiimti pasekmes ir mokytis iš klaidų, o jos tipologijoje išskiriami teisinis, administracinis-institucinis, profesinis, socialinis ir moralinis lygmenys. Pabrėžiama, kad atskaitomumas apima „paaiškinimą + vykdymą“, o atsakomybė gali būti suprantama ir kaip dorybė, ir kaip mechanizmas, kai pareigūno profesinis orumas susiduria su skaidriais vertinimo procesais. Pasekmių perspektyvoje sprendimai vertinami kaip visuma padarinių žmonėms, bendruomenėms, institucijoms ir teisinei valstybei, o procedūrinio teisingumo patirtis (paaiškinimas, išklausymas, pagarba) siejama su policijos legitimumu ir bendradarbiavimu. Galiausiai pabrėžiama, kad moralinės traumos ir kitos psichologinės pasekmės (perdegimas, cinizmas, empatijos mažėjimas) veikia sprendimus, todėl praktinė pasekmių analizė turi būti derinama su sprendimų priėmimo ir atsakomybės disciplina, siekiant mažiausios būtinos žalos ir mokymosi.

Skyriaus uždaviniai:

1. Paaiškinti, kodėl teisėsaugos sprendimuose sąžinė, atsakomybė ir pasekmės yra susipynusios ir kaip ši sąveika atsiskleidžia per deontologinį, utilitarinį ir dorybių akcentus.
2. Apibūdinti sąžinę kaip vidinį moralinio vertinimo mechanizmą ir parodyti jos reikšmę sprendžiant pagal žmogaus teisių, teisėtumo, būtinybės, proporcingumo ir pagarbos orumui principus.

3. Išanalizuoti, kaip sąžinė teisėsaugoje gali tapti vidiniu filtru, padedančiu humaniškai ir proporcingai taikyti įstatymą, ir kokiais atvejais ji sukelia vidinį konfliktą tarp įsitikinimų ir išorinių pareigų.
4. Paaiškinti atsakomybės sampratą kaip dorybę ir mechanizmą, išskirti atsakomybės lygmenis (teisinį, administracinį-institucinį, profesinį, socialinį, moralinį).
5. Atskleisti atskaitomumo formulę „paaiškinimas + vykdymas“ ir pagrįsti, kodėl sprendimų motyvavimas, priemonių pagrindimas ir mokymasis iš klaidų yra atsakomybės dalis teisėsaugoje.
6. Aptarti pasekmes kaip numatytų ir nenumatytų padarinių visumą ir paaiškinti jų ryšį su policijos legitimumu ir procedūrinio teisingumo patirtimi.

Reikšminiai žodžiai: sąžinė; atsakomybė; pasekmės; diskrecija; atskaitomumas; procedūrinis teisingumas; legitimumas; moralinė trauma.

Teisėsaugos pareigūnų sprendimai priimami riboto laiko, neapibrėžtumo ir rizikos sąlygomis, o jų pasekmės tiesiogiai paliečia žmonių gyvybę, laisvę ir orumą. Todėl trys esminiai sprendimų elementai – sąžinė (vidinis moralinis kompasas), atsakomybė (moralinė, teisinė ir institucinė atskaitomybė) ir pasekmės (numatomos ir realios padariniai) – yra neišvengiamai susipynę. Šių elementų sąveika atsiskleidžia per pareigų (deontologinį), pasekmių (utilitarinį) ir dorybių (charakterio) akcentus. *Sąžinė* yra tarsi vidinis moralinio vertinimo mechanizmas, padedantis atpažinti etinę problemą, nustatyti ribas ir parinkti priemones, derančias su žmogaus teisių, teisėtumo, būtinybės, proporcingumo ir pagarbos orumui principais. *Atsakomybė* šią vidinę nuostatą perkelia į išorinę pareigą sprendimą motyvuoti, prisiimti padarinius. *Pasekmių* analizė sujungia abu elementus į ciklą, kuriame prieš priimant sprendimą vertinamas rizikų ir alternatyvų balansas, o paskui tikrinama, ar siektas tikslas neviršijo leistinos žalos, ar procesas buvo teisėtas, skaidrus ir pagarbus. Teisėsaugoje tai ypač svarbu, nes diskreciniai sprendimai priimami dinamiškose, socialinę įtampą keliančiose situacijose: čia gera praktika reiškia ne tik teisėtai pasiektą rezultatą, bet ir tokį veikimo būdą, kuris stiprina institucijos legitimumą, bendruomenės pasitikėjimą ir pačių pareigūnų profesinį orumą.

1. Sąžinė

Sąžinė – vienas esminių žmogaus moralinės refleksijos šaltinių, vidinis moralinio vertinimo rodiklis. Ji padeda atskirti, kas yra gera, o kas – bloga, kas teisinga, o kas – neteisinga. Etikos diskursuose sąžinė laikoma asmeninio moralinio vertinimo mechanizmu, galinčiu tiek paskatinti etišką elgesį, tiek sukelti vidinį konfliktą, kai asmeninis įsitikinimas kertasi su išorinėmis pareigomis ar institucinėmis normomis. Sąžiningumas įvardijamas kaip to, kas sakoma ir daroma, harmonija su tuo, kas yra žmogaus širdyje ir prote.

Sąžinė jungia normatyvinę (filosofinę), psichologinę (kognityvinę ir emocinę) ir socialinę (institucinę) dimensijas. Teisėsaugos kontekste sąžinė yra praktinis gebėjimas ne tik atskirti gėrį nuo blogio, bet ir veikti pagal šį atskyrimą – net tada, kai teisinės taisyklės arba organizaciniai nurodymai nėra tobuli. Taigi sąžinė tampa savotišku vidiniu filtru, kuris padeda pareigūnams taikyti įstatymą humaniškai, proporcingai ir etiškai. Ypač svarbi sąžinės funkcija išryškėja teisėsaugos institucijų kontekste: pareigūnai turi veikti vadovaudamiesi įstatymais ir tarnybiniais įsakymais, be to, gebėti kritiškai vertinti savo veiksmų moralumą. Įstatymų vykdytojas privalo laikytis standartinių svarbių teisės normų, nepriklausomumo, profesionalumo ir aukšto moralinio sąžiningumo reikalavimų, susidūręs su įvairiomis situacijomis (tai tampa jo pareigomis), ir privalo turėti teisingą moralinį požiūrį, kai atlieka savo užduotis. Tokiose situacijose sąžinė tampa ne tik moraliniu kriterijumi, bet ir profesinės atsakomybės dalimi. Pareigūno sąžinė padeda priimti sprendimus ne vien pagal instrukcijas ar nurodymus, bet ir vadovaujantis vidiniu teisingumo, padorumo ir žmogiškumo suvokimu.

Sąžinės samprata moralės filosofijoje. Sąžinės samprata turi gilias šaknis Vakarų filosofijoje. Antikinėje filosofijoje sąžinės užuomazgų randama Sokrato vidinio balso (*daimonion*) sampratoje. Sokratas laikė sąžinę savotišku Dievo balsu žmoguje, perspėjančiu, kai žmogus ketina pasielgti neteisingai. Šis balsas nurodo ne tai, ką reikia daryti, bet ko nederėtų. Tai vienas seniausių sąžinės, kaip vidinio moralinio kontrolės mechanizmo, aprašymų.

Krikščioniškoje teologinėje tradicijoje, ypač Viduramžiais, sąžinė buvo laikoma Dievo balsu žmogaus širdyje. Ji traktuota kaip prigimtinio įstatymo taikymas konkrečioms situacijoms. Tomas Akvinietis aiškino,

kad sąžinė (*conscientia*) – tai proto veikla, vertinanti, ar konkretus veiksmas atitinka prigimtinio gėrio sampratą; kitaip sakant, tai prigimtinio proto funkcija, kuri leidžia taikyti bendruosius moralės principus praktinėms situacijoms. Anot jo, sąžinė nėra autonominis sprendimų šaltinis, veikiau – gebėjimas atpažinti moralinę tvarką: „Sąžinė yra protas taikant žinojimą konkrečiam veiksmui." Sąžinė nėra vien emocija, tai – mąstymą ir žinojimą apimantis praktinis gebėjimas taikyti bendruosius principus konkrečioms aplinkybėms.

Naujaisiais laikais sąžinė susiejama su autonomijos ir universalių moralės įstatymų idėja. I. Kantas sąžinę apibūdina kaip vidinį teismą, kuriame asmuo yra ir teisėjas, ir kaltinamasis; kuriame protas svarsto pareigas, sąžinė veikia racionaliai, remiasi faktais ir pareigomis (Kantas, 1920). Tai reiškia, kad pareiga ir sąžinė nėra atsitiktiniai jausmai: jos struktūruojamos racionalumo. Moralės filosofijoje sąžinė tampa daugiau nei religinio įsitikinimo objektu. Johnas Rawlsas sąžinę apibrėžia kaip asmens moralinės savivokos elementą, kuris leidžia patirti kaltę, gėdą ar pasididžiavimą savo veiksmais. Jo teigimu, asmuo jaučia sąžinės balsą tada, kai supranta, kad pažeidė sąžiningumo principą. J. Rawlsas pabrėžia sąžiningumo ir teisingumo ryšį – asmens moralinė savivoka lemia, ar jis geba laikytis „sąžiningos procedūros" principų, kurie grindžia teisinės valstybės legitimumą (Rawls, 1971). Teisėsaugai ši tradicija svarbi tuo, kad pareigūno sprendimas apima ne tik paklusnumą įsakymui, bet ir vidinį įsipareigojimą universaliems principams: žmogaus orumui, nešališkumui, proporcingumui. Tai leidžia manyti, kad sąžinė yra ne tik emocinis, bet ir norminis reiškinys – ji išreiškia normatyvų santykį tarp asmens veiksmų ir jo įsitikinimų.

Psichologiniai sąžinės veikimo aspektai. Psichologijoje sąžinė traktuojama kaip kompleksinis kognityvinių, emocinių ir socialinių procesų derinys, sudėtingas psichologinis procesas, susijęs su moralinės tapatybės formavimu, empatija, vertybėmis ir socialinėmis normomis. S. Freudas sąžinę siejo su *super ego* – vidiniu autoritetu, susiformuojančiu vaikystėje perimant tėvų, auklėtojų ir visuomenės moralinius standartus ir lemiančiu kaltės ir gėdos jausmą pažeidus taisykles. *Super ego* prižiūri *ego* elgesį ir sukelia kaltės jausmą, jei veiksmai neatitinka įsisavintų normų.

Vėlesni tyrimai, ypač J. Piaget ir L. Kohlbergo, parodė, kad moralinė raida vyksta etapais – nuo paklusimo autoritetui (išorinei kontrolei) iki principinės moralės, kai individas vadovaujasi savo sąžine ir universa-

liais teisingumo principais. Kohlbergo šešių stadijų teorija laikoma viena iš pagrindinių moralinės brandos vertinimo priemonių. Aukščiausiose stadijose sąžinė įgauna autonomišką, vidinę kontrolės funkciją. Anot Kohlbergo, tik moraliniu požiūriu brandus žmogus yra pajėgus kritiškai vertinti net ir teisinius ar organizacinius nurodymus ir pasirinkti etinį sprendimą, paremtą sąžine, o ne vien paklusnumu (Kohlberg, 1981).

Šiuolaikinėje moralės psichologijoje reikšminga J. Haidto teorija, kurioje teigiama, kad daugelis moralinių sprendimų kyla iš momentiškai pasireiškiančios intuicijos, o racionalūs paaiškinimai atsiranda *post factum* (Haidt, 2001). Kita vertus, neuromoksliniuose darbuose (Greene ir kt., 2004) pateikiamas „dviejų procesų" modelis: moraliniai sprendimai susiformuoja dėl emocinės (greitos) ir kognityvinės (lėtesnės) sistemų sąveikos; jų konfliktas ypač išryškėja dileminėse situacijose (pvz., jėgos panaudojimas siekiant apsaugoti kitus). Pareigūnų darbe tai reiškia, kad sąžinė veikia kaip tiltas tarp intuicinio „negalima taip elgtis" ir racionalaus „ką leidžia įstatymas ir kokios bus pasekmės".

Neuroetikos darbai rodo, kad moralinis vertinimas nėra „emocijos arba protas"; jį kuria kartu veikiantys kelių sričių tinklai. Ventromedialinė prefrontalinė smegenų žievė padeda pasverti vertes ir sujungti emocinę informaciją su taisyklėmis, smegenų migdolinis kūnas greitai pažymi grėsmę ir socialinį pažeidimą (pvz., skausmą, neteisybę), o priekinė cingulinė žievė aptinka konfliktą tarp konkuruojančių impulsų ir įjungia kontrolės mechanizmus. Prie šios valdymo grandies dažnai prisideda ir dorzolateralinė prefrontalinė smegenų žievė, kuri palaiko darbo atmintį ir sąmoningą taisyklių taikymą. Kartu šios sritys koordinuoja emocinių reakcijų ir kognityvinės kontrolės sąveiką, iš kurios ir gimsta konkretus moralinis sprendimas (Raine, 2019).

Skirtingo tipo moralinės užduotys pakreipia šią pusiausvyrą nevienodai: priimant utilitarinius (pasekmių) sprendimus labiau įsitraukia kognityvinis vertinimas ir kontrolė (ypač dorzolateralinė prefrontalinė smegenų žievė ir su ja susiję tinklai), o deontiniai (taisyklių ir pareigų) sprendimai labiau grindžiami emocine empatija ir pažeidimo atgrasumu, kuriam reikšminga migdolinio kūno ir ventromedialinės prefrontalinės smegenų žievės veikla; priekinė cingulinė žievė tuomet stebi konfliktą tarp šių impulsų.

Sąžinės vaidmuo teisėsaugos pareigūnų veikloje. Teisėsaugos pareigūnai kasdien susiduria su situacijomis, kuriose sprendimai turi ne tik

teisinę, bet ir moralinę dimensiją. Įstatymas dažnai nurodo, ką privaloma padaryti, tačiau ne visada atspindi visus moralinius niuansus. Todėl sąžinė tampa nepamainomu moraliniu filtru, padedančiu įvertinti, ar veiksmas, nors ir teisėtas, yra etiškas. Sąžinė padeda išlaikyti pusiausvyrą tarp pareigos vykdymo ir žmogiškojo orumo užtikrinimo. Pavyzdžiui, nors įsakymas yra teisėtas, sąžinė sako, kad toks veiksmas nežmoniškas. Sąžinė taip pat svarbi priimant sprendimus dėl kolegų veiksmų vertinimo. Jei pareigūnas pastebi kolegos nusižengimą ar piktnaudžiavimą tarnyba, jo sąžinė susiduria su dilema: saugoti kolegiškumą ar pranešti apie pažeidimą. Tad kiekvienas sprendimas turi būti tikrinamas etikos principais, įvertinant informaciją, grėsmes, įgaliojimus, galimybes. Pareigūnas turi užduoti klausimus – ar tai teisėta, proporcinga, būtina ir etiška. Būsena, kai pareigūnas patiria veiksmus, prieštaraujančius jo giliausiems moraliniams įsitikinimams, gali sukelti kaltės, gėdos, prasmės praradimo pojūčius, vadinamus *moraline trauma*.

Sąžinės veikimo stiprumas priklauso ir nuo organizacinės aplinkos. Jei organizacijoje vyrauja represyvi kultūra, sąžiningumas gali būti slopinamas. Jei darbuotojai bijo išsakyti abejones ar nepaklusti neetiškiems nurodymams, sąžinė nebetenka savo reguliacinės funkcijos. Todėl etikos ugdymas ir institucinės paramos mechanizmai – būtini. Viešojo administravimo tyrėjas L. W. Hubertsas pabrėžia, kad institucijos, kurios remiasi „vertybinio valdymo“ principais (*value-based governance*), sukuria sąlygas skaidrumui, atskaitomybei ir sąžinės raiškai. Tokiose institucijose darbuotojai nebijodami gali klausti: „Ar tai, ką darau, yra ne tik teisėta, bet ir teisinga?“ (Huberts, 2018)

Taigi sąžinė yra neatsiejama profesinės etikos dalis ir moralinis rodiklis, padedantis pareigūnams orientuotis sudėtingose situacijose, kuriose įstatymas nesuteikia aiškaus atsakymo. Ji veikia kaip vidinis signalas, raginantis svarstyti ne tik tai, kas privaloma, bet ir tai, kas teisinga. Sąžinė nėra silpnumo ar subjektyvumo ženklas – tai etinės brandos įrodymas, leidžiantis pareigūnui išlikti sąžiningam, atsakingam ir žmogiškam net ir spaudimo ar etinių dilemų sąlygomis. Ši moralinė instancija turi būti ugdoma ne tik per asmeninę patirtį, bet ir per institucinius mokymus, etikos kodeksus ir kultūrą, kurioje svarbu ne tik tai, kas įsakyta, bet ir tai, kas teisinga.

2. Atsakomybė

Šiuolaikinėje moralės filosofijoje atsakomybė siejama su kontrole (galėjimu pasielgti kitaip) ir epistemine sąlyga (pakankamu žinojimu, numatymu). Lietuvos tyrimai rodo, kad policijos darbe dažnos situacijos, kuriose būtinas numatymas ir deeskalacijos alternatyvų paieška, o stresas ir organizaciniai veiksniai gali bloginti sprendimų kokybę. Policijos organizacinės kultūros tyrimai atskleidžia, kad kultūrinės normos ir vidiniai spaudimo mechanizmai dažnai nulemia, kaip pareigūnas elgiasi rizikingose situacijose ar vertina moralinį pasirinkimą. Žiūrint į sprendimų moralinius aspektus per *atsakomybės* prizmę, teisėsaugos institucijose ji atsiveria kaip ryšių sistema tarp pareigūno, organizacijos, teisės ir visuomenės. Atsakomybė nėra vien bausmės rizika ar formali atskaitomybė; ji subalansuoja profesinę diskreciją su pareiga pateikti paaiškinimus, pagrįsti priemones, prisiimti pasekmes ir mokytis iš klaidų. Atsakomybė aiškinama ir kaip dorybė (vidinė laikysena ir pareiga elgtis teisingai), ir kaip mechanizmas (instituciniai forumai, procedūros ir sankcijos). Tokia dvinarė samprata ypač tinka policijos ir vidaus tarnybos kontekstui: pareigūnas kasdien renkasi tarp kelių teisėtų alternatyvų, tačiau kiekvienas veiksmas – nuo įsikišimo lygio pasirinkimo iki prievartos panaudojimo įforminimo – yra patikrinamas ir turi būti pagrįstas. Šaunamojo ginklo panaudojimo situacijose ypač ryškiai atsiskleidžia pareigos, būtinybės, proporcingumo ir pasekmių vertinimo etinės dilemos, išsamiai analizuojamos teisėsaugos praktikos tyrimuose.

Teorinė atsakomybės tipologija padeda pamatyti, kaip atsakomybė sluoksniuojasi pareigūno darbe: pirmasis lygmuo – teisinė atsakomybė (baudžiamoji, civilinė, administracinė ar tarnybinė), nustatoma atsakant į klausimą, ar pažeistas įstatymas ir kokios sankcijos taikytinos; antrasis – administracinė-institucinė (hierarchinė) atsakomybė, kai sprendimai vertinami pagal tarnybos taisykles, nurodymus ir procedūras; trečiasis – profesinė atsakomybė (profesinė etika, geroji praktika, kolegialus vertinimas); ketvirtasis – socialinė atsakomybė plačiajai visuomenei, kuri reiškiasi per viešą atskaitomybę ir policijos legitimumo puoselėjimą; penktasis – moralinė (sąžinės) atsakomybė, kuri ne visuomet sutampa su pirmųjų keturių rezultatų suma. Pareigūnas gali elgtis teisėtai, bet jausti, kad moraline prasme reikėjo padaryti daugiau arba su pažeidžiamais asmenimis bendrauti jautriau. Šioje sistemoje svarbi Schedlerio siūloma

dvinarė schema – „atskaitomumas = paaiškinimas + vykdymas“ (Shedler, 1999). Pirmasis elementas įpareigoja argumentuoti ir pagrįsti, antrasis leidžia taikyti pasekmes, jei standartai pažeisti. M. Bovensas priduria, kad atsakomybė gali būti suprantama kaip dorybė (vidinis polinkis imtis pareigos ir numatyti padarinius) arba kaip mechanizmas (institucinės procedūros, kurios skatina aiškinti ir koreguoti veiksmus) (Bovens, 2010). Praktinis laimėjimas teisėsaugoje yra tada, kai abi dimensijos susitinka: pareigūnas priima atsakomybę kaip profesinį orumą („tai mano sprendimas ir aš pasirengęs jį pagrįsti“), o organizacija garantuoja skaidrius, sąžiningus vertinimo procesus.

Pabrėžiama, kad viešojo sektoriaus etika ir atsakomybė nėra tik juridinis klausimas – tai profesinės kultūros brandos rodiklis. J. Palidauskaitė akcentuoja, kad atsakomybė turi kelias dimensijas – politinę, profesinę, asmeninę – ir kad būtinos aiškios taisyklės ir įpročiai, skatinantys etišką elgesį kasdienybės smulkmenose, o ne tik didžiosiose bylose. Ši perspektyva svarbi policijai: gyventojų pasitikėjimą labiausiai lemia pareigūnų laikysena – mandagumas, proporcingas reagavimas, motyvuoti procesiniai sprendimai, tinkamas bendravimas su nukentėjusiaisiais ir įtariamaisiais, atsakingas informacijos viešinimas. Pastaroji dimensija reikalauja ir kalbinės atsakomybės: tai, ką, kada ir kaip pasako pareigūnas ar institucija, gali arba stiprinti, arba griauti pasitikėjimą ir legitimumą.

Galiausiai atsakomybė teisėsaugoje yra tiltas tarp sąžinės ir pasekmių. Sąžinė signalizuoja moralinę ribą ir kviečia reflektyviai rinktis priemones; atsakomybė suteikia struktūrą šiam pasirinkimui pagrįsti ir apginti; o pasekmės – teisinės, institucinės ir socialinės – grąžina sprendimui visuomeninę prasmę. Kai šis tiltas tvirtas, atsiranda pasitikėjimas: pareigūnas gali ryžtingai veikti, pilietis – pagrįstai tikėtis paaiškinimo, o institucija – skaidriai mokytis. Tokia atsakomybė ne baudžia, o saugo – padeda pareigūnui išlikti ištikimam įstatymui ir sąžinei, o visuomenei – tikėti, kad valstybės galia naudojama teisėtai ir humaniškai.

3. Pasekmės

Žiūrint į sprendimų moralinius aspektus iš pasekmių perspektyvos, teisėsaugos institucijų veikloje pasekmės nėra vien techninis rezultatas ar formalios sankcijos – tai visuma padarinių žmonėms, bendruomenėms, institucijoms ir teisinei valstybei. Etikos požiūriu pasekmes sudaro tiek

numatyti, tiek nenumatyti padariniai, tiek tiesioginė žala ar nauda. Šaunamojo ginklo panaudojimo situacijose pasekmių vertinimas tampa ypač ryškus: pareigūnas turi numatyti galimą žalą, alternatyvas ir proporcingumą, todėl sprendimas neišvengiamai tampa moraline dilema, analizuojama teisėsaugos tyrimuose.

Pasekmės lemia ir policijos, kaip institucijos, legitimumą. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad žmonių paklusnumą įstatymui ir jų bendradarbiavimą su policija labiau nulemia patirtas sąžiningumas, pagarba nei vien bausmės baimė ar rezultato teisingumas siaurąja prasme. Kitaip tariant, net tada, kai pilietis nesutinka su galutiniu sprendimu, jis dažniau laiko policiją teisėta, jei procesas buvo paaiškintas, pilietis išklausytas ir su juo elgtasi pagarbiai, o tokia legitimi patirtis vėliau mažina konfliktų intensyvumą ir rizikingų padarinių tikimybę.

Pasekmės pareigūnų sveikatai ir profesinei gerovei dažnai yra akivaizdžiai nematomos, bet jos tiesiogiai veikia sprendimus. Susidūrimas su potencialiai morališkai žeidžiančiais įvykiais – kai pareigūnas jaučia, jog dalyvavo ar liudijo tai, kas kertasi su jo moraliniais įsitikinimais, arba negalėjo užkirsti tam kelio – didina potrauminio streso simptomus, perdegimą, cinizmą ir lemia empatijos mažėjimą. Tokios psichologinės pasekmės gali maitinti kietėjantį sprendimų stilių ir auginti klaidų tikimybę vėliau; vadinasi, rūpinimasis pareigūnų psichine sveikata yra ir etinis, ir prevencinis veiksmas didelės rizikos padariniams mažinti. Lietuvoje atlikti tyrimai rodo, kad *moralinės traumos* patyrimas (pvz., veiksmai ar aplinkybės, prieštaraujantys giliausiems moraliniams įsitikinimams) yra susijęs su potrauminio streso simptomais; policijos darbuotojų tyrimuose papildomai fiksuojamas aukštas trauminio poveikio lygis ir reikšmingas socialinės paramos vaidmuo. Tai papildomas motyvas investuoti į sprendimų kokybę, komandų paramą ir refleksiją po įvykių.

Siekiant, kad pasekmių analizė būtų tikrai praktiška, ji turi būti suderinta su sprendimų priėmimo ir atsakomybės disciplinomis. Pareigūno kasdienėje veikloje tai reiškia *pasekmių raštingumą*: gebėjimą nustatyti teisėtą tikslą, aiškiai įvardyti priemones ir alternatyvas, įvertinti rizikas (įskaitant trečiųjų asmenų, pažeidžiamų grupių ir pašalinių), pažymėti galimus šalutinius padarinius (pvz., stigmatizavimą, eskalaciją, ilgalaikį nepasitikėjimą), pasverti žalos ir naudos santykį ir parinkti sprendimą, kuris sukelia mažiausią būtinos žalos dydį, o po veiksmų – tikrinti, ar planuotos pasekmės atitiko faktines. Taigi pasekmių dimensija teisėsaugos

etikoje sujungia sąžinę ir atsakomybę į vieną praktinį priemonių rinkinį. Sąžinė rodo moralinę ribą, atsakomybe nustatoma aiški procedūrų struktūra, o pagal pasekmes patikrinama, ar sprendimo rezultatas neviršijo siekto teisėto tikslo, ar moralinė trauma buvo minimali, ar pasimokyta iš situacijos.

Klausimai ir užduotys

1. Koks yra sąžinės vaidmuo priimant sprendimus?
2. Kuo skiriasi sąžinė, atsakomybė ir pasekmių analizė ir kaip jos tarpusavyje susijusios?
3. Pagrįskite arba paneikite teiginį, kad sąžinė yra tik emocija, neturinti ryšio su racionaliu vertinimu.
4. Kaip socialinės intuicijos ir dviejų procesų modeliai paaiškina skubius sprendimus?
5. Kokį poveikį organizacinė kultūra daro sąžinės raiškai?
6. Kodėl teisėsaugos sprendimuose svarbus institucinis legitimumas ir procedūrinis skaidrumas?
7. **Refleksija.** Aprašykite situaciją, kai *teisiškai galima*, bet *etiškai abejotina*: kokį sprendimą rinktumėtės ir kaip jį pagrįstumėte?
8. Aprašykite, kaip emocinių ir kognityvinių tinklų sąveika gali lemti skirtingus sprendimus toje pačioje situacijoje.
9. Paaiškinkite, kaip pareigūno darbe gali pasireikšti moraliniai atsiribojimai ir kokių prevencijos priemonių reikia asmens ir organizacijos lygmenimis.
10. **Situacija.** Iškvietimas naktį dėl triukšmo pas nelietuviškai kalbančią šeimą. Kaimynas siūlosi vertėjauti, kad būtų greičiau. Kyla klausimas dėl neutralumo, privatumo ir tikslumo, o situacija įtempta, verkia vaikas. Įvertinkite.
11. **Situacija.** Po darbo bare neuniformuotas pareigūnas pastebi akivaizdžią prekybą narkotikais. Jei prisistatys – sandoris nutrūks, bet gaus mažiau įrodymų; jei stebės – gali kilti žalos rizika. Kaip turėtų elgtis pareigūnas? Kodėl?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Atsakomybė kaip dorybė ir kaip mechanizmas** – atsakomybė aiškinama ir kaip vidinė laikysena bei pareiga elgtis teisingai, ir

kaip institucinės procedūros ir sankcijos, kurios skatina aiškinti ir koreguoti veiksmus.

- **Legitimumas** – policijos, kaip institucijos, teisėtumo pripažinimas, kurį pasekmių perspektyvoje stiprina patirtas sąžiningumas, pagarba ir procedūrinio teisingumo laikymasis.
- **Moralinė trauma** – būsena, kai pareigūnas susiduria su aplinkybėmis ar veiksmais, prieštaraujančiais jo giliausiems moraliniams įsitikinimams, sukeliančiais kaltės, gėdos ar prasmės praradimo pojūčius ir siejamais su potrauminio streso simptomais, perdegimu, cinizmu, empatijos ir profesinės gerovės mažėjimu.
- **Sąžinė** – vienas esminių žmogaus moralinės refleksijos šaltinių, veikiantis kaip vidinis moralinio vertinimo rodiklis ir mechanizmas, padedantis atpažinti etinę problemą, nustatyti ribas ir parinkti priemones, derančias su žmogaus teisių, teisėtumo, būtinybės, proporcingumo ir pagarbos orumui principais.

ŽMOGAUS ORUMAS TEISĖSAUGOS DARBE: PAGRINDAS IR PROFESINIS IŠŠŪKIS

Skyriaus santrauka

Žmogaus orumas teisėsaugos veikloje yra pamatinis principas, nes pareigūnų sprendimai tiesiogiai paveikia asmens laisves, kūno neliečiamumą, savivertę ir socialinį pripažinimą. Praktikoje orumo apsauga tampa sudėtinga „pilkosiose zonose“, kur reikia atskirti teisės pažeidimą nuo orumo pažeidimo ir spręsti, ar tam tikros priemonės gali būti pateisinamos viešojo saugumo argumentais (pvz., prievartos, izoliavimo, kontrolės priemonės). Skyriuje taip pat aktualizuojama, kad orumo klausimas kyla ne tik piliečių, bet ir pačių pareigūnų atžvilgiu – kai jie instrumentalizuojami, patiria paniekinantį santykį ar institucinius ritualus, menkinančius žmogų. Be to, aptariama viena sunkiausių moralinių įtampų: absoliutaus kankinimo draudimo principas ir gyvybės apsaugos argumentai, kurie realiose krizėse gali būti supriešinami. Skyriaus tikslas – atskleisti žmogaus orumo sampratą kaip žmogaus teisių pamatą ir profesinį kriterijų teisėsaugoje, parodant, kaip orumo pažeidimai atpažįstami, kuo jie skiriasi nuo teisės pažeidimų ir kokių etinių sprendimų reikalauja sudėtingos praktinės situacijos.

Skyriaus uždaviniai:

1. Paaiškinti, kodėl žmogaus orumas laikomas žmogaus teisių ir pagrindinių teisių pagrindu nacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis.
2. Atskirti orumo supratimą neigiamu aspektu (kada jis prarandamas) ir teigiamu aspektu (kaip vertės pripažinimas ir integralumo sąlyga).
3. Išnagrinėti įgimto ir sąlyginio (kontingentinio) orumo skirtį bei jos reikšmę profesinėje etikoje.
4. Įvertinti orumo pažeidimo atpažinimą per situacijų analizę, atskiriant šias sampratas: priimtina; moraliai abejotina; teisės, bet ne orumo pažeidimas; orumo pažeidimas.
5. Aptarti orumo, garbės ir pripažinimo ryšį ir pažeminimo mechanizmus (savivertė, „užvaldymas“, socialinis pripažinimas).
6. Išanalizuoti pareigūnų orumo rizikas: instrumentalizaciją, santykio su piliečiais paniekinimą ir vidinių ritualų pavojus institucijoje.

7. Aptarti moralinę dilemą tarp absoliutaus kankinimo draudimo ir gyvybės apsaugos argumentų, nustatant principines profesinės diskrecijos ribas.

Reikšminiai žodžiai: žmogaus orumas; žmogaus teisės; neliečiamumas; pažeminimas; savivertė; pripažinimas; garbė; žeminantis elgesys.

1. Kada pažeidžiamas žmogaus orumas? Atvejų analizė

Analizė. Perskaitykite kiekvieną situaciją 18 lentelėje ir pažymėkite, kaip ją vertinate: *priimtina, moraliai abejotina, teisės, bet ne orumo pažeidimas ar žmogaus orumo pažeidimas.* Savo sprendimus pagrįskite.

Diskusija grupėse. Pasirinkite 3–4 labiausiai diskusijas keliančius pavyzdžius. Aptarkite: kuo jūsų pasirinktos situacijos panašios, kuo skiriasi; ar yra skirtumas tarp teisės pažeidimo ir orumo pažeidimo; ar galima rasti aplinkybių, kai orumo pažeidimą galima pateisinti dėl kitų vertybių (pvz., visuomenės saugumo)?

Kritinė refleksija. Atsakykite raštu (arba parenkite trumpą pristatymą): kuriose situacijose teisėsaugos pareigūnams kyla didžiausi etiniai iššūkiai; ar visuomenė visada vienodai supranta, kas yra orumo pažeidimas; ką ši analizė rodo apie ribą tarp profesinės pareigos vykdymo ir žmogaus orumo užtikrinimo?

18 lentelė. Kada pažeidžiamas žmogaus orumas? (Wagener ir Schiewek, 2015, p. 61)

Situacija	Priimtina	Moraliai abejotina	Teisės, bet ne orumo pažeidimas	Žmogaus orumo pažeidimas
1. „United Colors of Benetton“ reklama: nuogas užpakalis su antspaudu „HIV positive“.				
2. 16 m² dydžio kameroje apgyvendinti penki kaliniai, tualetas be pertvaros.				
3. Sulaikyti asmenys valandų valandas neturi jokios galimybės pasinaudoti tualetu.				

4. Per šaudymo pratybas su lazeriniais ginklais šaudoma į gyvus žmones, vilkinčius specialias liemenes, kurios pažymi „mirtinus pataikymus“.				
5. Viešo asmens veido išdarkymas (pvz., fotomontažas).				
6. Policijos areštinėje asmuo spardomas ir daužomas kumščiais už tai, kad sulaikymo metu sužeidė pareigūną.				
7. Viršininkas, siekdamas išvengti oficialaus skundo, bando atkalbėti patrulius rašyti pareiškimą dėl įžeidimo prieš jauną turką, kuris juos pavadino *motherfucker*.				
8. Psichiškai sveiko kaltinamojo klaidingas paskelbimas nepakaltinamu.				
9. Nepatyrusio policininko įpareigojimas perduoti žinią apie mirtį. Pareigūnas nėra socialiai pasirengęs tokią užduotį atlikti, bet yra viršininko verčiamas tai daryti.				
10. Kelnių numovimas įtariamajam viešoje vietoje.				
11. Policijos grasinimai pagrobėjui sukelti fizinį skausmą, kad šis atskleistų įkaitės buvimo vietą.				
12. Laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė arba prevencinis kalinimas, trunkantis iki faktiškos nuteistojo mirties.				
13. Socialinės išmokos dydis, kuris vos užtikrina pragyvenimą.				

14. Savanoriškas darbas sekso šou (*peep-show*).				
15. „Pirmakursių krikštynos“: policijos mokyklos absolventai verčiami atlikti „užduotis“ su spygliuota apykakle ir ropodami keturiomis.				
16. Slaptas pokalbių pasiklausymas bute.				
17. Pirmieji atvykę policijos pareigūnai turi neutralizuoti užpuoliką nelaukdami specialiųjų pajėgų.				
18. Teroristų užgrobto lėktuvo numušimas, siekiant išvengti didelio aukų skaičiaus ant žemės.				
19. Automobilyje pasiklausymo įranga slapta užfiksuoto kaltinamojo monologo naudojimas kaip įrodymo teisme.				

2. Žmogaus orumas kaip žmogaus teisių pagrindas

Tai, kad žmogaus orumas yra atskirų žmogaus teisių ir pagrindinių teisių pagrindas, šiandien laikoma savaime suprantamu dalyku ir įtvirtinta Lietuvos Konstitucijoje, kaip ir daugelyje kitų nacionalinių konstitucijų ir tarptautinės teisės aktų. Kaip pažymima neapykantos nusikaltimų tyrimų analizėje, žmogaus orumas tampa centrine kategorija vertinant tiek nukentėjusiųjų pažeidžiamumą, tiek institucijų pareigą suteikti apsaugą (Kniuraitė ir Paurienė, 2024). Jungtinių Tautų chartijoje (1945), Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948), Europos žmogaus teisių konvencijoje (1950) ir vėlesnėse tarptautinėse sutartyse remiamasi žmogaus orumu kaip pagrindu aiškinant ir grindžiant žmogaus teisių deklaracijas (Tiedemann, 2010).

Tik po Antrojo pasaulinio karo, nacionalsocialistinės diktatūros metu patyrus sistemingą žmonių teisių atiminėjimą, žeminimą ir milijonų žmonių žudymą, išryškėjo būtinybė suformuluoti pagarbą žmogui ir jo

pagrindinėms teisėms kaip stiprų viršnacionalinį orientyrą (Habermas, 2011). Konstitucijose ir tarptautinėse sutartyse orumas akcentuojamas dėl priežasties, susijusios su istorine patirtimi – orumo pažeidimų. Šiuolaikiniai žmogaus teisių tyrimai, visų pirma tie, kuriuose analizuojami neapykantos nusikaltimai, patvirtina, kad orumo pažeidimas šiandien dažniausiai įgyvendinamas ne tik fiziniu, bet ir simboliniu žeminimu, paveikiančiu aukos saugumo jausmą ir socialinę tapatybę (Kniuraitė ir Paurienė, 2024).

Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje Jungtinės Tautos pabrėžė, kad žmogaus orumas turi būti kiekvienos valstybės veikimo atskaitos taškas. Šis principas aiškiai įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Jos 21 straipsnyje nustatyta, kad **žmogaus asmuo neliečiamas**: žmogaus orumą gina įstatymas, draudžiama žmogų kankinti, žaloti, žeminti jo orumą ar taikyti nežmoniškas bausmes. Iš to kyla žmogaus teisės – **„Žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės“** (18 straipsnis), o iš jų plaukia pagrindinės konstitucinės garantijos.

Konstitucinėms garantijoms priskiriama teisė į gyvybę (19 straipsnis), asmens neliečiamybė (20 straipsnis), privataus gyvenimo apsauga (22 straipsnis), būsto neliečiamybė (24 straipsnis), minties, tikėjimo ir sąžinės laisvė (26 straipsnis), žodžio ir informacijos laisvė (25 straipsnis), susirinkimų laisvė (36 straipsnis).

Šios teisės pirmiausia užtikrina individo laisvę valstybės atžvilgiu. Be to, Konstitucijoje nustatyta ypatinga valstybės pareiga rūpintis visuomenės pagrindais – pavyzdžiui, šeimos, motinystės, tėvystės ir vaikystės apsauga (38 straipsnis), taip pat užsieniečių teisė į prieglobstį nuo persekiojimo (32 straipsnio 2 dalis).

Tai reiškia, kad valstybė riboja savo galios siekį gerbdama piliečių pagrindines teises – ji saugo žmones, kad jų orumas nebūtų pažeistas, įžeistas, užgniaužtas ar sunaikintas kitų žmonių. Tai ypač svarbu policijai, nes ji turi ypatingų galių. Policija netgi gali pažeisti pagrindines teises (tam, kad būtų pasiektas aukštesnis tikslas), bet visada būtina užtikrinti, kad toks įsikišimas tarnautų tam aukštesniam tikslui ir kad būtų išsaugotas nukentėjusiųjų – net ir pačių baisiausių nusikaltėlių – orumas!

Kaip ir tarptautinėse konvencijose, Lietuvos Konstitucijoje sąmoningai atsisakyta tiksliai apibrėžti, kokiu būdu turi būti grindžiama pagarba žmogaus orumui. Pirmasis Vokietijos Federacinės Respublikos prezidentas Teodoras Heussas sakė: „Norėčiau, kad žmogaus orumo straipsnio

formuluotę kiekvienas galėtų suprasti savaip: vienas – teologiškai, kitas – filosofiškai, trečias – etiniu požiūriu.“ (Will, 2004)

Įvairūs orumo supratimai. Žmogaus orumas yra viena iš svarbiausių sąvokų tiek valstybės teisinėje sistemoje, tiek kasdienėje policijos veikloje. Nors apie jį kalbama dažnai, net ir teisininkams nėra paprasta tiksliai apibrėžti, kas sudaro jo esmę. Todėl orumo samprata nagrinėjama iš įvairių perspektyvų – istorinių, psichologinių ir religinių.

3 pav. „Aš esu didžiausia kiaulė...“ (Rutkowsky, 2017, p. 104)

Dauguma žmonių intuityviai jaučia, ką reiškia orumas, ypač tada, kai mato jo pažeidimą. Pavyzdžiui, nacionalsocializmo laikais žmonės būdavo viešai išstatomi pažeminimui. Tokiose situacijose individai būdavo ne tik izoliuojami, bet ir priverčiami patys prisiimti panieką – jiems užkabindavo plakatus primenančius užrašus, kurie žemino jų asmenybę. Tai aiškiai parodo, kad orumas yra pažeidžiamas tada, kai žmogus paverčiamas patyčių ir niekinimo objektu. Šis pavyzdys padeda suprasti orumą neigiamu aspektu – kada jis prarandamas. Vis dėlto, norint suvokti orumą kaip teigiamą vertybę, reikia jį apibūdinti kaip neatsiejamą žmogaus vertės pripažinimą, grindžiamą pagarba, prigimtinėmis teisėmis ir galimybe gyventi taip, kad būtų išlaikomas jo asmens integralumas.

Visų pirma būtina atsižvelgti į žodžio „orumas“ vartojimą ir iš jo kylančius žodžius (vertingas, nevertingas, nuvertinantis, vertas pagarbos, bevertis ir pan.) (Tiedemann, 2012). Dabartinėje kalboje žodis „orumas“ vartojamas įvairiomis reikšmėmis. Schaberis (Schaber, 2012) pabrėžia svarbią skirtį tarp įgimto ir sąlyginio orumo supratimo. Įgimto orumo samprata kyla iš Jungtinių Tautų žmogaus teisių deklaracijos – jos preambulėje kalbama apie įgimtą visų žmonių šeimos narių orumą. Įgimtu orumu apibūdinama nuostata, jog kiekvieno žmogaus orumas gerbiamas vien dėl to, kad jis yra žmogus. Sąlyginis orumas reiškia ypatingą pagarbos, kuri yra suteikiama tik išskirtinėmis aplinkybėmis, reikalavimą – pavyzdžiui, ypač garbingoms pareigoms (pvz., prezidento orumas, vyskupo

orumas ir pan.) arba asmens pasiekimams (meritokratinis orumo konceptas).

Įgimto orumo supratimas būtinai apima universalumo ir lygybės požymius, t. y. jis vienodai taikomas visiems žmonėms. Sąlyginio orumo supratimas, priešingai, grindžiamas socialiniu statusu ir hierarchija: pagarba priklauso tik dėl tam tikrų pasiekimų nusipelniusiems žmonėms. Tokie pasiekimai gali būti socialiniai, kariniai, sportiniai ar meniniai. Pavyzdžiui, pagrindu pripažinti žmogų „vertu pagarbos" tampa ypatingi sportiniai rezultatai ar išskirtinė asmenybės raida (Luhmann, 2019). Todėl sakome, kad sunkias gyvenimo situacijas, ligą ar skausmą žmogus ištveria „oriai". Tai reiškia ne tik leisti sau patirti skausmą ir baimę, bet ir turėti vidinę kontrolę. Orumą taip pat siejame su tam tikra laikysena: rimtu elgesiu sunkiose situacijose, gebėjimu išlaikyti poziciją, judėti ramiai, be panikos. Taigi sąlyginis orumas reiškia pagarbos poziciją, kurią žmogus savo elgesiu turi užsitarnauti. Kasdienėje kalboje toks supratimas dažnai persidengia su garbės sąvoka.

Kalbant apie Konstitucijoje įtvirtintą žmogaus orumo apsaugą, turimas omenyje įgimto orumo supratimas. Garbės samprata savo ruožtu siejasi su faktu, kad žmonės gali gyventi tik bendruomenėje. Garbės pripažinimas – tai žmogaus socialinio elgesio įvertinimas bendruomenėje. Filosofas Tzvetanas Todorovas (Todorov, 2015) pabrėžia, kad žmonės turi esminį poreikį būti pripažinti. Šį poreikį jis suskaido į dvi dimensijas:

- poreikis pripažinti mūsų buvimą – būti apskritai pastebėtam, matomam, traktuojamam kaip žmogui;
- poreikis pripažinti mūsų vertę – būti vertinamam už gebėjimus, pasiekimus, savybes.

Socialinė garbė, prestižas ir konkurencija kyla iš šio antrojo poreikio. Todorovas teigia, kad kova dėl garbės yra pagrindinė pripažinimo forma. Tai reiškia troškimą būti pastebėtam ir pripažintam, jį galime matyti net kūdikių elgesyje. Tam, kad žmogus suvoktų save kaip asmenį, jis turi pamatyti savo atvaizdą „kitų žvilgsnio veidrodyje". Gerbti save kaip asmenį reiškia kartu pripažinti ir gerbti kitus. Todėl Todorovas daro skirtumą tarp orumo (kaip mūsų buvimo pripažinimo) ir garbės (kaip mūsų vertės patvirtinimo).

19 lentelė. Orumas ir garbė (pagal Todorov, 2015)

Žmogiškojo pripažinimo lygmenys	**1. Mūsų buvimo pripažinimas: būti traktuojamam kaip žmogui, būti matomam**	**2. Mūsų vertės patvirtinimas: gebėjimų ir pasiekimų vertinimas**
Socialinė reikšmė	Žmogaus orumas kaip politinis ir teisinis pripažinimas	Garbė, prestižas kaip savybių ir pasiekimų patvirtinimas
Pažeidimas, pripažinimo troškimo sutrikdymas	Nuvertinimas: visai nepastebimas, laikomas niekingu ar nevertingu	Atmetimas: kritikuojamas, puolamas, kovojama prieš jį

Iššūkiai. Teoriškai žmogaus orumo apsauga atrodo savaime suprantama, tačiau praktikoje ji kelia daug iššūkių. Kasdienėje policijos veikloje pasitaiko situacijų, kuriose laikytis orumo principo tampa sudėtinga. Kol kalbama apie padėjimą sutrikusiai senolei pereiti gatvę, eismo taisyklių paaiškinimą pirmokams ar įsilaužimo pėdsakų išsaugojimą, viskas atrodo paprasta. Tačiau kyla klausimų, kai susiduriama su sunkiai alkoholiu piktnaudžiaujančiais, purvinais benamiais, nusikaltusiais jaunuoliais ar asmenimis, įtariamais sunkiais nusikaltimais, pavyzdžiui, smurtu šeimoje ar seksualine prievarta. Kaip tokiomis aplinkybėmis išlikti korektiškam ir gerbti žmogaus orumą?

Kai kuriuos klausimus galima išspręsti paprastu paaiškinimu. Pavyzdžiui, sulaikytajam galima aiškiai pasakyti, kad reikia patikrinti, ar jis neturi paslėptų daiktų, net jei patikra apima jautrias kūno vietas. Taip pareigūnas parodo, kad ne siekia pažeminti, o tik vykdo pareigą. Tai padeda išlaikyti abiejų pusių orumą.

Ne visada įmanoma parodyti supratimą ar empatiją. Visgi yra svarbus jau vien faktas, kad policininkas vadovaujasi įstatymais, o ne asmeniniais jausmais. Gerbdamas sulaikytojo pagrindines teises, pareigūnas kartu gerbia jo orumą, net jeigu viduje jaučia pyktį ar pasibjaurėjimą.

Didžiausias iššūkis yra gebėjimas suvaldyti savo impulsus – pyktį, panieką, pasibjaurėjimą – ir veikti pagal aukštesnius standartus. Tai reiškia, kad sprendimai turi būti grindžiami teise, o ne emocijomis. Dalykiškas, ramus ir korektiškas elgesys net sudėtingiausiose situacijose tampa tikrąja pagarba žmogaus orumui.

Orumo reikalavimas kaip savivertės apsauga. Filosofas Avishai'us Margalitas (Margalit, 1999) skiria orumą ir socialinį pripažinimą. Atitinkamai tai siejasi su saviverte – kai žmogus jaučia pagarbą savo žmogiškajai esybei, taip pat savo gebėjimams ir pasiekimams kitų žmonių labui. Margalitas remiasi šiuo pagrindu, skirdamas tarp padorių ir teisingų visuomenių.

Padori visuomenė – tai tokia, kurios institucijos nežemina jai pavaldžių žmonių. Margalitas pažeminimą apibrėžia kaip „visas aplinkybes ir sąlygas, kurios sudaro racionalų pagrindą matyti asmenį kaip pažemintą" (Margalit, 1999, p. 23). Priešingai nei pažeminimas, įžeidimas yra pripažinimo atsisakymas dėl individo pastangų ar pasiekimų. Taigi, jei žmogus už savo veiklą gauna nepelnytai menką atlyginimą, nesąžiningą darbo įvertinimą ar nepagrįstai nesulaukia paaukštinimo, tokia situacija pažeidžia teisingumo principą ir kartu tampa orumo pažeidimu.

20 lentelė. Orumas ir socialinis pripažinimas (pagal Margalit, 1999)

Visuomenės tipas	Institucinės pagarbos lygmuo	Teigiamas savęs vertinimas	Neigiama riba (grėsmė)
Teisinga visuomenė	Pagarba, garbė	Savęs vertinimas	Nėra institucinės įžeidos
Padori visuomenė	Pagarba orumui	Savęs vertinimas	Nėra pažeminimo
Suvaržyta visuomenė (valdžia tik susilaiko nuo žiaurumo, bet nebūtinai užtikrina teisingumą ar tikrą orumą)	Fizinio neliečiamumo užtikrinimas	Gyvenimas be skausmo	Nėra fizinio žiaurumo ar nežmoniškų darbo sąlygų

3. Orumas, garbė ir pripažinimas

Pagarba kaip gyvybinė būtinybė. Brockhauso žodyne (Brockhaus, 2012) orumas apibrėžiamas kaip žmogui dėl jo esmės prigimtinai priklausantis vertingumas ir teisė reikalauti pagarbaus elgesio. Ši sąvoka glaudžiai susijusi su pagarba ir saviverte. Abi jos nuo pat ankstyvos vaikystės vaidina ypatingą vaidmenį žmogaus gyvenime.

Pagarba žmogui yra tokia pat gyvybiškai svarbi jo dvasinei gerovei, kaip maistas – kūnui. Jei iš žmogaus atimama duona, pasikėsinama į jo

fizinę egzistenciją. Lygiai taip pat, jei iš žmogaus atimama pagarba, tai yra esminis pasikėsinimas į jo orumą ir gyvenimo pilnatvę. Tokiu veiksmu pareiškiama, kad žmogus neturi jokios vertės, nebent kaip priemonė kitų tikslams pasiekti. Tai reiškia subjektyvumo paneigimą, o tokia būsena neišvengiamai sukelia gynybines arba agresyvias reakcijas.

Konfliktai ir pagarba. Daugelyje asmeninių konfliktų, ypač tų, kurie pasižymi dideliu agresyvumu, iš esmės vyksta kova dėl pagarbos. Pavyzdžiui, per vaidmenų žaidimą studentai atkūrė situaciją, kilusią vykdant eismo kontrolę. Policininkas priėjo prie sustabdyto automobilio, nepasisveikino, nepateikė jokio paaiškinimo ir tuoj pat pareikalavo dokumentų. Į piktą vairuotojo klausimą „Kas čia vyksta?“ pareigūnas atsakė dar griežčiau, po kelių sekundžių kilo ginčas. Paaiškėjo, kad studentas, atlikęs policininko vaidmenį, manė, jog žmogus privalo pats suprasti situaciją. Vis dėlto toks elgesys paverčia kitą asmenį pasyviu vykdytoju ir pažeidžia jo poreikį būti gerbiamam. Taip sukeliamos natūralios gynybinės reakcijos. Policininkas šioje situacijoje nesiekė pažeminti vairuotojo, tik norėjo įtvirtinti savo autoritetą ir užsitikrinti saugumą. Visgi pasirinktas būdas – kito asmens pastatymas į menkesnę padėtį – parodė, kad pagarba yra esminė konstruktyvios komunikacijos sąlyga.

Menkinimo spiralė. Konfliktuose dažnai pastebima vadinamoji abipusė menkinimo spiralė. Tai reiškinys, kai abi pusės viena kitą žeidžia, nors iš pradžių nė viena neturėjo tikslo pakenkti. Kiekviena pusė jaučiasi nepaisoma, todėl, siekdama apginti savo orumą, menkina kitą. Taip gimsta užburtas ratas, kuris konfliktą vis labiau gilina.

Šioje dinamikoje slypi esminis poreikis – būti gerbiamam. Jėzaus posakis „Jei kas tau suduos per dešinį skruostą, atsuk jam ir kairįjį“ istoriniame kontekste reiškė ne tiek fizinę prievartą, kiek paniekos gestą. Tad ši mintis nėra kvietimas pasyviai taikstytis su smurtu, bet paskata neįsitraukti į abipusį žeminimą, ieškoti kūrybiškų reakcijų, kurios pakeltų konfliktą į aukštesnį lygmenį.

Jautrumas ir pyktis. Žmonės labai skirtingai reaguoja į kritiką ar pažeminimą. Jautrumas dažnai yra atvirkščiai proporcingas pasitikėjimui savimi: kuo labiau žmogus pasitiki savimi, tuo lengviau jis priima gyvenimo iššūkius. Kita vertus, žmonės, einantys aukštas pareigas ar matomi viešojoje erdvėje, neretai atrodo itin savimi pasitikintys, bet iš tiesų gali slėpti gilias abejones dėl savo vertės. Todėl net maža kritika juos išmuša iš pusiausvyros.

Lengvesniais atvejais tokie žmonės savo kritikus nuvertina ar izoliuoja. Tačiau sunkesniais atvejais kritika gali būti suvokiama kaip egzistencinė grėsmė, todėl imamasi drastiškų priemonių – net siekiama visiškai pašalinti kritiką kartu su pačiu kritiku.

Kai tokios reakcijos persikelia į politinį lygmenį, jos tampa itin pavojingos. Istorija rodo, kad diktatoriai, kaip antai Hitleris, Stalinas ar Saddamas Husseinas, savo pažeistą savivertę kompensavo smurtu ir naikinimo veiksmais. Šie pavyzdžiai atskleidžia, kokia svarbi yra žmogaus savivertė. Sveikas pasitikėjimas savimi leidžia konstruktyviai spręsti konfliktus, o pažeista savivertė gali virsti tiek kasdieniais smulkiais ginčais, tiek pavojingais politiniais sprendimais.

Narcisizmas ir jo prasmė. Kai kurie žmonės savo nestabilų savivertės jausmą palaiko nuolat siekdami aplinkinių dėmesio. Toks elgesys psichologijoje vadinamas narcisizmu, kuris dažniausiai vertinamas kritiškai ir apibūdinamas kaip savęs įsimylėjimas. Visgi narcisizme slypi ir teigiama pusė – jis gali būti bandymas kompensuoti vaikystėje ar jaunystėje patirtą gilų savivertės pažeidimą.

Dažnai tokie žmonės pasirenka profesijas, kuriose galima sulaukti daug dėmesio ar pripažinimo: aktorystę, politiką, dvasininko kelią ar net policijos tarnybą. Palankiomis aplinkybėmis per patirtį, pasiekimus ir naujus įgūdžius jų savivertė gali subręsti. Tačiau neretai taip nenutinka – net pasiekę didžiausią pripažinimą, tokie asmenys išlieka smulkmeniškai pažeidžiami ir trokštantys vis daugiau dėmesio. Nepasotinamo trūkumo reiškinio esmė – gilus dvasinis trūkumo, kurio neįmanoma visiškai užpildyti, jausmas. Narcisistinių poreikių turintys žmonės ieško pakaitalų, bet jie tik laikinai užgožia tikrąjį alkį. Jeigu ir pavyksta aplinką išdresuoti taip, kad niekas nedrįstų jų kritikuoti, jie tampa apsaugoti nuo menkiausio sužeidimo, bet praranda galimybę tobulėti.

Tikrasis poreikis – būti mylimam. Norint patirti gyvenimo džiaugsmą, žmogui būtina jaustis mylimam ir laukiamam šiame pasaulyje. Pagrindinis jausmas „gerai, kad tu esi“ yra vienas svarbiausių sveikos savivertės šaltinių. Psichoanalitikas Eriksonas (Erikson, 1993) teigė, kad pirmojoje psichologinės raidos pakopoje formuojasi pagrindinis pasitikėjimas – vaikas pradeda jausti, jog pasaulis, į kurį jis pateko gimęs, yra geras. Iš šio pasitikėjimo kyla ir pasitikėjimas savimi.

Nors suaugę dažnai nebepamename šio pirmojo patyrimo, jis lydi mus visą gyvenimą. Mes jį atpažįstame laimingomis meilės akimirkomis,

kai nereikia nieko įrodyti ar apsimesti – pakanka vien to, kad esame ir tampame kito žmogaus džiaugsmo šaltiniu.

Orumas kaip santykio faktas. Žmogaus orumą pavadinkime „būties duotybe“. Tai reiškia, kad kiekvienas žmogus yra žmogus dėl savo dvasios, kuri iškelia jį virš gamtos ir suteikia gebėjimą priimti savarankiškus sprendimus, būti sąmoninga būtybe, gebančia kurti save ir savo aplinką.

Vis dėlto orumą galime suprasti ir kitaip – ne tiek kaip žmogaus savybę, kiek kaip pripažinimą. Panašiai kaip moralinės sąvokos „gėris“ ar „blogis“, kurios nėra tik būsenos, o mūsų vertinimai, taip ir orumas tampa realus tik tada, kai mes jį pripažįstame kitame.

Kitas žmogus turi orumą ne savaime, o todėl, kad mes jam šį orumą suteikiame pripažinimo aktu. Taigi orumas yra santykių kategorija: jis gali būti pažeistas (nepaisomas), tačiau negali būti paneigtas nepadarant skriaudos.

Kai sutinku kitą žmogų pagarbiai, jame atpažįstu kai ką artimo sau ir pripažįstu, kad jam, kaip ir man, pagarba yra gyvybiškai būtina. Todėl teiginys, jog „žmogaus orumas yra neliečiamas“, gali būti laikomas pasaulietine senojo įsakymo „Mylėk savo artimą kaip save patį“ interpretacija. Šiam požiūriui pritaria filosofas Tiedemannas (Tiedemann, 2012), teigiantis, kad orumas yra konstatuojamas komunikacijoje. Tai reiškia, kad jis egzistuoja per pripažinimo procesą – dialoge tarp žmonių.

Garbė. Garbė yra sąvoka, artima žmogaus orumui, tačiau jos supratimas per istoriją kito. Seniau garbė buvo gyvybiškai svarbi – dėl jos žmonės eidavo į karą ar net stodavo į dvikovą. Garbės įžeidimas buvo suvokiamas kaip mirtina grėsmė. Šiandien tokie papročiai atrodo pasenę ar net juokingi, tačiau jie rodo, kaip jautriai žmonės reaguodavo į reputacijos praradimą ar panieką.

Šiuolaikinėje visuomenėje vis dar pasitaiko vadinamųjų garbės žmogžudysčių, dažniausiai patriarchalinėse migrantų šeimose. Jei, šeimos nuomone, jauna moteris elgiasi „netinkamai“ ir taip užtraukia šeimai gėdą, ji gali būti nužudyta vieno iš brolių. Taip, šeimos manymu, atkuriama garbė. Tokios situacijos atskleidžia labai griežtą patriarchalinę moralę, pagal kurią netoleruojamas joks nukrypimas nuo nustatytų normų. Pašalindama „juodą avį“, šeima įrodo savo paklusnumą tradicijoms ir pasiryžimą jas įgyvendinti. Taip galima paaiškinti žiaurią energiją, nukreiptą į „garbės atkūrimą“.

Tyrimai rodo, kad šeimose, kuriose pabrėžiama patriarchalinė garbė, dažnai yra žeminami ir vyrai – berniukai nuo mažens patiria mušimą ir

įžeidinėjimus. Vėliau jie patys perima šį modelį, manydami, kad smurtas yra vyriškumo įrodymas. Taip atsiranda posakis: „Jeigu negauni smūgių, nesi tikras vyras.“ Tokioje aplinkoje smurtas tampa bandymu kompensuoti ankstyvoje vaikystėje patirtus savivertės pažeidimus. „Vyriška kova dėl garbės“ yra desperatiškas bandymas susigrąžinti prarastą savęs vertinimą, tačiau jo kaina – dviguba: žūsta moters gyvybė, taip pat slopinami jautresni vyro jausmai ir gebėjimas kurti artimus santykius.

Garbė ir orumas. Svarbu suvokti skirtumą tarp garbės ir orumo. Garbė dažniausiai reiškia išorinį prisitaikymą prie visuomenės normų ir taisyklių, net jeigu tam reikia aukoti meilę ir ryšius. O orumas grindžiamas pripažinimu ir pagarbaus santykio poreikiu – tai vidinis, esminis žmogaus vertės suvokimas.

4. Kokios aplinkybės ar elgesys sudaro pažeminimą?

Margalitas (Margalit, 1999) pabrėžia, kad institucinė pažeminimo forma pasireiškia laisvės ir savikontrolės praradimu, kai žmogus patenka į valstybės veiksmų sritį, kuri iš esmės paneigia jo savarankiškumą. Jis taip pat pažymi, kad pažeminimo kriterijus yra ir išskyrimas – kai individas ar grupė pašalinama iš bendruomenės, kuriai turėtų priklausyti. Margalitas akcentuoja kolonializmo, rasizmo ir militarizmo struktūras bei elgesio modelius:

- kolonijiniuose santykiuose pavergtų tautų atstovai laikomi žemesniais, menkesniais;
- rasistinė ideologija stigmatizuoja tam tikras etnines grupes kaip nevisavertes;
- karo propaganda priešą vaizduoja kaip „nežmonišką“.

Toks išstūmimas iš „žmonijos šeimos“ lemia labai konkrečią nežmoniško elgesio formą.

Pažeminimas, kalbant apie nežmonišką elgesį, visada susijęs su pažemintojo žmogiškumu (Margalit, 1999). Gyvūnų pažeminti negalima, juos galima tik žiauriai išnaudoti. Pažeminimas yra dvasinis žiaurumas, jis visada nukreiptas į asmenį, kuris iš principo gali būti pažemintas vien dėl to, kad turi savivertę. Margalitas pabrėžia, jog esminis pažeminimo bruožas yra tai, kad jis verčia auką prarasti gebėjimą save suvokti kaip žmogų. Kas į žmogaus veidą žvelgia taip, tarsi tai būtų tik daiktas ar mašina, tas nebemato žmogaus (Margalit, 1999). Tai iliustruoja Himmlerio

kalba SS karininkams 1940 m.: jis kalba apie masines žydų žudynes kaip apie naštą, bet kartu pabrėžia, kad „tai privalo būti padaryta“, nes kitaip visuomenė suirs (Fritz-Bauer-Institut, 2009, p. 142).

Taip nusikaltėlis, pažemindamas auką, parodo, kad visiškai ją kontroliuoja – pažemintasis tampa bejėgis prieš absoliučią galią. Visgi Margalitas pabrėžia, kad lemiamas yra ne pats nusikaltėlio ketinimas, o tai, kad instituciniai veiksmai iš žmogaus iš tiesų atima galimybę išlaikyti savivertę.

Orumo atėmimas, sistemingas grupių žeminimas, dažnai vykdomas naudojant fizinę prievartą, atima iš jų gyvenimo pagrindą ir paruošia dirvą net fiziniam naikinimui. Margalito teigimu, po Holokausto ir pakartotinių genocido atvejų orumo sąvoka pirmiausia turi būti ginama žmonių teisė į gyvybę.

Padori visuomenė yra tokia, kuri nepažeidžia savo narių savivertės ir kurioje pripažįstama jų priklausomybė identitetą formuojančioms grupėms. Pasak Margalito, šias grupes galima apibrėžti tokiais bruožais:

- Jos dalijasi bendra kultūra.
- Nariai socializuojasi šioje kultūroje.
- Priklausomybė grupei grindžiama tarpusavio pripažinimu.
- Ji suteikia galimybę nariams stiprinti savivertę.
- Ji neturi nieko bendra su individualia veikla, bet yra aiškiai apibrėžta simboliais, ritualais, ceremonijomis.

Identitetą formuojančia grupe gali būti, pvz., religinė bendruomenė, etninė grupė ar net homoseksuali bendruomenė mieste.

Visuomenė, kurios institucijos priverčia jos narius gėdytis savo priklausymo identitetą formuojančiai grupei, nėra padori: „Jei institucijos sukelia žmonėms gėdą dėl esminio jų identiteto ženklo <...>, tada visuomenė nėra padori“ (Margalit, 1999, p. 163). Tokiu atveju pažeidžiamas grupės narių orumas, nes atakuojamas esminis jų tapatybės bruožas.

Antje Kapust pabrėžia, kad žmogaus orumas glaudžiai susijęs su jo gebėjimu save pristatyti kaip vertą pagarbos asmenį: „Ten, kur žmogus negali išreikšti arba atstovauti orios savęs sampratos, jis tampa dar labiau pažeidžiamas pasisavinimui, įsikišimui ir sužeidimui“ (Kapust, 2009, p. 207). Kai žmogus negali to padaryti – dėl socialinių, ekonominių ar institucinių priežasčių, jis tampa labiau pažeidžiamas. „Negali išreikšti orios savęs sampratos“ reiškia, kad žmogui nesuteikiama galimybė parodyti save kaip lygiateisį visuomenės narį (pvz., dėl skurdo, diskriminacijos, rasizmo, stigmatizacijos). „Tampa pažeidžiamas pasisavinimui, įsikišimui

ir sužeidimui“ rodo, kad tokiose situacijose žmogus pasidaro lengviau išnaudojamas, gali būti pažeidžiamas jo privatumas, laisvės ar net kūnas. Šią mintį galima susieti su šiuolaikinėmis problemomis, tokiomis kaip migracijos krizės – kai migrantai neturi galimybės reprezentuoti savęs kaip orios asmenybės, jie tampa lengvu politinių manipuliacijų ar smurto taikiniu; socialinė atskirtis – benamiai ar neįgalieji dažnai nemato galimybių išreikšti savo orumo, todėl jų teisės lengviau pažeidžiamos; autoritarinės visuomenės – kai žodžio laisvė suvaržyta, piliečiai negali laikytis oriai, todėl tampa labiau pažeidžiami valdžios kontrolės ir prievartos.

Ekstremalus skurdas taip pat yra puolimas prieš žmogaus savivertę, todėl padori visuomenė, pasak Margalito, turi sukurti politines institucijas, kurios užtikrintų, kad galingos rinkos institucijos žmonių nežemintų (Margalit, 1999, p. 38). Kitas pažeminimo pavyzdys – politinė diskriminacija, kai tam tikroms grupėms (pvz., moterims, darbininkams, juodaodžiams ar arabams) neleidžiama dalyvauti politikoje, grindžiant tariamai menkesniais jų gebėjimais. Tokiais atvejais, pasak Margalito, suaugusieji traktuojami kaip vaikai, apie kurių reikalus sprendžia kiti. Pagarba reiškia, kad reikia neleisti atsirasti „antrarūšiams piliečiams“ (Margalit, 1999, p. 188).

Svarbiausia – nepažeisti žmogaus savivertės. Asmuo, patyręs žeminantį elgesį, reaguoja gėda, jausdamasis nuvertintas kaip žmogus. Margalitas atmeta mintį, kad auka neturi racionalaus pagrindo taip jaustis: juk vien to, kad skriaudėjo požiūriu atimamas žmogaus vertės pripažinimas, pakanka, kad auka prarastų savivertę.

Margalitas rašo, kad žeminantis elgesys išskiria auką kaip mažiau vertą: „Auka jaučiasi, lyg būtų manipuliuojama kaip daiktas, bent jau patiria pasipiktinimą ir pasibaisėjimą“ (Margalit, 1999, p. 54). Patirtis rodo, kad sistemingas žeminimas ir diskriminacija griauna savivertę ir jausmą, jog žmogus turi teisę į pagarbą. Auka ima save matyti skriaudėjo akimis, tiki, kad yra nevertinga, nes, pavyzdžiui, turi žemesnį socialinį statusą ar priklauso pažemintai grupei. Šį procesą Margalitas vadina „užvaldymu“: engiami žmonės internalizuoja engėjo požiūrį, ima elgtis nuolankiai ir nuvertinti save. Taip jie pradeda „spardyti savo pačių orumą“ – tiek viduje, tiek išoriškai, per savo elgesį.

Šioje vietoje svarbu dar kartą grįžti prie skirties tarp įgimto ir sąlyginio orumo. Schaberis pabrėžia griežtą šių dviejų sąvokų atskyrimą: orumo negalima sieti vien su „oriu elgesiu“ ar „pagarbia laikysena“. Kitaip sakant, žmogaus įgimtas orumas neturi būti paneigiamas dėl jo elgesio ar

išvaizdos. Vis dėlto Margalitas nurodo ir atvirkštinę sąsają: pagarba įgimtam orumui ir pažeminimo vengimas yra prielaidos, kad žmogus galėtų išlaikyti savivertę ir oriai elgtis. Tiedemannas iliustruoja tai remdamasis nacionalistų koncentracijos stovyklų, moterų lyties organų žalojimo ar prievartavimų pavyzdžiais, kai iš žmonių ekstremaliomis sąlygomis buvo sistemingai atimama tapatybė ir gebėjimas save suvokti kaip vertus pagarbos (Tiedemann, 2012). Tai rodo, kad orumas, suprantamas kaip savivertė, nėra automatiškai neliečiamas – jis net gali būti sunaikinamas. Todėl pagarbos reikalavimas turi būti laikomas neatimamu ir neliečiamu.

5. Pagarba žmogaus orumui kaip pirminis ir nepaneigiamas principas

Mintis, kad žmonės turi neatimamą teisę į pagarbą savo orumui, sistemingai buvo išplėtota Immanuelio Kanto. Jis ją suformulavo kaip bendrą įsakymą, susijusį su žmogaus veiksmais: „Elkis taip, kad visuomet naudotumeisi žmonija tiek savo, tiek kito asmens pavidalu kaip tikslu, o ne vien tik kaip priemone."

Žmogaus orumo principas nurodo, kad su žmogumi negalima elgtis kaip su daiktu. Lietuvos Konstitucijoje taip pat įtvirtinta nuostata dėl žmogaus orumo neliečiamumo. Ją galima interpretuoti kaip apsaugą nuo objektifikavimo, t. y. kai žmogus paverčiamas priemone, daiktu ar skaičiumi, o jo vertė sumažinama iki instrumentinės. Žmogaus orumas pažeidžiamas tuomet, kai konkretus žmogus paverčiamas daiktu, priemone ar statistiniu vienetu, prarandančiu savo unikalią vertę. Tai aiški nuoroda į Kanto kategorinį imperatyvą. Kaip teigia Bielefeldtas (Bielefeldt, 2011, p. 35), kategorinis imperatyvas yra „principas, kuris formuoja moralinį sprendimų priėmimą". Empiriniai teisėsaugos tyrimai rodo, kad būtent žmogaus orumo pripažinimas tampa riba, skiriančia proporcingą teisėtų priemonių naudojimą nuo žeminančio elgesio, kuris kelia institucinio pasitikėjimo krizę (Kniuraitė ir Paurienė, 2024). Šio principo svarba – o kartu ir žmogaus orumo kaip principo svarba – gali būti suvokiama dvejopai:

- Žvelgiant į kitą žmogų – orumas užtikrina, kad jo negalima redukuoti į daiktą ar priemonę.
- Žvelgiant į patį save – žmogus privalo suvokti save kaip subjektą, kuris laisvai veikia pagal savo valią ir turi atsakomybę.

Tiedemannas (2012) pabrėžia, kad žmogaus valios laisvė yra būtina sąlyga, leidžianti apskritai kalbėti apie autentišką žmogaus tapatybę. Todėl konstitucinis žmogaus orumo straipsnis saugo asmenines sąlygas, būtinas laisvei, saviraiškai, savivertės stiprinimui.

Bielefeldtas pabrėžia žmogų kaip atsakomybės subjektą (Bielefeldt, 2011). Kadangi žmonės gali veikti atsakingai, tai lemia jų tarpusavio moralinius santykius: kiekvienas žmogus laikomas subjektu, atsakingu už savo veiksmus. Šis statusas yra praktiškai nepaneigiamas – negalima sudaryti jokios sutarties, kuri jį atimtų. Net jei žmogus elgiasi amoraliai, ignoruoja ar sulaužo pareigas, kiti vis tiek turi laikyti jį atsakingu subjektu. Bielefeldtas pažymi: „Žmogaus orumas peržengia galimų kompromisų logiką – jis yra virš visų skaičiavimų, nes moraliniai ir teisiniai veiksmai visada jau iš anksto leidžia daryti prielaidą apie pagarbą žmogaus orumui“ (Bielefeldt, 2011, p. 40).

Konstitucinis reikalavimas gerbti žmogaus orumą taikomas būtent šiam subjektiniam statusui. Žmogaus orumo straipsnio unikalus vaidmuo grindžiamas tuo, kad jo negalima įtraukti į kompromisus ar subalansuoti prieš kitus interesus. Reikalavimas gerbti žmogaus subjektiškumą negali būti suprantamas kaip paprasta konstitucinė norma, dėl kurios galima derėtis ar ją atšaukti – tai būtina prielaida, kad apskritai būtų galima sudaryti normas ir jų laikytis.

Todėl pagarba orumui „turi nepaneigiamą teisinio mąstymo ir argumentavimo prielaidų statusą“ (Bielefeldt, 2007, p. 9). Kalbant apie kiekvieną pilietį, tai išreiškia filosofinę teisinę ašį: žmogaus kaip atsakomybės subjekto sampratą. Orumo sąvoka kaip teisinis subjektiškumas reiškia „teisę turėti teises“ (Arendt, 2023; Schaber, 2012).

Žmogaus orumo straipsnis užtikrina, kad žmogaus teisės turėtų visuotinę reikšmę ir vienodai galiotų visiems. Be to, orumo neliečiamumo principas grindžia žmogaus teises kaip neperleidžiamas ir neatimamas. Žmogaus teisės nėra atsitiktiniai teisiniai titulai, kuriuos žmogus gali įgyti ar prarasti, jos turi neatimamų teisių statusą (Bielefeldt, 2011).

6. Kaip žmogaus orumas tapo svarbus?[10]

Kokiomis vertybėmis grindžiama mūsų kultūra? Šis klausimas skatina diskusiją apie istorines orumo sąvokos prielaidas. Orumas šiandien laikomas viena iš centrinių etinių ir politinių kategorijų. Jo kilmėje galima įžvelgti esminius vadinamosios Vakarų kultūros bruožus. Žinoma, istorinių idėjų raida ne visiems atrodo patraukli tema. Policijos pareigūnai dažniausiai mąsto pragmatiškai – jiems svarbu, kuo tokios įžvalgos gali būti naudingos kasdienėje veikloje. Tačiau būtina suvokti, kad įsitikinimai ir pasaulėžiūriniai vaizdiniai daro tiesioginę įtaką mūsų tarpusavio santykiams.

Netinkamas krikščionybės naudojimas. Sąvoka „krikščioniški Vakarai" pastaruoju metu įgijo abejotiną reikšmę. Ji naudojama kaip kovos prieš tariamą Vakarų Europos islamizaciją, lydimos nacionalistinių šūkių, terminas. Pavyzdžiui, vienoje judėjimo PEGIDA („Patriotiški europiečiai prieš Vakarų islamizaciją") demonstracijoje buvo nešamas švytintis kryžius, nudažytas Vokietijos nacionalinėmis spalvomis.

Toks simbolių derinys rodo ne krikščionybės esmės išmanymą, bet priešingai – gilų jos nežinojimą. Jis netgi prieštarauja toms vertybėms, kuriomis remiasi Vakarų tradicija. Tai galima įrodyti pažvelgus į istoriją.

Krikščionybės universalumas. Krikščionybė nuo pat pradžių buvo universalus judėjimas. Apaštalas Paulius keliavo po didelę dalį anuomet žinomo pasaulio, kad iš savo žydiškos kilmės (Jėzus pats buvo žydas – šį faktą ir šiandien kai kas linkęs užmiršti) išvestų naują tikėjimą ir paskleistų jį plačiajame pasaulyje.

Pirmosios bendruomenės kūrėsi aplink Vidužemio jūrą – Jeruzalėje, Damaske, Atėnuose, Romoje, Kipre, Sicilijoje, Šiaurės Afrikoje ir dabartinėje Turkijoje. Vėliau krikščionybė paplito Ispanijoje ir Prancūzijoje. Su patriotizmu tai neturėjo nieko bendro, nes tautos, kaip jos suprantamos dabar, dar neegzistavo.

Dėl tokio pasaulietinio ir atviro požiūrio sociologas Ulrichas Beckas (Beck, 2009) priskiria krikščionybei svarbų vaidmenį sprendžiant šiuolaikines globalias krizes. Todėl, kalbant apie Europos kultūrines šaknis, būtina prisiminti krikščionybės universalų dvasinį pobūdį, užuot vertus ją nacionalistinėmis kovos priemonėmis.

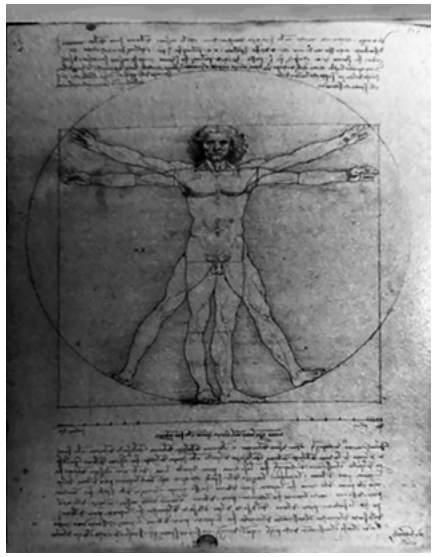
10 Remiantis Rutkowsky, F. (2017). Wie die Würde wichtig wurde? Iš *Wir sind die Guten! Ethik für die Polizei* (p. 117–132). Berlin: Verlag Frank Rutkowsky.

Kiti kultūriniai pagrindai. Žinoma, mūsų kultūrą formavo ne tik krikščionybė. Didelę reikšmę turėjo ir kiti istoriniai laikotarpiai:

- klasikinė Antikos filosofija (apie 400 m. pr. Kr.) – pamatinės žmogaus prigimties, proto ir dorovės sampratos;
- Renesansas (apie 1500 m. po Kr.) – žmogaus individualumo, kūrybos ir mokslo vertės iškėlimas;
- Apšvieta (apie 1750 m.) – proto, žmogaus teisių ir laisvės idėjų įtvirtinimas.

Toliau aptarsime, ką šie laikotarpiai davė mūsų šiandieniniam žmogaus orumo supratimui.

Šiuolaikinio žmogaus gimimas. Renesanso epocha žymi vieną svarbiausių lūžių Europos kultūros istorijoje. Jos negalima suprasti be galingo prekybos, amatų ir mokslo pakilimo vėlyvuosiuose Viduramžių miestuose. XV a. miestų gyventojai įgijo naują savimonę, ją dar labiau sustiprino pasaulį sukrėtę atradimai: Amerikos žemyno pasiekimas, Magelano kelionė aplink pasaulį, Koperniko sukelta revoliucija astronomijoje, spausdinimo išradimas ir protestantiškoji reformacija. Šie procesai iš esmės pakeitė gyvenimo jauseną, žmogus ėmė suvokti save kaip savarankišką, mąstantį ir pasaulį keičiantį individą.

4 pav. Leonardo da Vinci'o „Vitruvijaus žmogus" (Rutkowsky, 2017, p. 120)

Renesanso menininkai ir mąstytojai – Leonardo da Vinci'is, Albrechtas Düreris, Mikelandželas (Michelangelo Buonarroti'is) – savo kūriniuose išreiškė naują žmogaus įvaizdį. Vienas ryškiausių pavyzdžių yra Leonardo da Vinci'o „Vitruvijaus žmogus", iki šiol laikomas žmogaus kūno proporcijų tobulumo simboliu. Praėjus daugiau nei 500 metų, ši schema tebenaudojama kaip pavyzdinis žmogaus harmonijos ir racionalumo vaizdinys.

Renesansas atkūrė kai kuriuos klasikinės Antikos pasiekimus, ypač natūralistinį žmogaus kūno vaizdavimą. Menininkai mėgino

atrasti žmogaus grožio dėsningumus. Leonardo darbe matome matematizuotą idealą: ištiestos žmogaus rankos atitinka kvadrato proporcijas, o rankos ir kojos liečia apskritimo liniją – tobuliausią geometrinę formą. Tokia perspektyva buvo revoliucinė, nes Viduramžių religinei pasaulėžiūrai būdingas žmogaus pavaldumas Dievui čia pakeičiamas požiūriu, kad pats žmogus tampa tobulumo matu.

Ši kultūrinė transformacija reiškė radikalų pasaulėžiūros poslinkį: idealas buvo atrandamas nebe išorėje, o pačiame žmoguje. Tai buvo tikra revoliucija, leidusi žmogui suvokti save kaip rūšį ir kaip individą, galintį didžiuotis savo gebėjimais. Šis požiūris tapo modernybės pradžia ir paruošė dirvą Apšvietos epochai, kurioje žmogus bus suvokiamas kaip protinga būtybė, pajėgianti savo protą naudoti laisvai.

Tuo pat metu **Renesanso rašytojas Pico della Mirandola savo veikale „Kalba apie žmogaus orumą“ pirmą kartą iškėlė orumą kaip atskirą filosofinę temą**. Pasak jo, Dievas sukūrė žmogų nei dangišką, nei žemišką, nei mirtingą, nei nemirtingą, bet laisvą formuoti save pačiam. Ši laisvė rinktis tarp gėrio ir blogio yra žmogaus ypatingo orumo pagrindas.

Nuo Renesanso laikų įsitvirtino įsitikinimas, kad žmogus yra laisva būtybė, galinti save valdyti pati. Tai stipriai formavo Vakarų istoriją. Žinoma, ši raida turi ir trūkumų: šiandien vis garsiau kalbama, jog individo laisvė išsiplėtė per daug, o visuomenės ryšius palaikančios jėgos sumenko. Nerimaujama dėl augančio narcisizmo, pernelyg didelio dėmesio savęs tobulinimui ir vidinės įtampos, kurią tai sukelia.

Vis dėlto negalima paneigti, jog tai buvo didelis žingsnis į priekį: žmogus nebebuvo suvokiamas kaip priklausoma griežtos tvarkos grandis, kaip baudžiauninkas ar vien bažnyčios valdžios pavaldinys. Atvirkščiai – atrasta kritinio proto galia ir asmeninė laisvė tapo viena didžiausių Vakarų civilizacijos dovanų.

Gėris ir blogis žmoguje. Ilgą laiką krikščionių bažnyčia šių vertybių nei skatino, nei palaikė – priešingai, žiūrėjo į jas įtariai ir netgi kovojo prieš jas. Susiliejusi su pasaulietine valdžia, gavusi atitinkamų privilegijų, ji priešinosi viskam, kas galėjo suabejoti jos pasaulietine galia. Be to, bažnyčia nelaikė žmogaus nuostabiu kūriniu, kaip jį pavaizdavo Mikelandželas ar Düreris savo paveiksluose, o veikiau vargšu nusidėjėliu, kuris turėjo džiaugtis, jei tik bažnyčia per atgailą jam suteikdavo atleidimą. Savo paties reikalavimų gyvenimui jis neturėjo kelti.

Tokią pesimistinę žmogaus viziją bažnyčia rėmė ir Biblijos citatomis

(Mozė: „Žmogaus širdies polinkiai yra pikti nuo jaunystės“). Vis dėlto apskritai Biblijoje apie žmogų nekalbama vien blogai. Tokius prieštaringus aprašymus galima vadinti neišspręstomis įtampomis. Jie atrodo kaip realistiškas žmogaus apibūdinimas Pico dvasia: žmogui galima patikėti viską – ir gėrį, ir blogį. Tai patvirtina ir koncentracijos stovyklos kalinio liudijimas. Po išlaisvinimo jis pasakė: „Kai kurie žmonės koncentracijos stovykloje virto velniais, o kai kurie – angelais.“

Pažanga... Maždaug po 200 metų nuo Renesanso, per Apšvietą, modernus žmogaus paveikslas įgavo dar ryškesnius bruožus. Šios epochos filosofai turėjo įvairių pažiūrų apie žmogaus prigimtį, tačiau visi jie svarbiausią vaidmenį formuojant žmonių visuomenę skyrė proto ir savivaldos principams. Kantas suformulavo įtaigų šūkį: „Išdrįsk naudotis savo protu!“

1776 m. teorijos tapo tikrove: Amerikos kolonistai paskelbė savo nepriklausomybę nuo Didžiosios Britanijos, visų pirma įkvėpti Johno Locke'o filosofijos, su pagrindine deklaracija apie žmogaus teises: „Šias tiesas laikome savaime suprantamomis: kad visi žmonės sukurti lygūs; kad jų Kūrėjas juos apdovanojo tam tikromis neatimamomis teisėmis; kad tarp jų yra teisė į gyvybę, laisvę ir laimės siekį; kad šių teisių užtikrinimui tarp žmonių įkurtos vyriausybės...“

Praėjus vos keleriems metams, 1789-aisiais, per Prancūzijos revoliuciją, remiantis Amerikos nepriklausomybės deklaracija, buvo paskelbta Žmogaus ir piliečio teisių deklaracija: „1 straipsnis. Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs teisėmis ir tokie išlieka. Visuomeniniai skirtumai gali būti pagrįsti tik bendruoju naudingu tikslu. 2 straipsnis. Kiekvienos politinės bendrijos tikslas yra išsaugoti žmogaus natūralias ir neatimamas teises. Šios teisės yra laisvė, nuosavybė, saugumas ir pasipriešinimas priespaudai.“

Gimė šiuolaikinė žmogaus teisių samprata, nors dar be tiesioginės nuorodos į žmogaus orumą. Abiejose deklaracijose valstybei buvo skirtas tarnystės vaidmuo: ji turėjo užtikrinti piliečių teises. Prancūzijos revoliucionieriai žmogaus teises kildino iš gamtos, o JAV steigėjai – daugelis jų buvo pamaldūs naujakuriai – rėmėsi Dievu, Kūrėju.

... ir žingsniai atgal. Istorinė raida niekada nevyksta tiesia linija. Jai daro įtaką įvairiausios srovės, priešpriešos ir atkritimai. Kartais prireikia daug laiko, kol jie tampa akivaizdūs. Kartais jie atpažįstami tik retrospektyviai. XX a. pradžioje žmogaus orumas Vokietijoje tapo neįsivaizduojamo siaubo epochos įkaitu. Nacionalistų valdymo metais „poetų ir mąstytojų tauta“ virto industrine masinio žudymo sistema, kurioje mili-

jonai žydų ir daugiau nei 50 milijonų kitų žmonių neteko gyvybės kare, kilusiame iš siekio valdyti pasaulį.

Tam pagrindą sudarė Nietzscheės apibūdinta „visų vertybių pervertinimo" logika, pasiekusi kraštutinę ribą: pačioje krikščioniška vadinamoje Europoje gailestingumas, artimo meilė ir teisingumas buvo pakeisti vieš-patavimo filosofija, kuri leido, netgi įsakmiai reikalavo, visiško negailestingumo – jeigu tik tai tarnavo „rasei".

Ši visiška bet kokios moralės apvertimo logika išryškina, kaip greitai moralinės vertybės gali sugriūti, kai jas užvaldo priešingi interesai, aistros ir baimės. Tai tampa dar aiškiau prisiminus, kad tuo metu fašizmas vyravo ir Ispanijoje bei Italijoje (nors ir ne tokiu kraupiu mastu).

Nauja pradžia: Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. Antrojo pasaulinio karo siaubai ir totalitarinių režimų nusikaltimai paskatino tarptautinę bendruomenę ieškoti naujo moralinio ir teisinio pagrindo žmogaus teisių apsaugai. 1948 m. Jungtinės Tautos priėmė Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją, kuri iki šiol laikoma vienu svarbiausių dokumentų žmogaus teisių istorijoje (Visuotinė lietuvių enciklopedija, 2014).

Deklaracijos (Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1948) preambulėje pažymima, kad „visų žmonių giminės narių prigimtinio orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas". Pabrėžiama, jog žmogaus teisių nepaisymas nulėmė barbariškus veiksmus, giliai sukrėtusius žmonijos sąžinę. Todėl dokumentas paskelbtas kaip bendras idealas, kurio turi siekti visos tautos ir visi žmonės. 1 straipsnyje skelbiama: „Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs orumu ir teisėmis. Jiems yra suteiktas protas ir sąžinė, ir jie turi elgtis vieni su kitu kaip broliai." Šia nuostata orumas iškeltas į pamatinę žmogaus teisių kategoriją.

Vis dėlto svarbu nepamiršti, kad gražūs principai ne visuomet sutapo su istorinėmis praktikomis. Kaip krikščioniškoji bažnyčia per šimtmečius ne kartą buvo įsivėlusi į smurtą ir nusikaltimus, taip ir deklaratyvūs pažadai nesustabdė kolonijinės priespaudos ar vergijos. Pavyzdžiui, nepaisant 1776 m. JAV Nepriklausomybės deklaracijos, kurioje visi žmonės buvo paskelbti lygiais, tarp 1787 ir 1807 m. į Jungtines Valstijas kasmet buvo importuojama daugiau afrikiečių vergų nei bet kuriuo kitu dvidešimtmečiu.

Panašiai ir Europos „apšviestosios" valstybės šimtmečiais brutaliai paverginėjo kitus kontinentus. Afrikoje buvo sukurtos politinės ir ekonominės priklausomybės struktūros, kurių pasekmės juntamos iki šiol.

Kolonijinė prievarta apėmė plataus masto smurtą: prievartavimus, dingimus, egzekucijas už menkiausius nusižengimus, kolektyvines bausmes, derliaus konfiskacijas, kaimų griovimus ir gyventojų iškeldinimus.

Tai atskleidžia paradoksą: tokios sąvokos kaip „laisvė, lygybė ir brolybė“ dažnai skambėjo tik tuomet, kai jos derėjo su pačių tautų interesais. Vos tik šie principai imdavo prieštarauti nacionaliniams ar kolonijiniams ekonominiams siekiams, jie būdavo nustumiami į šalį.

Nepaisant šių prieštarų, Visuotinė žmogaus teisių deklaracija išlieka istorinio lūžio dokumentu. Ji suformavo moralinį ir teisinį pagrindą, kuriuo gali remtis visi žmonės, nepriklausomai nuo kultūros, tikėjimo ar netikėjimo. Deklaracijoje buvo įtvirtinta universali nuostata, kad žmogaus orumas ir teisės nėra privilegija, suteikiama valdžios, bet prigimtinė vertybė, priklausanti kiekvienam žmogui.

7. Moralinė dilema tarp kankinimo draudimo ir gyvybės apsaugos

Nacionaliniu, viršnacionaliniu ir tarptautiniu lygmenimis po Antrojo pasaulinio karo buvo įtvirtintas absoliutus kankinimo draudimas. Jungtinių Tautų visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje (1948 m. gruodžio 10 d.) skelbiama: „Niekas negali būti kankinamas arba patirti žiaurų, nežmonišką ar žeminantį jo orumą elgesį arba būti taip baudžiamas“ (JT, 1948, 5 straipsnis; analogiškai – Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas, 1966 m. gruodžio 19 d., 7 straipsnis).

Šis principas dar labiau išplėtotas 1984 m. gruodžio 10 d. JT konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą 2 straipsnyje:

> „1. Kiekviena valstybė, kuri yra šios Konvencijos Šalis, imasi veiksmingų įstatymų leidybos, administracinių, teisminių arba kitų priemonių, kad būtų užkirstas kelias kankinimo veiksmams bet kurioje jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje.
>
> 2. Jokios išimtinės aplinkybės, ar tai būtų karo padėtis ar karo, vidaus politinio nestabilumo grėsmė, ar kokia kita nepaprastoji padėtis, negali būti naudojamos kankinimui pateisinti.

3. Negalima naudotis vyresniojo pareigūno ar valdžios institucijos įsakymu kankinimui pateisinti. “

JT specialusis pranešėjas apie kankinimus Manfredas Nowakas, su komanda vykdęs pasaulinę kalėjimų inspekciją, savo kadencijos metu (2004–2010) konstatavo, kad kankinimas vis dar taikomas daugiau nei 90 % pasaulio valstybių (Nowak, 2012). Tikslesnis šių dienų vaizdas gaunamas iš naujausių stebėsenos duomenų:

- *Amnesty International* 2014–2015 m. duomenimis, apie kankinimą ar nežmonišką elgesį pranešė apytiksliai 82 % šalių. Tai patvirtina, kad ši problema tebėra pasaulinio masto krizė.
- Naujoji *Global Torture Index* iniciatyva, apimanti duomenis iš daugiau nei 200 organizacijų, leidžia vertinti kankinimo riziką ir jo prevencinių priemonių trūkumą šalyse. Pirmieji rezultatai (2025 m.) atskleidžia, kuriose valstybėse kankinimo rizikos lygis yra labai didelis arba didelis.
- Remiantis CVT tiriamaisiais duomenimis, iki 44 % JAV pabėgėlių yra patyrę kankinimą ir kenčia nuo ilgalaikių jo pasekmių. Tai rodo, kad kankinimo padariniai neapsiriboja konkrečiomis šalimis – jų pasekmės sklinda pasauliniu mastu.

JT konvencija prieš kankinimą paskatino sukurti atitinkamas kontrolės institucijas. Pavyzdžiui, Europos Taryba 2002 m. priėmė Konvenciją dėl kankinimų prevencijos. Specialus komitetas reguliariai tikrina, ar šalys narės laikosi šio susitarimo.

Kankinimo, taip pat žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio draudimas yra viena iš nedaugelio žmogaus teisių, kurios laikomos absoliučiomis, t. y. nepriklausomomis nuo jokių kompromisų. Vis dėlto šalia šio absoliutaus draudimo vis labiau plėtojosi filosofinė ir teisinė diskusija apie išimtis.

1992 m. sociologas Niklas Luhmannas savo paskaitoje Vokietijoje pristatė „laikrodinės bombos“ scenarijų, kuris laikomas klasikinės diskusijos apie kankinimo išimtis pavyzdžiu. Jis kalbėjo apie „neužbaigtą teisinę sistemą“, kuri ne visais atvejais galėtų užtikrinti griežtą normų laikymąsi. Luhmannas teigė, jog esant grėsmei (pvz., sučiuptas teroristas žino, kur paslėpta bomba) būtina „juridinė spraga“, kad kankinimo leidžiamumo klausimas būtų perduotas „atsakingiems teismams“ ar kitoms kontrolės institucijoms (Luhmann, 1993). Vėliau panašias argumentacijas plėtojo

Bruggeris. Jis siūlė, kad išimtiniais atvejais kankinimas galėtų būti leidžiamas (Brugger, 2000). Tarptautiniu mastu ši diskusija ypač sustiprėjo po 2001 m. rugsėjo 11-osios įvykių. Kovoje su terorizmu JAV ir Izraelyje ribos tarp leidžiamų apklausos metodų buvo pastebimai paslinktos, o kankinimo metodai tapo politiškai ir teisiškai legitimuojami. Vokietijoje ši diskusija suintensyvėjo po 2002 m. įvykdyto Jakobo von Metzlerio pagrobimo, kai Frankfurto policijos vadovo pavaduotojas Wolfgangas Daschneris pagrobėjui pagrasino sukelti skausmą, jeigu jis nenurodys vaiko buvimo vietos (Améry ir Poscher, 2003).

Pozicijos, kuriomis kvestionuojamas absoliutus kankinimo draudimas, grindžiamos dviem argumentais (Bielefeldt, 2007):

- Bandoma iš naujo interpretuoti pagrindinio įstatymo (konstitucijos) nuostatą taip, kad žmogaus orumas būtų laikomas kompromisų objektu.
- Abejojama, ar kankinimas kiekvienu atveju būtinai reiškia žmogaus orumo pažeidimą.

Daugeliui policijos pareigūnų sunku suprasti, kodėl grėsmės gyvybei atveju skausmo sukėlimas pagrobėjui turėtų būti laikomas žmogaus orumo pažeidimu – juk nužudymas yra akivaizdžiai daug rimtesnis įsikišimas.

Ar galima pagrįsti kankinimo draudimo absoliutumą, palyginti su tuo, kad tam tikrais atvejais žmogaus nužudymas gali būti laikomas teisėtu? Kodėl kankinimas yra tam tikra prasme dar blogesnis už nužudymą, net jei iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tai tik kūno sužalojimas? Jörgas Splettas pabrėžia, kad kankinimo esmė yra sąmonės ir valios laisvės panaikinimas: „Tai yra sąmonės sunaikinimas“ (cit. iš Bielefeldt, 2011, p. 130). Kankinama auka viską patiria būdama sąmoninga, tampa savo paties nužmoginimo liudininke ir nuo to sugniužta. Kankiniams dažnai neleidžiama nusižudyti, net teikiama medicininė pagalba, kad jie išgyventų ir dar kartą patirtų kančias. Bielefeldtas daro išvadą: „Ši visiška nužmoginimo patirtis, kai žmogus visa tai išgyvena sąmoningai, yra pati baisiausia kankinimo esmė. Ji sistemingai, visiškai ir sąmoningai paneigia žmogaus orumą“ (Bielefeldt, 2011, p. 131). Tiedemannas priduria, kad kankinimas veikia kaip psichotrauma; patirtas bejėgiškumas suardo žmogaus savivertę. Žmogus nebesuvokia savęs kaip savarankiško sprendimų priėmimo šaltinio, sunaikinama jo tapatybė (Tiedemann, 2012).

Jeanas Améry, buvęs nacionalsocialistinių kankinimo stovyklų kalinys, aprašydamas savo patirtį teigia, jog pirmas smūgis kaliniui į veidą įrodo,

kad jis yra bejėgis – tai iš karto užmuša bet kokią viltį: „Negalima smogti žmogui į veidą, o paskui stebėtis, kad auka jaučiasi pažeminta – tai savaime užtikrina, kad su ja galima daryti viską, ką nori“ (Améry, 1997, p. 55). Améry kankinimą apibūdina kaip visišką žmogaus „sudaiktinimą“: „Skrodžiantis skausmas palieka nukankintąjį be kūno ir be jokio kito ištekliaus; tai reiškia, kad kankinimas paverčia žmogų jo paties kūnu ir niekuo daugiau – jis patiria nuosavą mirtį“ (Améry, 1997, p. 64). Taigi kankinimo patirtis tampa naikinimo forma, kurią žmogus sąmoningai išgyvena.

Viešoje diskusijoje dėl Frankfurto policijos vadovo pavaduotojo Wolfgango Daschnerio veiksmų (Jakobo von Metzlerio pagrobimo atvejis) buvo teigiama, kad tai buvo ne kankinimas, o tik „nuosaikus fizinis spaudimas“. Vis dėlto Améry aprašymai rodo, kad net tokia „nuosaiki prievarta“ yra neatskiriama nuo kankinimo esmės.

Tarptautinė patirtis liudija, kad bandymai teisiškai reglamentuoti „nuosaikų“ kankinimą greitai virsta plačia praktika. Izraelio Aukščiausiasis Teismas suteikė leidimą naudoti „nuosaikų fizinį spaudimą“ tardymuose, bet tai lėmė didelį piktnaudžiavimą. Galiausiai jis turėjo šį leidimą atšaukti (Poscher, 2004).

Panaši situacija buvo ir JAV, kai prezidento George'o W. Busho administracija 2002 m. suteikė leidimą kankinimo metodams „kovos su terorizmu“ kontekste. Humanitarinės tarptautinės teisės (Ženevos konvencijos) nuostatos dėl karo belaisvių traktavimo buvo apribotos „karinės būtinybės“ sąlyga. Taip faktiškai panaikinus kankinimo draudimą, tapo įmanomi Abu Graibo kalėjime Irake vykdyti kankinimai ir panašūs veiksmai. „Problema – ne tik tai, kad buvo aiškiai legalizuotas kankinimas, bet ir tai, kad pati teisinė neapibrėžtis leido tokiai situacijai kaip Abu Graibe išvis atsirasti. Kai tik atidarai Pandoros skrynią – net ir menkiausią plyšelį – kankinimo draudimo srityje, jos uždaryti nebeįmanoma“ (Poscher, 2006, p. 54). Poscheris nurodo priežastis, kodėl „legalizuotas kankinimas“ visada plečiasi ir galiausiai tampa nekontroliuojamas, būtent: faktinis informacijos poreikis karo ar grėsmės sąlygomis, institucinės valdžios socialinė dinamika ir bendrosios teisės suteiktos pagrindimo schemos.

Konsekvencialistinė logika (tikslas pateisina priemones) susijusi su milžinišku informacijos poreikiu karo ar terorizmo grėsmės situacijose. Tai gali lemti kankinimo taikymą ne tik tiesioginiams vykdytojams ar jų bendrininkams, bet ir platesniam ratui žmonių – draugams, šeimos nariams ar pažįstamiems. Socialinė psichologija rodo, kad žmonės linkę

smurtauti prieš kitus, kai yra suteikiama valdžia, institucinė galia ir žiaurumo galimybė (pvz., garsusis Stanfordo kalėjimo eksperimentas). Anot Poscherio (Poscher, 2006), teisinės logikos dinamika lemia, kad kartą pripažinta teisinė pateisinimo norma įgauna poveikį ir už pradinės taikymo srities ribų, dėl šios priežasties kankinimo draudimas turi likti teisinis tabu, kurio negalima pažeisti net kraštutiniais atvejais.

Bielefeldtas kalba apie emocinį pasipriešinimą hipotetiniams „laikrodinės bombos" scenarijams. Jis pabrėžia, kad toks pasipriešinimas nėra tabu prasmė, veikiau – racionaliai išreiškiamas moralinis siaubas: „Tai nėra aklas tabu, bet stulbinantis siaubas, kylantis iš pačios normos pažeidimo" (Bielefeldt, 2011, p. 104).

Cituojamame tekste pabrėžiama, jog nė vienas apdairus žmogus neneigs, kad egzistuoja tragiškos dileminės situacijos, kuriose susiduria net pačios elementariausios moralinės ar teisinės normos. Griežtas tokių normų taikymas ribinėse situacijose gali atrodyti nebepakankamas. Būtent todėl kai kurie sako, jog reikia turėti alternatyvius kriterijus, leidžiančius pateisinti išimtis. Tačiau bandymas pateisinti išimtis už normatyvinių ribų sukuria pavojų paversti kankinimą sistemine praktika. Todėl būtina atidžiai svarstyti, ar moraliniu požiūriu tikrai leistina ieškoti išimčių, ar geriau tvirtai laikytis principo, kad kankinimo draudimas yra absoliutus ir neliečiamas (perfrazuota iš Bielefeldt, 2011, p. 104).

Etinėje diskusijoje apie kankinimus aiškiai išryškėja du pagrindiniai etiniai požiūriai: **glaudžiai su žmogaus orumo klausimu susijęs skirtumas tarp pasekmių etikos (konsekvencialistinės etikos) ir pareigų etikos (deontologinės etikos).**

Konsekvencialistinėje etikoje žmogaus veiksmai vertinami pagal jų pasekmes. Viena iš žymiausių šios krypties formų yra utilitarizmas. Deontologinėje etikoje, priešingai, žvelgiama į patį veiksmą. Veiksmas vertinamas pagal tai, ar jis atitinka tam tikrą taisyklę ar normą, ir pagal tai, kokiai veiksmų kategorijai jis priskirtinas. Pagal deontologinę etiką kankinimas yra absoliučiai draudžiamas, nes pažeidžia žmogaus orumą. Remiantis utilitaristiniu požiūriu, kankinimas gali būti tam tikromis sąlygomis pateisinamas, jei leistų išsaugoti daugiau gyvybių.

8. Ar valstybės tarnautojo orumas yra neliečiamas?

Teisinėje valstybėje žmogaus orumas turi būti saugomas ir užtikrinamas ne tik piliečiams, bet ir valstybės tarnyboje dirbantiems asmenims, kaip antai policijos pareigūnams. Kyla klausimas, ar jų pačių orumas nėra itin pažeidžiamas tam tikrose situacijose. Tai ypač aktualu trijose srityse:

- instrumentalizavimo grėsmė (kai pareigūnai laikomi priemone tikslui pasiekti);
- santykis su piliečiais, kuris gali virsti paniekinančiu elgesiu;
- vidinių ritualų pavojus policijos institucijoje, jei jie menkina žmogaus orumą.

Instrumentalizavimo grėsmė. Žmogaus orumo apsauga reikalauja, kad kiekvienas asmuo būtų traktuojamas kaip tikslas savaime, o ne vien priemonė. Pagal instrumentinės priemonės draudimą joks žmogus negali būti redukuotas į „pliką priemonę“. Kiekvienoje profesijoje tam tikru mastu pasitaiko žmonių instrumentalizacijos, kai jų darbas laikomas produktyvumo ar funkcionalumo rodikliu. Esminis klausimas – kada žmogus nebėra laikomas asmeniu, o tik „priemonės dalimi“.

Pareigūnai šiuo aspektu yra itin pažeidžiami, nes privalo pakęsti tam tikrus savo pilietinių laisvių apribojimus ir tarnybos metu prisiima riziką gyvybei ir sveikatai. Tokia pareiga rizikuoti yra įtvirtinta jų profesijoje. Šiuo požiūriu jie negali būti redukuojami į „pliką priemonę“, bet jų orumui kyla grėsmė, kai jie siunčiami į, kaip iš anksto žinoma, beviltiškas misijas, iš kurių beveik neįmanoma grįžti gyviems.

Galima įsivaizduoti ir tokią situaciją, kai dėl išorinių aplinkybių policijos pareigūnai priversti veikti beviltiškomis, iš anksto pralaimėtomis sąlygomis – tokiu atveju kyla klausimas, ar nėra pažeidžiamas jų orumas.

Pareigūnų įžeidimai ir niekinimas. Vis aktualesnė tampa ne tik agresijos ir fizinio pasipriešinimo, bet ir įžeidimų problema, su kuria susiduria policijos pareigūnai. Diskutuojama, ar pareigūnų įžeidimai turi būti vertinami kaip orumo pažeidimas, susijęs su jų apsaugos teisine sistema. Vokietijoje įžeidimai laikomi garbės, o ne orumo pažeidimu ir reglamentuojami pagal garbės apsaugą (o kaip yra Lietuvoje?). Vis dėlto kyla klausimas, ar garbės pažeidimą galima laikyti ir žmogaus orumo pažeidimu. Jei taip, valstybės pareiga būtų ginti policijos pareigūnus nuo trečiųjų asmenų įžeidimų.

Jei įžeidimas būtų suprantamas kaip orumo pažeidimas, tai reikštų, kad jis pažeidžia policininko kaip žmogaus savivertę, o šį pažeidimą rei-

kėtų suvokti kaip pagrindinį žmogaus savigarbos pažeidimą. Orumą žeidžiantys įžeidimai ir niekinantis elgesys galėtų būti itin pavojingi, ypač jei policijos pareigūnai neturėtų jokios realios galimybės gintis nuo tokio elgesio. Tokiais atvejais jie turėtų jausti, kad visuomenė juos laiko menkesniais ar kad jų darbas nuvertinamas. Tokia situacija būtų pavojinga ne tik individualiai, bet ir institucinei policijos reputacijai. Todėl valstybė turi užtikrinti, kad policininkai būtų ginami nuo įžeidimų ir niekinimo, o asmenys, kurie tokių veiksmų imasi, patraukiami atsakomybėn.

Žmogaus orumą žeminantys ritualai. Kitas aspektas, keliantis grėsmę policijos orumui, yra vidiniai ritualai, ypač iniciacijos procedūros. Tokios priėmimo į kolektyvą praktikos egzistuoja daugelyje profesijų. Policijoje ar kariuomenėje jos ypač problemiškos, nes šios institucijos siejamos su didesne rizika ir pavojais, o kartu ir su vyriškumo bei kovinės dvasios kultūra. Pavyzdžiui, informaciją apie ritualus, kurie apima grupinį spaudimą, smurtą, ribų peržengimą ar net seksualinį išnaudojimą, žiniasklaida paviešina kaip „skandalus“. Ypač jautrūs yra atvejai, kai nuo tokių ritualų nukenčia jauni asmenys, merginos. Į viešumą yra patekę keli atvejai apie Bundesvero šauktinių kankinimus ir orumą žeminančius ritualus. „Jei klausiama, kuriose srityse Federalinio administracinio teismo sprendimai dėl žmogaus orumo pažeidimų yra ypač gausūs ir įvairūs, tai pirmiausia reikia paminėti Bundesverą. Priežastys yra tos, kad kariuomenėje, kurioje vyrauja vyriškumo, „kietumo“ ir kovinės dvasios idealai, ypač instruktoriai nuolat susiduria su situacine pagunda peržengti ribą tarp reikalingo griežto parengimo ir žmogaus orumo pažeminimo“ (Niehues, 2009, p. 60). Iniciacijos ritualai yra paplitę: jie laikomi nepakeičiamais ryšio stiprinimo ir bendrystės tarnyboje arba komandinėje veikloje elementais. Įžanginis ritualas paprastai skirtas tam, kad naujokas įrodytų pasitikėjimą grupe. Tai grindžiama logika, kad grupė privalo pasitikėti, jog naujokas atliks pavestas užduotis net ir nepalankiomis sąlygomis, todėl jis turi parodyti gebėjimą „perlipti per save“. Tokia normatyvinė struktūra tampa konstitutyvia organizacinės kultūros dalimi. Tačiau Vokietijos federalinis administracinis teismas tokius veiksmus ne kartą yra įvardijęs kaip žmogaus orumo pažeidimą. Policijos kontekste panašūs atvejai būtų vertintini kaip orumo pažeidimas. Vis dėlto kai tokie nusižengimai kyla iš kolegų ar tiesioginių vadovų, grupės lojalumo normos dažnai lemia, kad pažeidimas būtų menkinamas ir net laikomas nereikšmingu.

Lietuvoje pareigūnų orumo pažeidimai dažniausiai pasireiškia ne formalizuotais ar ritualiniais veiksmais, bet faktiniu pažeidimo elgesiu ir tarnybinės tvarkos nesilaikymu. Viešumoje nuskambėję atvejai – nuo policijos pareigūnų girtavimo ir tarpusavio smurto iki korupcinių nusikaltimų ar net kolegų apvogimo tarnybos metu – rodo, kad tokie incidentai ne tik diskredituoja instituciją, bet ir griauna profesinį solidarumą.

Klausimai diskusijai

1. Kuo skiriasi įgimtas ir priklausomas (kontingentinis) žmogaus orumo supratimas?
2. Kas tiksliai saugoma Lietuvos Konstitucijos 21 straipsniu? Ką reiškia žmogaus orumo apsauga? Kokie Konstitucijos straipsniai su šia apsauga susiję?
3. Kiek išsamiai sąvokos „atsakomybės subjektas“ ir „teisinis subjektiškumas“ apibūdina pagrindinius žmogaus orumo bruožus?
4. Kokios yra ypatingos žmogaus orumo pažeidimo rizikos karių ir policijos pareigūnų profesinėje veikloje?
5. Ar policijos pareigūnų įžeidimai turėtų būti laikomi žmogaus orumo, ar tik garbės pažeidimu? Kodėl?
6. Kada profesinės pareigos atlikimas tampa pareigūno instrumentalizacija ir orumo pažeidimu?
7. Ar galima pateisinti žeminančius iniciacijos ritualus, jei jie stiprina grupės ryšį? Kodėl taip arba ne?
8. Ar korupcijos atvejai yra tik individualaus pareigūno orumo pažeidimas, ar jie žeidžia ir visos institucijos orumą?
9. Kokią įtaką visuomenės pasitikėjimui daro vieši pareigūnų elgesio normų pažeidimai (pvz., girtavimas, muštynės)?
10. Ar socialinė nelygybė ir skurdas Lietuvoje gali būti vertinami kaip sisteminis žmogaus orumo pažeidimas?
11. Kaip policijos pareigūnai gali apginti savo orumą, susidūrę su įžeidimais ar fiziniu smurtu?
12. Ar policijos pareigūnų orumo apsauga turėtų būti įtvirtinta aiškiau nei dabar, pvz., Konstitucijoje ar specialiuose įstatymuose?

Praktinės situacijos

(diskusijai ir analizei)

1. Pareigūnų girtavimas tarnyboje. Policijos patrulis užfiksuotas neblaivus budėjimo metu. Kokią įtaką tai padarys institucijos prestižui ir jo, kaip asmens, orumui?
2. Kolegų konfliktas. Patrulių komanda įsivėlė į tarpusavio fizinį konfliktą viešoje vietoje. Kaip tai veikia ne tik individualų, bet ir profesinį orumą?
3. Korupcijos atvejai. Aukšto rango pareigūnas įtariamas kyšininkavimu. Ar tai orumo praradimas tik jam pačiam, ar ir visai institucijai?
4. Įžeidimai patruliams. Pilietis viešai įžeidinėja patrulius, filmuoja ir įrašą skleidžia socialiniuose tinkluose. Ar tai laikytina tik garbės pažeidimu, ar ir orumo?
5. Instruktoriaus elgesys policijos mokykloje. Kursantams liepta atlikti žeminančias užduotis (ropoti, vaidinti gyvūnus). Kada tai peržengia ribą tarp „komandinės dvasios ugdymo“ ir orumo pažeidimo?
6. Policininko instrumentalizacija. Pareigūnas siunčiamas į beviltiškai pavojingą užduotį be realios paramos. Ar tai orumo pažeidimas?
7. Pareigūnės diskriminacija dėl lyties. Policininkei nepatikimos atsakingos užduotys tik todėl, kad ji moteris. Ar tai nuvertina jos profesinį orumą?
8. Netinkamas tarnybinės informacijos naudojimas. Pareigūnas viešai pasijuokia iš nukentėjusiojo situacijos. Kaip tai pažeidžia orumą?
9. Socialinės pagalbos ribos. Žmogus gyvena iš minimalių išmokų. Ar socialinės politikos ribotumas gali būti vertinamas kaip orumo pažeidimas?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Absoliutus kankinimo draudimas** – tarptautinis principas, draudžiantis kankinimą ir žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį be jokių išimčių. Jis taikomas net karo, politinio nestabilumo ar „būtinybės“ situacijose, taip pat negali būti pateisinamas viršininko nurodymu. Teisėsaugoje tai nustato neperžengiamą ribą priemonėms, net jei siekiama gelbėti gyvybes.
- **Garbė** – artima orumui sąvoka, tačiau labiau siejama su reputaci-

ja, socialiniu statusu ir vertės patvirtinimu. Istoriškai garbės įžeidimas buvo laikomas egzistencine grėsme, o šiuolaikiniai pavyzdžiai (pvz., „garbės žmogžudystės“) atskleidžia, kaip destruktyviai gali veikti garbės logika. Teisėsaugoje garbė svarbi analizuojant konfliktus, kuriuose žmogus reaguoja ne tik į žalą, bet ir į viešą nuvertinimą.

- **Įgimtas orumas** reiškia nuostatą, jog kiekvienas žmogus turi būti gerbiamas vien dėl to, kad yra žmogus. Šis orumas negali būti paneigtas dėl elgesio, išvaizdos, socialinio statuso ar kaltinimų, todėl „nevertas pagarbos“ žmogus etiniu požiūriu neegzistuoja. Teisėsaugoje tai reiškia principinį draudimą dehumanizuoti sulaikytąjį ar nuteistąjį net provokuojančiomis aplinkybėmis.
- **Instrumentalizacija** – tai žmogaus redukavimas iki priemonės tikslui pasiekti, kai jis nebelaikomas asmeniu. Teisėsaugoje ši grėsmė kyla tiek piliečiams (pvz., kai rezultatas tampa svarbesnis už žmogų), tiek pareigūnams (kai jie siunčiami į beviltiškas, kaip iš anksto žinoma, pasmerktas pralaimėti misijas). Tai tiesiogiai susiję su principu, kad žmogus turi būti laikomas tikslu savaime.
- **Įžeidimas** siejamas su pripažinimo atsisakymu dėl žmogaus pastangų ar pasiekimų ir gali būti susijęs su neteisingu vertinimu. Jis ne visada sutampa su pažeminimu, tačiau gali tapti orumo pažeidimu, kai žmogus sistemingai nuvertinamas ir iš jo atimamas vertės pripažinimas. Teisėsaugoje tai svarbu skiriant, kada pažeidžiama tik etiketo norma ar teisingumas, o kada – orumas.
- **Orumas kaip žmogaus teisių pagrindas** – orumas laikomas fundamentu, kuriuo grindžiamos žmogaus teisės nacionalinėse konstitucijose ir tarptautiniuose dokumentuose. Istoriškai jis išryškėjo kaip atsakas į sistemingą žeminimą ir masinį smurtą, todėl tampa viršnacionaliniu orientyru. Teisėsaugoje tai reiškia, kad teisėtumas turi būti aiškinamas ir taikomas per orumo apsaugą, o ne vien per formalų procedūriškumą.
- **Pažeminimas** – tai tokios aplinkybės ir sąlygos, kurios sudaro racionalų pagrindą žmogui matyti save kaip pažemintą. Jis paveikia savivertę: auka jaučiasi nuvertinta, lyg būtų traktuojama kaip daiktas ar mažiau vertas žmogus. Teisėsaugoje pažeminimas daž-

nai pasireiškia žeminančiu elgesiu, institucinėmis praktikomis ar sąlygomis, kurios atima iš asmens elementarią pagarbą.

- **Sąlyginis orumas** suprantamas kaip ypatinga pagarba, suteikiama dėl pareigų, statuso arba pasiekimų (pvz., „prezidento orumas“). Jis yra priklausomas nuo socialinio vertinimo ir gali kisti, todėl nėra universalus. Teisėsaugoje ši skirtis svarbi tam, kad institucinis pagarbumas nebūtų taikomas selektyviai tik „aukšto statuso“ asmenims.
- **Savivertė** – tai žmogaus vidinis savęs vertinimas, palaikomas socialinio pripažinimo ir pagarbos patirties. Žeminantis elgesys sukelia gėdą ir gali griauti savivertę iki tokio lygmens, kad žmogus ima internalizuoti skriaudėjo žvilgsnį. Teisėsaugoje savivertės dimensija svarbi todėl, kad institucinis bendravimas gali arba stabilizuoti žmogų krizėje, arba jį sulaužyti.
- **Socialinis pripažinimas** – tai būti matomam kaip žmogui ir patirti, kad kiti pripažįsta tavo vertę. Jis palaiko asmens tapatybę, nes žmogus suvokia save „kitų žvilgsnio veidrodyje“. Teisėsaugoje pripažinimas reiškia elementarią pagarbą net konfliktinėse situacijose: korektiškumas tampa prevencine priemone prieš dehumanizaciją.
- **Žmogaus orumas** – tai žmogui prigimtinai priklausantis vertingumas ir teisė būti traktuojamam pagarbiai, ne kaip priemonei, o kaip tikslui savaime. Jis aiškiai išryškėja tada, kai žmogus paverčiamas patyčių, niekinimo ar pažeminimo objektu, praranda socialinį pripažinimą arba sistemingai ardomas jo integralumas. Teisėsaugoje orumas veikia kaip priemones ribojantis principas, ypač prievartos, izoliavimo ir kontrolės situacijose.

PROFESINĖ DEFORMACIJA

Skyriaus santrauka

Profesinė deformacija apibrėžiama kaip ilgainiui susiformuojantys profesinės socializacijos ir darbo sąlygų veikiami asmenybės ir veiklos struktūros pokyčiai, kurie kartais didina funkcinį efektyvumą, bet gali iškreipti moralinį vertinimą ir santykį su žmonėmis. Aprašomi penki tarpusavyje susiję mechanizmai: darbo reikalavimų ir vidinių išteklių santykis, vidinių išteklių išsaugojimas (žemyn traukianti spiralė), moralinis ir etinis atsiribojimas, profesinė kultūra (idealizmas–realizmas–cinizmas) ir neurobiologinis lėtinis stresas, kurie kartu sudaro uždarą ciklą, didinantį formalizmo, atsiribojimo ir etinio nuovargio riziką. Apibūdinama, kaip adaptacijos teisėsaugoje virsta mąstymo ir elgesio šablonais: stereotipinis „tipinio pažeidėjo“ ir „tipinės aukos“ matymas, procedūrinio formalizmo pervertinimas, cinizmas ir pasyvumas, stresas ir užuojautos nuovargis, silpninantys etinę refleksiją ir procedūrinio teisingumo patirtį. Pabrėžiama, kad organizacinė kultūra ir asmens moralė veikia kaip priklausomų kintamųjų sistema: kultūros signalai (kas vertinama, ko tikimasi, už ką skatinama) formuoja moralinį sprendimą, o etinis klimatas (instrumentinis, taisyklių, rūpestingumo ir kodeksų laikymosi) gali stiprinti arba slopinti procedūrinį teisingumą ir pasitikėjimą. Akcentuojama psichologinio saugumo, grįžtamojo ryšio ir atskaitomybės reikšmė: kai galima aptarti dilemas, klaidas ir alternatyvas, asmens moralė palaikoma, o kai šie mechanizmai silpni, didėja moralinio atsiribojimo ir nepranešimo kultūros rizika. Asmeniniame lygmenyje profesinės deformacijos siejamos su perdegimu, antriniu trauminio poveikio sindromu, užuojautos nuovargiu ir moraline trauma, o instituciniame – su procedūrinio teisingumo silpnėjimu, integriteto spragomis, rodiklių sureikšminimu ir legitimumo erozija. Galiausiai teigiama, kad profesinių deformacijų valdymas nėra išimtinai individualios valios klausimas: būtina derinti darbo reikalavimus ir išteklius, paversti principus sprendimų seka, palaikyti procedūrinį teisingumą, psichologinį saugumą, pranešimo kanalus ir refleksyvią kultūrą, kad priimami sprendimai išliktų teisėti, proporcingi, pagarbūs ir atsakingi.

Skyriaus uždaviniai:

1. Apibrėžti profesinę deformaciją teisėsaugos kontekste ir paaiškinti, kaip ilgalaikės adaptacijos gali ir didinti efektyvumą, ir siaurinti etinį jautrumą.
2. Išnagrinėti profesinės deformacijos mechanizmus ir parodyti, kaip jie kuria uždarą ciklą.
3. Atskirti procedūrinį formalizmą kaip teisinės valstybės ir skaidrumo priemonę nuo formalizmo kaip profesinės deformacijos, kai forma išlieka, o turinys (orumas, proporcingumas, paaiškinimas) pradingsta.
4. Aptarti cinizmo, pasyvumo, užuojautos nuovargio ir lėtinio streso sąsajas su sprendimų kokybe, procedūrinio teisingumo patirtimi ir visuomenės pasitikėjimu.
5. Paaiškinti organizacinės kultūros ir etinio klimato (instrumentinio, taisyklių, rūpestingumo ir kodeksų) įtaką moraliniam sprendimui, moraliniam atsiribojimui ir nepranešimo kultūros rizikai.
6. Įvardyti asmenines ir institucines profesinių deformacijų pasekmes ir pagrįsti, kodėl reikalinga išteklių pusiausvyra, psichologinis saugumas ir refleksija.

Reikšminiai žodžiai: profesinė deformacija; etinis nuovargis; moralinis atsiribojimas; organizacinė kultūra; etinis klimatas; užuojautos nuovargis; perdegimas.

1. Sąvoka ir priežastys

Teisėsaugos pareigūnai dirba išskirtinio sudėtingumo, didelės rizikos ir viešo vertinimo aplinkoje, kurioje kiekvienas sprendimas yra profesinės tapatybės, etikos ir psichologinio atsparumo išbandymas. Dėl tokių sąlygų laikui bėgant gali formuotis stabilūs mąstymo, vertinimo ir elgesio pokyčiai, kurie padeda greitai reaguoti, bet kartu susiaurina profesinį matymą ir padidina klaidų bei etinio nuovargio riziką.

Profesinė deformacija – tai ilgainiui susiformuojantys profesinės socializacijos ir darbo sąlygų veikiami asmenybės ir veiklos struktūros pokyčiai (pavyzdžiui, polinkis vertinti situacijas tik pagal profesinius kriterijus, formalizmo stiprėjimas, empatijos mažėjimas), kurie vienais atvejais padidina funkcinį efektyvumą, kitais iškreipia moralinį vertinimą ir santykį su žmonėmis.

Skiriami penki tarpusavyje susiję mechanizmai, padedantys suprasti, kodėl teisėsaugos kasdienybėje dalis sprendimų praranda etinį jautrumą, o kiti, priešingai, išlaiko procedūrinį teisingumą. Šie mechanizmai kuria uždarą ciklą: vidinių išteklių stoka didina stresą ir etinį nuovargį, o kultūrinės normos įteisina formalizmą; priešingai, kai ištekliai ir procedūrinis teisingumas tikslingai stiprinami, galima mažinti išsekimą, silpninti atsiribojimą ir išlaikyti visuomenės pasitikėjimą pareigūnais.

Pagrindiniai mechanizmai

1. Darbo reikalavimų ir vidinių išteklių santykis. Šis modelis padeda tiksliai susieti tai, ko iš pareigūno reikalauja darbas, ir tai, ką organizacija ir pats pareigūnas gali duoti. Kai reikalavimai – pamainų kaita, konfliktinės sąveikos, naktiniai budėjimai, nuolatinis emocinis darbas ir būtinybė vienu metu būti ir griežtam, ir empatiškam – nuolat viršija išteklius (kontrolę, aiškius prioritetus, vadovų paramą, galimybę matyti prasmę), prarandama energija, atsiranda išsekimas, atsiribojimas nuo bendruomenės ir automatinis procedūrų vykdymas. Praktikoje tai pasireiškia emocijų paviršutiniškumu, reakcijų vienodumu, mažesniu dėmesingumu niuansams – būtent tiems dalykams, kurie glaudžiai susiję su procedūriniu teisingumu.

2. Vidinių išteklių išsaugojimas. Akcentuojama praradimo pirmenybė: kai pareigūnui ima trūkti laiko, energijos, prarandamas statusas, jis pirmiausia imasi gynybos – taupo, o ne investuoja. Dėl to formuojasi vadinamoji žemyn traukianti spiralė: kuo daugiau praradimų, tuo daugiau formalizmo, rizikos vengimo, minimalių pastangų taktikų ir mažiau prasmingo bendravimo su piliečiais. Įtampos kupinoje aplinkoje tai atrodo racionalu, tačiau būtent vengimas mažina sėkmingų patirčių tikimybę, o kartu – ir naujų išteklių generavimą (įgūdžių, pasitikėjimo, gerų bendruomenės atsiliepimų). Spiralę galima suardyti tik inicijuojant aiškius prioritetus, pripažinimą, kolegišką paramą po sudėtingų įvykių.

3. Moralinis ir etinis atsiribojimas. Siekiant reikalaujamų rezultatų ir rodiklių, etinė problema dažnai pradeda nykti, sprendimai belieka techniniai, procedūriniai, mažėja dėmesys pasekmėms. Procesas tampa tarsi aklas: formaliai viskas gerai, tačiau moralinis klausimas – ar taip elgiantis išlaikomas žmogaus orumas ir teisėtumas – apskritai lieka neužduotas.

4. Profesinė kultūra. Ciklas nuo idealizmo per realizmą iki cinizmo: naujokas ateina su stipria motyvacija, bet susiduria su kasdienybės prieštaromis (teismų sprendimai, biurokratija, vieša kritika, nepranešimo kul-

tūros normos), pamažu nusivilia, o galiausiai normaliu požiūriu į darbą ima laikyti cinizmą. Tad ilgainiui įsitvirtina praktika, pagal kurią skatinami ir vertinami kiekybiniai rodikliai, o ne elgesio su žmonėmis kokybė.

5. Neurobiologinis lėtinis stresas. Lėtinis stresas ir miego stoka reorganizuoja autonominę, endokrininę ir pažintinę sistemas: tai lemia dėmesio susilpnėjimą, impulsyvesnes reakcijas, atminties suprastėjimą ir didesnį polinkį remtis greitais sprendimais. Naktinės pamainos, dažni adrenalino šuoliai ir patiriama itin didelė įtampa kuria sąlygas šiurkštesniems sprendimams. Visa tai susiję su fiziologija, todėl prevencija turėtų būti tinkamas pamainų planavimas, pakankamas miegas, tinkamas poilsis ir pan. Tokie veiksniai tiesiogiai mažina lėtinio streso galimybę.

Apibendrinant galima teigti, kad visi penki mechanizmai rodo tą pačią dinamiką: kai darbo reikalavimai nuolat viršija turimus išteklius, etinis aspektas tampa foninis, o profesinės kultūros normos šį poslinkį įtvirtina; fiziologiniai veiksniai dar labiau susiaurina dėmesį ir sprendimų kokybę. Todėl sprendimų etinė kokybė nėra vien individualios valios klausimas – ją lemia bendra sistemos pusiausvyra tarp reikalavimų, išteklių, paskatų ir sveikatai palankių darbo sąlygų.

2. Profesinės deformacijos teisėsaugoje

Tipiškomis profesinėmis deformacijomis dažniausiai tampa racionalūs veiksniai, kurie padeda greičiau orientuotis įtemptose situacijose, taupyti dėmesį ir priimti greitus sprendimus. Ilgainiui tos pačios adaptacijos virsta mąstymo ir elgesio šablonais, pradedančiais riboti matymo lauką ir siaurinti etinės refleksijos erdvę. Svarbiausia tampa ne tai, kas per konkretų įvykį iš tiesų vyksta, o tai, kaip jis atitinka esamą schemą. Pats pareigūnas to dažniausiai nepastebi, nes jis jaučiasi tik efektyviau dirbantis, tačiau iš šalies pastebimas empatijos trūkumas, procedūrų sureikšminimas. Stereotipiškai matomas *tipinis pažeidėjas* ir *tipinė auka*: pareigūnas pastebi tai, ko tikisi, ir nepastebi to, kas prieštarauja išankstiniam vaizdui. Tokie kognityviniai vaizdiniai taupo laiką, bet ilgainiui siaurina empatiją ir mažina gebėjimą pamatyti netipines rizikas – pavyzdžiui, tyliai kenčiančias aukas, neįžvelgiamą smurtą artimoje aplinkoje ar pan.

Kitas atvejis – procedūrinio formalizmo svarba. Trūkstant laiko ir daug dėmesio skiriant atskaitomybei, procedūros tampa nebe priemonėmis, o tikslu savaime atitolinant nukentėjusiojo saugumą ar poreikius. Prakti-

koje tai pasireiškia šabloniško bendravimu, mažėjančia diskrecija, prioritetu tiksliai užpildyti formas, o ne teisingai išspręsti problemą. Nors procedūros būtinos teisinei valstybei ir skaidrumui, jų pervertinimas lemia tokį procesinio teisingumo vaizdinį: forma išlieka, o turinys – žmogaus orumo apsauga, proporcingumas, situacijos paaiškinimas – pradingsta. Tokia rutina silpnina visuomenės suvokiamą teisingumą ir paklusnumą teisėtoms policijos komandoms, kurioms esminę reikšmę turi būtent procedūrinio teisingumo patirtis.

Cinizmas ir pasyvumas siejami su ilgalaikiu nusivylimu institucija ir visuomene. Susidūrus su priešiškumu, nuolatine kritika ar vidiniu neteisingumu, formuojasi *minimalių pastangų* stilius: darbas atliekamas tiek, kiek būtina, bendravimas tampa pernelyg oficialus. Tai mažina darbo kokybę ir didina konfliktų riziką. O abejonės ir nusivylimai veda prie cinizmo: kuo daugiau abejingumo, tuo daugiau prastų rezultatų; kuo daugiau prastų rezultatų, tuo daugiau visuomenės nepasitikėjimo, o nepasitikėjimas sugrįžta kaip argumentas, kodėl stengtis neverta.

Stresas ir užuojautos nuovargis. Nuolatinis kontaktas su smurto, seksualinių nusikaltimų, nelaimių aukomis ir jų artimaisiais verčia psichiką saugotis: emocinis nuovargis leidžia veikti šaltai ir tiksliai, kai to reikalauja situacija. Tačiau kai ši būsena tampa nuolatinė, prarandama empatija ne tik aukoms, bet ir kolegoms bei artimiesiems, o tai didina klaidų tikimybę subtiliose situacijose ir didina cinizmą. Užuojautos nuovargis siejamas su sumažėjusiu jautrumu, mažesne kantrybe ir didesniu polinkiu į standartizuotus sprendimus, neapimančius individualių poreikių. Tokia emocinė apsauga trumpuoju laikotarpiu padeda išbūti, bet ilgainiui kenkia profesinei patirčiai.

6 pav. Profesinės deformacijos teisėsaugoje: priežastys ir formos

Žvelgiant į teisėsaugos rizikų lauką, akivaizdu, kad kasdieniai įvykiai sukelia emocines ir kognityvines reakcijas, kurios kartodamosi formuoja įpročius, o šie – sprendimų schemas ir profesinę tapatybę. Jei organizacinė aplinka nuolat siunčia signalus apie vidinį neteisingumą ar perteklinę kontrolę, pareigūnai greičiau pereina prie pasyvių sprendimų: mažiau kalbasi su bendruomene, vengia iniciatyvos, renkasi saugesnį biurokratinį kelią – tai silpnina moralinius principus. Ši dinamika ypač ryški, kai reikalavimų daug, o ištekliai – riboti. Pareigūnų savireguliacija ir moralinis budrumas tuomet tampa pirmaisiais dalykais, kuriuos imama

prarasti. O vidinio procedūrinio teisingumo stoka – dvigubi standartai, neaiškūs kriterijai, selektyvi kontrolė – kuria kognityvinį disbalansą: deklaruojamos vertybės nesutampa su patiriamomis praktikomis, todėl didėja pagunda taikyti kompensacinį teisingumą arba, priešingai, atsiriboti ir reikalaujamų standartų laikytis minimaliai. Taip formuojasi uždaras ratas: kuo labiau darbuotojai jaučiasi neteisingai vertinami, tuo mažiau jie motyvuoti laikytis aukštų etikos standartų, o kuo labiau suprastėja išorinės sąveikos, tuo daugiau neigiamų reakcijų susilaukia organizacija.

Kai veiksmai ar sistemos sprendimai kertasi su pareigūno moraliniais įsitikinimais, pavyzdžiui, kai dėl procedūrinių priežasčių tenka elgtis prieš savo sąžinę, atsiranda moralinis atsiribojimas. Jis siejasi ne tik su potrauminiais simptomais, bet ir su užuojautos nuovargiu, vertybinių orientyrų erozija bei polinkiu į cinizmą, t. y. su būsenomis, kurios lemia uždarus profesinių deformacijų ratus. Ilgainiui tai gali įsigalėti: žmogiškas skausmas paverčiamas tylėjimo politika, o tylėjimas – nauja normine tvarka, lemiančia moralinį, etinį atsiribojimą.

Klausimai ir užduotys

1. Pagrįskite arba paneikite teiginį: kai darbo reikalavimai nuolat viršija išteklius, didėja formalizmo ir etinio nuovargio rizika.
2. Paaiškinkite, ką reiškia *žemyn traukianti spiralė* vidinių išteklių išsaugojimo aspektu.
3. Kuo procedūrinis teisingumas skiriasi nuo formaliai teisingo proceso?
4. Pateikite po vieną pavyzdį, kaip stereotipiniai *tipinio pažeidėjo* ir *tipinės aukos* vaizdiniai gali susiaurinti etinį jautrumą.
5. Kada formalizmas tampa profesine deformacija, o ne kokybės garantija?
6. Kuo užuojautos nuovargis skiriasi nuo šalto operatyvumo kritinėse situacijose?
7. Pagrįskite arba paneikite teiginį: profesinių deformacijų valdymas yra išimtinai individualios valios klausimas.
8. Kodėl pabrėžiama, kad *popieriuje surašytos vertybės* turi virsti *vertybėmis veikloje*?
9. Kada procedūra yra priemonė, o kada – deformacija? Pateikite konkrečią situaciją ir paaiškinkite atskyrimo kriterijus.

10. Įvertinkite situacijas:
    a) Nepilnametė auka po konflikto sako pavargusi nuo pareiškimų, nori „tiesiog grįžti namo“. Kolega siūlo „sutrumpinti“ aprašymą, „kad nereiktų daugybės formų“ (empatija ir proceso kokybė; etinio nuovargio ženklai).
    b) Dėl vėlavimo eiliniam pareigūnui skiriamas papeikimas, o skyriaus vadovo vėlavimas pateisinamas. Komanda šnibždasi, kad „saviems viskas galima“ (vidinis neteisingumas → cinizmas; motyvacijos kritimas).
    c) Naujokas po 3 mėn. sako: „Aš čia tik protokolus renku.“ Jam patikėtas tik popierinis darbas, nesuteikiama jokių galimybių tobulėti (idealizmas → pasyvumas; mažėjantis prasmės jausmas).
    d) Parke sulaikomas paauglys su gobtuvu. Pareigūnas mato tipinį pažeidėją, bet kolegė pastebi mėlynes ant rankų ir tylų verksmą (stereotipų filtras ir netipinė auka).
    e) Socialinis darbuotojas prašo nerašyti protokolo, „kad šeimai būtų lengviau gauti paramą“, siūlo tik žodinį įspėjimą (formalių reikalavimų apėjimas; etinio klausimo nustūmimas).
    f) Naujas poskyrio viršininkas giria tik griežtą toną kalbantis su piliečiais, kritikuoja dėl ilgų, detalių aiškinimų (kultūros poslinkis į cinizmą; procedūrinio teisingumo menkinimas).

3. Organizacinė kultūra ir asmens moralė

Organizacinė kultūra atskleidžia, kiek nuo institucijoje suprantamų tikslų, priemonių ir atsakomybės bei asmens moralės priklauso tai, kaip darbuotojai vertina savo veiksmus, sprendimų pasekmes ir pareigą laikytis profesinių standartų. Organizacinė kultūra lemia elgesio modelius, kurie gali sustiprinti arba slopinti profesinę atsakomybę. Tai patvirtina ir policijos organizacinės kultūros tyrimai. Teisėsaugos ir viešojo sektoriaus aplinkoje ši sąveika ypač akivaizdi, nes formali tarnybos tvarka, prievartos teisėtumo pagrindai, viešojo intereso apsauga ir žmogaus teisių standartai sukuria aiškias ribas, tačiau kasdienybėje sprendimai priimami esant informacijos ir laiko trūkumui, emociniam krūviui ir reputacinei rizikai. Tokiomis sąlygomis kultūros signalai (kas vertinama, ko tikimasi, už ką skatinama) tiesiogiai veikia moralinį sprendimą: ar darbuotojas

sieks procedūrinio teisingumo, proporcingumo, nešališkumo, ar rinksis trumpalaikės rizikos mažinimą ir formalumą, ignoruodamas žmogaus orumo ir viešojo intereso turinį.

Organizacinės kultūros samprata. Organizacinė kultūra apibrėžiama kaip bendrų prielaidų, normų ir praktikos sistema, kuri laikui bėgant stabilizuojasi ir orientuoja elgesį. Pagrindiniai jos matmenys atsiskleidžia per vertybių hierarchijas (kas laikoma svarbu), formalias ir neformalias taisykles (kaip iš tiesų elgiamasi), simbolius ir kasdienius įpročius (ką reiškia *gerai atliktas darbas*). Akcentuojami keturi veiklos aspektai – įsipareigojimas, nuoseklumas, adaptacija ir misijos aiškumas, kurie prognozuoja organizacijų rezultatus ir darbuotojų elgesio stabilumą. Cameronas ir Quinnas pateikia konkurencinių vertybių modelį (hierarchijos, rinkos, klano ir adhokratijos), padedantį suprasti, ar institucija orientuojasi į kontrolę ir tvarką, ar į lankstumą ir mokymąsi (Cameron ir Quinn, 2011). Teisėsaugos institucijos istoriškai linkusios į hierarchinį profilį dėl formalios atskaitomybės, įgaliojimų ribojimo ir rizikos kontrolės, tačiau paslaugų kokybės, pasitikėjimo ir bendruomeniškumo tikslai reikalauja klano ir adhokratijos elementų – vidaus pasitikėjimo, bendro mokymosi, refleksijos ir atviro grįžtamojo ryšio. Kai organizacinė kultūra išsibalansuoja į vienpusę kontrolę, išauga formalumo, rizikos vengimo, oficialios atitikties normoms rizika, o tai ilgainiui veikia darbuotojų moralę, nes atitolina deklaruojamas vertybes nuo praktikos. Empiriniai tyrimai rodo, kad policijos pareigūnams sunkiausia nuosekliai laikytis deklaruojamų profesinės etikos principų situacijose, kuriose spaudimą daro organizacinė kultūra ar neapibrėžtos praktinės aplinkybės.

Etinis klimatas kaip organizacinės kultūros rodiklis. Etinio klimato teorijoje pabrėžiama, kad darbuotojų moralinis sprendimas formuojasi ne tik pagal asmenines nuostatas, bet ir pagal tai, kokios moralinės orientacijos dominuoja padalinyje: rūpestingumas, įstatymo ir kodeksų laikymasis, taisyklės, instrumentinis požiūris (svarbiausia – rezultatas), nepriklausoma moralinė sprendimo teisė. Instrumentinis klimatas siejasi su trumpalaikiais kiekybiniais rodikliais ir gali skatinti *tikslo bet kokia kaina* logiką; taisyklių klimatas saugo nuo savivalės, bet be refleksijos gali tapti formalizmu; rūpestingumo ir teisės (kodeksų) klimatas stiprina procedūrinį teisingumą ir gyventojų pasitikėjimą, ypač kai susiejamas su skaidria atskaitomybe. Lietuvoje šie klimato tipai atpažįstami tiek policijos praktikoje, tiek savivaldybių ir valstybės institucijų veikloje – kai kur labiau do-

minuoja rodiklių pasiekimo logika, kitur – taisyklių laikymasis su menka erdve paaiškinimui „kodėl“, o geroji praktika rodo, kad su profesine etika ir viešuoju interesu labiausiai dera mišrus klimatas (taisyklių + rūpestingumo + teisės).

Asmens moralė: tapatybė, įsipareigojimas ir sprendimo psichologija. Asmens moralę teisėsaugos tarnyboje formuoja vertybinis tapatumas, sąžinė, profesinė pašaukimo nuostata ir žinojimas, kaip taikyti principus realiose situacijose. Moralinis tapatumas (savarankiškas įsipareigojimas vertybėms) siejamas su didesniu atsparumu spaudimui ir mažesne moralinio atsiribojimo tikimybe. Sprendimų priėmimui įtakos turi ir procedūrinio teisingumo nuostatos – kai darbuotojas laikosi pozicijos, kad žmonės turi būti išklausyti, sprendimai paaiškinti, o elgesys – neutralaus tono, jis dažniau pasirenka proporcingas priemones ir skaidrią dokumentaciją. Kartu reikia įvertinti profesinės deformacijos riziką: lėtinis stresas, pamaininis darbas, emocinis darbas ir reputacinė įtampa didina išsekimą ir skatina cinizmą, o tai silpnina empatiją ir skatina griežtą formalizmą. Policijos organizacijos kultūros tyrimai atskleidžia, kad deformaciniai elgesio modeliai dažniausiai kyla iš ilgalaikių kultūrinių normų ir kolektyvinių lūkesčių, kurie gali lemti ir moralinį nejautrumą, ir sustiprėjusią rizikos toleranciją (Paurienė, 2019). Tokiu atveju kultūra gali veikti kaip apsauga arba rizikos veiksnys: jei ji skatina refleksiją, psichologinį saugumą ir aiškų vertybinį pamatą, asmens moralė įgyja atramą; jei akcentuojami tik rodikliai ir sankcijos, asmens moralė atsiduria nuolatinio konflikto režime.

Sąveika tarp organizacinės kultūros ir moralės: nuo normų iki elgesio. Praktikoje kultūra veikia per tris mechanizmus. Pirma, **normatyviniai lūkesčiai** – kas laikoma teisingu elgesiu ir kokia tvarka taikomi principai (teisėtumas, proporcingumas, pagarba, nešališkumas, viešasis interesas) (Lietuvos policijos etikos ir antikorupcinio elgesio kodeksas, 2023). Antra, **grįžtamasis ryšys ir atskaitomybė** – ar darbuotojus pasiekia ne vien kiekybinių, bet ir kokybinių rodiklių (gaunami skundai, bendruomenės pasitikėjimo rodikliai, procedūrinio teisingumo vertinimai), ar vadovas aptaria ne tik tai, *ar laikytasi taisyklių*, bet ir tai, *ar parodyta pagarba*. Trečia, **psichologinis saugumas**: ar galima įvardyti klaidas, aptarti dilemas, siūlyti alternatyvas nestigmatizuojant asmens; tai ypač svarbu, kai kalbama apie smurtą artimoje aplinkoje, psichikos sveikatos bėdas ar nepilnamečių apsaugą ir sprendimai reikalauja jautraus balanso

tarp viešojo saugumo ir orumo apsaugos. Kai šie mechanizmai veikia, asmens moralė palaikoma, o profesinė etika įgauna praktinę vertę; kai jie silpni, didėja moralinio atsiribojimo, ciniškumo, pernelyg oficialaus elgesio ir piliečių nepasitikėjimo rizika.

Profesinė etika kaip jungiamoji grandis. Profesinės etikos principai viešajame sektoriuje – teisėtumas, būtinybė ir proporcingumas, žmogaus orumas, nešališkumas, atskaitomybė, skaidrumas, viešasis interesas – nurodo, kaip priimti sprendimus ir kokią informaciją dokumentuoti, kad vėliau būtų galima pagrįsti pasirinkimą (Palidauskaitė, 2010). Lietuvoje šie principai aiškiai įtvirtinti policijos ir kitų institucijų etikos kodeksuose, taip pat korupcijos prevencijos, viešųjų ir privačių interesų derinimo bei pranešėjų apsaugos teisėje. Praktinėje veikloje ypač svarbus proporcingumo ir žmogaus orumo santykis su teisėtumu: jeigu teisinis pagrindas aiškus, tačiau neįvertinama alternatyvų hierarchija ir procedūrinio teisingumo reikalavimai, sprendimas gali formaliai atitikti taisykles, bet neatitikti etikos ir pasitikėjimo lūkesčių. Etikos principai taip pat veikia kaip apsauga nuo kilnaus tikslo logikos, kai siekis apsaugoti visuomenę pateisina priemones, neatitinkančias teisinio ir etinio standarto. Organizacinė kultūra turi užtikrinti, kad etikos kodeksai būtų ne vien formalus dokumentas, o kasdienio planavimo, sprendimų aptarimo ir vidaus auditų turinys.

Moralinis atsiribojimas ir nepranešimo kultūros rizika. Kai organizacinėje kultūroje toleruojamos neformalios taisyklės ir stiprus grupinis lojalumas, didėja moralinio atsiribojimo ir nepranešimo kultūros rizika – nenoras pranešti apie kolegų nusižengimus, mažų pažeidimų toleravimas, alternatyvių procedūrų kūrimas. Tai ypač aktualu, kai padaliniuose dominuoja instrumentinis ar grynai taisyklių klimatas. Institucijos, kurios nuosekliai rodo, kad pranešimas apie pažeidimą vertinamas kaip integriteto elgesys, o ne nelojalumas, mažina moralinio atsiribojimo tikimybę ir stiprina profesinės etikos realų taikymą.

Procedūrinis teisingumas ir komunikacija kaip moralės palaikymo priemonės. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad žmonių pasitikėjimas teisėsauga kyla ne tik iš rezultatų, bet ir iš proceso kokybės: ar asmuo išklausytas, ar sprendimas paaiškintas, ar pareigūnas elgėsi pagarbiai ir neutraliai. Vidinėje kultūroje tie patys principai taikytini darbuotojams – skaidrūs paaiškinimai dėl vertinimo, disciplinos, rotacijos, atostogų planavimo ir karjeros sprendimų mažina neapibrėžtumą ir ciniškas

nuostatas. Praktikoje tai reiškia standartizuotus paaiškinimo piliečiams protokolus (kodėl taikoma priemonė, kokios alternatyvos svarstytos), komunikacijos mikroįgūdžių mokymą (balso tonas, struktūruotas paaiškinimas), o vidaus valdymo srityje – grįžtamojo ryšio standartus su konkrečiomis, elgesį keičiančiomis rekomendacijomis. Tai ne tik pagerina santykį su visuomene, bet ir palaiko asmens moralę, nes darbuotojas mato, kad institucija praktikuoja tas pačias vertybes viduje ir išorėje.

Kultūros vertinimas ir tobulinimas. Tam, kad kultūra neprasilenktų su etikos standartais, reikalingas nuoseklus kultūros ir etinio klimato vertinimas: periodinės apklausos apie psichologinį saugumą, etinius lūkesčius, procedūrinio teisingumo patirtį, neformalių taisyklių paplitimą; skundų, pranešimų ir vidaus tyrimų analizė. Taip pat skiriami 3 ugdymo uždaviniai. Pirma, *etikos integracija planuojant veiklas*: etikos principai turi būti taikomi planuojant priemones, o ne tik vertinant jau įvykdytus veiksmus. Antra, *vadovų lyderystės ugdymas*: vadovai turi būti mokomi kurti psichologinį saugumą, valdyti atvejų aptarimus, reaguoti į klaidas ir pranešimus taip, kad būtų saugoma asmens moralė ir stiprinamas pasitikėjimas. Trečia, *tarpinstitucinis mokymasis*: policija, prokuratūra, probacijos, socialinės paslaugos ir sveikatos priežiūros įstaigos turėtų dalytis atvejų aptarimais, kad būtų nuosekliau suderinti sprendimų standartai jautriose srityse (pvz., smurtas artimoje aplinkoje, nepilnamečių klausimai, psichikos sveikatos bėdos) ir sumažintos moralinės kolizijos, atsirandančios dėl skirtingų institucinių vertinimų.

Organizacinė kultūra ir asmens moralė yra priklausomų kintamųjų sistema: kultūra nustato elgesio standartus ir atlygį, o asmens moralė nulemia, kaip tie standartai bus suprasti ir pritaikyti konkrečiomis aplinkybėmis. Teisėsaugoje ir viešajame sektoriuje tai reiškia, kad profesinė etika neturi būti atskiras dokumentas; ji turi būti integruota į kultūros praktiką – planavimą, sprendimų aptarimą, atskaitomybę, mokymąsi iš klaidų. Žmogaus orumo, proporcingumo, nešališkumo ir viešojo intereso principai, sustiprinti procedūrinio teisingumo ir psichologinio saugumo praktikomis, padeda mažinti profesines deformacijas, palaiko darbuotojų moralę ir didina visuomenės pasitikėjimą. Teisinė ir institucinė sistema sukuria reikalingą pagrindą, tačiau sėkmę lemia tai, kaip nuosekliai šis pagrindas tampa kasdienės kultūros turiniu.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip tekste apibrėžiama organizacinė kultūra ir kokie jos trys lygmenys (vertybės, taisyklės, simboliai ir įpročiai) labiausiai lemia pareigūnų kasdienį elgesį? Pagrįskite.
2. Kuo skiriasi formalus taisyklių laikymasis nuo procedūrinio teisingumo? Įvardykite du konkrečius elgesio požymius, kurie atskiria šias praktikas.
3. Pagrįskite arba paneikite teiginį: jei sprendimas turi aiškų teisinį pagrindą, papildoma etinė analizė (proporcingumas, pagarba orumui) nebėra būtina.
4. Kaip etinis klimatas formuoja sprendimus: kuo skiriasi instrumentinis ir taisyklių klimatas ir kokią riziką kiekvienas iš jų kelia?
5. Kodėl tekste akcentuojama, kad mišrus klimatas (taisyklių + rūpestingumo + teisės (kodeksų)) geriausiai dera su profesine etika? Pateikite pavyzdį.
6. Kaip psichologinis saugumas veikia asmens moralę ir pranešimo apie pažeidimus tikimybę?
7. Koks ryšys yra tarp vidinio procedūrinio teisingumo (skaidrūs vertinimo, disciplinos, rotacijos sprendimai) ir darbuotojų ciniškumo ar moralinio atsiribojimo?
8. Pagrįskite arba paneikite teiginį: instrumentinis klimatas, orientuotas į kiekybinius rodiklius, savaime didina visuomenės pasitikėjimą, nes rezultatai yra svarbiau už procesą.
9. Kaip moralinis tapatumas ir sąžinė sąveikauja su kultūriniais signalais („kas pas mus laikoma geru darbu“)? Pateikite vieną situacijos pavyzdį.
10. Kuri organizacinės kultūros disbalanso forma skatina formalizmą ir rizikos vengimą? Kaip tai veikia piliečių patiriamą teisingumą?
11. Kaip procedūrinio teisingumo komunikacija (išklausymas, paaiškinimas, neutralus tonas) veikia institucijos legitimumą? Pagrįskite vienu realiu pavyzdžiu.
12. Kuri grįžtamojo ryšio forma (vidinė ar išorinė) efektyviau palaiko asmens moralę. Kodėl? Iliustruokite praktiniu pavyzdžiu.
13. Kaip *etika kaip jungiamoji grandis* tarp teisėtumo, proporcingumo ir žmogaus orumo veikia sprendimą, kuris formaliai yra teisingas, bet neatitinka visuomenės pasitikėjimo lūkesčių? Nurodykite konkretų kriterijų, kuris padėtų tai atpažinti.

4. Asmeninės ir institucinės profesinių deformacijų pasekmės

Viešojo sektoriaus aplinkoje profesionalumo ir tarnybos misijos retorika neretai maskuoja lėtinį nuovargį, cinišką požiūrį į žmogų, rizikos vengimą. Lietuvoje ši tema aktuali dėl nuoseklių viešojo valdymo reformų, aukštų lūkesčių teisėsaugai, taip pat dėl struktūrinės įtampos tarp teisinio reglamentavimo, išteklių ir kasdienių veiksmų – nuo policijos patrulio iki prokuroro.

Vertinant asmenines ir institucines pasekmes ir siejant jas su profesinėmis deformacijomis ir etikos bei moralės standartais teisėsaugos institucijose, dėmesys telkiamas į tai, kaip darbo reikalavimai, organizacinė kultūra, elgesio normų įgyvendinimas ir kontrolės mechanizmai nulemia ilgalaikius padarinius pareigūnams ir pačioms institucijoms, ir kaip tai veikia visuomenės pasitikėjimą, teisėtumą ir viešąjį interesą. Profesinės deformacijos šiame kontekste suprantamos kaip ilgainiui susiformuojantys mąstymo, vertinimo ir elgesio pokyčiai, susiję su nuolatiniu stresu, rizika, konfliktinėmis situacijomis, emociniu darbu ir ribota diskrecija. Policijos pareigūnų stresą lemia ir bendrieji, ir profesiniai specifiniai veiksniai. Tai didina gynybinių bendravimo būdų, ciniškų nuostatų ir psichologinio atstumo riziką ir, nors tam tikromis sąlygomis padeda išlaikyti funkcionalumą, ilgainiui tampa deformacijos branduoliu – mažėja empatija, normos taikomos selektyviai, o etiniai aspektai sprendimuose nustumiami į šalį. Šią tendenciją stiprina institucinis rezultatų reikalavimas ir refleksijos stokojanti kultūra, ypač jei etika lieka formaliu dokumentu, o ne sprendimų seka kasdienėje veikloje.

Asmeniniame lygmenyje ryškiausios pasekmės siejasi su perdegimu, antriniu trauminio poveikio sindromu ir moraline trauma. *Perdegimas* apibrėžiamas kaip sindromas, kylantis dėl nevaldomo, ilgalaikio darbo streso, pasireiškiantis energijos išeikvojimu, neigiamu santykiu su darbu ir sumažėjusiu profesiniu veiksmingumu; šis apibrėžimas pabrėžia darbo aplinkos sąlygotumą. Tyrimų apžvalgos rodo, kad perdegimas teisėsaugoje yra susijęs su nuolatine emocine veikla, budrumu ir konfliktinėmis situacijomis; laikui bėgant, didėja kognityvinių klaidų tikimybė ir prastėja dėmesys. Šie padariniai nėra tik individualios ištvermės rezultatas, jie – organizacijos kultūros pasekmė, kurią galima valdyti, jei sistemingai derinami darbo reikalavimai ir ištekliai, diegiamos paramos priemo-

nės. *Antrinis trauminis stresas* ir *užuojautos nuovargis* kyla tuomet, kai pareigūnai nuolat susiduria su smurtą, nelaimes ar netektis patyrusiais asmenimis, peržiūri jautrią vaizdinę medžiagą ar dalyvauja atitinkamuose įvykiuose. Lietuvoje akademinėje kalboje vartojami terminai „antrinis trauminis stresas“, „antrinis traumavimas“ ir „užuojautos nuovargis“, nusakantys simptomus, panašius į patiriamus aukų, bet kylančius dėl netiesioginės ekspozicijos (Aukštinaitytė ir Žukauskienė, 2010). Jei šie reiškiniai nelabai atpažįstami ar nediagnozuojami, didėja gynybinių nuostatų ir selektyvaus normų taikymo rizika, o tai tęsia profesinių deformacijų vystymąsi.

Pastaraisiais metais plačiai aptariama *moralinės traumos* koncepcija. Ji nusako ilgalaikį distresą po įvykių, kurie kertasi su giliai glūdinčiomis moralinėmis nuostatomis, pavyzdžiui, kai pareigūnas suvokia, kad privalėjo veikti kitaip, bet to nepadarė, arba matė nesąžiningą elgesį, tačiau negalėjo pasinaudoti poveikio priemonėmis; moralinė trauma siejama su kalte, gėda, prasmės ir pasitikėjimo praradimu. Jei institucijoje nėra galima atvirų pokalbių refleksija, asmeninės pasekmės virsta organizacinėmis problemomis, mažinančiomis pasitikėjimą vadovybe ir teisingumu.

Svarbus mechanizmas – etinis nuovargis ir moralinis atsiribojimas. *Etinis nuovargis* apibrėžiamas kaip procesas, kai sprendimo etiniai aspektai pašalinami bendro svarstymo ir praranda reikšmę vertinant alternatyvas; tai dažnai vyksta, kai sprendimai pateikiami tik kaip atitinkantys taisykles ar tikslus. *Moralinis atsiribojimas* pasireiškia atsakomybės išsklaidymu, žodyno sušvelninimu, palyginimais ar aukos kaltinimu; trumpuoju laikotarpiu tai sumažina psichologinę įtampą, tačiau ilgainiui griauna sąžiningumą ir skatina normų selektyvumą. Šie procesai paprastai stiprėja aplinkoje, kurioje dominuoja kiekybinių rodiklių reikalavimas, silpna atvira refleksija ir toleruojamos tylos taisyklės.

Asmeninės pasekmės pareigūnams apima sveikatos, santykių ir profesinės tapatybės pokyčius. Ilgalaikis perdegimas didina miego sutrikimų ir somatinių nusiskundimų riziką, silpnina mokymosi motyvaciją ir stabdo karjeros raidą; antrinis traumavimas siejasi su užsitęsusiu nerimu ir dirglumu, o moralinė trauma – su prasmingumo ir pasitikėjimo savimi nuosmukiu. Dėl to suprastėja sprendimų kokybė: dažnėja impulsyvus elgesys, priemonės taikomos selektyviai, stiprėja stereotipai ir *savų–svetimų* mąstymas; šie reiškiniai retai atpažįstami kaip etikos klausimai, jeigu institucijoje vertinami tik kiekybiniai rodikliai ir formali atitiktis.

Instituciniame lygmenyje profesinės deformacijos virsta pasikartojančiais valdymo ir kultūros reiškiniais: silpnėja procedūrinis teisingumas, auga nepasitikėjimas, plinta tylos normos, stiprėja išorės atskaitomybei priešiškos praktikos. Procedūrinio teisingumo tyrimai rodo, kad piliečių palaikymas ir bendradarbiavimas labiau siejasi su sąžiningomis procedūromis ir pagarbiu elgesiu, o ne su bausmės grėsme ar našumo rodikliais; tai tiesiogiai susiję su institucijos legitimumu ir veiksmingumu. Jei kasdienėje darbo veikloje neužtikrinami pagarbos, nešališkumo ir paaiškinimo standartai, legitimumas mažėja, daugėja skundų ir ginčų, prastėja bendradarbiavimas su bendruomenėmis.

Instituciniu lygmeniu profesinės deformacijos kuria kelias rizikas. Pirma, jos skatina ***kultūrinę inerciją***: organizacijos mokymasis sustoja, nes *taip darėme visada*, o naujovės suvokiamos kaip reputacijos pavojus, ne kaip darbo kokybės gerinimas. Antra, jos didina ***integriteto spragas*** – nuo smulkių dovanų priėmimo ir interesų konflikto nusišalinimo nepaisymo iki sisteminio vengimo viešinti sprendimų motyvus. Trečia, ilgainiui menksta ***procedūrinio teisingumo*** pajauta: gyventojai jaučia formalų toną, o tai mažina policijos legitimumą ir bendradarbiavimą, ypač jautriose srityse (smurtas artimoje aplinkoje, pažeidžiamos grupės). Ketvirta, atsiranda ***strateginių rodiklių interpretacija***: pagrindiniai veiklos rodikliai, užuot buvę valdymo ir mokymosi priemonėmis, tampa savitiksliais ir skatina gražią statistiką, o ne esminius pokyčius. Galiausiai deformacijų fonas silpnina profesionalų pritraukimą ir išlaikymą: organizacijos netenka vertybiškai reiklių darbuotojų, o išlieka tie, kuriems patogu technokratinis arba ciniškas *modus operandi*.

Taigi profesinė deformacija – tai sisteminių reikalavimų, ribotų išteklių, psichologinės apsaugos ir organizacijos kultūrinių signalų sandauga. Iš asmens ji atima energiją, empatiją ir profesinį pasididžiavimą, institucijoje gesina mokymąsi, ardo integralumą ir skatina legitimumo eroziją. Teisinės ir organizacinės priemonės – etikos kodeksai, interesų konfliktų valdymas, antikorupcinė darbotvarkė – sudaro tvirtą pagrindą, tačiau be gyvos, refleksyvios kultūros jos lieka popierinės. Tad išteklių pusiausvyra, psichologinis saugumas ir refleksija, integriteto kultūra leidžia išvengti tiek asmeninių, tiek profesinių deformacijų, o pagrindiniai veiklos rodikliai turi likti tik kaip orientacinė priemonė, ne kaip tikslas pats savaime. Tokia kryptis padeda pareigūnui išsaugoti žmogišką orumą, o institucijai – visuomenės pasitikėjimą.

Apibendrinti galima taip: profesinės tapatybės ir sąžinės stiprinimas yra profesinės etikos klausimas. Sąžinė, kaip vidinis moralinio vertinimo mechanizmas, veikia patikimai tada, kai ją palaiko aiškios taisyklės, pakankami ištekliai, nuosekli vadovavimo praktika ir refleksijos struktūros. Norint mažinti asmenines ir institucines profesinių deformacijų pasekmes, būtina derinti darbo reikalavimus ir išteklius, paversti principus sprendimų seka, palaikyti procedūrinį teisingumą viduje ir išorėje, kurti saugius pranešimo kanalus ir taikyti integruotas antikorupcines, atskaitomybės ir mokymosi priemones. Tokia kryptis mažina riziką, kad priimant sprendimus etiniai aspektai išnyks, ir didina tikimybę, kad institucijos elgsena bus nuosekliai teisėta, proporcinga, pagarbi ir atspindinti atsakomybę visuomenei.

Klausimai ir užduotys

1. Kaip tekste apibrėžiama profesinė deformacija ir kuo ji skiriasi nuo laikinos, funkcionalumą didinančios adaptacijos?
2. Kokie trys veiksnių blokai labiausiai lemia ilgalaikes asmenines ir institucines pasekmes?
3. Paaiškinkite ryšį tarp streso ir ciniško požiūrio: kaip pirmasis virsta antruoju teisėsaugos darbe?
4. Kodėl etika, jei lieka tik formaliu dokumentu, sustiprina profesines deformacijas?
5. Išvardykite tris asmenines pasekmes, kurios siejamos su perdegimu, antriniu traumavimu, moraline trauma.
6. Kaip antrinis trauminis stresas ir užuojautos nuovargis gali pakeisti normų taikymą realiose situacijose?
7. Kas tekste įvardijama kaip moralinės traumos esmė ir kokias emocines būsenas ji sukelia?
8. Paaiškinkite, kaip etinis nuovargis ir moralinis atsiribojimas keičia sprendimų formulavimą ir atsakomybės jausmą.
9. Kokie trys procesai labiausiai mažina institucijos legitimumą piliečių akyse? Pagrįskite ryšiu su procedūriniu teisingumu.
10. Kaip psichologinio saugumo stoka viduje prisideda prie moralinės traumos ir tylos normų plitimo?
11. **Situacija.** Po kelių sunkių įvykių iš eilės ekipažas ima trumpinti bendravimą, dažniau remiasi šablonais. Kokie du ankstyvieji de-

formacijos indikatoriai čia atsiranda ir ką jie prognozuoja?
12. Kaip procedūrinio teisingumo standartai (pagarba, nešališkumas, paaiškinimas) veikia: a) asmens moralę; b) institucijos legitimumą?

Pagrindinių sąvokų žodynėlis

- **Antrinis trauminis stresas (antrinis traumavimas)** – būklės, kai dėl netiesioginės ekspozicijos (nuolatinio kontakto su smurtą, nelaimes ar netektis patyrusiais asmenimis, jautrios medžiagos peržiūros) atsiranda simptomai, panašūs į patiriamus aukų.
- **Cinizmas ir pasyvumas** – ilgalaikio nusivylimo institucija ir visuomene pasekmė, kai formuojasi minimalių pastangų stilius, bendravimas tampa pernelyg oficialus, mažėja darbo kokybė ir didėja konfliktų rizika.
- **Darbo reikalavimų ir vidinių išteklių santykis** – modelis, siejantis darbo reikalavimus (pamainų kaita, konfliktinės sąveikos, naktiniai budėjimai, emocinis darbas, būtinybė būti griežtam ir empatiškam) su ištekliais (kontrolė, aiškūs prioritetai, vadovų parama, prasmės matymas), kai reikalavimams viršijant išteklius prarandama energija, atsiranda išsekimas, atsiribojimas ir automatinis procedūrų vykdymas.
- **Moralinis ir etinis atsiribojimas** – procesas, kai siekiant rezultatų ir rodiklių etinė problema pradeda nykti, sprendimai belieka techniniai ir procedūriniai, o moralinis klausimas (ar išlaikomas žmogaus orumas ir teisėtumas) apskritai nekeliamas.
- **Neurobiologinis lėtinis stresas** – lėtinio streso ir miego stokos poveikis autonominei, endokrininei ir pažintinei sistemoms, sukeliantis dėmesio susilpnėjimą, impulsyvesnes reakcijas, atminties prastėjimą ir didesnį polinkį remtis greitais sprendimais.
- **Organizacinė kultūra** – bendrų prielaidų, normų ir praktikos sistema, kuri laikui bėgant stabilizuojasi ir orientuoja elgesį; jos matmenys atsiskleidžia per vertybių hierarchijas, formalias ir neformalias taisykles, simbolius ir kasdienius įpročius.

- **Perdegimas** – sindromas, kylantis dėl nevaldomo, ilgalaikio darbo streso, pasireiškiantis energijos išeikvojimu, neigiamu santykiu su darbu ir sumažėjusiu profesiniu veiksmingumu.
- **Procedūrinis formalizmas** – situacija, kai, trūkstant laiko ir daug dėmesio skiriant atskaitomybei, procedūros tampa savitikslės, o forma išlieka, bet turinys (žmogaus orumo apsauga, proporcingumas, situacijos paaiškinimas) pradingsta.
- **Profesinė deformacija** – ilgainiui susiformuojantys profesinės socializacijos ir darbo sąlygų veikiami asmenybės ir veiklos struktūros pokyčiai (pvz., polinkis vertinti situacijas tik pagal profesinius kriterijus, formalizmo stiprėjimas, empatijos mažėjimas), kurie vienais atvejais padidina funkcinį efektyvumą, o kitais iškreipia moralinį vertinimą ir santykį su žmonėmis.
- **Psichologinis saugumas** – organizacinė sąlyga, kai galima įvardyti klaidas, aptarti dilemas, siūlyti alternatyvas be asmens stigmatizacijos, ypač jautriose srityse, kur reikia balanso tarp viešojo saugumo ir orumo apsaugos.
- **Stereotipiniai vaizdiniai („tipinis pažeidėjas“, „tipinė auka“)** – kognityviniai šablonai, kurie taupo laiką, bet siaurina empatiją ir mažina gebėjimą įžvelgti netipines rizikas, nes pareigūnas pastebi tai, ko tikisi, o nepastebi to, kas prieštarauja išankstiniam vaizdui.
- **Užuojautos nuovargis** – emocinė apsauga, siejama su sumažėjusiu jautrumu, mažesne kantrybe ir didesniu polinkiu į standartizuotus sprendimus, kylanti dėl nuolatinio kontakto su aukomis, trumpuoju laikotarpiu padedanti išbūti, bet ilgainiui kenkianti profesinei patirčiai.
- **Žemyn traukianti spiralė** – dinamika, kai, didėjant praradimams, daugėja formalizmo, rizikos vengimo ir minimalių pastangų taktikų, mažėja prasmingo bendravimo su piliečiais, o vengimas mažina sėkmingų patirčių ir naujų išteklių generavimo tikimybę.

LITERATŪRA

1. A Framework for Ethical Decision Making (2021). https://www.scu.edu/ethics/ethics-resources/a-framework-for-ethical-decision-making.
2. Abbott, A. D. (2014). *The system of professions: An essay on the division of expert labor.* University of Chicago Press.
3. Aleknavičiūtė, I. ir Paurienė, G. (2020). Policijos pareigūnų veiklos teisinio reglamentavimo etinis aspektas. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 30. doi: 10.13165/PSPO-22-29-21.
4. Améry, J. (1997). *Jenseits von Schuld und Sühne: Bewältigungsversuche eines Überwältigten.* Klett-Cotta.
5. Améry, J. ir Poscher, R. (2003). *Der Fall Daschner. Der Staat im Ausnahmezustand.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
6. Andersen, J. P. ir Gustafsberg, H. (2016). A Training Method to Improve Police Use of Force Decision Making: A Randomized Controlled Trial, *SAGE Journals*, 6(2).
7. Annas, J. (2011). *Intelligent Virtue*. Oxford: Oxford University Press.
8. Apel, K.-O. (1988). *Diskurs und Verantwortung: Das Problem des Übergangs zur postkonventionellen Moral*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
9. Appiah, K. A. (2009). *Experiments in Ethics*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Aquinas, T. (2006/1274). *Summa Theologica* (Fathers of the English Dominican Province, Trans.). New York, NY: Benziger Bros.
11. Aquino, K., Freeman, D., Reed, A. II, Lim, V. K. G. ir Felps, W. (2009). Testing a Social-Cognitive Model of Moral Behavior: The Interactive Influence of Situations and Moral Identity Centrality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(1).
12. Aquino, K. ir Reed A. II. (2002). The Self-Importance of Moral Identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 2002.
13. Aramavičiūtė, V. (2005). *Auklėjimas ir dvasinė asmenybės branda*. Vilnius: Gimtasis žodis.
14. Arendt, H. (2023). *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft: Antisemitismus, Imperialismus, Totalitarismus* (Neu-Edition). München: Piper Verlag.

15. Aristotle. (1999). *Nicomachean Ethics* (T. Irwin, Trans. & Ed.; 2nd ed.). Indianapolis, IN: Hackett.
16. Aukštinaitytė, R. ir Zajančkauskaitė-Staskevičienė, L. (2010). Psichologų išgyvenamos užuojautos pasekmių, pervargimo ir sveikatai palankaus elgesio sąsajos. *Psichologija*, 42. doi: 10.15388/Psichol.2010.0.2572.
17. Bakker, A. B. ir Demerouti, E. (2007). The JD-R Model: State of the Art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328. https://peopleful.io/Job-Demands-Resource-Model-research.pdf?utm.
18. Baldwin, S., Bennell, C., Blaskovits, B., Brown, A., Jenkins, B., Lawrence, C. McGale, H., Semple, T. ir Andersen, J. P. (2022). A Reasonable Officer: Examining the Relationships Among Stress, Training, and Performance in a Highly Realistic Lethal Force Scenario. *Frontiers in Psychology*, 12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.759132.
19. Bandura, A. (1999). Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3(3). https://journals.sagepub.com/doi/10.1207/s15327957pspr0303_3?utm_source.
20. Batson, C. D. (2011). *Altruism in Humans*. New York: Oxford University Press.
21. Bauman, Z. (1993). *Postmodern Ethics*. Wiley-Blackwell.
22. Baumeister, R. F., Stillwell, A. ir Heatherton, K. D. (1994). Guilt: An Interpersonal Approach. *Psychological Bulletin*, 115(2).
23. Bazerman, M. H. ir Tenbrunsel, A. E. (2011). *Blind Spots: Why We Fail to Do What's Right and What to Do about It*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
24. Beck, U. (2009). *A God of one's own: Religion's capacity for peace and potential for violence*. Cambridge: Polity Press.
25. Becker, L. C. (2012). *Habilitation, health, and agency: A framework for basic justice*. Oxford University Press.
26. Bentham, J. (2008/1789). *An introduction to the principles of morals and legislation*. New York, NY: Dover Publications).
27. Berniūnas, R. (2014). Moralės srities apibrėžimai moralės psichologijoje. *Problemos*. doi: 10.15388/Problemos.2014.0.4928.
28. Berniūnas, R., Silius, V. ir Dranseika, V. (2019). Beyond the moral domain: The normative sense among the Chinese. *Psichologija*, 60. doi: 10.15388/Psichol.2019.11.

29. Beržinskas, G. (2008). *Elevacinė etika. Moralės doktrina lyderiams, mokytojams, šviesuoliams, vadovams*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
30. Bielefeldt, H. (2011). *Auslaufmodell Menschenwürde? Warum sie in Frage steht und warum wir sie verteidigen müssen*. Freiburg.
31. Birnbacher, D. (2006). *Analytische Einführung in die Ethik*. Berlin: De Gruyter.
32. Bloom, P. (2017). *Against Empathy: The Case for Rational Compassion*. New York: Ecco.
33. Bovens, M. (2007). Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework. *European Law Journal*, 13(4). https://doi.org/10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x.
34. Bovens, M. (1998). *The quest for responsibility: Accountability and citizenship in complex organisations*. Cambridge University Press.
35. Bovens, M., Schillemans, T. ir Hart, P. (2008). Does Public Accountability Work? An Assessment Tool. *Public Administration*, 86(1). https://www.researchgate.net/publication/227509338_Does_Public_Accountability_Work_An_Assessment_Tool.
36. Brockhaus (2012). Würde. Iš *Der Brockhaus in einem Band* (p. 65). Gütersloh/München: Wissenmedia.
37. Brugger, W. (2000). Vom unbedingten Verbot der Folter zum bedingten Recht auf Folter? *JuristenZeitung*, 55(4).
38. Butavičiūtė, T. ir Ruibytė, L. (2015). Piliečių pasitikėjimo policija veiksniai ir jų reikšmė. *Viešasis saugumas ir viešoji tvarka, 15*.
39. Caldero, M. A. ir Crank, J. P. (2011). *Police Ethics: The Corruption of Noble Cause*. Cincinnati, Anderson/Elsevier. https://doi.org/10.4324/9781315721453
40. Cameron, K. S. ir Quinn, R. E. (2011). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. San Francisco: Jossey-Bass.
41. Cikara, M., Bruneau, E. G. ir Saxe, R. (2011). Us and Them: Intergroup Failures of Empathy. *Current Directions in Psychological Science*, 20(3).
42. Clinkinbeard, S. S., Starr J. S. ir Robyn R. (2021). Why Did You Become a Police Officer? Entry-Related Motives and Concerns of Women and Men in Policing. *Criminal Justice and Behavior*, 48(6).

43. Cohen, A. (2010). Values and commitment: A test of Schwartz's human values theory among Arab teachers in Israel. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(8). https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2010.00646.x.
44. Cotterrell, R. (1997). *Teisės sociologija: įvadas*. Kaunas: Dangerta.
45. Council of Europe (2000). *Model Code of Conduct for Public Officials ir Recommendation No. R (2000)10*. Strasbourg: Council of Europe.
46. Council of Europe (2001). *European Code of Police Ethics*. https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0.
47. Cronje, J. H. ir Vilakazi, M. J. (2020). Secondary traumatic stress in police detective officers dealing with complainants of sexual crimes. *South African Journal of Psychology*, 50(4). doi: 10.1177/0081246320923819.
48. Danziger, S., Levav, J. ir Avnaim-Pesso, L. (2011). Extraneous Factors in Judicial Decisions. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(17). https://doi.org/10.1073/pnas.1018033108.
49. Davies, L. E., Brooks, M. ir Braithwaite, E. C. (2023). Compassion fatigue, compassion satisfaction, and burnout in UK police officers. *The Police Journal*, 96(3). https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0032258X221106107.
50. Davis, M. (1998). *Thinking like an engineer: Studies in the ethics of a profession*. Oxford University Press.
51. De Dreu, C. K. W., Greer L. L., Van Kleef G. A., Shalvi S. ir Handgraaf M. J. (2011). Oxytocin Promotes Human Ethnocentrism. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 108(4).
52. Decety, J. ir Jackson, P. L. (2004). The functional architecture of human empathy. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4). https://www.researchgate.net/publication/51369194_The_Functional_Architecture_of_Human_Empathy.
53. Decety, J. ir Lamm, C. (2006). Human Empathy through the Lens of Social Neuroscience. *The Scientific World Journal*, 6. doi: 10.1100/tsw.2006.221.
54. Decety, J. ir Philip L. J. (2004). The Functional Architecture of Human Empathy. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(4). https://doi.org/10.1016/j.tics.2004.01.010.

55. Decety, J., Skelly, L. R. ir Kiehl, K. A. (2013). Brain response to empathy-eliciting scenarios involving pain in incarcerated individuals with psychopathy. *JAMA Psychiatry*, 70(6).
56. Demerouti E., Bakker, A. B., Nachreiner, F. ir Schaufeli, W. B. (2001). The job demands-resources model of burnout. *Journal of Applied Psychology*, 86(3). https://doi.org/10.1037/0021-9010.86.3.499.
57. Deming, P. ir Koenigs, M. (2020). Functional neural correlates of psychopathy: a meta-analytic review. *Translational Psychiatry*, 10. https://www.nature.com/articles/s41398-020-0816-8.
58. Denison, D. R. (2000). Organizational Culture: Can It Be a Key Lever for Driving Organizational Change? Iš Cartwright, S. ir Cooper, C. (ed.). *The Handbook of Organizational Culture* (p. 176–191). London: John Wiley & & Sons.
59. Denison, D. R. (1996). What Is the Difference Between Organizational Culture and Organizational Climate? A Native's Point of View on a Decade of Paradigm Wars. *Academy of Management Review*, 21(3).
60. Dewey, J. (2025). *Moral principles in education.* Classic Books (Lettel Books).
61. Dimmock, M. ir Fisher, J. (2017). *Ethics for A-Level for AQA Philosophy and OCR Religious Studies.* Cambridge, UK: Open Book Publishers.
62. Dobryninas, A., Čėsnienė, I., Dobrynina, M., Giedraitis, V. ir Merkevičius, R. (2014). *Pasitikėjimo Lietuvos teisėsauga profiliai*. Vilnius: VU leidykla.
63. Dobržinskienė, R. ir Benaitytė, L. (2024). The relationship between law and morality in the professional activity of an official. *Public Security and Public Order*, 35. http://dx.doi: 10.13165/PSPO-24-35-09.
64. Donnelly, J. (2013). *Universal Human Rights in Theory and Practice* (3nd ed.). Cornell University Press.
65. Doris, J., Stich, S., Phillips, J. ir Walmsley, L. (2006). Moral psychology: Empirical approaches. Iš Edward N. Zalta (ed.). *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* https://plato.stanford.edu/entries/moral-psych-emp/.
66. Durant, W. (1926). *The Story of Philosophy.* New York, NY: Simon and Schuster.

67. Easterbrook, J. A. (1959). The Effect of Emotion on Cue Utilization and the Organization of Behavior. *Psychological Review*, 66(3). https://doi.org/10.1037/h0047707.
68. Edmondson, A. C. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2).
69. Eisenberg, N. ir Miller, P. A. (1987). The Relation of Empathy to Prosocial and Related Behaviors. *Psychological Bulletin*, 101(1).
70. Ellemers N., van der Toorn J., Paunov Y. ir van Leeuwen T. (2019). The Psychology of Morality: A Review and Analysis of Empirical Studies Published From 1940 Through 2017. *Personality Social Psychology Review*, 23(4). doi: 10.1177/1088868318811759.
71. Endriulaitienė, A. (2009). Pareigūnų asmenybės savybių ir patiriamo streso ypatumai. *Visuomenės sveikata*, 2(45).
72. Erikson, E. H. (1993). *Childhood and society* (Rev. ed.). New York, NY: W. W. Norton.
73. Feldman, F. (2004). *Pleasure and the good life: Concerning the nature, varieties, and plausibility of hedonism*. Oxford: Oxford University Press.
74. Figley, Ch. (ed.) (1995). *Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized.* https://www.emdr.org.il/wp-content/uploads/2021/08/Figley 1995CompassionFatiguebook.pdf?utm.
75. Figley, Ch. R. (2002). *Treating Compassion Fatigue.* New York: Brunner-Routledge. https://www.researchgate.net/publication/325455335_Treating_Compassion_Fatigue_NY_Routledge.
76. Fletcher, J. (1966). *Situation ethics: The new morality.* Philadelphia, PA: Westminster Press.
77. Foot, P. (2001). *Natural goodness.* Oxford: Oxford University Press.
78. Fritz-Bauer-Institut (2009). *Moralität des Bösen. Ethik und nationalsozialistische Verbrechen.* (Jahrbuch zur Geschichte und Wirkung des Holocaust). Frankfurt a. M., New York.
79. Fromm, E. (1947). *Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics.* Fawcett Publications, Inc.
80. Fuchs, I. (2024). Law vs. Ethics: The Debate Over What's Legal and What's Right. *American Public University Blog*. https://www.apu.apus.edu/area-of-study/security-and-global-studies/resources/law-vs-ethics.

81. Garrigan, B., Adlam, A.-L. R. ir Langdon, P. (2016). The Neural Correlates of Moral Decision-Making: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 36.
82. Gilligan, C. (1982). *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
83. Goering, S., Brown, A. I. ir Klein, E. (2024). Brain Pioneers and Moral Entanglement: An Argument for Post-trial Responsibilities in Neural-Device Trials. *Hastings Center Report*, 54(1). https://doi.org/10.1002/hast.156.
84. Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P. ir Ditto, O. H. (2013). Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 47.
85. Graham, J., Haidt, J. ir Nosek, B. A. (2009). Liberals and Conservatives Rely on Different Sets of Moral Foundations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96(5). https://www.researchgate.net/publication/24309949.
86. Greene, J. (2007). The Secret Joke of Kant's Soul. Iš *Moral Psychology, Volume 3: The Neuroscience of Morality: Emotion, Disease, and Development*. Cambridge. https://static.squarespace.com/static/54763f79e4b0c4e55ffb000c/t/5484abb5e4b0213f74375bce/1417980853923/the-secret-joke-of-kants-soul.pdf?utm_source.
87. Greene, J. D. (2014). The Cognitive Neuroscience of Moral Judgment and Decision-Making. Iš Decety, J. ir Wheatley, T. (eds). *The Moral Brain: A Multidisciplinary Perspective*. The MIT Press.
88. Greene, J. D., Nystrom, L. E., Engell, E. A., Darley, J. M. ir Cohen, J. D. (2004). The Neural Bases of Cognitive Conflict and Control in Moral Judgment. *Neuron*, 44(2). https://doi.org/10.1016/j.neuron.2004.09.027.
89. Greene, J. D., Sommerville, R. B., Nystrom, L. E., Darley, J. M. ir Cohen, J. D. (2001). An fMRI Investigation of Emotional Engagement in Moral Judgment. *Science*, 293(5537). https://doi.org/10.1126/science.1062872.
90. Greičiūtė, E. ir Paurienė, G. (2022). Etiniai kriminalinės žvalgybos aspektai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 29. doi: 10.13165/PSPO-22-29-28.

91. Griffin B. J., Purcell N., Burkman K., Litz B. T., Bryan C. J., Schmitz M., Villierme C., Walsh J. ir Maguen S. (2019). Moral Injury: An Integrative Review. *Journal of Traumatic Stress*, 32(3). doi: 10.1002/jts.22362. Epub 2019 Jan 28. PMID: 30688367.
92. Habermas, J. (2011). *Nachmetaphysisches Denken II: Aufsätze und Repliken.* Berlin: Suhrkamp.
93. Habermas, J. (1992). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy.* MIT Press.
94. Habermas, J. (1991). *Erläuterungen zur Diskursethik.* Frankfurt am Main: Suhrkamp.
95. Haidt, J. (2001). The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108(4). https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814.
96. Haidt, J. (2003). The Moral Emotions. Iš *Handbook of Affective Sciences*. Oxford: Oxford University Press.
97. Haidt, J. ir Craig J. (2004). Intuitive Ethics: How Innately Prepared Intuitions Generate Culturally Variable Virtues. *Daedalus*, 133(4).
98. Haidt, J. ir Graham, J. (2007). When Morality Opposes Justice: Conservatives Have Moral Intuitions that Liberals May Not Recognize. *Social Justice Research*, 20.
99. Halbig, C. (2013). *Der Begriff der Tugend und die Grenzen der Tugendethik*. Berlin: Suhrkamp.
100. Halder, A. (2002). *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma litera.
101. Halpern, J. (2003). What Is Clinical Empathy? *Journal of General Internal Medicine*, 18(8). https://doi.org/10.1046/j.1525-1497.2003.21017.x.
102. Hardy, S. A. (2014). Moral Identity and Adolescent Prosocial and Antisocial Behaviors. *Journal of Adolescence*, 37(8).
103. Hardy, S. A. ir Carlo, G. (2005). Identity as a Source of Moral Motivation, *Human Development*, 48(4).
104. Harenski, C. L., Bethany, G. E., Harenski K. A. ir Kiehl, K. A. (2014). Neural correlates of moral and non-moral emotion in female psychopathy. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8. https://www.frontiersin.org/journals/human-neuroscience/articles/10.3389/fnhum.2014.00741/full?utm_source.
105. Hart, H. L. A. (1994). *The Concept of Law* (2nd ed.). Oxford University Press.

106. Heatherton, T. F. (2011). Neuroscience of Self and Self-Regulation. *Annual Review of Psychology*, 62. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131616.
107. Hein, G., Silani, C., Preuschoff, K., Batson, C. D. ir Singer, T. (2010). Neural Responses to Ingroup and Outgroup Members' Suffering Predict Individual Differences in Altruistic Helping. *Neuron*, 68(1). https://doi.org/10.1016/j.neuron.2010.09.003.
108. Hertz, S. G. ir Krettenauer, T. (2016). Does Moral Identity Effectively Predict Moral Behavior A Meta-Analysis, *Child Development*, 87(2).
109. Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of Resources: A New Attempt at Conceptualizing Stress. *American Psychologist*, 44(3). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2648906.
110. Hoekstra, A., Huberts, L. ir Montfort, A. (2022). Content and Design of Integrity Systems. *Public Integrity*, 25(2). https://doi.org/10.1080/10999922.2021.2014204.
111. Hoekstra, A. (2022). Integrity Management in Public Organizations. https://alainhoekstra.nl/wp-content/uploads/2022/11/154287_Alain_Hoekstra_compleet.pdf.
112. Höffe, O. (Hrsg.) (2008). *Lexikon der Ethik* (7. Aufl.). München: C. H. Beck.
113. Huberts, L. (2021). Ethics, Corruption, and Integrity of Governance: What It Is and What Helps. Iš Erin, H. (ed.). *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. New York. https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.1403.
114. Huberts, L. (2018). Integrity: What it is and Why it is Important. *Public Integrity*, 20(2).
115. Huberts, L. (2014). *The integrity of governance: What it is, what we know, what is done and where to go*. Palgrave Macmillan.
116. Huberts, L. W. J. C., Kaptein, M. ir Lasthuizen, K. M. (2014). A study of the impact of three leadership styles on integrity violations committed by police officers. Iš Holmes, L. (ed.). *Police Corruption: Essential Readings* (p. 5). Edward Elgar.
117. Hume, D. (2000). *A Treatise of Human Nature* (D. F. Norton, ed.). Oxford University Press.
118. Hurka, T. (2011). *The best things in life: A guide to what really matters.* Oxford: Oxford University Press.

119. Hursthouse, R. (1999). *On Virtue Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
120. Ivanauskienė, V. ir Varžinskienė, L. (2008). „Socialinių darbuotojų profesinių vertybių raiška praktikoje. *Socialinis darbas*, 6(1). https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/6ace8811-8be6-45ef-aa-ad-fb6efb581dbb/content.
121. Ivkovič, K. K. ir Haberfeld, M. R. (eds.) (2004). *The Contours of Police Integrity*. SAGE.
122. Ivkovič, S. K., Maskaly, J., Kule, A. ir Haberfeld, M. R. (2022). *Police Code of Silence in Times of Change*. Springer.
123. Ivleva, V. ir Pajarskienė, B. (2018). Vidaus tarnybos pareigūnų patiriamas stresas darbe. *Visuotinė sveikata*, 1(80).
124. Jackson, J., Hough, M., Bradford, B., Pooler, T., Hohl, K. ir Kuha, J. (2011). Trust in Justice: Topline Results from Round 5. *ESS Topline Results Series*, 1. https://www.europeansocialsurvey.org/sites/default/files/2023-06/ESS5_toplines_issue_1_trust_in_justice.pdf.
125. Jones, T. M. (1991). Ethical Decision Making by Individuals in Organizations: An Issue-Contingent Model. *Academy of Management Review*, 16(2).
126. Jorgensen, T. B. ir Bozeman, B. (2007). Public Values: An Inventory. *Administration and Society*, 39(3). doi: 10.1177/0095399707300703.
127. Jovarauskaitė, L., Murphy, D., Truskauskaitė-Kunevičienė, I., Dumarkaitė, A., Andersson, G. ir Kazlauskas, E. (2022). Associations between moral injury and ICD-11 post-traumatic stress disorder (PTSD) and complex PTSD among help-seeking nurses: a cross-sectional study. *BMJ Open*, 12(5). https://bmjopen.bmj.com/content/12/5/e056289
128. JT konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ar baudimą (1984). https://www.e-tar.lt/portal/legalAct.html?documentId=TAR.65907434C239.
129. Juodaitytė, V. ir Paurienė, G. (2020). Policijos pareigūnų profesinės etikos principų laikymasis praktinėje veikloje. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 20. https://repository.mruni.eu/handle/007/15249.
130. Kahneman, D. ir Tversky, A. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*, 185 (4157).
131. Kant, I. (2019). *Groundwork for the metaphysics of morals* (C. Bennett, J. Saunders ir R. Stern, eds.). Oxford University Press.

132. Kantas, I. (1920). *Moralės metafizika*. https://www.projekt-gutenberg.org/kant/metasitt/titlepage.html.
133. Kapust, A. (2009). Das Untastbare: Menschenwürde im Diskurs der Philosophie. Iš Gröschner, R. ir Lembcke, O. W. (Hg.). *Das Dogma der Untastbarkeit – eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde.* Tübingen.
134. Kazlauskas, E. ir Briedis, M. (2008). Kognityvioji psichologija ir moralės filosofija: ar tvirtos kognityvinės ir moralinės raidos paralelės? *Problemos*, 74. doi: 10.15388/Problemos.2008.0.1988.
135. Kelley, D. C., Siegel, E. H. ir Wormwood, J. B. (2019). Understanding Police Performance Under Stress: Insights From the Biopsychosocial Model of Challenge and Threat. *Frontiers in Psychology, 10*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01800.
136. Kidder, R. M. (1995). *How Good People Make Tough Choices: Resolving the Dilemmas of Ethical Living*. New York: HarperCollins.
137. Kierkegaard, S. (2025). *Entweder – Oder. Teil I und II*. Paulus-Schwestern.
138. Kirchschläger, P. G. (2023). *Ethisches Entscheiden*. Verlag Nomos.
139. Klimecki, O. M., Leiberg, S., Ricard, M. ir Singer, T. (2014). Differential Pattern of Functional Brain Plasticity after Compassion and Empathy Training. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 9 (6).
140. Klockars, C. B., Ivkovič, S. K. ir Haberfeld, M. R. (2000). *The Measurement of Police Integrity*. Washington, DC: National Institute of Justice.
141. Kniuraitė, G. ir Paurienė, G. (2024). The significance of human rights in the context of homophobic and transphobic hate crimes. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 35. doi: 10.13165/PSPO-24-35-13.
142. Koenigs, M., Young, L., Adolphs, R., Tranel, D., Cushman, F., Hauser, M. D. ir Damasio, A. R. (2007). Damage to the Prefrontal Cortex Increases Utilitarian Moral Judgments. *Nature*, 446(7138). https://doi.org/10.1038/nature05631.
143. Kohlberg, L. (1981). *Essays on Moral Development*. San Francisco: Harper & Row.
144. Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*. Harper & Row.

145. *Kohlberg's Stages of Moral Development*. https://courses.lumenlearning.com/suny-lifespandevelopment/chapter/kohlbergs-stages-of-moral-development/.
146. Kosfeld, M., Heinrichs, M., Zak, P., Fischbacher U. ir Fehr, E. (2005). Oxytocin Increases Trust in Humans. *Nature*, 435(7042).
147. Krause, E. A. (1999). *Death of the guilds: Professions, states, and the advance of capitalism, 1930 to the present*. New Haven, CT: Yale University Press.
148. Kustienė, A. (2008). Auditorių etikos problemos. *LŽŪU mokslo darbai*, 79(32). https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001%3AJ.04~2008~1371801623383/J.04~2008~1371801623383.
149. Lapsley, D. K. ir Carlo, G. (2014). Moral development at the crossroads: New trends and possible futures. *Developmental Psychology*, 50(1). https://doi.org/10.1037/a0035225.
150. Laurinavičius, A. (2001). *Administravimo pareigūnų etika*. Kaunas.
151. Lawton, A. (2004). Developing and Implementing Codes of Ethics. *Viešoji politika ir administravimas*, 7.
152. Lentz, L. M., Smith-MacDonald, L., Malloy, D., Carleton, R. N. ir Brémault-Phillips, S. (2021). Compromised Conscience: A Scoping Review of Moral Injury Among Firefighters, Paramedics, and Police Officers. *Frontiers in Psychology*, 12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.639781.
153. Lickona, T. (2018). *How to raise kind kids: And get respect, gratitude, and a happier family in the bargain*. Penguin Books.
154. Liebling, A. ir Arnold, H. (2023). *Prisons and their moral performance: A study of values, quality, and prison life* [Reprint]. Oxford University Press.
155. *Lietuvos policijos darbuotojų etikos ir antikorupcinio elgesio kodeksas* (2023). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/.
156. *Lietuvos Respublikos Konstitucija* (1992), https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija20220522.htm.
157. *Lietuvos Respublikos policijos įstatymas* (2024). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111665.
158. *Lietuvos Respublikos policijos veiklos įstatymo Nr. VIII-2048 pakeitimo įstatymas* (2015). TAR, 2015-07-14, Nr. 2015-11650. https://e-seimasx.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/605bccb020b011e58a4198cd62929b7a?jfwid=kd085v9rz

159. *Lietuvos Respublikos pranešėjų apsaugos įstatymas* (2025). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/3832a702d8ea11e782d4fd2c4.
160. *Lietuvos Respublikos vidaus tarnybos statuto pakeitimo įstatymas* (2024). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/07a8f3509ff911ee8172b53a675305ab.
161. *Lietuvos Respublikos viešųjų ir privačių interesų derinimo valstybinėje tarnyboje įstatymas* (2024). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41669/as.
162. Lipsky, M. (2010). *Street-Level Bureaucracy: Dilemmas of the Individual in Public Services.* New York: Russell Sage Foundation.
163. Litz B. T., Stein N., Delaney E., Lebowitz L., Nash W. P., Silva C. ir Maguen S. (2009). Moral Injury and Moral Repair in War Veterans: A Preliminary Model and Intervention Strategy. *Clinical Psychology Review*, 29(8). doi: 10.1016/j.cpr.2009.07.003.
164. Luhmann, N. (1993). *Gibt es in unserer Gesellschaft noch unverzichtbare Normen?* Müller, Jurist. Verl.
165. Luhmann, N. (2019). *Grundrechte als Institution: Ein Beitrag zur politischen Soziologie* (6., neu bearb. Aufl.). Berlin: Duncker & Humblot.
166. Lutz, A., Brefczynski-Lewis, J., Johnstone, T. irDavidson, R. J. (2008). Regulation of the Neural Circuitry of Emotion by Compassion Meditation: Effects of Meditative Expertise. *PLOS One*, 3(3).
167. MacIntyre, A. (2016). *Ethics in the conflicts of modernity: An essay on desire, practical reasoning, and narrative*. Cambridge University Press.
168. Margalit, A. (1999). *Politik der Würde: Über Achtung und Verachtung.* Berlin: Suhrkamp.
169. Martin, K. D. ir Cullen, J. B. (2006). Continuities and Extensions of Ethical Climate Theory: A Meta-Analytic Review. *Journal of Business Ethics*, 69(2).
170. Maslach, Ch. ir Leiter, M. P. (2016). Understanding the Burnout Experience: Recent Research and Its Implications for Psychiatry. *World Psychiatry*, 15(2). https://doi.org/10.1002/wps.20311.
171. Matthew, H. (2008). On the Context of Police Cynicism and Problem Behavior. *Applied Psychology in Criminal Justice*, 4(1). https://dev.cjcenter.org/_files/apcj/4_1_Hickman.pdf?utm.

172. Mazar, N., Amir, O. ir Ariely, D. (2008). The Dishonesty of Honest People: A Theory of Self-Concept Maintenance. *Journal of Marketing Research*, 45(6).
173. Mazerolle, L., Sarah B., Jacqueline D., Sargeant, E. ir Manning, M. (2013). Legitimacy in Policing: A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*, 9(1). https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.4073/csr.2013.1.
174. McCollough, T. E. (1991). *The moral imagination and public life: Raising the ethical question*. Chatham House.
175. McConnell, A. (2002). Success and Failure in Public Governance: A Comparative Analysis. *Public Policy and Administration*, 17(4).
176. McConnell, A. (2015). What Is Policy Failure? A Primer to Help Navigate the Maze. *Public Policy and Administration*, 30(3–4).
177. McEwen, B. S. (2006). Stress, Adaptation, and Disease: Allostasis and Allostatic Load. *Annals of the NY Academy of Sciences*, 840. https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1998.tb09546.x.
178. Merriam-Webster (2003). *Merriam-Webster's collegiate dictionary* (11th ed.). Merriam-Webster, Incorporated.
179. Mill, J. S. (1863). *Utilitarianism*. London: Parker, Son, and Bourn.
180. Miller, S. (2016). Noble Cause *Corruption in Policing. Iš Corruption and Anti-Corruption in Policing: Philosophical and Ethical Issues.* https://researchoutput.csu.edu.au/en/publications/noble-cause-corruption-in-policing.
181. Millie, A. ir Hirschler, S. (2018). *New Recruits in the Police: A Study of Attitudes, Values and Beliefs*. Edge Hill University.
182. Moll, J., Zahn, R., de Oliveira-Souza, R., Krueger, F. ir Grafman, J. (2005). The Neural Basis of Human Moral Cognition. *Nature Reviews Neuroscience*, 6(10).
183. Moore, G. E. (1903). *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.
184. Mooren, N., de la Rie, S. M. ir Boelen, P. A. (2024). Moral injury appraisals and posttraumatic stress symptoms in trauma-exposed police officers: A latent class anglysis. *European Journal of Psychotraumatology*, 15(1). https://doi.org/10.1080/20008066.2024.2365030.
185. Moral Character. Iš *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. https://plato.stanford.edu/entries/moral-character/.

186. Moral Development. Iš *Internet Encyclopedia of Philosophy*. https://iep.utm.edu/moraldev.
187. Moral Dilemmas (2002). Iš *Stanford Encyclopedia of Philosophy.* https://plato.stanford.edu/entries/moral-dilemmas/
188. Mulgan, R. (2000). 'Accountability': An Ever-Expanding Concept? *Public Administration*, 78(3). https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1467-9299.00218.
189. Mulgan, R. (2003). *Holding Power to Account: Accountability in Modern Democracies.* Basingstoke: Palgrave.
190. Nakrošis, V. (2015). Viešojo sektoriaus reformos ir jų sėkmė: kaip paaiškinti reformos įgyvendinimą? *Viešoji politika ir administravimas*, 14(4).
191. Nakrošis, V. (2017). *Pasitikėjimas Lietuvos valstybės ir savivaldybių institucijomis: makrolygmens analizė*. Vilnius: VU leidykla.
192. Niehues, N. (2009). Die Achtung der Würde des Menschen in der Rechtsprechung des Bundesverwaltungsgerichts. Iš Gröschner, R. ir Lembcke, O. W. (Hg.). *Das Dogma der Untastbarkeit – eine Auseinandersetzung mit dem Absolutheitsanspruch der Würde.* Tübingen.
193. Norkus, A., Dirvelytė, S. ir Karpenko, E. (2014). Policijos pareigūnų darbe patiriamas stresas ir jo sąsajos su profesiniu nuovargiu: Šiaulių ir Kauno apskričių vyriausiųjų policijos komisariatų atvejai. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 11.
194. Nota, P. M. ir Huhta, J. M. (2019). Complex Motor Learning and Police Training: Applied, Cognitive, and Clinical Perspectives. *Frontiers in Psychology,* 10. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01797.
195. Nowak, M. (2012). *Folter: Die Alltäglichkeit des Unfassbaren.* Verlag Kremayr & Scheriau.
196. Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia.* New York, NY: Basic Books.
197. Oginska-Bulik, N., Bak, G. ir Michalska, P. (2023). Secondary traumatic stress among police officers. *Current Issues in Personality Psychology*, 11. doi: https://doi.org/10.5114/cipp.2021.112335.
198. Overeem, P. (2015). The Concept of Regime Values. *American Review of Public Administration*, 1. https://research.vu.nl/en/publications/the-concept-of-regime-values-are-revitalization-and-regime-change.

199. Palidauskaitė, J. (2004). Viešojo administravimo etikos institucionalizacija. *Tiltai*, 2.
200. Palidauskaitė, J. (2004). Viešojo administravimo profesinių vertybių teoriniai aspektai. *Filosofija. Sociologija*, 1. https://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2004/1/F-33.pdf.
201. Palidauskaitė, J. (2010). Viešojo sektoriaus etikos kodeksai ir jų tobulinimo kryptys. *Viešoji politika ir administravimas*, 31.
202. Palidauskaitė, J. (2010). *Etika valstybės tarnyboje*. Kaunas: Technologija.
203. Palidauskaitė, J. (2011). *Valstybės tarnautojų etikos pagrindai*. Kaunas: Technologija.
204. Palidauskaitė, J. (2002). *Viešojo administravimo etikos aspektai Lietuvoje*. Vilnius: VU leidykla.
205. Palidauskaitė, J. ir Didžiulienė, R. (2002). Viešojo administravimo etikos aspektai Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 1. https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/2fd0172b-2b4a-4f86-9595-3b04527d21a2/content.
206. Palidauskaitė, J. (2007). *Viešojo administravimo etika*. Kaunas: Technologija.
207. Papazoglou, K., Bonanno, G., Blumberg, D. ir Keesee, T. (2019). Moral Injury in Police Work. *FBI Law Enforcement Bulletin*. https://leb.fbi.gov/articles/featured-articles/moral-injury-in-police-work?utm_source.
208. Papazoglou, K., Blumberg, D. M., Chiongbian, V. B., Tuttle, B. M., Kamkar, K. Chopko, B., Milliard, B., Aukhojee, P. ir Koskelainen, M. (2020). The Role of Moral Injury in PTSD Among Law Enforcement Officers. *Frontiers in Psychology*, 11. https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.00310/full.
209. Papazoglou, K. ir Chopko, B. A. (2017). The Role of Moral Suffering (Moral Distress and Moral Injury) in Police Compassion Fatigue and PTSD: An Unexplored Topic. *Frontiers in Psychology*, 8. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2017.01999.
210. Parfit, D. (2011). *On what matters* (Vols. 1–2). Oxford: Oxford University Press.
211. Paulavičiūtė, A. (2004). *Verslo etikos būklė Lietuvoje.* Vilnius: Ciklonas.

212. Paurienė, G. (2019). Ethische Kompetenzentwicklung in der Polizeiausbildung. *Šiuolaikinės visuomenės ugdymo veiksniai*, 4. https://repository.mruni.eu/handle/007/16131.
213. Paurienė, G. (2019). Policijos organizacijos kultūros samprata. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 23. doi: 10.13165/PSPO-19-23-06.
214. Paurienė, G. (2014). Schusswaffeneinsatz im polizeilichen Dienst: ethische Aspekte. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 12. https://repository.mruni.eu/handle/007/14972
215. Paurienė, G. (2022). Žmogaus orumas kaip žmogaus teisių pagrindas. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 31. doi: 10.13165/PSPO-22-31-13.
216. Piaget, J. (1932/1965). *The Moral Judgment of the Child*. The Free Press. https://archive.org/details/moraljudgmentoft005613mbp/page/n1/mode/2up?utm_source.
217. Piretti, L., Pappaianni, E., Garbin, C., Rumiati, R. I., Job, R. ir Grecucci, A. (2023). The neural signatures of shame, embarrassment, and guilt: A voxel-based meta-analysis on functional neuroimaging studies. *Brain Sciences*, 13(4). doi: 10.3390/brainsci13040559.
218. Polyakova, O. (2014). Category 'Professional Deformation' in Psychology. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 146. https://www.researchgate.net/publication/265416161_Category_Professional_Deformation_in_Psychology.
219. Poscher, R. (2004). Die Würde des Menschen ist unantastbar. *JuristenZeitung*, 15/16.
220. Poscher, R. (2006). Menschenwürde im Staatsnotstand. Iš *Ist Folter erlaubt?* (p. 47–65). Brill mentis.
221. Prehn, K., Korczykowski, M., Rao, H. Fang, Z., Detre, J. A. ir Robertson, D. C. (2015). Neural Correlates of Post-Conventional Moral Reasoning: A Voxel-Based Morphometry Study. *PLOS One*, 10(6). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0122914.
222. Pruskus, V. (2003). *Verslo etika*. Vilnius: Enciklopedija.
223. Pruskus, V. ir Briedis, M. (2010). *Etika*. Vilnius: Technika.
224. Punch, M. (2013). *Police corruption: Exploring police deviance and crime*. Willan.
225. Railton, P. (1986). *Moral realism. Philosophical Review*, 95(2).
226. Raine, A. (2019). The Neuromoral Theory of Antisocial, Violent, and Psychopathic Behavior. *Psychiatry Research*, 277.

227. Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
228. Rawls, J. (2012). *Justice as fairness: A restatement* (E. Kelly, ed.). Cambridge, MA: Belknap Press.
229. Reed, A. II ir Aquino, K. (2003). Moral Identity and the Expanding Circle of Moral Regard Toward Out-Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(6). doi: 10.1037/0022-3514.84.6.1270.
230. Rest, J. R. (1986). *Moral Development: Advances in Research and Theory.* New York: Praeger.
231. Rickman, P. (2011). Having Trouble with Kant? *Philosophy Now,* 86.
232. Ritz, A., Brewer, G. A. ir Neumann, O. (2016). Public Service Motivation: A Systematic Literature Review and Outlook. *Public Administration Review,* 76(3).
233. Rizzolatti, G. ir Craighero, L. (2004). The mirror-neuron system. *Annual Review of Neuroscience,* 27. doi: 10.1146/annurev.neuro.27.070203.144230.
234. Rogers, J. ir Breakey, H. (2023). James Rest's Four Component Model (FCM): A Case for Its Central Place in Legal Ethics. Iš *Leading Works in Legal Ethics* (p. 226–251).
235. Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
236. Rozin, P., Lowery, L., Imada, S. ir Haidt, J. (1999). The CAD Triad Hypothesis: A Mapping between Three Moral Emotions (Contempt, Anger, Disgust) and Three Moral Codes (Community, Autonomy, Divinity). *Journal of Personality and Social Psychology*, 76(4).
237. Ruibytė, L., Adamonienė, R. ir Amilevičius, D. (2012). Policijos organizacijos darbuotojų profesinių vertybių ypatumai. *Public Security and Public Order*, 7. https://ojs.mruni.eu/ojs/vsvt/article/view/6099?utm_source.
238. Runge, R. F. (2024). *Tugendethik. Einführung*. Verlag Karl Alber.
239. Rutkowsky, F. (2017). *Wir sind die Guten! Ethik für die Polizei.* Berlin: Verlag Frank Rutkowsky.
240. Ruzgytė, E. (2017). Teisininko profesija ir etika: riba tarp teisės ir moralės. *Parlamento studijos*, 23.
241. Schaber, P. (2012). *Menschenwürde (Grundwissen Philosophie)*. Stuttgart.

242. Schedler, A. (1999). Conceptualizing Accountability. Iš Schedler, A., Diamond, L. ir Plattner, M. F. (eds). *The Self-Restraining State: Power and Accountability in New Democracies.* Boulder: Lynne Rienner.
243. Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J. E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O. ir Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103(4). https://doi.org/10.1037/a0029393.
244. Schwartz, Sh. H. (2012). An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values. *Online Readings in Psychology and Culture*, 2(1). https://scholarworks.gvsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1116&context=orpc&utm_source.
245. Seara-Cardoso, A., Viding, E., Lickley, R. A. ir Sebastian, C. L. (2015). Neural responses to others' pain vary with psychopathic traits. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 15(3). doi: 10.3758/s13415-015-0346-7.
246. Shenhav, A. ir Greene, J. D. (2014). Integrative Moral Judgment: Dissociating the Roles of the Amygdala and Ventromedial Prefrontal Cortex. *Journal of Neuroscience*, 34(13). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25776930.
247. Sidgwick, H. (1907/1874). *The methods of ethics* (7th ed.). London: Macmillan.
248. Simmons-Beauchamp, B. ir Sharpe, H. (2022). The Moral Injury of Ineffective Police Leadership: A Perspective. *Frontiers in Psychology*, 13.
249. Singer, T. (2009). The social neuroscience of empathy. Iš *The Social Neuroscience of Empathy.* MIT Press.
250. Singer, P. (2013). *Practical ethics* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
251. Singer, T., Seymour B., O'Doherty J., Kaube H., Dolan R. J. ir Frith C. D. (2004). Empathy for pain involves the affective but not sensory components of pain. *Science, 303*(5661). doi: 10.1126/science.1093535.
252. Skolnick, J. H. (2014). Enduring issues of police culture and demographics. Iš *Police Reform from the Bottom Up* (p. 156–166). Routledge.

253. Skolnick, J. H. (1999). On Democratic Policing. https://www.policinginstitute.org/wp-content/uploads/2015/06/Skolnick-1999-On-Democratic-Policing.pdf?utm.
254. Skolnick, J. H. (2011). *Justice Without Trial.* New Orleans: Quid Pro Books.
255. Šlapkauskas, V. (2004). *Teisės sociologijos pagrindai.* Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
256. Snarey, J. (1985). Cross-cultural universality of social-moral development: A critical review of Kohlbergian research": Correction to Snarey. *Psychological Bulletin*, 97(3). doi: 10.1037/h0090442.
257. Steenbergen, H., Guido P. H. B. ir Hommel, B. (2011). Threat but Not Arousal Narrows Attention: Evidence from Pupil Dilation and Saccade Control. *Frontiers in Psychology*, 2. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00281.
258. Sunshine J. ir Tyler T. R. (2003). The Role of Procedural Justice and Legitimacy in Shaping Public Support for Policing. *Law and Society Review*, 37(3). https://www.slcdocs.com/ODHR/Website/Right%20to%20Safety/Literature/TheRoleOfProceduralJustice.pdf.
259. Svara, J. H. (2021). *The ethics primer for public administrators in government and nonprofit organizations* (3rd ed.). Jones & Bartlett Learning.
260. Šveiceris, A. (1989). *Kultūra ir etika* (vertė A. Tekorius). Vilnius: Mintis.
261. Tabibnia, G., Creswell, J. D., Kraynak, T., Westbrook, C., Julson, E. ir Tindle, H. A. (2014). Common Prefrontal Regions Activate During Self-Control of Craving, Emotion, and Motor Impulses in Smokers. *Clinical Psychological Science*, 2(5). doi:10.1177/2167702614522037.
262. Tangney, J. P. ir Dearing, R. L. (2002). *Shame and Guilt*. New York: Guilford.
263. Tangney, J. P., Stuewig, J. ir Mashek, D. J. (2007). Moral Emotions and Moral Behavior. *Annual Review of Psychology*, 58.
264. Taylor, C. (1989). *Sources of the self: The making of the modern identity.* Harvard University Press.
265. Tenbrunsel, A. E. ir Messick, D. M. (2008). Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior. *Social Justice Research*, 17(2). https://doi.org/10.1023/B:SORE.0000027411.35832.53.

266. *The European Code of Police Ethics* (2001). https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0.
267. Thomson, J. J. (1986). *Rights, restitution, and risk: Essays in moral theory.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
268. Tiedemann, P. (2012). *Menschenwürde als Rechtsbegriff: eine philosophische Klärung* (Vol. 29). BWV Verlag.
269. Tismaneanu, V. (2003). *Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism.* Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press.
270. Todorov, T. (2015). *Abenteuer des Zusammenlebens: Versuch einer allgemeinen Anthropologie.* Gießen: Psychosozial-Verlag.
271. Toleikienė, R. (2018). *Integralios etikos vadybos sistemos kūrimas vietos savivaldos viešojo administravimo organizacijoje* (daktaro disertacija, VU).
272. Turiel, E. (1983). *The Development of Social Knowledge: Morality and Convention.* Cambridge: Cambridge University Press.
273. Tyler, T. (2017). Procedural Justice and Policing: A Rush to Judgment? *Annual Review of Law and Social Science*, 13.
274. Tyler, T. R. (2014). *Legitimacy and Procedural Justice – A New Element of Police Leadership. PERF*. https://www.policeforum.org/assets/docs/Free_Online_Documents/Leadership.
275. Tyler, T. R. (2015). Procedural Justice, Legitimacy, and Effective Law Enforcement. *Psychological Science in the Public Interest,* 16(3). https://law.yale.edu/sites/default/files/area/center/justice/document/5697d9ee08aea2d74375cb87.pdf.
276. Tyler, T. R. ir Jackson, J. (2013). Future Challenges in the Study of Legitimacy and Criminal Justice. *SSRN*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2141322.
277. Tyler, T. R. (2006). *Why People Obey the Law*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
278. Tyler, T. R., Goff, P. A. ir MacCoun, R. J. (2015). The Impact of Psychological Science on Policing in the United States: Procedural Justice, Legitimacy, and Effective Law Enforcement. *Psychological Science in the Public Interest*, 16(3). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/2663533.

279. Vachon, D. D., Lynam, D. R. ir Johnson, J. A. (2014). The (Non) Relation between Empathy and Aggression: Surprising Results from a Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 140(3). doi: 10.1037/a0035236.
280. Vaišvila, A. (2000). *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia.
281. Valickas, G. (2002). Policijos pareigūnų patiriamas stresas. *Psichologija*, 26. https://www.zurnalai.vu.lt/psichologija/lt/article/view/4398/6625.
282. Valickas, G., Justickis, V., Vanagaitė, K. ir Voropaj, K. (2013). *Procedūrinis teisingumas ir žmonių pasitikėjimas teisėsaugos pareigūnais bei institucijomis.* Vilnius: VU leidykla.
283. Valickas, G. ir Vabolytė, K. (2002). Policijos pareigūnų patiriamas stresas ir jo veiksniai. *Psichologija*, 25.
284. Valstybinė mokesčių inspekcija. *Etikos kodeksas*. Vilnius: VMI. https://www.vmi.lt/evmi/documents/20142/621668/Etikos_kodeksas.pdf/df0c9def-2d80-766e-6360-e0ab5c8aafed?t=1731588112889&utm.
285. van den Berg, T. G. C., Kroesen, M. ir Chorus, C. G. (2022). Why Are General Moral Values Poor Predictors of Concrete Moral Behavior in Everyday Life? A Conceptual Analysis and Empirical Study. *Frontiers in Psychology*, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.817860.
286. van Halderen, R. ir Kolthoff, E. W. (2017). Noble Cause Corruption Revisited: Toward a Structured Research Approach. *Public Integrity*, 19(3). doi:10.1080/10999922.2016.1230689.
287. Vasiljevienė, N. (2003). *Verslo etika ir elgesio normos*. Vilnius.
288. Vaughan, D. (1996). *The Challenger Launch Decision: Risky Technology, Culture, and Deviance at NASA*. Chicago: University of Chicago Press.
289. Virna, Z. (2016). Professional Deformations. *Journal of Education, Culture and Society*, 28(2). https://journals.umcs.pl/j/article/viewFile/2553/2923?utm.
290. Virtue Ethics. Iš *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. https://plato.stanford.edu/entries/ethics-virtue.
291. Visockas, E. (2016). Pasitikėjimas teisėsaugos institucijomis Lietuvoje. *Teisės problemos*, 2(92).
292. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (2014). Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XV (Venk–Žvo). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

293. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija (1948). https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.278385.
294. Vitkauskaitė, J. (2020). Moralinio atsparumo ugdymas Lietuvos viešajame sektoriuje. *Viešoji politika ir administravimas*, 19(3).
295. Vyriausioji tarnybinės etikos komisija (2021). Rekomendacijos dėl interesų konfliktų valdymo, nusišalinimo ir privačių interesų deklaravimo. Vilnius: VTEK. https://vtek.lt/interesu-derinimas/interesu-konfliktas-ir-nusisalinimas.
296. Vyriausioji tarnybinės etikos komisija (2021). Rekomendacijos ir gairės (interesų derinimas, deklaravimas, kontrolė). Vilnius: VTEK. https://vtek.lt/veiklos-sritys/rekomendacijos-ir-gaires.
297. Wagener, U. ir Schiewek, W. (2015). *Polizeiliche Berufsethik*. Verlag Deutsche Polizeiliteratur GMBH.
298. Wagner, U., N'Diaye K., Ethofer T. ir Vuilleumier P. (2011). Guilt-specific processing in the prefrontal cortex. *Cerebral Cortex*, 21(11). doi: 10.1093/cercor/bhr016.
299. Weng, H. Y., Fox, A. S., Shackman, A. J., Stodola, D. E., Caldwell, J. K., Olson, M. C., Rogers, G. M. ir Davidson, R. J. (2013). Compassion Training Alters Altruism and Neural Responses to Suffering. *Psychological Science*, 24 (7).
300. Werner, M. H. (2006). *Diskursethik zur Einführung*. Hamburg: Junius.
301. Westmarland, L. (2005). Police Ethics and Integrity: Breaking the Blue Code of Silence. *Policing and Society*, 15(2).
302. Westmarland, L. ir Conway, S. (2020). Police Ethics and Integrity: Keeping the 'Blue Code' of Silence. *European Journal of Policing Studies*, 22(4). http://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1461355720947762.
303. Wiisak, J., Suhonen, R. ir Leino-Kilpi, H. (2022). Whistle-blowers – Morally Courageous Actors in Health Care? *Nurs Ethics*, 23. doi: 10.1177/09697330221092341.
304. Will, R. (2004). Christus oder Kant. Der Glaubenskrieg um die Menschenwürde. *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 10.
305. Williams, B. (1985). *Ethics and the limits of philosophy.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
306. World Health Organization. (2019). Burn-out an 'Occupational Phenomenon': International Classification of Diseases (ICD-11). WHO Newsroom.

307. Xhemajli, H. (2021). The Role of Ethics and Morality in Law: Similarities and Differences. *SSRN*. http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4011265.
308. Yesberg J. A., Sargeant, E., Fenn, L., Madon, N. S. ir Murphy, K. (2024). Fairness in policing: how does internal procedural justice translate to external procedural justice? *Policing,* 18. doi: 10.1093/police/paae126.
309. Youssef, F. F., Dookeeram, K., Basdeo, V., Francis, E., Doman, M., Mamed, D., Maloo, S., Degannes, J., Dobo, L., Ditshotlo, P. ir Legall, G. (2012). Stress Alters Personal Moral Decision Making. *Psychoneuroendocrinology*, 37(4). https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2011.07.017.
310. Zak, P. J., Stanton, A. A. ir Ahmadi, S. (2007). Oxytocin Increases Generosity in Humans. *PLOS One*, 2(11). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0001128.

Vizualinės medžiagos šaltinis: dalis iliustracijų ir grafinių elementų sukurti dirbtinio intelekto modeliui *ChatGPT, Leonardo AI* generuojant vaizdus (*OpenAI*), jei nenurodyta kitaip.

Giedrė Paurienė, Rasa Dobržinskienė
PROFESINĖ ETIKA TEISĖSAUGOJE
Vadovėlis

Redagavo UAB „Skrivanek“
Maketavo MB „Arhela“

Tiražas: 110 egz.

Išleido Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, Vilnius
www.mruni.eu

Spausdino UAB „Ciklonas“
Žirmūnų g. 68, LT-09124, Vilnius
El. p. info@ciklonas.lt
www.ciklonas.lt

ISBN 978-609-488-141-1

